

Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića

Pandžić, Mila

Doctoral thesis / Disertacija

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:535101>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-07**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

**POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI**

Mila Pandžić

**HERCEGOVINA U KNJIŽEVNOM DJELU
ANTUNA BRANKA ŠIMIĆA**

Doktorski rad

Mentor:

prof. dr. sc. Šimun Musa

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Mila Pandžić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor: prof. dr. sc. Šimun Musa

Datum obrane: 24. travnja 2017.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića

UDK oznaka: 821.163.42.09 Šimić, A. B.

Broj stranica: 336

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 0/0/0

Broj bilježaka: 1370

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 472

Broj priloga: 0

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Zvezdana Rados, predsjednica
2. prof. dr. sc. Šimun Musa, član
3. izv. prof. dr. sc. Jadranka Nemeth-Jajić, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Zvezdana Rados, predsjednica
2. prof. dr. sc. Šimun Musa, član
3. izv. prof. dr. sc. Jadranka Nemeth-Jajić, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Mila Pandžić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Professor Šimun Musa, PhD

Date of the defence: 24 April 2017

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: Hercegovina in the literary work of Antun Branko Šimić

UDC mark: 821.163.42.09 Šimić, A. B.

Number of pages: 336

Number of pictures/graphical representations/tables: 0/0/0

Number of notes: 1370

Number of used bibliographic units and sources: 472

Number of appendices: 0

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Zvezdana Rados, PhD, chair
2. Professor Šimun Musa, PhD, member
3. Associate Professor Jadranka Nemeth-Jajić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Zvezdana Rados, PhD, chair
2. Professor Šimun Musa, PhD, member
3. Associate Professor Jadranka Nemeth-Jajić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mila Pandžić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom "**Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića**" rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. travnja 2017.

Najsrdačnije izražavam veliko poštovanje i neizmjernu zahvalnost mentoru dr. sc. Šimunu Musi, redovitomu profesoru Sveučilišta u Zadru, što je prihvatio temu doktorskog rada *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića*, a zatim mi davao svesrdnu potporu u petogodišnjim istraživanjima.

Njegove dragocjene sugestije i savjeti bili su odlučni u konačnome oblikovanju ovoga doktorskog rada. Najljepša hvala!

Mila Pandžić

SADRŽAJ

PREDGOVOR	III
UVOD	1
1. PROSTOR U KNJIŽEVNOM TEKSTU (prema starim i novim književnim teorijama, osobito geokritici)	7
1.1. Prostor u književnim teorijama do druge polovice 20. stoljeća.....	8
1.2. "Zaokret k prostoru" u drugoj polovici 20. stoljeća.....	15
1.3. Geokritika.....	26
2. PREGLED KRITIČKIH I ZNANSTVENIH TEKSTOVA O ZAVIČAJNOM PROSTORU U ŠIMIĆEVU KNJIŽEVNOM DJELU.....	53
2.1. Začetci recepcije i kritike Šimićevih pjesama.....	55
2.2. Od Donadinijeva <i>Kokota</i> (1916.) do <i>Hrvatske čitanke za više razrede srednjih škola</i> Mate Ujevića (1941.).....	63
2.3. Kritička recepcija Šimićeva književnog djela: od kraja 1940-ih do kraja 1950-ih.....	72
2.4. Kritička recepcija Šimićeva književnog djela u 1960-ima, 1970-ima i 1980-ima.....	76
2.5. Kritika i znanost o književnom djelu A. B. Šimića: 1990. – 2011.	88
3. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVOJ POEZIJI.....	97
3.1. <i>Rane pjesme</i> (1912. – 1917.).....	101
3.1.1. Zavičajni prostor i motivi u <i>Ranim pjesmama</i>	101
3.1.2. Zavičajne jezične osobitosti u <i>Ranim pjesmama</i>	127
3.2. <i>Slobodni stihovi</i> (1917. – 1920.).....	142
3.2.1. Zavičajni prostor i motivi u <i>Slobodnim stihovima</i>	146
3.2.2. Zavičajne jezične osobitosti u <i>Slobodnim stihovima</i>	150
3.3. <i>Preobraženja</i> (1920.).....	152
3.3.1. Zavičajni prostor i motivi u <i>Preobraženjima</i>	155
3.3.2. Zavičajne jezične osobitosti u <i>Preobraženjima</i>	160
3.4. <i>Pjesme</i> (1920. – 1925.) – <i>Pjesme o tijelu</i>	161
3.4.1. Zavičajni prostor i motivi u <i>Pjesmama</i> (1920. – 1925.) – <i>Pjesmama o tijelu</i>	163

3.4.2. Zavičajne jezične osobitosti u <i>Pjesmama (1920. – 1925.) – Pjesmama o tijelu</i>	170
4. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVIM KRITIKAMA, PROGRAMSKIM TEKSTOVIMA I ESEJIMA	173
4.1. Rane kritike.....	173
4.2. Časopis <i>Vijavica</i>	186
4.3. Časopis <i>Juriš</i>	195
4.4. Kritike i eseji: 1919. – 1922.	198
4.5. Časopis <i>Savremenik</i>	199
4.6. Časopis <i>Književnik</i>	199
4.7. Posthuma.....	204
5. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVOJ PRIPOVJEDNOJ PROZI I FELJTONIMA	206
5.1. Hercegovački zavičaj u kratkim pričama ili crticama.....	207
5.2. Zavičajni prostor u feljtonima.....	219
5.3. Prostor u nedovršenim romanima i necjelovitoj noveli.....	223
6. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVIM PISMIMA, BILJEŠKAMA I JEZIČNIM POLEMIKAMA	235
6.1. Zavičajni prostor u pismima i bilješkama (1915. – 1921.).....	235
6.2. Zavičajni prostor u pismima i jezičnim polemikama (1923. – 1925.).....	242
7. PREGLED ŠKOLSKE RECEPCIJE KNJIŽEVNOGA DJELA A. B. ŠIMIĆA (s osobitim obzirom na zapostavljenost pjesama s motivima iz zavičajnog prostora)	257
7.1. Recepcija Šimićevih pjesama u nižim razredima gimnazije i višim razredima osnovne škole.....	258
7.2. Interpretacija i recepcija književnoga djela A. B. Šimića u gimnaziji i srednjim školama.....	267
ZAKLJUČAK	296
LITERATURA I DRUGI IZVORI	300
SAŽETAK	325
SUMMARY	327
ŽIVOTOPIS	329

PREDGOVOR

Doktorski rad *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića* osobito je motiviran suvremenim znanstvenim istraživanjima *prostora* u književnosti. Tema je podudarna s naslovom, stoga je očito više usmjerena na *prostor* nego na *vrijeme*. To odlučno utječe na izbor metodologije koja će poticati i podupirati znanstveno istraživanje *prostora* u književnom djelu Antuna Branka Šimića, ali neće zanemarivati ni *vrijeme*.

U određenju užeg područja istraživanja i kontekstu motivacija za istraživanje *zavičajnog prostora* u književnom djelu Antuna Branka Šimića potrebno je istaknuti činjenicu da je Hercegovina naziv za njegov zavičaj, odnosno za njegov *stvarni zavičajni prostor* koji ima ponajprije jasne geografske, a zatim etnografske, dijalektalne, povijesne, socijalne i druge osobitosti. Međutim, "Šimićeve Hercegovina" nije im potpuno sukladna jer geografski ograničuje uglavnom zapadni, središnji te djelomice južni dio Hercegovine, ali o tome će se razlagati opsežnije i razgovjetnije gotovo u svim poglavljima doktorskog rada na temelju recepcije i istraživanja njegova književnog djela.

U skladu s navedenim motivacijama i suvremenim književnim teorijama, osobito geokritikom, ukratko će biti predstavljeni: ciljevi, hipoteze, znanstvene metode (metodologija istraživanja), struktura (kompozicija) rada i očekivani znanstveni doprinos. Razumljiva su moguća nevelika odstupanja od toga redoslijeda.

Glavni cilj doktorskoga rada početak će se razotkrivati tijekom sustavnoga prikupljanja činjenica i njihova usustavljivanja kako bi postale dobar temelj za potvrđivanje i potkrjepljivanje glavne, ishodišne hipoteze o svenazočnosti (u svim književnim vrstama), vrlo važnoj funkciji i značenju *zavičajnog prostora* (zavičajne tematike i motivike) ili Hercegovine u književnom djelu Antuna Branka Šimića. Bit će ostvaren nakon objašnjavanja, obrazlaganja, potkrjepljivanja dokazima i zaključivanja u raspravljačkom tekstu koji ima polazište u teoriji recepcije, ali uglavnom je geokritički koncipiran i ostvaren. Ostali ciljevi bit će također ostvareni nakon potvrđivanja ili eventualnog nepotvrđivanja hipoteza koje je teško rangirati po važnosti. Ipak, na drugom je mjestu hipoteza o najvećoj uključenosti *zavičajnog prostora* u Šimićevu poeziju i ranu prozu te najskromnijoj uključenosti *zavičajnog prostora* u kritičke i programske tekstove te eseje. Slijedi slična hipoteza koja je utemeljena na dosadašnjim kritičkim i znanstvenim tekstovima o najjasnijoj vidljivosti *stvarnoga zavičajnog prostora* u njegovim ranim pjesmama i ranoj prozi te beskrajnih *imaginarnih zavičajnih*

prostora u djelima koja je pisao kao avangardni hrvatski pjesnik i kritičar. U skladu s time očekuje se potvrđivanje hipoteza: o neusporedivo većoj pozornosti *vremenu* u impozantnoj literaturi o njegovu književnom djelu, izrazito originalnome umjetničkom ukomponiranju *zavičajnog prostora* u njegovo književno djelo te specifičnoj prikladnosti njegova književnog djela upravo za geokritički pristup. Zasigurno je svrsishodno istaknuti i potvrditi hipotezu o presudnoj važnosti uključivanja Hercegovine u sveukupno njegovo književno djelo. Posebnu pozornost treba usmjeriti na hipoteze o njegovoj neprekidnoj svakovrsnoj vezi s Hercegovinom i zavičajnim govorom. Vjerojatno će biti, među ostalima koje nisu još apostrofirane, potvrđena i najnovija o školskoj recepciji njegova književnog djela u koju će biti uključen geokritički pristup.

Svi će se ciljevi doktorskoga rada uobičajeno ostvarivati u potvrđivanju ili nepotvrđivanju hipoteza tek nakon sustavnih istraživanja, promišljanja i zaključivanja što je oduvijek preduvjet za znanstveni diskurs. Prije traženja argumentacije za potvrđivanje hipoteza o *zavičajnom prostoru* ili Hercegovini u književnom djelu Antuna Branka Šimića, potrebno je obrazložiti i potkrijepiti činjenicama "zaokret k prostoru" u književnom tekstu (prema Stipi Grgasu, *Ispisivanje prostora: čitanje suvremenoga američkog romana*, Zagreb, 2000.) koji se dogodio krajem 20. i početkom 21. stoljeća kada je umjesto tradicionalne pozornosti *vremenu* u središte pozornosti postavljen *prostor*. To je itekako razvidno na temelju pregleda i kritičke procjene starih i suvremenih književnih teorija te raščlambe geokritičke metodologije koju je prvi ponudio Bertrand Westphal u tekstu "Pour une approche géocritique des textes" ("Za geokritički pristup tekstu") koji je objavljen u zborniku *La géocritique mode d'emploi (Geokritika, način primjene)*, Limoges, 2000.).

Tijekom geokritičkog pristupa toj zaokruženoj znanstvenoj problematici nameću se specifična pitanja o *zavičajnom prostoru* ili Hercegovini u književnom djelu A. B. Šimića. Najizazovnija su o načinu kako je "percipiran prostor" ili kako ga doživljava "tekstualni subjekt", što je kao metodološku novinu na hrvatskome jeziku sustavno predstavio Stipe Grgas, kako je već navedeno. Poticajno je to njegovo određenje mogućnosti i dosega metodologije istraživanja prostora koju su u specifičnim okolnostima interesa za prostor (i u književnosti) u posljednjim dvama desetljećima 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama i Ujedinjenom Kraljevstvu promicali "geografi kulture" među kojima se osobito isticao Edward Soja koji se nerijetko pozivao na francuskog sociologa Henrija Lefebvrea.

Istraživanje *zavičajnog prostora* u književnom djelu A. B. Šimića bit će provedeno u skladu s modernim istraživačkim strategijama, osobito s Westphalovom geokritikom, kao najmodernijom književnom teorijom pristupa književnom tekstu koja promiče istraživanje prostora u književnosti. Istražit će se "složenost (višestrukost) značenja" (Bertrand Westphal, 2000. i *La Géocritique. Réel, fiction, espace /Geokritika: stvarnost, fikcija, prostor/,* Pariz, 2007.) motiva Šimićeva zavičaja ili Hercegovine, "dinamičnost transformacija prostora", "promjenjivost prostora koji ne ostaje monolit za cijelu povijest" ili "nefiksirano predstavljanje prostora" (Westphal, 2000. i 2007.) te posebice "imaginarnе varijacije" (motivi *brijega, vode, jezera* itd.) u "konstituiranju mjesta ili prostora" (Westphal, 2000. i 2007.). Slijedeći Westphalove geokritičke koncepcije, nastojat će se prepoznati *stvarni i fikcionalni prostor*, posebice u različitim fazama Šimićeva pjesništva, tj. razliku između *stvarnoga zavičajnog prostora (zbijskoga)* i *zamišljenoga (imaginarnoga) zavičajnog prostora*. U prosudbi ili zaključivanju potrebno je imati na umu Westphalove premise: *spaciotemporalnost, transgresivnost i referencijalnost*, ali neće biti otklonjene ni druge suvremene književne teorije.

Nazočnost *zavičajnog prostora* ili Hercegovine u Šimićevim djelima potiče različite izazove: književnoznanstvene, književnopovijesne, geografske, dijalektološke, etnološke, antropološke, sociološke, povijesne, filozofske, urbanističke, arhitektonske, arheološke i dr. U skladu s time potrebno je osvijetliti njegove koncepcije uključivanja zavičaja u djela te što bolje odrediti funkciju i značenje zavičajne tematike i motivike te govora u njegovu opusu. Modernom pomnijom raščlambom njegova stvaralačkog identiteta i njegovih pojedinačnih književnih djela dodatno će se potaknuti i potkrijepiti potreba novih znanstvenih istraživanja.

Premda *zavičajni prostor* nije podjednako zastupljen u svim Šimićevim stvaralačkim razdobljima, predviđeno je sustavno istraživanje njegova cjelovitoga književnog opusa. Istraživanje će biti bez ikakvih otklona ostvareno prema znanstvenim načelima na izvornim književnim djelima ili na djelima koje je A. B. Šimić prvotno oblikovao ili želio ponovno objaviti nakon određenih promjena i ispravaka koje je izravno više puta najavio. Bilo kakva odstupanja od izvornih tekstova, kojih je nažalost bilo u priređivanjima nekih njegovih knjiga, neprihvatljiva su za istraživanja *prostora*, zato je izvršena provjera izvornosti njegovih književnih djela, pažljivo obavljene tekstološke analize svih: njegovih pjesama, pripovjedne proze, ali i programskih i kritičkih tekstova te sačuvanih bilježaka, neobjavljenih jezičnih polemika i pisama.

Istraživanja nazočnosti, funkcije i značenja Hercegovine u književnom djelu Antuna Branka Šimića čvrsto će se oslanjati na suvremene metode znanstvenoga istraživanja i metode znanstvenoga usustavljivanja, tj. deskriptivne, povijesne, komparativne i metode konkretizacije te ostvarivanja načela logičkih metoda znanstvene analize. Unaprijed je prikupljeno mnoštvo podataka, opservacija i zaključaka o odnosu prema *prostoru* u književnim tekstovima prema starim i novim književnim teorijama, kritičkim i znanstvenim tekstovima o zavičajnom prostoru u njegovoj poeziji, kritikama, programskim tekstovima, esejima, pripovjednoj prozi i feljtonima, pismima, bilješkama i jezičnim polemikama te školskoj recepciji njegove poezije, s osobitim obzirom na pjesme sa zavičajnim obilježjima. Dedukcija i indukcija podjednako će biti zastupljene, ali prvi način zaključivanja uglavnom se primjenjuje u sintezi pregleda i kritičke ocjene književnih teorija te dosadašnjih bavljenja tom znanstvenom problematikom, tj. nazočnošću, funkcijom i značenjem zavičajnih tema, motiva i govora u njegovu književnom djelu dok će se drugi, induktivni način zaključivanja uglavnom primjenjivati u višekratnome raščlanjivanju njegovih književnih djela, što će omogućiti konačno oblikovanje zaključaka o nazočnosti, funkciji i značenju *hercegovačkog prostora* u njegovu književnom djelu. Zsigurno će se tako razotkriti funkcija Šimićeva uključivanja zavičajne Hercegovine u svoje književno djelo, odnosno umjetnički razlozi te načini i svrha toga uključivanja.

Na temelju istraživačkih hipoteza ostvarivat će se nakon *Uvoda* cjelovita obrada teme u okviru sedam poglavlja doktorskog rada: 1. *Prostor u književnom tekstu (prema starim i novim književnim teorijama, osobito geokritici)*; 2. *Pregled kritičkih i znanstvenih tekstova o zavičajnom prostoru u Šimićevu književnom djelu*; 3. *Hercegovina u Šimićevoj poeziji*; 4. *Hercegovina u Šimićevim kritikama, programskim tekstovima i esejima*; 5. *Hercegovina u Šimićevoj pripovjednoj prozi i feljtonima*; 6. *Hercegovina u Šimićevim pismima, bilješkama i jezičnim polemikama*; 7. *Pregled školske recepcije književnoga djela A. B. Šimića (s osobitim obzirom na zapostavljenost pjesama s motivima iz zavičajnog prostora)*.

Nakon tih poglavlja slijedi *Zaključak* te *Literatura i drugi izvori*, *Sažetak* i *Summary*. U svakom je poglavlju predviđeno istraživanje naslovom istaknute tematike. Bit će oblikovane i posebne hipoteze koje se odnose samo na pojedina poglavlja, ali zapravo su komponente glavnih i drugih hipoteza. Očekuje se na temelju istraživanja njihovo potpuno ili barem djelomično potvrđivanje, a time će biti ispunjeni i posebni ciljevi istraživanja za

određena poglavlja koji su zapravo sastavnice glavnih i ostalih ciljeva što će sve na kraju činiti čvrstu strukturu doktorskog rada.

Pregled i kritička ocjena dosadašnjih teorijskih spoznaja i provedenih istraživanja dotične znanstvene problematike, potvrđivanje hipoteza i realizacija ciljeva te cjelovita obrada teme omogućit će prikladno završno oblikovanje doktorskog rada. Problematizacijom funkcionalnosti uključivanja Hercegovine u književno djelo Antuna Branka Šimića te geokritičkom raščlambom njegova stvaralačkog identiteta i recepcije njegova opusa trebala bi biti dodatno motivirana znanstvena istraživanja njegova književnog djela, ali i općenito potaknuta interdisciplinarna istraživanja *prostora* u hrvatskoj znanosti o književnosti te promidžba geokritike kao svrsishodne suvremene književne teorije. Budući da književno djelo Antuna Branka Šimića dosad nije bilo izravno proučavano u skladu s geokritičkim pristupom, rezultati istraživanja mogli bi biti originalan doprinos proučavanju književnog djela jednoga od najistaknutijih hrvatskih književnika 20. stoljeća.

UVOD

Sustavno uvođenje u problematiku doktorskoga rada *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića* prikladno je početi isticanjem činjenica o prijelomnom usmjerivanju pozornosti početkom 21. stoljeća na *prostor* u književnom tekstu umjesto tradicionalnoga primarnog bavljenja *vremenom*. Mnogi to nazivaju povijesnom prekretnicom u znanosti o književnosti, ali potrebno ju je ovdje problematizirati i istražiti prije suglasja s onima koji tako tvrde već diljem svijeta. Prati je veliko interdisciplinarno zanimanje, a osim književnih znanstvenika, povjesničara književnosti i jezikoslovaca (ponajprije dijalektologa te leksikologa), *prostorom* u književnim tekstovima danas se itekako bave geografi, etnolozi, sociolozi, antropolozi, filozofi, povjesničari, arheolozi, arhitekti, urbanisti i drugi.

U skladu s time vjerojatno nije teško potvrditi hipotezu o svrsishodnosti preusmjerivanja pozornosti s *vremena* na *prostor*, ali potrebno je to, ipak, istražiti te dokazati. Dotično je preusmjerivanje pokrenuto nakon Drugoga svjetskog rata, a potom su se tijekom druge polovice 20. stoljeća znanstvenici iz različitih znanstvenih područja počeli sve češće suprotstavljati tradiciji bavljenja *vremenom* na račun *prostora*, stoga se može unaprijed istaknuti izazovnost takvih istraživanja književnoga djela Antuna Branka Šimića, ali i oprez od mogućega povratka u pozitivističku "objektivnost". Najjasniji je otklon od toga u posljednjih petnaestak godina napravio Bertrand Westphal sa svojim suradnicima i sljedbenicima nudeći geokritiku kao novu književnu teoriju koju je koncipirao i poticajno izložio na komparatističkome znanstvenom skupu 1999. u Limogesu, tiskom objavio 2000. u zborniku s toga skupa, kao što je već u *Predgovoru* navedeno, te nastavio "geocentriranje" novim knjigama i znanstvenim skupovima.

Pregled i kritička ocjena dosadašnjih teorijskih spoznaja istraživanja davanja prvenstva *vremenu* umjesto *prostoru* ostvaruje se u prvom poglavlju *Prostor u književnom tekstu (prema starim i novim književnim teorijama, osobito geokritici)*. Očekuju se nakon kratke analize starih i suvremenih teorija književnosti dokazi za hipotezu da je *vrijeme* bilo uglavnom u prvom planu teoretičara književnosti do kraja 20. stoljeća. Budući da je na temelju tih činjenica početkom 21. stoljeća došlo do svojevrstne revolucije u znanosti o književnosti, uglavnom se jezgrovito potkrjepljuje pregled i kritička ocjena književnih teorija koje su primarno bile usmjerene na *vrijeme*.

Povezivanjem teksta i konteksta dokazuje i potkrjepljuje se nužnost i svrsishodnost suvremenih istraživanja *prostora* u književnosti, zato se u prvom poglavlju u skladu s ciljevima i svrhom ovoga doktorskog rada usustavljuje analitički povijesni pregled odnosa prema *prostoru* u književnosti: od antičke Grčke i Rima do početka 21. stoljeća kada je geokritika postala novi veliki izazov književnim znanstvenicima. Nakon što se u skladu sa znanstvenim načelima postavlja u povijesni i interdisciplinarni kontekst književnih teorija, posebice u ukorijenjenost novih odnosa prema *prostoru* u završnici 20. stoljeća, predstavlja se njezina metodologija, ukomponirana u sustavna istraživanja *zavičajnog prostora* ili Hercegovine u književnom djelu A. B. Šimića.

Temeljna su istraživanja u ovome doktorskome radu usmjerena upravo na njegov *zavičajni* ili *hercegovački prostor*, a motivirana su, kako je u *Predgovoru* istaknuto, modernim znanstvenim istraživanjima prostora u književnosti, ponajviše geokritičkima. Zastupljena su u svim poglavljima, odnosno komentirana, citirana, interpretirana, tumačena, objašnjavana i ocjenjivana, stoga se uvodno iznose samo već apostrofirani podaci o toj novoj književnoj teoriji koju prihvaćaju "kao svoju" i druge znanstvene discipline. Prema jednoj od ishodišnih hipoteza, upravo je geokritika izrazito primjenjiva, tj. prikladna ili svrsishodna za istraživanje *zavičajnog prostora* ili *Hercegovine* u Šimićevu književnom djelu.

Pomnjava analiza i ocjena spoznaja koje su u izravnoj vezi s temom *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića*, podudarnoj s naslovom, tijekom određivanja užega područja istraživanja u kontekstu motivacije za istraživanje *zavičajnog prostora* u književnom djelu istaknutoga hrvatskoga pjesnika i kritičara potrebno je istaknuti kako Hercegovina, Šimićev *zavičajni prostor*, ima svoja specifična geografska i povijesna obilježja. Njegova je stvarna Hercegovina zasigurno manji prostor nego što se prikazuje na zemljovidima, poglavito se odnosi na njezin zapadni i središnji dio te djelomice južni, što se može pretpostaviti na temelju recepcije njegova književnog djela, a njegova imaginarna Hercegovina nema granica, tj. neograničena je u *vremenu* i *prostoru*.

Budući da su za sve istraživačke hipoteze o *zavičajnom prostoru* u književnom djelu Antuna Branka Šimića te za njihovo razumijevanje, odnosno za potrebe cjelovitoga istraživanja u ovome doktorskome radu nezaobilazni njegovi životopisni podatci, prikladno ih je bez obzira na njihovu "opću poznatost", ukratko izložiti u ovome dijelu uvodnoga teksta, prije usmjerivanja pozornosti na drugo poglavlje:

Rođen je 18. studenoga 1898. u Drinovcima. Pučku je školu pohađao u rodnom mjestu. Tri razreda gimnazije završio je u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu. U trećem razredu gimnazije (kao četrnaestogodišnjak) objavio je u *Vilingaju*, prilogu *Luči* (VIII, br. 9) svoju prvu pjesmu. Krajem studenoga 1913. napustio je četvrti razred Franjevačke klasične gimnazije i Franjevačko sjemenište na Širokom Brijegu te otišao u Mostar, gdje se zadržao samo do kraja siječnja 1914. Nekoliko dana prije Božića 1913. iz Mostara je putovao vlakom u Čapljinu, a zatim fijakerom preko Ljubuškoga u Drinovce. Može se zaključiti kako je prije odlaska u Vinkovce uglavnom upoznao hercegovački zavičaj kao znatizeljni dječak i pjesnik početnik. Zavičaj je izravno upoznao sve do kraja kolovoza 1917., a zatim šest godina nije dolazio u Hercegovinu. Početkom prosinca 1923. stigao je vlakom u Mostar, produžio u Čapljinu odakle su ga očevi fijakeristi odvezli u Drinovce. U siječnju 1924. vozio se fijakerom preko Širokog Brijega do Mostara i natrag u svoje Drinovce, a i odlazio je u četrnaest kilometara udaljeni Imotski (Dalmacija). U skladu s njegovim tvrdnjama može se govoriti kako je bio tijekom cijeloga života zaokupljen svojim zavičajem.

U drugom poglavlju pregled i kritičke ocjene tekstova o *prostoru*, zavičajnosti i regionalnosti u Šimićevu književnom djelu, ponajprije su usmjereni na kontekst u kojem je počeo ulaziti u svijet književnosti, na njegove književne privjence, stvaralačke faze i mijene, ali i istodobno se poklanja pozornost procesima, fenomenima i djelima u hrvatskoj književnosti sve do prvoga kritičkog teksta o njegovim književnim počecima koje je objavio Ulderiko Donadini u svom *Kokotu* (1917.). Utemeljeni su na izboru iz bogate literature koja doseže nekoliko stotina bibliografskih jedinica. Nisu zaobiđeni tekstovi koji se bave njegovim zavičajem ili Hercegovinom niti tekstovi koji se općenito bave *prostorom* u njegovu književnom djelu. Dosad se većina kritičara i znanstvenika bavila njegovim pjesmama, mnogi njegovim kritičkim i esejističkim radom, rijetki su poklanjali pozornost njegovoj feljtonistici, a vrlo rijetki su pisali o njegovoj pripovjednoj prozi i ulomku dramskog teksta. Nakon pomnijiva čitanja i raščlambe tekstova o njegovu književnom djelu vjerojatno se može potkrijepiti hipoteza o nevelikom broju radova koji su izravno bili usmjereni na *zavičajni prostor* ili Hercegovinu u njegovim književnim djelima.

Pojedini su književni znanstvenici ili povjesničari književnosti zanimljivo i poticajno pisali o prostoru u Šimićevim *Slobodnim stihovima*, *Preobraženjima* i *Pjesmama* (1920. – 1925.) ili *Pjesmama o tijelu*, ali nisu očitovali pozornost *prostoru* u njegovim *Ranim pjesmama*, pripovjednoj i kritičkoj prozi te ostalim tekstovnim vrstama. Međutim, ako se u raspravljanje uvede knjiga *Poetika prostora* (1958.) francuskoga filozofa i teoretičara

književnosti Gastona Bachelarda, začetnika modernih istraživanja *prostora* u pjesništvu, moguće je prepoznati izvjesno zakašnjenje hrvatskih književnih kritičara i znanstvenika za svjetskim književnim pokretima i modernim književnim teorijama što se u drugom poglavlju osobito analizira, obrazlaže i potkrjepljuje.

Premda su *zavičajni prostor* ili Hercegovinu zamjećivali u Šimićevim pjesmama te usputno na svoj način interpretirali neki kritičari, većini to nije bio glavni predmet kritičkoga ili istraživačkog bavljenja. Pisali su o njegovu avangardnom pjesništvu koje ima značajne dodire sa zavičajnom tematikom iako su zbog toga potpuno ignorirali njegove *Rane pjesme*, tj. njegovo stvaralačko razdoblje od 1912. do 1917. Neki su smatrali nevažnima i naslove njegovih dviju pjesama *Hercegovina* (iz *Preobraženja*) dok su pisali o njegovu "ekspresionizmu".

Iako su ti tekstovi predmet problematiziranja, analize i raspravljanja u drugom poglavlju u skladu s uobičajenim načelima određenja u okviru teorije književnosti – može se očekivati potvrđivanje hipoteze da nije bilo geokritičkih istraživanja zavičaja ili Hercegovine u Šimićevu književnom djelu jer geokritika je naziv za specifičan pristup književnom djelu (književnu ili literarnu analizu) ili naziv za književnu teoriju koja je usmjerena na istodobno istraživanje prostora u književnosti s interdisciplinarnih gledišta: književnih, geografskih, dijalektoloških, etnografskih, socioloških, povijesnih, filozofskih, antropoloških, arhitektonskih i drugih.

U trećem poglavlju izravno se problematizira nazočnost (slika), funkcija i značenje *zavičajnog prostora* osobito s geokritičkih gledišta u četirima njegovim pjesničkim stvaralačkim razdobljima. Istraživanje se uglavnom usmjeruje na zavičajnu tematiku i motiviku te zavičajni govor u njegovoj poeziji. Premda zavičajna tematika nije ni približno podjednako zastupljena u njegovim četirima pjesničkim stvaralačkim razdobljima, provodi se raščlamba gotovo svih njegovih pjesama, a uključena je i sukladna rasprava te sinteza, posebice tematike, motivike i zavičajnoga govora u *Ranim pjesmama* (napisanih od 1912. do jeseni 1917.), *Slobodnim stihovima* (napisanim od jeseni 1917. do proljeća 1920.), *Preobraženjima* (jedinoj pjesničkoj knjizi otisnutoj u svibnju 1920.) i *Pjesmama (1920. – 1925.) – Pjesmama o tijelu* (napisanim od svibnja 1920. do kraja travnja 1925.). Istraživanje prostora u Šimićevoj poeziji vodi sigurno prema zaključku o njegovoj neprekidnoj bliskoj svezi sa zavičajem jer možebitni je prekid vidio kao opasnost za svoju poeziju u kojoj je zemljovid jasan u strukturi pjesama. Budući da su za ovaj doktorski rad također odlučni

geografski, dijalektološki i etnografski te sociološki, povijesni i drugi podatci koji se nalaze u tim pjesmama, osobito njegova "ukorijenjenost" u vlastitomu zavičajnom govoru kako je nazivao sveukupni zapadnohercegovački govor, poklanja im se prikladna pozornost u analizama i sintezama.

Analitičkim metodama u četvrtom se poglavlju nastoji potvrditi i potkrijepiti hipoteza ili stara tvrdnja o najskromnijoj nazočnosti zavičajnog prostora u Šimićevim kritikama, programskim tekstovima i esejima. Tijekom tih istraživanja, pronađeno je dovoljno dokaza za anuliranje tvrdnja o zaboravu Hercegovine u tim tekstovima, ali i za postavljanje tih tekstova na kraj redosljeda po zastupljenosti *zavičajnog prostora* ili Hercegovine.

U petom poglavlju raščlanjuju se stvarni i mogući imaginarni *prostori* u ranim kratkim pričama, crticama i feljtonima te nedovršenim romanima i necjelovitoj noveli. Ukazuje se argumentirano na kritički zaborav njegove proze koja uistinu nema značajnu umjetničku vrijednost, ali vrlo je zanimljiva onima koji se bave *prostorom* u književnom tekstu.

Antun Branko Šimić bio je također zaokupljen svojim zavičajem u neknjiževnim tekstovima, različitim bilješkama i jezičnim polemikama, ali i u pismima koje je slao roditeljima, braći, sestrama, prijateljima, pojedinim piscima, zaručnici i drugima, što se problematizira i analizira u šestom poglavlju u potrazi za dokazima o nazočnosti, funkciji i značenju Hercegovine u njegovu književnom djelu. Premda je sačuvan samo dio njegovih bilježaka i rukopisa jezičnih polemika, a većina njegovih pisama vjerojatno uništena ili zagubljena, nije bilo dvojbe oko potrebe usmjerivanja pozornosti tim uglavnom neknjiževnim tekstovima u okviru istraživanja funkcije i značenja *zavičajnog prostora* u Šimićevu književnom djelu jer mogu značajno pridonijeti određenju identiteta koji su u središtu istraživačke pozornosti.

U sedmom poglavlju se problematiziraju i analiziraju istraživački rezultati sustavnoga pregleda i kritičke ocjene školske recepcije književnoga djela Antuna Branka Šimića, s osobitom obzirom na zapostavljenost pjesama s motivima iz zavičajnog prostora. Nakon pozornoga istraživanja otvaraju se mogućnosti za nove svrsishodnije pristupe njegovu književnom djelu u hrvatskim školama, koji su nakon teorije recepcije sukladni geokritičkoj teoriji.

U *Zaključku* se usustavljaju rezultati cjelokupnih istraživanja u okviru doktorskog rada *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića*. S osloncem na suvremenim teorijama pristupa *prostoru* u književnosti, osobito na geokritici, a zatim geografiji, dijalektologiji i

etnografiji te drugim znanstvenim disciplinama, nastoji se ostvariti značajan doprinos istraživanjima njegova cjelokupnoga književnog djela te svakovrsnoj recepciji.

U koncipiranju i ostvarivanju istraživanja – sukladnoga hipotezama o *zavičajnom prostoru* ili Hercegovini u književnom djelu Antuna Branka Šimića – razvidno je nastojanje za postignućem planiranih znanstvenih doprinosa te što širim otvaranjem vrata novim znanstvenim istraživanjima. U okvirima istraživačke samozatajnosti može se na kraju *Uvoda* istaknuti kako će se očekivani znanstveni doprinos usustavljeno očitovati u sintezi rezultata istraživanja i problematizaciji nazočnosti, funkcije i značenja *zavičajnog prostora* ili Hercegovine u njegovu književnom djelu.

1. PROSTOR U KNJIŽEVNOM TEKSTU

(prema starim i novim književnim teorijama, osobito geokritici)

"Zaokret k prostoru" u književnom tekstu dogodio se uglavnom diljem svijeta krajem 20. i početkom 21. stoljeća.¹ Razumljivo i očekivano je povećano interdisciplinarno zanimanje za tu problematiku književnih znanstvenika, književnih kritičara i povjesničara književnosti, ali itekako i jezikoslovaca, sociologa, etnologa, geografa, antropologa i drugih,² upravo u skladu s obrazlaganjem geokritičke metodologije koju bez dvojbe sugerira ili nudi Bertrand Westphal u tekstu *Za geokritički pristup tekstu (Pour une approche géocritique des textes)* u zborniku: *Geokritika, način primjene (La géocritique mode d'emploi)*.³ Njegova se "metoda književne analize" ili "književna teorija" promiče i kao novi znanstveni pristup umjetnosti, posebice književnosti,⁴ što je iznimno važno za ovaj doktorski rad, ali potrebno ju je u skladu sa znanstvenim načelima postaviti u povijesni te interdisciplinarni kontekst suvremenih književnih teorija.

Nema prijepora oko činjenice o važnoj i nezaustavljivoj prekretnici u znanosti o književnosti u posljednjih petnaestak godina upravo u skladu s jakim geokritičkim poticajima i smjernicama nakon prijevoda Westphalove knjige *Geokritika. Stvarnost, fikcija, prostor (La Géocritique. Réel, fiction, espace)* (2007.)⁵ na engleski (*Geocriticism. Real and Fictional Spaces*, 2011.) te znanstvenih skupova koji su potom zaredali. Ipak, nisu za tu prekretnicu samo zaslužni geokritičari nego i svi oni koji su se osobito u drugoj polovici 20. stoljeća usprotivili zapostavljanju prostora u književnom tekstu na račun tradicionalnoga bavljenja vremenom u suglasju s Einsteinovom teorijom relativnosti po kojoj "ne postoji apsolutna masa" ("Ne postoji apsolutno vrijeme" niti "postoji apsolutni prostor."), stoga "ne postoje

¹ Prihvaćen je termin "zaokret k prostoru" koji promiče Stipe Grgas. Nisu neprihvatljivi ni drugi hrvatski izrazi za taj pojam. Primjerice "prostorni obrat" koji rabi Ivana Brković u svojim tekstovima "Književni prostori u svjetlu prostornog obrata" (*Umjetnost riječi*, 2013., 1–2, str. 115–138.) i "Semantika prostora u 'Trublji slovinskoj' Vladislava Menčetića" (*Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 2012., str. 259–280.), što je izravni prijevod engleskog naziva *spacial turn*.

² Pregled suvremenih znanstvenih motrišta i teorija o "zaokretu k prostoru" u književnom tekstu služi i za provjeru hipoteza o nazočnosti Hercegovine kao stvarnog i imaginarnog prostora u Šimićevo književnom djelu.

³ Bertrand Westphal (ur.), *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000.

⁴ Isto.

⁵ Bertrand Westphal, *La Géocritique. Réel, fiction, espace*, Pariz, 2007.

apsolutne veličine" nego "sve je u relaciji jednoga prema drugom", tj. "vrijeme i prostor čine jednu cjelinu".⁶

Geokritika se već u enciklopedijama, rječnicima i pojmovnicima određuje kao "metoda književne analize" i književna teorija koja poglavito promiče zanimanje za istraživanje prostora. Prvi su geokritički radovi nastali na znanstvenom skupu *Geokritika, način primjene (La géocritique mode d'emploi)* koji je organizirao Bertrand Westphal na Sveučilištu u Limogesu u rujnu 1999. Njegov uvodni govor *Za geokritički pristup tekstu (Pour une approche géocritique des textes)* proglašen je "geokritičkim manifestom", a istonaslovni zbornik (2000.) toga skupa potaknuo je mnoge znanstvenike na zaokret ili usmjerivanje pozornosti na *prostor* u književnom tekstu umjesto tradicionalnoga bavljenja uglavnom *vremenom*, tj. umjesto pozitivističkoga historizma geokritika je u prvi plan istaknula relacije sa zemljopisom (geografijom),⁷ ali potrebno je imati na umu, kako kaže splitski sveučilišni profesor, teolog i filozof Živan Bezić, "prostor i vrijeme su naime jedno s drugim usko povezani kao sijamski blizanci".⁸

Geokritika je nastala na temelju znanstvenih istraživanja u drugoj polovici 20. stoljeća koja su označila "zaokret k prostoru", "preusmjerivanje od vremena prema prostoru", zato je svrsishodan pregled i djelomična raščlamba starih i suvremenih književnih teorija, tj. koliko se i kako bave prostorom ili prostornošću, zavičajnošću ili regionalnošću u književnosti te svezom prostora i vremena što je nezaobilazno za doktorsku temu *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića*.

1.1. Prostor u književnim teorijama do druge polovice 20. stoljeća

Budući da su "prostor i vrijeme oduvijek bili uvjet i uvjetnici, suradnici u građenju i gradbi svemira", piše Živan Bezić,⁹ nije moguće ni potpuno razdvojiti pozornost prostoru od pozornosti vremenu u književnom tekstu. Važnošću prostora i vremena u starim mitologijama bavili su se mnogi, osobito u grčkoj mitologiji.

⁶ Usp. Lino Veljak, "Einsteinova Specijalna teorija relativnosti i aktualni prijepori u filozofiji", *Filozofska istraživanja*, 2006., 26 (3), str. 507–514.

⁷ Zemljopis je tradicionalni hrvatski izraz. Naziv geografija uzakonjen je u Hrvatskoj u 1990-im godinama prema odluci Odsjeka za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta. To je trenutačno službeni hrvatski naziv.

⁸ Usp. Živan Bezić, "Tajna vremena", *Crkva u svijetu*, 1995., 30, br. 4, str. 381.

⁹ Isto.

Bez velikih prijepora pojedini naši suvremenici tvrde da pozornost *prostoru* u književnim djelima u antičkoj Grčkoj i Rimu nije uvijek bila na razini pozornosti koja je bila usmjerena na *vrijeme*. Ipak, ako su stari Grci i Rimljani više inzistirali na *vremenu*, nisu ni zaboravljali *prostor*,¹⁰ stoga su u narednih nekoliko odjeljaka upravo o tome izdvojeni dokazi.

Grčki filozof Platon (427. – 347. pr. Kr.) smatrao je kako su na oblikovanje karaktera likova Homerove *Ilijade* i *Odiseje* utjecali i vrijeme i prostor u kojemu su odrastali ili odgajani.¹¹ U djelima *Država* i *Zakoni* usustavio je odgojni sustav članova određene ili ograničene zajednice u određenom prostoru, tj. osoba koje žive zajedno na nekome prostoru (u nekoj državi).¹² U odgoju "idealne države" kakvu je zamišljao u nekom vremenu i prostoru, umjetnost (ponajprije književnost) nazivao je "trećerazrednom istinom", "sjenovitim odražavanjem pojavnih stvari ili sjenom sjene" ili "oponašanjem koje je obmana".¹³ Homerovim djelima uskraćivao je odgojnu funkciju "bez pročišćenja" u svojoj "idealnoj državi", tj. bez selekcije i prilagodbe odgoju mladića, zato što bi nedostojni prikaz bogova i grčkih heroja mogao negativno utjecati na njihov odgoj.¹⁴

Izokrat (436. – 338. pr. Kr.), jedan od najistaknutijih grčkih učitelja govorništva, zanimao se za vrijeme u književnom tekstu, ali nije zaboravljao ni prostor.¹⁵ Zastupao je odgoj mladih ljudi koji će u svakom vremenu i prostoru biti uvjerljivi govornici. Njegovi su učenici, pripremajući se bez ikakvih ograda i kočnica za govorničke nastupe, pisali govore, osobito pohvale, ali i kritike ponuđenih tekstova sukladno vremenu u kojem su nastali, te uglavnom slijedili njegovu misao kako je čovjek u prošlosti bio i kako će u budućnosti biti "mjera svih stvari".¹⁶

Najistaknutiji grčki filozof i učitelj govorništva – Aristotel (384. – 322. pr. Kr.) u *Poetici* ili *O pjesničkom umijeću* povezuje komediju s "komama" (selima), tj. s prostorom koji nije gradski, nije urbaniziran. Govoreći o "distinkciji oponašanja, o njihovu broju i prirodi", ističe kako i Homer i Sofoklo oponašaju iste vrste ljudi, "ljude plemenita karaktera", ali

¹⁰ Usp. Helena Peričić, "'Ispisat će po-vi-jest umjesto istine' (Vrijeme i prostor u antičkoj dramskoj duologiji T. P. Marovića)", u: *Deset drskih studija o književnim pitanjima, pojavnostima i sudbinama*, Split, 2011., str. 80–83.

¹¹ Usp. Platon, *Država*, Zagreb, 1997., str. 371–373.

¹² Isto, str. 15.

¹³ Isto, str. 366–372.

¹⁴ Isto, str. 15.

¹⁵ Usp. Charles Pietri, "Les origines de la 'pédagogie'. Grèce et Rome", u: Gaston Mialaret – Jean Val, *Histoire mondiale de l'éducation*, Pariz, 1981., str. 163.

¹⁶ Usp. Milivoj Sironić, *Rasprave o helenskoj književnosti*, Zagreb, 1995., str. 137.

postanak komedije i postanak tragedije veže uz različite prostore. To argumentira obilježjima jezika tih književnih vrsta nazivajući sela – "komama", a Atenjane "demama", tj. građanima, stanovnicima toga grada, te zaključuje da ni "komedijaši" nisu prozvani "po vinskim ophodima" nego po seoskim skitanjima nakon što su uz prijezir istjerani iz gradova.¹⁷

Kvint Horacije Flak, jedan od najvećih rimskih pjesnika i prvih teoretičara književnosti, dok govori o *Epistuli 3. Pizonima o pjesništvu*, spominje scenu, prostor, te što bi trebalo, a što ne iznositi pred gledateljima, primjerice Pizonima kao mnogobrojnomu rimskom plemenu. Isticao je posebno značenje šuma i polja, tj. prostora koji mogu nadahnjivati pisce ako se na njima zbiva nešto važno.¹⁸

Kvintilijan (oko 35. – 95.), znameniti rimski učitelj govorničtva, teoretičar i praktičar, jedan od najvećih promicatelja rimske kulture i književnosti, nije zanemarivao prostor, ni realni ni imaginarni, dok je pripremao mlade govornike za budućnost.¹⁹ Njegovo je djelo odlučno utjecalo na rimski govornički odgoj u stoljećima nakon Krista, itekako i na buduće kršćanske govornike ili propovjednike, zato što su bili svjesni prostora ili govornih situacija u kojima će govoriti. Osobito je štedio "dragocjeno vrijeme" u kojem mladi čovjek može najuspješnije učiti, stoga je kritizirao učitelje koji ne cijene ili koji se ne obaziru na brzu prolaznost vremena za učenje.²⁰

Kazijus Longin (213. – 273.), grčki retor i filolog iz sirijske Palmire, u izvrsnom tekstu *O uzvišenom* obrazlaže važnost i podrijetlo zemlje, odnosno prostora iz kojeg dolaze potencijalni govornici.²¹ Većinu svojih govora nije izgovorio, ali za ovu su istraživačku temu vrlo zanimljive njegove opservacije o vremenu i prostoru.²²

Aurelije Augustin (354. – 430.) ili sv. Augustin, pri kraju staroga vijeka, nastojeći spoznati dušu i Boga koji u njegovu filozofskom sustavu ima središnji položaj, u epohalnom djelu *O Božjoj državi* raspravlja o "filozofiji povijesti", smislu povijesnih događanja, povijesti kao stalnoj "borbi dobra i zla", "svjetla i mraka", "vrlina i grijeha", "zemaljskog i nebeskog kraljevstva", a u tom sukobljavanju "ljudi koji žive po Bogu" i "ljudi koji žive po ljudima" najavio je "nebesku državu" u vremenu koje dolazi, tj. pobjedu onih koji "ljube Boga i preziru

¹⁷ Usp. Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, Zagreb, 2005., str. 10.

¹⁸ Usp. Miroslav Beker, *Povijest književnih teorija*, Zagreb, 1979., str. 66.

¹⁹ Usp. Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, Sarajevo, 1984., str. 127–128.

²⁰ Isto, str. 141–142. i 163–164.

²¹ Usp. M. Beker, n. dj., str. 83–84.

²² Usp. Longin, *Fragments. Art rhétorique*, Pariz, 2001.

samoga sebe".²³ U njegovu mudroslovljenju vrijeme je uvijek imalo posebno mjesto, a izravno mu je posvetio jedanaestu knjigu svojih *Ispovijedi*. O pojmu vremena u njegovu djelu napisani su deseci knjiga i rasprava, stoga se ovdje samo ukratko usmjeruje pozornost na njegovo shvaćanje vremena koje određuje kao "čudo". Zapravo je "događaj o kojem uvijek treba na novo razmišljati", zaključuje Ivan Čagalj u raspravi *Vrijeme u filozofiji Aurelija Augustina*, te dodaje kako je Augustin nastojao "misliti o vremenu sa stajališta Božjeg odnosa prema svijetu".²⁴ Određujući ponajprije vrijeme "kao trajanje koje se zbiva između događanja, gibanja i mijenjanja", nije bio zadovoljan "općenitim tvrdnjama", zato je i tražio jasan odgovor o određenju vremena te odgovarao kako "ljudima ništa nije poznatije ili povjerljivije od vremena".²⁵ Među ostalim, pridodao je onu svoju čuvenu rečenicu o vremenu: "Ako me nitko ne pita, znam; ako želim nekome pitanje protumačiti, ne znam. Ono je tamno, zagonetno, misteriozno." Naziva ga "najzamršenijom zagonetkom",²⁶ ali jasan je njegov zaključak: "Vrijeme kao prošlost i budućnost nije 'vani'; prošlost, sadašnjost i budućnost opstoje u ljudskoj duši."²⁷

Ako je u brizi za grešnoga čovjeka Augustin dao vremenu veliku pozornost, ne treba zaboraviti da je time upravo i usmjerio srednji vijek na vrijeme, što će ostati do humanizma i predrenesanse. U skladu s njegovom tvrdnjom kako je "sve stvari stvorio Bog", zamijetio je geokritičar Bertrand Westphal,²⁸ Dante je započeo svoju *Božanstvenu komediju* nastojeći opsegnuti tri dimenzije "Drugoga svijeta": Pakao, Čistilište i Raj. Budući da je imaginarni prostor, ističe Westphal, bio u cjelini nadnaravan i "odraz Stvaranja", tj. Božjeg stvaranja Nebeskoga Kraljevstva i Zemaljskoga Kraljevstva,²⁹ uz Danteovu *Božanstvenu komediju* itekako je vezan prostor koji opisuje, a gledajući razinu stvarnog učinka, prihvaćanje vremena bilo je statično dok prihvaćanje prostora bilo je dinamičnije.³⁰

Koncepcija *prostor-vrijeme* evoluirala je od početka renesanse, što je Bahtin komentirao, navodi Westphal, u svojoj knjizi *Estetika i teorija romana* podvlačeći glavnu

²³ Usp. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj. De civitate Dei* (s latinskog preveo Tomislav Ladan), Zagreb, 1982. – 1996.

²⁴ Usp. Ivan Čagalj, "Vrijeme u filozofiji Aurelija Augustina", *Crkva u svijetu*, 1978., 13, br. 1, str. 53.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto, str. 56.

²⁸ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 10.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, str. 10–11.

promjenu koja vodi od vertikalnosti do horizontalnosti vremena.³¹ Nedvojben je Danteov utjecaj na pisce u narednim stoljećima: u odnosu na stvarno i imaginarno vrijeme te u odnosu na stvarni i imaginarni prostor.

Istaknuti pisci u razdoblju renesanse i klasicizma, o kojima se može govoriti da su bili i teoretičari književnosti, nisu značajno pridonijeli "zaokretu k prostoru", koji će se dogoditi tek na kraju 2. tisućljeća, iako su nekima suvremenici bili filozofi: Giordano Bruno, Francis Bacon, René Descartes, Thomas Hobbes, David Hume, Voltaire, Rousseau, Holbach, Ruđer Bošković i dr. Lodovico Castelvetro na svoj je način prevodio, tumačio i modificirao Aristotelovu poetiku posvećujući posebnu pozornost "jedinstvu vremena i mjesta".³² Hrvat Franjo Petrić, također pomniji tumač Aristotelove poetike, osobito je potencirao "uzroke" nastanka pjesničkih djela: "zanos", "prirodnu sklonost" i "znanje".³³ Francuski dramatičar Pierre Corneille zanimljivo je raspravljao o "jedinstvu radnje, vremena i mjesta".³⁴ Nicolas Boileau u stihovima je nastojao povezati određene događaje s prostorom koji s teškoćama omeđuje zbog nedostatka povijesnog i geografskog znanja.³⁵ Slično je i Alexander Pope u stihovima slao "kritičke" poruke pjesnicima o potrebi sljedbe prirodnih zakonitosti.³⁶ Samuel Johnson slikovito je govorio o ocjenama pojedinih književnih djela, a dojmlija je njegova tvrdnja da Shakespeare nije pokazivao veliku brigu za "vrijeme i mjesto" radnje svojih drama te je pripisivao "nekom dobu ili narodu" obilježja koja mu ne pripadaju.³⁷ Zagovarajući "estetski odgoj", njemački pjesnik i dramatičar Friedrich Schiller u svojim je pismima potragu za "lijepim" usmjerivao na plodove "uskladbe stvarnosti i oblika" koja ne zaboravlja na iskustva stečena u podugu vremenu.³⁸

Nisu ni romantičari August Wilhelm Schlegel, Novalis (Friedrich von Hardenberg), Jean Paul, William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge, Percy B. Shelley, Victor Hugo, Charles Augustin Sainte-Beuve, Gottfried Herder niti drugi unijeli velike promjene u teoriju književnosti niti su promijenili tradicionalni odnos prema prostoru u književnom tekstu.

³¹ Isto, str. 10.

³² Usp. M. Beker, n. dj., str. 131.

³³ Isto, str. 137–138.

³⁴ Usp. Pierre Corneille, "Troisième discours. Des trois unités, d'action, de jour, et de lieu", u: *Trois discours*, Pariz, 1830., str. 101–128.

³⁵ Usp. Philippe van Tieghem, *Les grandes doctrines littéraires en France*, Pariz, 1990., str. 89., 120. i 196.

³⁶ Usp. M. Beker, n. dj., str. 179–181.

³⁷ Isto, str. 193–199.

³⁸ Usp. Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb, 2000., str. 149–150.

U 19. stoljeću ni pozitivizam nije promijenio odnos prema prostoru jer se temeljio na činjenicama, negirao metafiziku i nastojao predmet istraživanja opisati u skladu s metodama prirodnih znanosti. U objašnjavanju književnih djela pozitivizam je tragao za zakonitostima koje su ih mogle objasniti. U tome se ogledao povelik broj ambicioznih teoretičara književnosti, a najveću pozornost do naših dana izazivaju Francuz Hippolyte Taine i Nijemac Wilhelm Scherer.

Pokazujući kako se povijest književnosti može temeljiti na proučavanju književnih djela kao "izraza osoba pisaca" i "osobinama naroda" kojem oni pripadaju, u predgovoru *Povijesti engleske književnosti* Hippolyte Taine sažeo je svoju književnu teoriju na tri elementa: "rasu", "sredinu" i "trenutak".³⁹ Smatrao ih je odlučnim uvjetima za objašnjenje pojedinoga književnog djela ili književne pojave. Izazvao je mnoge bučne negativne reakcije zbog apostrofiranja "rase" i "sredine". Premda je pod sredinom (prostorom) mislio na autorovu okolinu, što nije podrazumijevalo samo određeni krajolik nego i društvene okolnosti, njegov se tekst sve do danas smatra kontroverznim.⁴⁰ Pojedini teoretičari književnosti u drugoj polovici 20. stoljeća gledaju na njegovu teoriju kao simboličan doprinos "povratku k prostoru". Tako čini i geokritičar Westphal iako strogo odbacuje sve ono negativno što se povezuje uz pojam rasa.⁴¹

Istaknuti austrijski i njemački filolog te povjesničar književnosti Wilhelm Scherer, Taineov suvremenik, blizak njegovoj sociološkoj raščlambi književnih djela, vrlo je ambiciozno objašnjavao "individualno djelo i pojedinačni život općim načelima", usustavljivao planove o otkrivanju "zakona književne povijesti" te razvoja i "propadanja književnih pokreta".⁴² Kao i Taine pokazivao je značajno zanimanje za prostor i socijalne zajednice u vremenu koje se ubrzano mijenja.

Premda je ruski književni kritičar i povjesničar Visarion Grigorijevič Bjelinski poticao ruske pisce, osobito romanopisce, na traženje inspiracija na "ruskom prostoru", bio je odrješit: "Duh analize i istraživanja duh je našega vremena."⁴³ Engleski kritičar i pjesnik Matthew Arnold žalio je za vremenom dok su ljudi uglavnom živjeli u selima, a u novim, pretrpanim

³⁹ Isto, str. 576.

⁴⁰ Usp. Patrizia Lombardo, "Hippolyte Taine ou la critique sans l'art", *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 1985., vol. 37, 1, str. 179–191.

⁴¹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 243–245.

⁴² Usp. M. Beker, n. dj., str. 237.

⁴³ Isto, str. 357.

prostorima engleskih industrijskih gradova predviđao je kako će poezija postati "religija" koja će spašavati svijet.⁴⁴ Francuski romanopisac Émile Zola, hrvatskoga i talijanskoga podrijetla, objašnjava pojam "eksperimentalni roman", zagovarajući "povratak prirodi" i "naturalističku evoluciju".⁴⁵

Ruski formalisti u razdoblju od 1915. do 1930. isticali su novi odnos prema umjetnosti, osobito prema književnosti.⁴⁶ Iako su se primarno bavili empirijskim književnim činjenicama, ponudili su raznovrsne teorijske ideje koje, ipak, u danim ruskim, te sovjetskim (boljševičkim) okolnostima nisu do kraja razvili. Glede ovoga istraživanja "problema prostora i vremena", može se istaknuti da ga je poprilično načeo njihov rodonačelnik Viktor Šklovski u tekstu *Umjetnost kao postupak* koji je svojevrsni "manifest ruskog formalizma".⁴⁷ Književno djelo smatrao je "prozorom u svijet",⁴⁸ tj. mogućnošću gledanja u stvarne i imaginarne prostore, što se može ocijeniti značajnim doprinosom "zaokretu k prostoru". U kontekstu "problema prostora i vremena" u književnom tekstu važno je još istaknuti kako su ruski formalisti razlikovali "fabulu" i "siže", ali i kako su "pjesničku sliku" smatrali samo jednim "sredstvom pjesničkog jezika".⁴⁹ Roman Jakobson koji se sustavno bavio problemima proučavanja književnosti i jezika bio je veza između ruskog formalizma i praške strukturalističke škole (1926.).⁵⁰

U prvoj polovici 20. stoljeća "ajnštanovska revolucija" porušila je mnoga dotadašnja neupitna načela, postavila nove zagonetke te utjecala na mijene svijeta, a zatim je potresla i književnost. "Zaokret k prostoru" bio je gotovo neminovan, naslućivan, ali nije se nametnuo kao ideološka revolucija nego kao novo čitanje (tumačenje, interpretacija, recepcija) književnog teksta u potpuno novim društvenim i tehnološkim okolnostima koje se sve manje bave prošlošću, a sve više uznemirenim promišljanjima oduvijek zagonetne budućnosti.

⁴⁴ Usp. Matthew Arnold, *Essays in Criticism*, London, 1865., str. 42–78.

⁴⁵ Usp. Émile Zola, *Le Roman expérimental*, Pariz, 1881.

⁴⁶ Usp. Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, Zagreb, 1994., str. 256–260.

⁴⁷ Usp. V. Biti, n. dj., str. 341.

⁴⁸ Usp. Miroslav Beker, *Suvremene književne teorije*, Zagreb, 1999., str. 24.

⁴⁹ Isto, str. 12–13.

⁵⁰ Usp. M. Solar, n. dj., str. 280.

1.2. "Zaokret k prostoru" u drugoj polovici 20. stoljeća

Svestrani francuski mislilac Gaston Bachelard objavio je 1957. *Poetiku prostora* (*La poétique de l'espace*) koju mnogi teoretičari književnosti smatraju epohalnom knjigom koja je otvorila prve stranice novoga doba i u svijetu književnosti.⁵¹ Nakon opsežnog *Uvoda* još je deset poglavlja u njegovoj knjizi: *Kuća / Od podruma do tavana / Smisao kolibe, Kuća i svemir, Ladica, kovčezi, ormari, Gnijezdo, Školjka, Kutovi, Minijatura, Intimna neizmjernost, Dijalektika izvanjskog i unutarnjeg i Fenomenologija zaobljenog*. Razotkrio je neke osobitosti svoga fenomenološkog pristupa te filozofske odlučnosti i jasnoće već u prvoj rečenici svoje knjige:

"Onaj filozof koji je čitavu svoju misao oblikovao priklonivši se osnovnim temama filozofije znanosti, koji je slijedio što je dosljednije mogao smjer aktivnog racionalizma, smjer racionalizma koji je u stalnom porastu kod suvremene znanosti, treba zaboraviti svoje znanje, raskinuti sa svim svojim navikama filozofskog traganja, ako je voljan proučavati probleme koje postavlja pjesnička imaginacija."⁵²

"Filozofiju pjesništva", istaknuo je odlučno nakon nekoliko poticajnih rečenica, "treba pojmiti" kao činjenicu jer "pjesnički čin nema prošlosti ili barem nema bliske prošlosti" koja bi mogla predočiti njegovo pripremanje i "konačnu pojavu",⁵³ zato što se "imaginacija" istodobno odjeljuje od prošlosti i stvarnosti i otvara prema budućnosti.⁵⁴ Poprilično zbunjujuće za nepripremljenog čitatelja ili onoga koji je naviknut na čitanje pozitivističkih tekstova, prvenstvo je svoje knjige neočekivano vidio u "jasnim granicama" planiranoga područja istraživanja, a zatim je ponovno iznenadio rečenicom kako bi želio istražiti "jednostavne slike, slike sretnog prostora"⁵⁵ zbog čega bi njegova "istraživanja u tom smjeru" trebala nositi "naziv *topofilija*". Ta bi "topofilična istraživanja" trebala pripomoći u određivanju "ljudske vrijednosti prostora posjedovanja" ili "prostora branjenih od protivničkih sila, ljudsku vrijednost voljenih prostora", a riječ je "uvijek o *hvaljenim prostorima*" zbog različitih razloga, ponajprije razlika koje sadržavaju "pjesničke nijanse" čije vrijednosti treba štiti jer se na njih nadovezuju i "zamišljene vrijednosti" što će ubrzo postati "dominantne".

⁵¹ Gaston Bachelard, *La Poétique de l'espace*, Pariz, 1957.

⁵² Gaston Bachelard, *Poetika prostora*, Zagreb, 2000., str. 5.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto, str. 21.

⁵⁵ Isto, str. 22.

Budući da prostor obuzet imaginacijom ne može ostati indiferentan na "mjerenje i promišljanje geometra" jer doživljen je "sa svim pristranostima imaginacije", glavna mu je odlika "što gotovo uvijek privlači", "koncentrira biće unutar granica koje ga zaštićuju", a kada se "govori o slikama, igra vanjskog i intimnog nije uravnotežena igra" dok "s druge strane, prostori neprijateljstva bit će jedva spomenuti na stranicama" knjige jer "prostori mržnje i borbe mogu se proučavati samo uz pozivanje na goruća pitanja, na apokaliptične slike".⁵⁶

Tvrdeći da "prave blagodati imaju prošlost", Bachelard je slikovito istaknuo kako "u novoj kući" snom "oživljava čitava jedna prošlost" u skladu sa starim govorom u "tisuću inačica" da "svako biće sa sobom nosi svoje lare" dok "sanjarija toliko produbljuje sjećanje da se sanjaru o toplini ognjišta otvara područje bez sjećanja, praiskonskog, starijeg od najstarijih sjećanja". Najavio je da će "kuća" upravo "poput vatre i vode" u nastavku njegove knjige "omogućiti evociranje iskričavosti sanjarija koje će osvijetliti sintezu između pradavnog prostora, lišenog sjećanja, i uspomene", a u tome "udaljenom području nije moguće razdvojiti sjećanje i maštu" jer "sjećanje i mašta rade na međusobnom produbljivanju", "u sustavu vrijednosti, stvaraju zajedništvo uspomene i slike", stoga se kuća "ne doživljava samo iz dana u dan, ispredanjem niti jedne priče, pričom o našoj prošlosti" nego se u snovima "razne nastambe iz našeg života međusobno isprepleću i čuvaju blago proteklih dana".⁵⁷ Snatrimo li o "rodnoj kući", nastavlja "poetičar prostora", "u najudaljenijoj dubini tog sanjarenja sudjelujemo u toj prvotnoj toplini, u toj vrlo blagoj materiji materijalnog raja" i to u ozračju "bića koja pružaju zaštitu", stoga je potrebno vratiti se na "materinstvo kuće" nakon što je već naznačena "praiskonska punoća bića kuće", a pjesniku je poznato kako "kuća drži djetinjstvo nepomično 'u svojem naručju'", kao što je pisao Rilke.⁵⁸

Bachelard je gotovo uskliknuo da u njegovoj knjizi i u vremenu kada je nastala "prostor znači sve jer vrijeme više ne potiče sjećanje",⁵⁹ a kada se u "temelj topoanalize" uvede "jedna nijansa", može se primijetiti kako je "nesvjesno našlo stanište" iako je "smješteno udobno i sretno", "u prostor vlastite sreće" jer "normalno nesvjesno je sposobno

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto, str. 29.

⁵⁸ Isto, str. 31.

⁵⁹ Isto, str. 32.

svuda se udobno smjestiti".⁶⁰ Imajući na umu da "svaka velika jednostavna slika otkriva neko stanje duše", "kuća je, više nego krajolik, 'stanje duše'".⁶¹

Iz Bachelardova izražavanja misli o prostoru, ne može se zaobići izrazito slikovita usporedba s "kovčegom", "osobito sa škrinjicom" kao predmetima "*koji se otvaraju*". Ako se "kovčeg zatvara, vraća se među zbir predmeta; zauzima svoje mjesto u vanjskom prostoru", ali kad se otvara tada "postaje, kazao bi matematičar-filozof, prva diferencijala otkrivanja".⁶²

Kratki prikaz i ocjenu Bachelardova promišljanja prostora moguće je ovdje okončati navođenjem njegove tvrdnje i istodobne dvojbe o količini "poučaka topoanalize" koji bi trebali razjasniti i odrediti "čitav učinak prostora u sebi" jer se slika ne želi prepustiti "premjeravanju". Budući da želi "progovoriti o *prostoru*, ona mijenja veličinu", "i najmanja vrijednost je širi, uzdiže, umnaža", "sanjar postaje biće iz svoje slike", "apsorbira" cijeli "prostor svoje slike" ili se "ograničava na minijaturu svojih slika". Razmišljanja se usmjeruju na probleme doživljenog prostora, stoga "minijatura" ljudima predočuje samo "slike na razini vida".⁶³ Ta se "dva prostora, intimni prostor i vanjski prostor" neprekidno ohrabruju u svojem razvoju, ali određenje "doživljenog prostora kao afektivnog prostora" ne dovodi "do korijena snova o prostornosti" jer pjesnik ide izrazito dublje dok otkriva "kroz poetski prostor jedan prostor" koji ne zatvara čitatelje u određenu afektivnost.⁶⁴

Poveliku je pozornost Bachelard poklonio "intimnim prostorima", stoga je na kraju prikaza svrsishodno istaknuti njegovu tvrdnju kako "dijalektika unutarnjeg i izvanjskog" stječe "svu puninu svoje snage" upravo tim "sažimanjem u najzbijenijem intimnom prostoru".⁶⁵

Njemačkog romanista i teoretičara recepcije Hansa Roberta Jaussa, kao i ostale estetičare (teoretičare) recepcije, osobito je zanimao "život književnoga djela" koji je u izravnoj vezi s recipijentima kojima autor namjenjuje svoje književno djelo.⁶⁶ Upravo su to čvrsto prigovarali tradicionalnoj povijesti književnosti jer je zapostavljala čitateljevu recepciju književnoga djela, tj. njegovu ulogu u životu nekoga književnog djela. Recepcionisti su je s

⁶⁰ Isto, str. 33.

⁶¹ Isto, str. 85.

⁶² Isto, str. 97.

⁶³ Isto, str. 174.

⁶⁴ Isto, str. 199.

⁶⁵ Isto, str. 224.

⁶⁶ Usp. Hans Robert Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Frankfurt/M, 1974., str. 169–172.

pravom smatrali "sudbonosnom" jer je i književno djelo bilo namijenjeno "živom čitatelju", a njegova je recepcija utjecala i na stvaranje novih književnih djela.⁶⁷ Jaussa i ostale recepcioniste (primjerice: Franca Vodičku, Waltera Bulsta i dr.) zanimao je i "estetski karakter" i "društvena funkcija" književnoga djela, njegova recepcija i njegov utjecaj, u nekom "vremenu", ali i u nekom "prostoru", a što znači i estetika stvaranja i estetika primanja književnog djela.⁶⁸

Za Jaussa i ostale recepcioniste u nastojanju je osmišljavanja komunikacijskih odnosa u klasičnom trokutu (autor, djelo, čitatelj) osobito važan "vidik očekivanja" koji se temelji na recipijentovu iskustvu s književnošću, ali i na ostalim njegovim životnim iskustvima, što podrazumijeva i vrijeme i prostor stjecanja iskustava.⁶⁹ Primjerice, Jauss i Vodička slično obrazlažu kako će dobru recepciju imati književno djelo koje je njegov autor pisao s pogledom na fiktionalne slike potencijalnih recipijenata u određenom prostoru, na njihova životna i čitateljska iskustva, ali i da će ga uspješna recepcija njegova djela usmjeriti na stvaranje novih sličnih književnih djela.⁷⁰ U skladu s time potrebna je i nova povijest književnosti koja će se temeljiti ne samo na povijesti stvaranja književnih djela nego ponajviše na povijesti recepcije u različitim povijesnim razdobljima i vremenskim odsječcima te povijesti recepcije u različitim prostorima (zemljama, pokrajinama, mjestima). Ponajprije bi u pisanju recepcionističke povijesti književnosti, ističe Jauss, trebalo ukloniti "negativna stajališta povijesnog objektivizma" te tradicionalnu estetiku stvaranja i prikazivanja zasnovati u estetici recepcije i utjecaja, a zatim pozornost treba posvetiti raščlambi čitateljeva književnog iskustva, vidiku očekivanja od nekoga književnog djela, raščlambi čitanja (viđenja) i razumijevanja književnog djela nekadašnjih čitatelja, spoznaji povijesnog mjesta i značenja pojedinoga književnog djela, svezi dijakronijske i sinkronijske raščlambe epohalnih književnih djela te ostvarbi zadaća povijesti književnosti u sinkronijskom i dijakronijskom prikazu književne produkcije u okviru posebne povijesti te njezinu odnosu prema općoj povijesti. Premda Jauss i njegovi recepcionisti neusporedivo češće apostrofiraju povijest i

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Usp. Hans Robert Jauss, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, Frankfurt/M., 1982., str. 81. i Hans Robert Jauss, *Pour une esthétique de la réception*, Pariz, 1978., str. 320.

⁶⁹ Usp. H. R. Jauss, *Literaturgeschichte...*, n. dj., str. 169–172.

⁷⁰ Isto, str. 176. i Franc Vodička, *Struktura vývoje*, Prag, 1969., str. 217.

vrijeme, neosporan je njihov doprinos "zaokretu k prostoru", zato što istodobno smještaju autora, književno djelo i recipijenta u određeno "vrijeme" i u određeni "prostor".⁷¹

Jan Mukařovský u eseju *Strukturalizam* u pojmu strukture apostrofira "specijalniji znak no što je puka suodnosnost cjeline i dijelova", a kao specifične osobitosti "strukture u umjetnosti" naglašuje "uzajamne odnose među njezinim sastavnicama, odnose dinamične samom svojom biti", stoga se strukturom može smatrati samo "takav skup komponenata" čiji se unutarnji sklad "neprekidno narušava" i ponovno ostvaruje te čija se "cjelovitost" zbog toga pojavljuje "kao skup dijalektičkih suprotnosti".⁷²

Istaknuti estonski strukturalist Jurij M. Lotman, pripadnik tzv. Tartuske škole, sustavno se bavio i prostorom u književnom tekstu u knjizi *Struktura umjetničkog teksta* (1970.). Obrazložio je dva najvažnija načela za raspravljanje o strukturi književnoga teksta: "1. okvir, tj. granicu između umjetnosti i neumjetnosti, 2. prostor u kojem se ostvaruju ideje."⁷³ Prema tome se može zaključiti kako je na "prostor" gledao također kao na "organizatora" ili "osnovu fabule" jer "prostorni kontinuum teksta u kojem je prikazan svijet formiran je u *topos*". Smatrao je glavnom sastavnicom fabule neki "događaj", odnosno "pokretanje lika preko granice semantičkog polja", a likove je razvrstavao na "agense, neagense i protuagense". Spretno je objašnjavao kako ih ne treba svoditi "samo na funkciju", zato što su "istodobno izraz određene kulture".⁷⁴ Raspravljajući o mitovima tijekom određenja pojma fabule, ponudio je "temeljni slijed događaja", primjerice, "o ulasku u zatvoreni prostor" te o "izlasku iz tog prostora", a sve je popratio tvrdnjom kako je "središnji mehanizam za stvaranje mita kulture" zapravo oblikovan kao "topološki prostor".⁷⁵

Francuski strukturalist Roland Barthes jedan je od najuglednijih predstavnika "francuske nove kritike" u drugoj polovici 20. stoljeća koja je usmjerivala na proučavanje komunikacijske funkcije književnosti i proučavanja književnoga djela kao sklopa specifično organiziranih znakova.⁷⁶ Prostorom u književnom tekstu zapravo se bavio na poseban način

⁷¹ Usp. Bertrand Westphal, "Pour une approche géocritique des textes", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 26–27. i B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 16–17. i 67.

⁷² Usp. M. Beker, n. dj., str. 142.

⁷³ Isto, str. 27.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto, str. 157–160.

⁷⁶ Usp. Roland Barthes, *L'Empire des signes*, Pariz, 1970.

raspravljajući o semiotici i urbanizmu što je imalo odraza i na geokritiku. U skladu s njegovom *Retorikom slika* naglašene su u ovome doktorskom radu poveznice ili suodnosi: nazočnost (slika), funkcija i značenje prostora.⁷⁷ Westphal i geokritičari nerijetko ga spominju, citiraju i komentiraju njegove tekstove, ali poneki mu i predbacuju nesuvisli odnos prema prostoru i prostornosti.⁷⁸

Francuski sociolog, geograf i filozof Henry Lefebvre, borbeni francuski komunist među dvama svjetskim ratovima, gimnazijski profesor do 1941., ravnatelj radija, a zatim sveučilišni profesor u Toulouseu (1947.), Strasbourgu (1962.) te Parizu (1965.) gdje je poticao studentski borbeni pokret (1968.), nakon povelikog broja članaka i rasprava s izrazitom marksističkom orijentacijom objavio je svoju najvažniju knjigu *Proizvodnja prostora* (1974.). Iako su ga mnogi u Francuskoj žestoko kritizirali, možda nisu dovoljno razumjeli ili nisu htjeli razumjeti, upravo ga je ta knjiga učinila rodonačelnikom moderne sociologije prostora. Uvodno je apostrofirao Descartesove zasluge za elaboraciju koncepta prostora i njegove emancipacije te okončao nakon mnogih zapadnoeuropskih povjesničara aristotelovsku tradiciju odnosa prema prostoru. Odlučno je uveo novu "prostornu terminologiju": "proizvodnja prostora", "prostor kao društveni proizvod", "mentalni prostor",⁷⁹ "fizički prostor", "društveni prostor", "idealni prostor", "realni prostor", "prostornu praksu",⁸⁰ "primljeni prostor", "zamišljeni prostor", "proživljeni prostor", "reprezentativni prostor" itd. Najviše je odobravanja dobio za iskazanu brigu o prirodi te pozicioniranju tijela (čovjeka) u zadanim prostorima. Grégory Busquet naslovljuje svoj tekst *Politički prostor kod Henria Lefebvrea (L'espace politique chez Henri Lefebvre: l'idéologie et l'utopie)* te ustvrđuje kako Lefebvreovo djelo izaziva veliki interes u Francuskoj u okviru "urbanih studija" u kojima su nastale teorije o gradu i urbanom društvu te da je isto tako već podugo zanimljiv anglofonoj literaturi socijalnih znanosti, ali i postavlja pitanja o granicama između prostora i politike u njegovu djelu te moguće instrumentalizacije politike prostora, tj. prati li ideologija njegovu kritiku procesa urbanizacije.⁸¹ O Lefebvreovoj utopiji i "odnosima spolova na plaži", primjerice, u kontekstu "relacijskog poimanja prostora" i kritike kapitalizma pisala je vrlo

⁷⁷ Usp. Roland Barthes, "Rhétorique de l'image", *Communications*, 1964., 1, str. 40–51.

⁷⁸ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 39. i Bertrand Westphal, *Le monde plausible*, Pariz, 2011., str. 166.

⁷⁹ Usp. Henri Lefebvre, *La production de l'espace*, Pariz, 1974., str. 17.

⁸⁰ Isto, str. 20.

⁸¹ Usp. Grégory Busquet, "L'espace politique chez Henri Lefebvre: l'idéologie et l'utopie", *justice spatiale | spatial justice*, 2012.–2013., br. 5., URL: <http://www.jssj.org> (17. srpnja 2014.)

zanimljivo Martina Löw.⁸² Neosporan je njegov utjecaj na najistaknutije teoretičare prostora na kraju 20. i početkom 21. stoljeća, a među njima je vjerojatno najistaknutiji američki geograf Edward W. Soja koji je slavio i Michela Foucaulta kao začetnika moderne geografije.

Francuski filozof Michel Foucault, psiholog, vrlo angažirani ljevičar, profesor animator studentskih nemira 1968., bio je produktivan mislilac koji je neprekidno kritizirao sve socijalne ustanove, osobito zainteresiran za relacije "moći" i "znanja", a na jednome znanstvenom skupu 1967. u izlaganju *O prostorima drugih (Des espaces autres)* "iskovao" je termin "heterotopija",⁸³ ali taj tekst nije autorizirao do 1984. kada ga je objavio u knjizi *Rečeno i napisano (Dits et écrits)*. Pojam "heterotopija" odredio je kao "fizičku lokalizaciju utopije" jer "stvarni prostori" nastanjuju imaginarno kao "dječju kućicu ili neko kazalište", a "sadašnje je doba ipak više doba prostora", ističe Foucault, a "svijet je u napasti" zbog ideologijskih sukobljavanja koja potiču svakodnevne polemike koje se događaju između "pobožne djece vremena i ogorčenih stanovnika prostora".⁸⁴ Osobito je istaknuo činjenicu kako prostor koji se danas pojavljuje na "horizontu naših briga, naše teorije, našega sustava" nije nikakva inovacija nego u zapadnjačkom iskustvu ima svoju povijest, stoga nije moguće neprepoznavanje "presijecanja" ili "fatalne sveze vremena s prostorom". Podsjetio je svoje slušatelje na znanstvenom skupu, odnosno čitatelje svoje knjige, kako u teškoćama razotkrivanja povijesti prostora, treba imati na umu da je u srednjem vijeku postojala svojevrsna hijerarhija mjesta: "sveta mjesta" i "bezbožna mjesta", "zaštićena mjesta" i "otvorena mjesta bez zaštite", "urbana mjesta" i "ruralna mjesta" itd. Sva su bila namijenjena zbiljskomu ljudskom življenju. "Cijela ta hijerarhija", zaključuje Foucault, mogla bi se nazvati "srednjovjekovnim prostorom" ili "prostorom lokalizacije", a otvorio ga je Galileo Galilei u 17. stoljeću uspostavljajući "beskrajno" i "beskrajno otvoreni prostor", stoga se može reći da je od tada "lokalizaciju" zamijenilo "prostiranje". "Danas se može govoriti o 'smještanju'" umjesto "prostiranja", napominje Foucault, a "smještanje" je vrlo aktualno u današnjoj tehnologiji, na području nastanjivanja pojedinih područja ili zemalja, stoga se jasno nameće zaključak da suvremene nevolje izrazito više dolaze iz "prostora" nego iz

⁸² Usp. Martina Löw, "Osveta tijela nad prostorom?", *Kolo*, 2007., 4., str. 192–219.

⁸³ Usp. Michel Foucault, "Des espaces autres", u: *Dits et écrits: 1954-1988*, t. IV (1980-1988), Pariz, 1994., str. 752–762.

⁸⁴ Isto.

"vremena".⁸⁵ Time je Foucault, u kontekstu brige za čovjeka i prostor u kojem "čovjek na samrti" još postoji, izrazito jasno naše doba proglasio "dobom prostora", što će itekako utjecati na suvremene teoretičare prostora. Podsjećajući na Bachelardovo vrlo značajno djelo, ustvrdio je da su fenomenološki opisi naučili ljude da ne žive u "homogenom i praznom prostoru" nego, suprotno, "u prostoru koji je opterećen kvalitetama" ili prostoru koji je zaokupljen čak "utvarom".⁸⁶ Kao "utopije" je odredio "smještanja bez stvarnog mjesta", "nerealne prostore", "perfekcionirano društvo" ili "drugu stranu toga društva", a svojim novokovanim nazivom "heterotopijama" određuje "protusmještanje", utopije koje su pozicionirane pomoću "realnih smještanja" kao što se događa u "zrcalu" koje je također "utopija" jer je "mjesto bez mjesta": "U zrcalu se vidim iako me tamo nema." Pridodao je i novi naziv "heterotopologija" u kojem bi mogli biti opisani različiti prostori, "druga mjesta", u "jednoj vrsti prijepora koji je istodobno mitski i realni prostor našega življenja". Ponudio je šest načela za sustavan opis heterotopija: "1. U svim kulturama zastupljene su heterotopije u različitim oblicima bez obzira je li riječ o primitivnoj ili modernoj kulturi. 2. Iste heterotopije mogu imati različite funkcije u vremenu. 3. Heterotopija može na jednome realnom mjestu suprotstaviti nekoliko prostora, nekoliko smještanja koja su međusobno u zbilji nespojiva. 4. U okviru jedne heterotopije egzistira jedna heterokronija, tj. heterotopija postiže svoju punu moć kada ljudi prekinu veze sa svojim tradicionalnim vremenom. 5. Heterotopija se može otvoriti i zatvoriti što je čini istodobno izoliranom, prihvatljivom i probojnom. 6. Heterotopije imaju funkciju koja se odnosi na druge društvene prostore, tj. one mogu biti prostor iluzija ili prostor perfekcija."⁸⁷

Premda Foucault nikada nije potpuno definirao granice "prostora drugog", mnogi su preuzeli i primjenjivali njegovu definiciju na svoj način. Nema prijepora oko činjenice da je iznimno doprinio osmišljavanju prostora u drugoj polovici 20. stoljeća.

Zadarski i zagrebački sveučilišni profesor Stipe Grgas pisao je još 1997. o smislu prostora u pjesničkom djelu Johna Montaguea *The Sense of Place in the Poetry of John Montague* u časopisu *Studia Romanica et Anglica Zagrabensia*, zatim o vidicima prostora i prostornosti u pripovjednoj prozi Antuna Šoljana (1998.) *Horizon of Space and Territoriality*

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Isto.

in the Prose Narratives of Antun Šoljan,⁸⁸ a dvije godine kasnije izvrsnom knjigom *Ispisivanje prostora: čitanje suvremenoga američkog romana*⁸⁹ potaknuo je mnoge, osobito mlade istraživače na bavljenje prostorom ili prostornošću u književnim djelima hrvatskih i stranih pisaca. Grgasu se nametnuo "problem prostora kao čimbenik osebnosti američkog identiteta, ali i kao važna sastavnica romanesknih svjetova".⁹⁰ U tom kontekstu prisjetio se riječi Jeana Baudrillarda kako Europa zapravo nikada nije bila kontinent što se može zaključiti prema njezinu nebu, za razliku od Amerike u kojoj čovjek nakon prvog koraka odmah osjeti "prisutnost čitavoga jednog kontinenta", jer je tu "prostor sam oblik mišljenja".⁹¹ Ukratko je objasnio kako na "prozaičniji način Peter Temin" odgovara na pitanje o američkoj gospodarskoj nadmoći, a zatim naglašuje "sveprožimajući učinak 'slobodne zemlje', izobilje bogate američke obradive zemlje u povoljnim vremenskim uvjetima". Ilustrirajući spretno svoj tekst, naveo je zanimljivu izjavu romanopisca Josepha McElroya koji komentira američku iznimnu moć duhovitom tezom kako Amerikanci miješaju "prirodna bogatstva svojeg kontinenta s vlastitim umijećem njihova iskorištavanja" pa su naivno pomiješali "rude i bilje s iluzijom filozofskih ideja".⁹² Ipak, nastavio je Grgas, razmišljajući o Sjedinjenim Američkim Državama, njihovoj povijesti, kulturi, današnjem položaju u svijetu, mora se "uvijek na umu imati preduvjet" jedne iznimne "prostornosti". Potkrjepu toj tvrdnji našao je kod Wilbura Zelinskog koji smatra kako su "specifična veličina, smještaj i fizička svojstva američkog teritorija bili relevantni čimbenici uobličjenja američke kulture" ili "načini kako su se u određenom vremenu i prostoru određene skupine odnosile prema tim čimbenicima na neki su način utjecali na tijek kulturalnog razvoja".⁹³ Sugestivno je Grgas istaknuo kako je naglašivanje važnosti "ljudske prostornosti" potrebno isto tako promotriti u "probuđenom zanimanju za prostor u teorijskom diskurzu" jer postoji opća ocjena o prostoru i vremenu kao osnovnim obilježjima "ljudskog postojanja" koji nisu podjednako privlačili zanimanje u humanističkim znanostima.⁹⁴ U skladu s tim, upoznaje nas s istaknutim američkim geografom

⁸⁸ Usp. Stipe Grgas, "The Sense of Place in the Poetry of John Montague", *Studia Romanica et Anglica Zagrabiana*, 1997., XLII, str. 145–153. i "For a (re)assertion of spatiality in literary studies" (neobjavljeno izlaganje naknadno objavljeno na CD-u): "Horizon of Space and Territoriality in the Prose Narratives of Antun Šoljan", u: *Memory, History and Critique: European Identity at the Millennium /CDROM/*, Utrecht, 1998.

⁸⁹ Stipe Grgas, *Ispisivanje prostora: čitanje suvremenoga američkog romana*, Zagreb, 2000.

⁹⁰ Isto, str. 16.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Isto.

Edwardom Sojom koji je u djelu *Postmoderne geografije: reafirmacija prostora u kritičkoj socijalnoj teoriji* (*Postmodern Geographies: the Reassertion of Space in Critical Social Theory*) progovorio o zaokupljenošću poviješću u 19. stoljeću što još nije nadvladano te i danas "prožimlje kritičku svijest suvremene teorije društva".⁹⁵ U skladu s tim se citira i komentira Sojin doprinos geografskim istraživanjima prostora prema Grgasovoj knjizi.

Soja govori kako teorija društva još uglavnom shvaća svijet kao "dinamiku" koja "nastaje postavljanjem društvenog bića i bivanja unutar interpretativnog konteksta vremenitosti".⁹⁶ Grgas iz Sojina teksta u kojem se raspravlja o uzrocima zapostavljanja čimbenika prostora izdvaja "iluziju neprozirnosti" i "iluziju prozirnosti" o kojima kaže da su "dominirale zapadnjačkom percepcijom prostora".⁹⁷ Sojina "iluzija neprozirnosti", kako ističe Grgas, "postvaruje prostor izazivajući jednu kratkovidnost koja ga zamjećuje tek kao puku materijalnost, mrtvu, nepokretnu, nedijalektičnu, 'kartezijansku kartografiju prostornih znanosti'", a Sojina "iluzija prozirnosti" itekako "dematerijalizira prostor uslijed čega on postaje puki zamišljaj ili predodžba".⁹⁸ Prema Grgasu, Soja je došao do zaključka kako su se stoljećima filozofi i geografi kretali između tih iluzija što je imalo za posljedicu zapostavljanje učinka "prostora na uobličjenje ljudskog društva".⁹⁹

Slično kao i Grgas, mislio je i Michael Dear o Sojinoj knjizi.¹⁰⁰ Osobito je uočio njegovo nastojanje korekcije "znanstvene neravnoteže" koja je duže od jednog stoljeća davala prvenstvo "vremenu i stvaranju povijesti", a zapostavljala "prostor i stvaranje geografije". Budući da je Soja među začetnicima postmoderne geografije istaknuo imena: Michela Foucaulta, Johna Bergera, Ernesta Mandela, Frederica Jamesona, Marshalla Bermana, Nicosu Poulantzasa, Anthonya Giddensa, Davida Harveya te posebno Henrija Lefebvrea, ne zaboravljajući Marxa, Heideggera i Sartrea, smatra Dear, "korekcijom te neravnoteže" na neki način suvremeni geografi odužili bi se zaslužnim znanstvenicima i filozofima.¹⁰¹

⁹⁵ Isto, str. 16–17.

⁹⁶ Usp. Edward W. Soja, *Postmodern Geographies, The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London, 1989., str. 7.

⁹⁷ Usp. S. Grgas, n. dj., str. 17.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Michael Dear, "Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory. by Edward W. Soja", *Annals of the Association of American Geographers*, 1990., vol. 80, 4, str. 649–654.
URL: <http://www.jstor.org/stable/2563388> (23. siječnja 2014.)

¹⁰¹ Isto.

Nakon predstavljanja epohalnoga djela Edwarda Soje sustavno je Stipe Grgas u skladu s načelima "ispisivanja prostora" čitao suvremeni američki roman te predstavio u dvanaest poglavlja svoje knjige. Sva su poglavlja pažljivo usustavljena, poticajne su rasprave o "prostoru" i "prostornosti" u suvremenim američkim romanima, a pojedinim tekstovima unaprijed su svrsishodno pridodana određenja najvažnijih istraživačkih izazova. Autor zadržava pripovjednu napetost "pročitanih" romana, svenazočno pokazuje konzistentnost promišljanja znanstvene problematike i umijeće iznijansirana zaključivanja. Imponira njegova znanstvena metodologija, pronicavost i snalaženje u vrlo složenim "prostorima" suvremenoga američkog romana. Uzorna je njegova vjernost pomnijvu "čitanju prostora i kulture", ali i uporni otklon od riječi "postmodernizam", što obrazlaže na početku u *Zaključnim primjedbama*.¹⁰² Na kraju svoju knjigu vidi kao "određenu intervenciju unutar hrvatskoga kulturalnog prostora" te bi smatrao "svojim uspjehom" ako postane "suputnicom nekih budućih zapućivanja u predmet SAD-a",¹⁰³ što je zasigurno velik izazov u suvremenim okolnostima.¹⁰⁴

¹⁰² Usp. S. Grgas, n. dj., str. 239.

¹⁰³ Isto, str. 241.

¹⁰⁴ U skladu s Grgasovim čitanjima suvremenoga američkog romana doktorandica je 2010. "ispisivala prostor" američkog juga iz Faulknerovih romana *Krik i bijes*, *Svjetlo u kolovozu* i *Abšalom, Abšalom*. Polazeći "od pretpostavke da prostor, koliko god je predstavljao ključnu konstitutivnu sastavnicu suvremenog mišljenja, doživljava ili prakse, nije privukao onu pozornost koju zaslužuje" (Usp. Stipe Grgas, "Bilješka uz prostor", *Tema*, 2006., 3, 9/10, str. 15.). Nema danas dvojbe kako prostor u većini Faulknerovih romana biva sve izazovniji te potiče rasprave mnoštva kritičara i povjesničara književnosti jer malo je romana prije njegovih u kojima je toliko prostorom nadomješano vrijeme. Fabula u njegovim romanima, ako se uopće može govoriti o tradicionalnom pojmu fabule u njima, "vezana je za pokrajinu ili općinu Yoknapatawpha, koja zajedno sa svojim središtem, gradićem Jeffersonom, na području većem od 2 400 kvadratnih milja ima 15 611 duša, od kojih 6 298 bijelaca i 9 313 crnaca", a "pokrajina i grad izmišljeni su, ali odgovaraju realnosti gradića Oxforda i pokrajine (općine) Lafayette". (Usp. Ivo Vidan, *Uliks Jamesa Joycea; Krik i bijes Williama Faulknera: (romani struje svijesti)*, Zagreb, 1996., str. 86–87.) Faulkner je "svoju regiju" postavio "u sjeverni dio države Mississippi u blizini zbiljskog grada Memphisa, koji u pojedinim epizodama i sam ponekad postaje poprište događaja", stoga je uz jedan izbor iz svojih književnih djela koji je objavljen 1946. "nacrtao kartu 'svoje' pokrajine s naznakom pojedinih mjesta i zgrada koji su važni za većinu njegovih glavnih djela". (Usp. I. Vidan, n. dj., str. 86–87.) Budući da je u toj pokrajini u prošlosti živjelo indijansko pleme Chickasaw, preuzeo je njihove dvije riječi "Yocana" i "petopha", zato je dao ime toj regiji: Yoknapatawpha, što znači "rascijepljena zemlja", a vrlo je "simbolično, jer se rascjep, djelidba, javlja kao osnovni motiv na nekoliko razina: rat američkog Sjevera i Juga, odnos crnaca i bijelaca, sukob starosjedilaca vlastelinske tradicije i novopridošlih sljedbenika mehaničkog industrijskog napretka, te napokon raskol u pojedincu..." (Usp. I. Vidan, n. dj., str. 86–87.) Faulkner je bio potomak stare južnjačke aristokracije, zato i nije mogao daleko od svoga rodoslovlja (Usp. Biljana Oklopčić, "Stereotipija u prikazu ženskoga lika u genealoškim ciklusima Williama Faulknera i Miroslava Krležu: Eula Varner Snopes i Charlotta Castelli-Glembay", *Fluminensia*, 2008., 1, str. 99.), ali nije štedio svoje pretke. Jasno im je pripisivao tragičnu sudbinu njihova potomstva koje plaća za njihove grijeh nad crncima te Indijancima kojima je u nemilim okolnostima oteta zemlja. Iz teksta Stipe Grgasa o indijanskoj književnosti može se svrsishodno izdvojiti: "U vertikalni ljudskih vrijednosti i duhovnih potreba, kojom je čovjek prikovan za određeni okoliš, za razliku od horizontalne protežnosti prostora, naći će se ono što nazivljem očutom mjesta. Ovaj odnos čovjeka i okolnog svijeta srodan je pojmu 'topofilije' koji njegov izumitelj Yi-Fu Tuan objašnjava kao 'osjećajnu

1.3. Geokritika

Prvi tekstovi koji se bez dvojbe nazivaju geokritikom proizašli su iz Znanstvenoga skupa *Geokritika, način primjene* koji je održan u rujnu 1999. u Limogesu (Francuska). Taj se naziv spominjao i prije, ali nije mu pripisivano značenje koje mu je namijenio. Manifestom geokritike smatra se uvodno izlaganje Bertranda Westphala *Za geokritički pristup tekstu (Pour une approche géocritique des textes)* koje je održao kao glavni organizator i voditelj toga skupa.¹⁰⁵

U posljednjih petnaestak godina Westphalova geokritika, iako se ne smije zaboraviti poveliki broj njegovih odličnih suradnika, diljem svijeta stekla je sljedbenike i promicatelje među znanstvenicima koji se primarno bave književnošću jer mnogi je smatraju ne samo najmodernijom nego i izrazito perspektivnom književnom teorijom. Tome je ponajviše pridonijela "rodonačelnikova" najvažnija knjiga *Geokritika: stvarnost, fikcija, prostor (La Géocritique. Réel, fiction, espace)* koju je objavio 2007., a nakon što je 2011. prevedena na engleski pod naslovom *Geocriticism: Real and Fictional Spaces* u New Yorku, donijela mu je zasigurno ugled jednoga od najzanimljivijih suvremenih teoretičara književnosti u svijetu.¹⁰⁶

sponu između ljudi i mjesta!" (Stipe Grgas, "Američka protupovijest u romanima Leslie Marmon Silko", *Glasje*, 1996., 5, str. 134–144.)

¹⁰⁵ Bertrand Westphal, esejist i francuski sveučilišni profesor, rođen je 1962. u Strasbourgu. Profesor je svjetske i komparativne književnosti u Limogesu od 1998. do danas. Voditelj je znanstvenog projekta "Ljudski prostori i kulturne interakcije". Jedanaest je godina bio profesor na milanskim sveučilištima. Samo godinu dana nakon zaposlenja na Sveučilištu u Limogesu, organizirao je znanstveni skup *La géocritique mode d'emploi (Geokritika, način primjene)*. Kao utemeljitelj geokritike, pozivan je za gosta profesora na američka sveučilišta gdje uglavnom i predaje o geokritici (Texas Tech University /2005./ i University of North Carolina Charlotte /2013. – 2015./).

¹⁰⁶ Premda je doktorandici Westphalova knjiga bila poznata od njezina prvog pojavljivanja 2007., konačno se 2011. nakon njezina pojavljivanja na engleskom odlučila za doktorski rad *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića* koji bi trebao potvrditi, među ostalim, i hipotezu da je Šimićevo književno djelo vrlo prikladno za takve analize, ali ovaj je doktorski rad motiviran i ostalim modernim znanstvenim istraživanjima. Pristupajući apostrofiranoj znanstvenoj problematici sa stajališta modernih književnih teorija, osobito geokritičkih, potrebno je barem kratko objasniti kako se pred istraživačicom nazočnosti "zavičajnog prostora" ili Hercegovine u Šimićevo književnom djelu nameću specifična pitanja, a zasigurno su najizazovnije o načinu "kako je" u njegovu djelu "percipiran zavičajni prostor" ili "kako ga doživljava tekstualni subjekt", što je već kao metodološku novinu na hrvatskome jeziku sustavno predstavio Stipe Grgas (u knjizi: *Ispisivanje prostora: čitanje suvremenoga američkog romana*, Zagreb, 2000.). Potaknula je motivaciju za geokritička istraživanja upravo ta Grgasova knjiga koja je elastičnim određenjem velikih mogućnosti i dosega metodologije istraživanja prostora koju su u specifičnim okolnostima interesa za prostor (i u književnosti!) u posljednjim dvama desetljećima 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama i Ujedinjenom Kraljevstvu promicali teoretičari "kulturnog zemljopisa" (ili "geografije kulture"). Među njima se osobito isticao "kulturni zemljopisac" ("geograf kulture") Edward Soja (u knjizi: *Postmodernistički zemljopisi: reafirmacija prostora u kritičkoj socijalnoj teoriji*, London, 1989.) koji se nerijetko pozivao na francuskog sociologa Henrija Lefebvrea.

Nije lako napraviti prikladan pregled neprekidnih "geokritičkih" događanja (recenzija, kritika, skupova, međunarodnih konferencija itd.), zato je ovdje, u kontekstu istraživanja zavičajnog prostora ili Hercegovine u Šimićevo književnom djelu,¹⁰⁷ usmjerena pozornost poglavito na "svjetsko geokritičko središte" na Sveučilištu u Limogesu koje je utemeljio upravo profesor Bertrand Westphal (1999.), i to ponajprije na spomenuti znanstveni skup *Geokritika, način primjene (La géocritique mode d'emploi)*, a zatim na zbornik istoga naslova (Presses universitaires de Limoges, 2000.) te osobito na apostrofiranu najvažniju Westphalovu knjigu objavljenu u Parizu (Les Éditions de Minuit, 2007.) i spomenuti prijevod te knjige koji je objavljen u New Yorku (Palgrave Macmillan US, 2011.).¹⁰⁸

Znanstveni skup *Geokritika, način primjene (La géocritique mode d'emploi)* održan je u rujnu 1999. u Limogesu, u organizaciji Fakulteta jezika i humanističkih znanosti u Limogesu i pod izravnim znanstvenim vodstvom Bertranda Westphala. Sudjelovali su na tome znanstvenom skupu više-manje poznati književni znanstvenici i sveučilišni profesori koje od tada nazivaju geokritičarima: Jean-Marie Grassin, Bertrand Westphal, Sylviane Coyault, Catherine Milkovitch-Rioux, Crystel Pinçonat, Juliette Vion-Dury, Jacques Fontanille, Daniel-Henri Pageaux, Isabelle Klock-Fontanille, Cristina G. de Uriarte, Jean-Christophe Valtat, Fabienne Claire Caland, Nelly Chabrol Gagne, Gérard Chandès i Caroline Eades. Na *Okruglom stolu Ljudski prostori (Espace humain)*, koji je održan nakon toga skupa, sudjelovali su: Nelly Chabrol Gagne, Gérard Chandès, Sylviane Coyault, Christine de Buzon, Caroline Eades, Jean-Marie Grassin, Bernadette Lemoine, Catherine Milkovitch-Rioux, Crystel Pinçonat, Cristina G. de Uriarte, Juliette Vion-Dury i Bertrand Westphal.

Oko pola godine kasnije (početkom proljeća 2000.) objavljen je istonaslovni zbornik s toga znanstvenoga skupa: *Geokritika, način primjene (La géocritique mode d'emploi)*. Na prvom je mjestu tekst *Za znanost književnih prostora (Pour une science des espaces littéraires)* koji je Jean-Marie Grassin, profesor emeritus Sveučilišta u Limogesu, izložio kao

¹⁰⁷ U kontekstu motivacije za geokritičko istraživanje zavičajnog prostora u književnom djelu A. B. Šimića, potrebno je napomenuti da je Hercegovina naziv za zavičaj toga istaknutoga hrvatskoga književnika. Ima jasna svoja tradicionalna geografska i povijesna obilježja, ali Šimićevo Hercegovina nije im potpuno sukladna. Njegova zbiljska i imaginarna Hercegovina zasigurno je manji prostor, uokviruje uglavnom zapadni i središnji dio Hercegovine, ali o tome preciznije i opsežnije na temelju istraživanja njegova književnog djela.

¹⁰⁸ O tome na hrvatskom jeziku piše Ivana Brković u tekstu "Književni prostori u svjetlu prostornog obrata" (*Umjetnost riječi*, 2013., 1–2, str. 115–138.).

sveučilišni doajen na tome skupu, prije Westphalova predstavljanja "geokritičkog manifesta".¹⁰⁹ Već u prvoj rečenici predlaže okvirnu "definiciju geokritike kao znanosti književnih prostora" koja se ne želi općenito zvati "studijem humanih prostora" jer taj joj naziv ne osigurava precizno epistemološko objašnjenje, ali i suprotstavljeni naziv "deskripcija književnih prostora" suviše je objektivan, a može se susresti i u interpretacijama koje prakticira književna kritika.¹¹⁰ U svakom je vremenu književnost "stvaratelj prostora", napominje Grassin, "određuje se kao prostor", "opisana je kao prostor" pa je i "povlašteni način prezentacije prostora", stoga što "prostor je riječ".¹¹¹ Ne može se govoriti o realnosti koja je jedanput određena zauvijek jer geokritička koncepcija prostora ima obrise koje joj daju europski jezici.¹¹² Književnost je istodobno i prostor,¹¹³ ističe Grassin, zato su "književni teritoriji" organizirani u "književne krajolike" prema kojima povijest instalira glavne književnosti u "središte" te odbacuje male književnosti na periferiju, a "književni prostor" jedno je zbiljsko mjesto: "materijalno", "geografično", "fantomsko", a "predstavljeno je riječima".¹¹⁴ Budući da geokritika ima također prirodni poziv za interpretaciju "manifestacija zamišljene prostornosti", zaključuje Grassin, geokritičari nastoje ostvariti svrsishodan susret geografije i književnosti jer geografija je također "pisanje o prostoru" što jamči njegov sufiks – "graphie".¹¹⁵ Međutim, geokritika je također "uživanje u prostoru" koje Grassin "bolje razumije od starih Grka" koji nisu imali "sreću" susresti tu "modernu ideju prostora", ali itekako su dobro mjerili zemlju, oblikovali "geometriju s tri dimenzije", plovili do "kraja svijeta", zatvarali "monstruma u labirint", oblikovali "kozmogoniju", razmišljali o "skoku na Olimp" i "posjetu podzemnom svijetu" gdje se nalaze njihovi pretci.¹¹⁶ U geokritici se ublažuje ili briše granica, objašnjava Grassin, između znanosti, mita, imaginacije, etike i kritike. Odlučno ustvrđuje kako je već u svome tekstu mijenjao ili dopunjavao "inicijalnu definiciju geokritike" koja nije samo znanost posvećena "imaginaciji prostora" nego je i "umijeće interpretacije imaginarnih prostora", ali i poprilično patetično, u nezatajenom

¹⁰⁹ Usp. Jean-Marie Grassin, "Pour une science des espaces littéraires", u: Bertrand Westphal (ur.), *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. I–XIII.

¹¹⁰ Isto, str. I.

¹¹¹ Isto, str. II.

¹¹² Isto, str. III.

¹¹³ Isto, str. VIII.

¹¹⁴ Isto, str. IX.

¹¹⁵ Isto, str. X.

¹¹⁶ Isto, str. XIII.

zanosu, okončava svoj tekst tvrdnjom da je "geokritička sreća" upravo "dar bogova" što ima veću vrijednost od "pravog rađanja".¹¹⁷

U znamenitom tekstu *Za geokritički pristup tekstu (Pour une approche géocritique des textes)* Bertrand Westphal razgovijetno, mirno, ali i odlučno izlaže svoj geokritički manifest koji je ubrzo, kao što je već istaknuto, privukao mnoštvo književnih i drugih znanstvenika. Na početku je svoga teksta "smjestio" začetke uvećavanja i usložnjavanja "percepcija prostora" u doba Drugoga svjetskog rata, osobito u njegovu završnicu i nastupajuću dekolonizaciju jer "događanja koja su uznemirila ljudsku povijest između 1939. i 1945." i "sve najgore što se moglo koncentrirati na nekoliko stotina hektara uznemirenosti" donijeli su "novo čitanje vremena" koje nije odmah bilo "izraženo kao čitanje prostora".¹¹⁸ Stekli su se svi uvjeti, ističe Westphal, u razdoblju nakon rata za "percepciju spacijalnog" koju poznaje njegova "najelementarnija evolucija". Budući da je "rekonstrukcija srušenih gradova u poslijeratnim godinama" uglavnom izazivala pomisao "na metropolitanski prostor", nastavlja tvorac "geokritičkog manifesta", nije ništa čudno što su arhitektura i urbanizam pridonijeli suvremenoj misli. Među ostalim, i postmodernizam tu pronalazi svoje korijene.¹¹⁹ Književnost nije bila u zaostatku jer nikada nije potpuno odsječena od svijeta, samo je trebalo uključiti prostor prema novim načelima.¹²⁰ U skladu s tim "nije čudno", voli te riječi rabiti Westphal, što se Bachelardova *Poetika prostora* pojavila 1957. jer imao je mnoštvo razloga, uostalom kao i Pierre Sansot koji je 1973. objavio *Poetiku grada* koja je sama po sebi jedan "važan nadnevak". Dok "slavni" Bachelardov esej, "unatoč svomu uopćenom naslovu", zagovara posjet "intimnom prostoru" koje donosi osjećaj "topofilije" izlazeći na najstroži način iz subjektivnosti,¹²¹ uspoređuje Westphal, u Sansotovoj *Poetici grada* prelazi se "s topofilije na polifiliju" usmjerivanjem na metropolitanski prostor (Pariz) te promiče "poetiku urbanih objekata".¹²²

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ Usp. Bertrand Westphal, "Pour une approche géocritique des textes", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 9.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Isto, str. 10.

¹²¹ Isto, str. 11–12.

¹²² Isto, str. 12.

Prije nego što je "došao" do "geokritičke hipoteze", Westphal je nastojao razriješiti i terminološka pitanja.¹²³ Od početka 1950-ih često je ponavljan termin "poetika" do kraja 20. stoljeća, stoga je sâm smatrao kako je izraz "geopoetika" najprikladnija "transkripcija poetike ljudskog prostora", "istinsko kreativno pisanje o teritoriju".¹²⁴ Činilo mu se da "geopoetika" ima prednost u kreaciji ispred "geokritike", ali na izbjegavanje termina "geopoetika" potaknulo ga je postojanje toga termina u imenu Međunarodnoga instituta geopoetike koji je pjesnik Kenneth White utemeljio u travnju 1989., dok je boravio kao profesor "poezije 20. stoljeća" u Parizu,¹²⁵ s velikom planovima zaštite biosfere koja bi se zasnivala na čvrstoj svezi: poezije, biologije i ekologije.¹²⁶

Razmišljao je Westphal o načelima koja ne smiju biti nepromjenjiva ili vječna. Smatrao je kako se "novo čitanje prostora" treba ostvarivati i u obveznom usmjerivanju čitatelja "prema različitim ili višeznačnim čitanjima prostora" te postignuću "višeznačne percepcije prostora".¹²⁷

Slikovito Westphal uspoređuje geokritiku i "poetiku arhipelaga". Sugestivno zaključuje kako taj prostor čine svi "otočići", a tamo gdje su vrlo brojni, "kulturni identiteti se kompliciraju" tako da se nikada ne mogu definirati, tj. ostaju neodređeni.¹²⁸ Njegova teorija koordinira i obnavlja različite pristupe "ljudskom prostoru", stoga ima mogućnost ili može biti sredstvo "mikrografičkoga gledanja" cijeloga prostora ili arhipelaga.¹²⁹ Geokritika je interdisciplinarna (filozofija, psihoanaliza, humana geografija, antropologija, sociologija, političke znanosti, osobito geopolitika), stoga je logično zaključiti kako nije prikladno proučavanje prostora ili "arhipelaga" bez uključivanja različitih znanja jer "različitim otocima ili otočićima" ne pristupa se na "isti način ni s istim znanjima".¹³⁰ Potrebno je imati na umu da je prvo "zanimanje geokritike" ipak "književno", opominje Westphal, a to podrazumijeva oslonac na književni tekst. Neizostavne su veze između "književnih djela" i "ljudskih prostora", zato ih je potrebno prikladno rekonstruirati jer su "interaktivne".¹³¹

¹²³ Isto, str. 13.

¹²⁴ Isto, str. 14.

¹²⁵ Taj institut danas ima svoje podružnice u cijelome svijetu.

¹²⁶ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 14–16.

¹²⁷ Isto, str. 17.

¹²⁸ Isto, str. 18.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Isto.

¹³¹ Isto, str. 19.

Geokritika donosi katalog o ljudskom prostoru, sugerira Westphal, koji je sastavljen prema zemljopisnom atlasu, nesigurnom "samom po sebi", "kao i uvijek". Međutim, znakovito se pojavljuje teškoća na relaciji između prostora i književnosti koja se obično očituje u nekome književnom djelu na dva načina: pojavljuje se određeni prostor kao "realan" (stvaran, zbiljski, činjeničan), a zatim se razlikuje od prostora koji je oslobođen imaginacijom, "u-topique", izvan "humane geografije". To je pitanje već na neki način otvorio i zaokružio Jean Roudaut u knjizi: *Imaginarni gradovi u francuskoj književnosti* (1990.).¹³²

"Geokritika crpi iz prvih izvora", tvrdi Westphal, ali mora crpiti "i još više iz najstarijih predstavljanja arhipelaga", zato što mora biti "dinamična" jer ljudski prostori ne mogu ostati monolitni tijekom cijele povijesti. Egzistira li "u srcu povijesti", izbjeći će "dogmatizam" jer "svaki se prostor razvija istodobno" u "trajnosti i trenutku". Kao što je "bogat u virtualnosti", otvara se prema "mnoštvu trajnosti".¹³³ Međutim, ako se ne otvara na "mnoštvo trajnosti", onda se barem otvara na "mnoštvo istodobnih trenutaka", a to znači da je prostor promjenljiv u vremenu, tj. "situiran u dijakronijskim odnosima".¹³⁴

"Ljudski prostori su neizbrojivi",¹³⁵ napominje Westphal, a geokritika ne smije pretendirati na predstavljanje prostora koji nisu provjerljivi u skladu s aksiomatskom metodom. Ljudski je prostor, koji je geokritici aktivno u "kadru" te katkada kao "građa", "heterogen" i "kombiniran", odnosno u jednoj riječi: "heterotopičan", a s obzirom na vrijeme svako predstavljanje prostora je "interludij".¹³⁶

Na kraju teksta Westphal je izrekao dvije izrazito ambiciozne tvrdnje. Prvom je najavio kako će geokritici pripasti konstituiranje mjesta u "tópos átopos", tj. uključivanje u "bujicu imaginarnih varijacija" svih "mogućih transformacija", a drugom je ustvrdio kako će geokritika izvući korist od "kratkotrajne nastave mimetičkih umjetnosti" za "bolje razumijevanje svijeta" i za "prihvatanje" – koje nema značenje "prisvajanja" – ljudskih prostora u njihovoj "promjenjivosti" i "plutajućem" položaju.¹³⁷

U tome zborniku Sylviane Coyault u tekstu *Geokritički put jedne vrste: poetska pripovijest i njezini prostori* (*Parcours géocritique d'un genre: le récit poétique et ses espaces*) pozorno objašnjava kako "geokritika" zaokružuje implikacije geografije u

¹³² Jean Roudaut, *Les villes imaginaires dans la littérature françaises: les douze portes*, Pariz, 1990.

¹³³ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 23.

¹³⁴ Isto, str. 24.

¹³⁵ Isto, str. 28.

¹³⁶ Isto, str. 23–24.

¹³⁷ Isto, str. 39.

književnom prostoru te poziva na opserviranje specifičnih pitanja o konstrukciji prostora u književnom djelu, posebice u pjesničkom.¹³⁸ Napomenula je kako su ti aspekti već razmatrani i poprilično zaokruženi na jednom skupu u Clermont-Ferrandu 1990. koji je nazvan *Povijest i geografija u pjesničkom opisu*, stoga je izložila dio zaključaka toga skupa s nadom da će pripomoći u novim istraživanjima i omogućiti eksploataciju drugih tekstova.¹³⁹ Posebnu je pozornost poklonila pejzažu i njihovoj relaciji s likovima romana i drugih pripovjednih tekstova.

Rad Catherine Milkovitch-Rioux *Bojišnica, ili promjene prostora (Le champ de bataille, ou les métamorphoses de l'espace)* donosi neobično zanimljive mijene izgleda ili slika bojišnica u književnim djelima, osobito u romanima koje su obično nazivali povijesnim. Sustavno je komentirala "topografiju Pokreta otpora", "snalaženje u makiji"¹⁴⁰ te osobito usmjeruje na potrebu uključivanja arheologije kako bi se "bojišnica" mogla smjestiti između povijesti i geografije.¹⁴¹

Crystel Pinçonat u tekstu *Imigracijska književnost, dobro utemeljen geokritički koncept? (Littérature d'immigration, une notion géocritique bien fondée?)* ponajprije se bavi određenjem "imigrantske književnosti" te zaključuje kako će biti svrsishodno uključivanje geografije, povijesti i sociologije u taj diskurs.¹⁴² Za istinsko poznavanje imigrantske književnosti trebalo bi poznavati etnokulturalno podrijetlo onih koji stvaraju tu književnost.¹⁴³

Juliette Vion-Dury predstavila je u tekstu *Prostor u kojem se postaje human (L'espace dans lequel on devient humain)* svoja istraživanja koja su podudarna s projektom geokritike te kako će pridonijeti opisu, objašnjenju i interpretaciji pisanja o ljudskom prostoru.¹⁴⁴ Osobito je zanimaju mogući doprinosi psihoanalize tom projektu te mogućnosti psihoanalitičkih tekstova u dijalogu s književnim tekstovima da informiraju "više i unaprijed" o načinu kako se "ljudsko biće konstituiru u prostoru", kako "živi u prostoru" i kako "stvara prostor".¹⁴⁵

¹³⁸ Usp. Sylviane Coyault, "Parcours géocritique d'un genre: le récit poétique et ses espaces", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 41–58.

¹³⁹ Isto, str. 41.

¹⁴⁰ Usp. Catherine Milkovitch-Rioux, "Le champ de bataille, ou les métamorphoses de l'espace", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 70–71.

¹⁴¹ Isto, str. 73.

¹⁴² Usp. Crystel Pinçonat, "Littérature d'immigration, une notion géocritique bien fondée?", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 75–76.

¹⁴³ Isto, str. 83–85.

¹⁴⁴ Usp. Juliette Vion-Dury, "L'espace dans lequel on devient humain", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 93.

¹⁴⁵ Isto.

Najviše pozornosti poklanja "prostoru između moje i tvoje kože" te objašnjava kako "svaki prostor ima svoje fizičko vlasništvo".¹⁴⁶

Jacques Fontanille u tekstu *Napeti i strastveni oblici dijaloga semiosfera (Formes tensives et passionnelles du dialogue des sémiosphères)* dinamično raspravlja o "semiotičkom iskustvu" i "semiotičkom aktu"¹⁴⁷ te "sintaksi pokreta u semiosferi".¹⁴⁸

Daniel-Henri Pageaux u tekstu *Od geokritike do geosimbolike. Pogled na interdisciplinarno područje: opća i komparativna književnost i zemljopis (De la géocritique à la géosymbolique. Regards sur un champ interdisciplinaire: littérature générale et comparée et géographie)* ponajprije postavlja pitanje o mogućem mjestu za geografiju na križanju opće i komparativne književnosti.¹⁴⁹ Referirajući se na taj limoški znanstveni skup o ulozi komparativne književnosti u proučavanju prostora, zapazio je tri orijentacije: "mitokritiku (mitifikaciju prostora osobito jednoga grada)", "tematologiju" i "imagologiju"¹⁵⁰ te ustvrdio da "svaka civilizacija je prostor",¹⁵¹ a "geografsko pisanje, odnosno evoluciju geografske misli" trebaju prihvatiti komparatisti.¹⁵² Izrazio je i bojazan zbog ulaska u "područje bez početka i kraja" u kojem bi "geografska metoda umnožavanja" mogla donijeti povelike rizike u proučavanje književnosti ako se izolirano počne govoriti o "književnosti oceana, vulkana, planina, šuma, pustinja, pa zatim rijeka, vjetrova, snjegova" itd.¹⁵³ Ističući svoje dvojbe o odnosu književnosti i geografije, nije prikrio strah od "kontrole imaginacije", što bi mogao biti veliki udar na književnost kao umjetnost.¹⁵⁴

Isabelle Klock-Fontanille u tekstu *Avantura jednog naroda bez prostora: Huriti (L'aventure d'un peuple sans espace: les Hourrites)* sustavno razlaže i ističe važnost prostora i posjedovanje prostora prema nesretnoj sudbini Hurita, naroda koji nije imao svoj prostor pa ni kulturu, a zatim je zauvijek izgubio kraljevstvo.¹⁵⁵

¹⁴⁶ Isto, str. 94.

¹⁴⁷ Usp. Jacques Fontanille, "Formes tensives et passionnelles du dialogue des sémiosphères", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 115–116.

¹⁴⁸ Isto, str. 120.

¹⁴⁹ Usp. Daniel-Henri Pageaux, "De la géocritique à la géosymbolique. Regards sur un champ interdisciplinaire: littérature générale et comparée et géographie", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 125.

¹⁵⁰ Isto, str. 127.

¹⁵¹ Isto, str. 128.

¹⁵² Isto, str. 129.

¹⁵³ Isto, str. 144.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Usp. Isabelle Klock-Fontanille, "L'aventure d'un peuple sans espace: les Hourrites", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 165.

Cristina G. de Uriarte pod naslovom *Između mita i stvarnosti: Tenerifi i francuski putnici iz 18. stoljeća (Entre mythe et réalité: Tenerife et les voyageurs français du XVIIIe siècle)* sustavno raspravlja o upoznavanju Kanarskih otoka prema mitovima i francuskim putopisima.¹⁵⁶

U prilogu Jean-Christopha Valtata pod naslovom *Naslagana mjesta, premještena mjesta: Proust, Joyce, Nabokov (Lieux superposés, lieux transposés: Proust, Joyce, Nabokov)* predstavljeno je pomnjivo razmatranje književnih tekstova u kojima se "umnoženi" ili isti prostori katkada referiraju na "stvarnu okolinu", a katkada na "imaginarnu okolinu".¹⁵⁷ Zauzima se za uključivanje etimologije i arheologije u istraživanje prostora i prostornosti.¹⁵⁸

Fabienne Claire Caland u tekstu *"Hochelaga, Ville-Marie, Montréal"* (*"Hochelaga, Ville-Marie, Montréal"*) opisuje francusko prepuštanje Kanade Englezima nakon kojega koloni preuzimaju teritorij od Indijanaca. Osobito su dojmivi opisi utemeljenja i razvoja grada Montreala koji je rastao između "ljepote" i "ružnoće".¹⁵⁹

Nelly Chabrol Gagne priložila je zborniku tekst *Valery Larbaud i "Države-igračke" ili mikrokozmički pristup larbaldienskom prostoru (Valery Larbaud et les "Etats-jouets" ou une approche microcosmique de l'espace larbaldien)* koji je posvetila istaknutomu francuskom piscu Valeryu Larbaudu, odličnom poznavatelju stranih jezika kojega nisu kao "kozmpolita" zanimala državne granice, "građaninu svijeta" koji je plasirao izraze: "anđeo-geografija" i "demon-politika".¹⁶⁰

U tekstu Gérarda Chandesa *Čarobno-srednjovjekovna palača, Futuroskop u Poitiersu i Centar suvremene umjetnosti Vassivière u Limousinu: neobična zbližavanja (Un palais magico-médiéval, le Futuroscope de Poitiers et le Centre d'art contemporain de Vassivière en Limousin: de suprenantes convergences)* nalazi se izvrsna i poticajna usporedba srednjovjekovnog dvorca na otoku i dvaju modernih zdanja uz koje se ne vežu mitovi, predaje i legende, ali ostavljaju prostor za neograničenu imaginaciju.¹⁶¹

¹⁵⁶ Usp. Cristina G. de Uriarte, "Entre mythe et réalité: Tenerife et les voyageurs français du XVIIIe siècle", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 181.

¹⁵⁷ Usp. Jean-Christophe Valtat, "Lieux superposés, lieux transposés: Proust, Joyce, Nabokov", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 203.

¹⁵⁸ Isto, str. 204.

¹⁵⁹ Usp. Fabienne Claire Caland, "'Hochelaga, Ville-Marie, Montréal'", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 229.

¹⁶⁰ Usp. Nelly Chabrol Gagne, "Valery Larbaud et les 'Etats-jouets' ou une approche microcosmique de l'espace larbaldien", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 260.

¹⁶¹ Usp. Gérard Chandès, "Un palais magico-médiéval, le Futuroscope de Poitiers et le Centre d'art contemporain de Vassivière en Limousin: de suprenantes convergences", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str.

Caroline Eades u tekstu *O Nici: Azurna obala u kinu (A propos de Nice: la Côte d'Azur au cinéma)* pronicavo piše o "začudnoj" francuskoj obali čiji "prostori" privlače "filmske ljude" još od doba slavne braće Lumière, stoga je u svijetu poznata kao "kinografsko područje".¹⁶²

Zborniku je priložena i rasprava s *Okruglog stola: Ljudski prostori (Tables rondes: Espace humain)*. Rješavane su uglavnom terminološke nedorečenosti ili dvojbe. Budući da nije vidljivo u zapisniku, može se samo pretpostaviti da je na pitanja uglavnom odgovarao Bertrand Westphal. Negirana je u raspravi glavna usmjerenost geokritike na urbane prostore, a među mnogim poticajima i sugestijama skrenuta je pozornost i na izrazito velike mogućnosti geokritičkog pristupa književnosti s regionalnih gledišta. Vrlo je važno posljednje pitanje u raspravi: "Što nije geokritika?" Uslijedio je odgovor: "Geokritika nije ono što se dobije promatranjem prostora samo jednim pogledom, tj. bez različitih pogleda na ono što se gleda."¹⁶³

Nakon što je 2000. objavio zbornik sa znanstvenog skupa *Geokritika, način primjene (La géocritique mode d'emploi)*, Westphal je već u sljedećoj godini objavio zbornik *Mitske obale: mediteranska geokritika: mjesto i njegov mit (Le Rivage des mythes: une géocritique méditerranéenne: le lieu et son mythe)*,¹⁶⁴ koji ima tri dijela, a u njemu surađuje dvadesetak sveučilišnih europskih profesora. Očito je Westphal prikupljanjem radova o Mediteranu s mediteranskim temama htio potvrditi svoju geokritičku teoriju, izazvati interes ne samo na Mediteranu nego i diljem svijeta. Prvi dio toga zbornika nosi naslov *U početku bijaše Itaka (Au debut était Itaque)*, drugi dio *Sutrašnjica Eneide (Lendemain d'Eneide)*, a treći *Odisej u krajnostima (Ulysse aux extremes)*. Nama je najzanimljiviji upravo Westphalov tekst *Geokritički pristup mjestu egzila (Géocritique d'un lieu d'exil)*. Pozivom književnim znanstvenicima s različitih strana očito je želio pokazati kako njegova geokritika nije ograničena nikakvim svjetonazorima, stoga se mogu bez prijepora izreći pohvale i toj njegovoj knjizi.

263. i 265.

¹⁶² Usp. Caroline Eades, "A propos de Nice: la Côte d'Azur au cinéma", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 296.

¹⁶³ Usp. "Tables rondes: Espace humain", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 299–307.

¹⁶⁴ Bertrand Westphal, *Le Rivage des mythes: une géocritique méditerranéenne: le lieu et son mythe*, Limoges, 2001.

Nova autorska knjiga *Roman & Evanđelje: transpozicija evanđelja u europskom romanu* (*Roman & évangile: transposition de l'évangile dans le roman européen*),¹⁶⁵ izazvala je također poveliko zanimanje kritike i čitatelja. Sustavno je istraživao transpoziciju *Evanđelja* u književnost, uglavnom u romane koji su objavljeni u drugoj polovici 20. stoljeća. Iskorištavajući u skladu s književnim načelima posebne okolnosti i asocijacije koje se šire oko *Evanđelja*, nastojao je uspostaviti "naratološku tipologiju", ali i geokritički više postavljati nego odgovarati na pitanja prihvaćanja i prijenosa evanđeoskih poruka u književnostima različitih zemalja.

Godine 2003. otisnut je novi zbornik *Književnost i prostori* (*Littérature et espaces*) u kojem se nalaze radovi s 30. kongresa Francuskoga društva opće i komparativne književnosti koji je održan od 20. do 22. rujna 2001. Ponovno je profesor Bertrand Westphal pokazao umijeće okupljanja književnih znanstvenika, osobito komparatista, a među njima je bio i poznati švedski romanopisac Göran Tunström. Westphalov suradnik Daniel-Henri Pagaux otvorio je taj skup na kojem je sudjelovalo pedesetak znanstvenika, a među njima je bila i Sineva Béné Katunarić čije je izlaganje naslovljeno *Prema kojim zemljama su plovili Cristoval Colon Miroslava Krleže i Kristofor Kolumbo Michela de Ghelderodea?* (*Vers quelles terres naviguaient Cristoval Colon de Miroslav Krleža et Christophe Colomb de Michel de Ghelderode?*). Može se njezin prilog nazvati zanimljivim geokritičkim tekstom.

Taj su zbornik uredili Juliette Vion-Dury, Jean-Marie Grassin i Bertrand Westphal koji je i napisao predgovor u kojem je već prvom rečenicom istaknuo kako je "vrijeme već dugo u srcu svih razmišljanja" dok je nasuprot tome prostor bio manje važan. Sugestivno pridodaje da su "od Bahtina i njegova kronotopa" vrijeme i prostor predmet paralelnog bavljenja, ali i prostor postaje jedan od kriterija koji uvjetuju međusobno približavanje opće i komparativne književnosti.¹⁶⁶

Veliku je pozornost, koliko se može saznati iz statističkih podataka nakladnika i trgovaca, izazvala Westphalova knjiga *Oko Mediterana: Jedna književna odiseja* (*L'Œil de la*

¹⁶⁵ Bertrand Westphal, *Roman & évangile: transposition de l'évangile dans le roman européen*, Limoges, 2002.

¹⁶⁶ Naziv "opća književnost" rabi se u mnogim jezicima, osobito u francuskome, za pojam "svjetska književnost". Radi izbjegavanja mogućih nesporazuma u nekim prijevodima nekoliko puta je rabljen taj naziv.

Méditerranée: Une odysée littéraire),¹⁶⁷ u ostalim zemljama osobito mediteranskim. Iako je ta njegova knjiga svojevrsna promidžba njegovih geokritičkih načela, poklanjanje primarne pozornosti prostoru i prostornosti, jednostavna je dopuna ili dovoljno razjašnjenje izvjesnih dvojbi pred kojima su se mogli naći zainteresirani za njegov ambiciozni znanstveni rad. Prostor ima čvrstu poveznicu s vremenom, sugerira Westphal dok "plovi" na zamišljenom putovanju diljem Mediterana te "izlazi" pomalo na Atlantski ocean. Knjiga je podijeljena na pet dijelova, a u svakom se nalazi termin "odiseja" (odysée). U prvom dijelu naći će se čitatelj s autorom na Kreti, zatim u Carigradu (Istanbulu) te Aleksandriji, uglavnom u zamišljenim prostorima i vremenima. U drugom dijelu nudi susret sa "zamišljenim" Ciprom, neobičnim Bejrutom, feničanskim cedrovima, Haifom, a "čut će se" i "dijalog karmelićana". U "jadranskom zaljevu" nezaobilazan je Trst, "tvornica mitova", hrvatski otoci, "odiseja" po otocima, a zatim Albanija. Na zapadu Mediterana nastavlja autor "odiseju" na Sardiniji te Barceloni pa u skladu s "nomadskom istinom" razgleda Tunis, grad "miješane" sudbine, a zatim slijedi sinteza putovanja od Herkulovih stupova – Sredozemnim morem do Tangera te nakon prolaza "iz mora u more", iz Sredozemnog mora u Atlantski ocean, plovidba je usmjerena na Kanare te Lisabon koji je navodno i dobio ime po Odiseju. U toj su knjizi, "pretrčavanju" od Krete do Lisabona, dojmljive "prezentacije" književne analize "putovanja po imaginarnom moru", a čine ga tekstovi koji su "smješteni" u sve epohe kojima je sustavno pridodavana "jezična raznolikost" koje ima u izobilju diljem Mediterana.¹⁶⁸

Središnja ili najvažnija je Westphalova knjiga *Geokritika: stvarnost, fikcija, prostor* (*La Géocritique. Réel, fiction, espace*), Pariz, 2007. Čini je *Uvod* i još pet pomnijivo usustavljenih poglavlja: 1. poglavlje: *Spaciotemporalnost*, 2. poglavlje: *Transgresivnost*, 3. poglavlje: *Referencijalnost*, 4. poglavlje: *Osobitosti geokritike* i 5. poglavlje: *Čitljivost*.

U *Uvodu* je već utemeljitelj geokritike ustvrdio da početkom 20. stoljeća: "Euklid nije ono što je bio, *onaj* koji je bio".¹⁶⁹ Premda se nekim njegovim sljedbenicima možda i činila suvišnom ta tvrdnja, dala je geokritici "vjetra u leđa" u kontekstu suvremenih književnih

¹⁶⁷ Bertrand Westphal, *L'Œil de la Méditerranée: Une odysée littéraire*, La Tour d'Aigues, 2005.

¹⁶⁸ Françoise Letoublon, "Comptes rendus: Bertrand WESTPHAL, *L'œil de la Méditerranée. Une odysée littéraire*, La Tour d'Aigues, éditions de l'Aube, 2005: 399 pages y compris bibliographie et index des noms propres", *GAIA*, 2008. – 2009., 12. (URL: [http://agora.xtek.fr/UserFiles/Westphal\(1\).pdf](http://agora.xtek.fr/UserFiles/Westphal(1).pdf) /13. travnja 2014./)

¹⁶⁹ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 9.

teorija. Nije bilo to jednostavno izjaviti iako nije prvi koji je tako govorio nakon gotovo dvadeset i dvaju stoljeća od objave Euklidovih izlaganja cjelovite "elementarne geometrije na aksiomatskoj osnovi". Međutim, kad teoretičar književnosti suprotstavljeno govori o "Euklidovu prostoru" ili geometriji, bez obzira koliko je imao uzora među matematičarima i fizičarima za takve riječi, nameće se pitanje o hrabrosti književnoga znanstvenika za miješanje u područje koje mu barem na prvi pogled nije blisko. Ipak, moglo bi se reći da Euklid ostaje nezaboravan i za geokritiku, a utemeljitelj geokritike postaje aktualan diljem svijeta iako se referira na mnoge povijesne ličnosti: književnike, umjetnike, filozofe itd.

U uvodu je Westphal osobito istaknuo kako mu je cilj naći odgovor na pitanje zašto je kao "mlada metoda" geokritika definirana kao "poetika" koja neće donositi samo "pregled ispitivanja predstavljanja prostora u književnosti" nego će više biti interakcija između ljudskih prostora i književnosti, što je već započeo na znanstvenom skupu u Limogesu. Poblizje želi objasniti definiciju geokritike koja nastoji istraživati ljudski prostor koji mimetičke umjetnosti unose "tekstom i u tekst, slikom i u sliku te također i kulturnim interakcijama"¹⁷⁰ koje se događaju u njihovu okrilju, ali nastoji istaknuti važnost teksta u oblikovanju prostora.

Svrshodno je prije definiranja smjernica geokritičke metodologije programirao tri stupnja zaokruživanja teorijskih temelja geokritike ili triju premisa na kojima počiva: spatiotemporalnost, transgresivnost i referencijalnost. U skladu s time je podijelio svoju knjigu *Geokritika* na pet poglavlja pa je u prvim trima poglavljima sustavno izložio premise teorije svoje geokritike – uz mnoštvo ilustracija koja se katkada doimaju ne samo objašnjenjima nego i nepotrebnim digresijama – i to u prvom – spatiotemporalnosti, drugom – transgresivnosti, trećem – referencijalnosti, a zatim je četvrto poglavlje posvetio "osobitostima geokritike" te peto – čitljivosti. Ako se ima na umu tradicionalno razlikovanje "prostora" i "mjesta", može se izriječom naznačiti da su prva tri poglavlja usmjerena na prostor jer spatiotemporalnost, transgresivnost i referencijalnost skiciraju okvir prema kojem se geokritika harmonizira.¹⁷¹

Budući da Westphal prihvaća važnu misao suvremene fizike o zajedničkom kontinuitetu vremena i prostora, u uvodu ove svoje knjige, kao i u drugim svojim tekstovima, ističe potrebu nadogradnje na postmodernu i interdisciplinarnosti u geokritičkom pristupu.

¹⁷⁰ Isto, str. 17.

¹⁷¹ Isto.

Prvim poglavljem pod naslovom *Spaciotemporalnost* usmjeruje na razmišljanje i pregled odnosa tijekom povijesti prema vremenu i prostoru. Nastojao je u mirnom izlaganju pokazati viđenje "metafora vremena" koje su se odražavale u "novom čitanju vremena" koje je potaknulo "novu percepciju prostora" još od završetka Drugoga svjetskog rata te prepoznavanje načina revalorizacije prostora tijekom povijesti u kritici i teoriji. Naime, od tada se "metafore vremena" počinju "spacijalizirati", a prostor koji je dotle bio u drugom planu istodobno se revalorizira kao složenost, višeznačna i heterogena, predmet interdisciplinarnе "pljenidbe" koji se istodobno zanima za geografiju, arhitekturu, urbanizam i književnost uz isticanje pozornosti jednoj konstanti suvremenog prostora koja se očituje u njegovoj pokretnosti što je postala "možda kroničnom".

Već je na početku ustvrdio kako izražavanje "vremena" često prolazi ili prelazi neki prostorni krug zato je podsjetio na činjenicu da su još u 19. stoljeću prolazak vremena uspoređivali s "dugim tokom mirne rijeke".¹⁷² Premda je povijest relacije vremena i prostora već dugo slijedila jedinstveni put, u drugom dijelu proljeća 1945., tj. nakon završetka Drugoga svjetskog rata, pokrenuta je istinska "spaciotemporalna revolucija" koja mijenja povijesni odnos vremena i prostora jer tadašnja je percepcija sadašnjosti zasigurno bila izrazito nagla promjena u "čitanju prostora".¹⁷³ Kako bi potkrijepio svoju tezu, Westphal je napravio pregled tekstova mnogih književnih znanstvenika, teoretičara književnosti i filozofa koji su spominjali "prostor u književnom djelu"¹⁷⁴ te je razotkrio "spacijalizaciju (uprostorenje) vremena" u razdoblju postmoderne, što je i potkrijepio, dobro promišljeno, tekstovima teoretičara koji su se bavili vremenskim i prostornim efektima u književnim tekstovima. Duhovito je zamijetio kako su rasprave, između onih koji su davali prvenstvo *vremenu/povijesti* i onih koji su ga davali *prostoru/geografiji*, bile katkada vrlo burne, a danas se može neosporno tvrditi da je na veliku štetu geografije samo povijest imala "pravo na riječ i pozornost". Međutim, podsjeća autor knjige, dogodio se u drugoj polovici 20. stoljeća i svojevrsan "protunapad prostora/geografije". Prekinuto je "kraljevstvo vremena" koje je bilo suvereno i autonomno, a taj je "protunapad" donio jednu novu "ravnotežu" koja nije protežirala žrtvovanje vremena za prostor nego osigurala prikladno mjesto prostoru/vremenu,

¹⁷² Isto, str. 19.

¹⁷³ Isto, str. 26.

¹⁷⁴ Isto, str. 28.

što je ubrzo potaknulo mnoge teoretičare na istraživanje "spaciotemporalnosti" u književnosti te geografiji i filozofiji.¹⁷⁵

Bez dvojbe je Westphal objasnio kako ni u jednoj humanističkoj ni društvenoj znanosti nije zabilježeno zaostajanje u pristupu spaciotemporalnosti kao u teoriji književnosti. To je potkrijepio citiranjem Mihaila Bahtina i komentiranjem njegove "teorije kronotopa".¹⁷⁶ Priredivši pregled ideja mnogih teoretičara iz druge polovice 20. stoljeća, došao je do zaključka o "izolaciji književnosti u svijetu" jer su urbanizam, arhitektura, filozofija, antropologija i druge discipline bile brže usmjerene na spacijalnost ili spaciotemporalnost, stoga je prikupio dodatne argumente o pristupima prostoru i vremenu, osobito u geografiji, arhitekturi, urbanizmu i književnosti. Nazvao je to "interdisciplinarnim obuhvaćanjem prostora i vremena",¹⁷⁷ ali i pokušao je, bez obzira na "književni nered i red", promicati neiscrpane mogućnosti za velike mijene u kojima neće više biti zaboravljanja prostora.

U drugom poglavlju već je Westphal prvom rečenicom, u svome uobičajenom stilu, jasno istaknuo "prvu premisu teorije geokritike": "Vrijeme i prostor sudjeluju u postavljanju zajedničkog plana." Malo zatim je također naveo: "Druga premissa teorije geokritike tvrdi da prostor čija je zastupljenost za razliku od realnog stupnja usklađenosti neizvjesna."¹⁷⁸ Slijedi napomena o potrebi uvažavanja činjenica da ni spacijalni ni spaciotemporalni prikazi nisu "realni". Sukladno tome, zaključuje, kako se može reći da su svi prikazi ili predstavljanja – bilo književni, ikonički i ostali – zapravo referiranje o realnoj širini koja u svojoj ekstenziji te njezinoj ekstremnoj ekstenziji postaje žrtva ontoloških slabosti.¹⁷⁹ Nadalje objašnjava da te dvije premise naznačuju kako se prostor može "spoznati" samo u "svojoj raznovrsnosti", što "komplicira njegovo predstavljanje", ali postoji i suglasje da "naše doba ionako nije jednostavno" jer "euklidska homogenost" koja je dugo bila prvo načelo za "upoznavanje svijeta" postaje "odsada pogrešna".¹⁸⁰

Slikovito Westphal prikazuje "putovanje preko spacijalnosti" koje konstituira svojevrsnu "odiseju ili više odiseja", što je namijenjena ili što su namijenjene teorijskom razmatranju "na crti između svijeta i teksta (ili slike)", ali i "referenta i njegove

¹⁷⁵ Isto, str. 42.

¹⁷⁶ Isto, str. 48.

¹⁷⁷ Isto, str. 55.

¹⁷⁸ Isto, str. 65.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto, str. 65–66.

reprezentacije".¹⁸¹ Objašnjavajući pojam *transgresivnost* (*transgressivité*), ističe da je ta riječ stvorena prema latinskoj riječi *transgredi* koja u korijenu ima značenje "prostora" jer u Rimljana je obilježavala "prelazak s jedne na drugu stranu granice ili rijeke, odnosno prelazak s jednog argumenta na drugi". *Transgressio* je bila i "Ciceronova retorička figura" koja se danas prevodi kao *hiperbaton*. Sukladno tome je Westphal određuje kao "figuru inverzije ili razdvajanja (odjeljivanja) riječi" koje su bile normalno povezane, a nakon toga izazivaju "sintaktičku smetnju". Transgresivnost bi prema toj tvrdnji imala tradicionalno značenje "izlaska zbog znatiželje ili oholosti iz svoga prostora u strani prostor". Kršeći ili zaobilazeći pravne ili moralne granice, više nego one fizičke, poklapa se u značenju s mobilnošću ili mijenama.¹⁸²

Prikaz drugoga poglavlja možemo na kraju sažeti u jednoj rečenici kao Westphalovo poticanje i pomaganje u shvaćanju složenoga pojma *transgresivnost* te isticanje obveze percepcije prostora "u njegovoj raznolikoj veličini", obilježenom "neprekidnom mobilnošću ili mijenom", koju nameće "postmoderno doba".¹⁸³

U trećem poglavlju *Referencijalnost* (*Référentialité*) istražio je i objasnio Westphal "prirodu veze između realnosti i fikcije, između prostora zamišljenog svijeta i prostora nekoga teksta". Posvećeno je poglavito "teorijskim spekulacijama" o "povezanosti svijeta i teksta (ili slike) ili referenta i njegove reprezentacije".¹⁸⁴

Posebnu je pozornost poklonio teoretičarima diljem svijeta među kojima su ilustratori tih odnosa vrlo brojni u Europi te u anglosaksonskim zemljama kao što je, među ostalim, Alexius Meinong i Ludwig Wittgenstein koji su uspostavili analogiju između svijeta realnosti ili "objektivnog svijeta", kako se to slobodno kaže, i apstraktnih svjetova, odnosno "tekstovnih svjetova".¹⁸⁵ U tom kontekstu raspravlja i o ulozi pisca koji, kako to voli istaknuti, dolazi na "drugo mjesto".¹⁸⁶

U četvrtom poglavlju *Osobitosti geokritike* izložio je "geokritičku metodologiju" koja bi trebala donijeti "ugodu kompletiranja" svega što je napisao prvi put u članku *Za geokritički*

¹⁸¹ Isto, str. 17.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ Isto, str. 139.

pristup tekstu, objavljenom 2000. godine, u zborniku *Geokritika, način primjene* koji je u pravom smislu riječi lansirao "geokritičku avanturu".¹⁸⁷ Odlučno afirmira svoja metodološka načela ističući nezaobilazni "geocentrizam" i "interdisciplinarnost". Upravo zbog "geocentrizma" geokritika se distancira od imagologije, ekokritike ili geopoetike (Kennetha Whitea) u kojima prostor također zauzima važno mjesto. Primjerice, odbacujući problem *referenta*,¹⁸⁸ imagologija preferira ustanovljenje "egocentrične sheme" koja se artikulira "oko stajališta autora i/ili lika (ili zajedno autora i lika) i njihovih reakcija" prema drugom prostoru i onima koji iz njega proizlaze,¹⁸⁹ a geokritika nastoji favorizirati "geocentrični pristup" koji "postavlja *mjesto* u središte rasprave".¹⁹⁰

U skladu s time moglo bi se i reći da je "prostorni referent" temelj za analizu, a nije to ni "autor" ni njegovo "djelo".¹⁹¹ Naime, pozornost geokritičara nije točno usmjerena na autore i njihov odnos prema određenom mjestu, kako to procjenjuje Khalid Zekri Westphalove tvrdnje, nego na neko mjesto "samo po sebi" koje pripada ili predstavlja različita umjetnička područja (književnost, fotografiju, slikarstvo, film...).¹⁹²

U kontekstu fikcionalnog predstavljanja prostora koje bi moglo prisvojiti "realnost", oslabljenu u postmoderni, geokritika smatra *mjesto* središtem pozornosti zbog svoje usmjerenosti na geocentrični pristup,¹⁹³ za razliku od većine književnih pristupa prostoru. Za imagologiju je taj predmet proučavanja importiran, stoga imagolozi tiho prelaze pitanje *referenta* te koncentriraju se isključivo na način piščeva "transkribiranja *realema*".¹⁹⁴

¹⁸⁷ Isto, str. 18.

¹⁸⁸ Westphalovo objašnjenje toga problema: "Raznolikost *stvarnih* referenata čine: gradovi, otoci, otočja, države, planine, rijeke, jezera, mora, tjesnaci, poluotoci, pustinje, kontinenti, polovi itd. Raznolikost je tih primjera itekako velika, zato geokritika može posvetiti pozornost bilo kojem među njima. Međutim, *realem* se ne nalazi uvijek u senzornoj stvarnosti svijeta jer svijet je podijeljen – barem u imaginarnom svemiru – na nekoliko mogućih svjetova prema planu reprezentacija. Nakon što je prenijet u književni tekst, referent determinira poseban svijet. Ukorijenjen je u stvarnom svijetu prema tradicionalnim hipotezama, ali katkada i izvan stvarnog svijeta, negdje u tekstu ili u nizu tekstova. Drugačije rečeno, postaje prihvatljiva identifikacija referenta u intertekstualnoj svezi koja će biti konsolidirana u tijeku vremena i knjigama (slikarskim, filmskim itd.)." (Isto, str. 192–193.)

¹⁸⁹ Isto, str. 184.

Dodatno Westphalovo objašnjenje: "Imagološko istraživanje tiho prelazi preko pitanja referenta. Koncentrira se isključivo na način piščeva transkribiranja *realema*." (Isto, str. 186.)

¹⁹⁰ Isto, str. 185.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Usp. Khalid Zekri, "Comptes rendus: Bertrand Westphal, *La Géocritique. Réel, fiction, espace*. Paris, Minuit, 2007, 278 pages", *Itinéraires. Littérature, textes, cultures: Lire les villes marocaines*, 2012., 3, str. 169–170.

¹⁹³ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 185.

¹⁹⁴ Isto.

Interdisciplinarnost omogućuje geokritici, prema Westphalu, izlazak iz "čistih književnih područja"¹⁹⁵ i oslonac na ostale "mimetičke umjetnosti", primjerice film. Može ostvarivati tako poveznicu s drugim disciplinama koje zanima "pitanje prostora" kao što su geografija ili filozofija.

Nakon razgovijetnih i iznijansiranih obrazloženja, ilustracija i komentara najsloženijega odjeljka *Geokritika, interdisciplinarni pristup (La géocritique, une approche interdisciplinaire)*, Westphal ističe četiri glavne sastavnice ili temeljnice geokritičkog pristupa: multifokalizaciju, polisenzorijalnost, stratigrafiju i intertekstualnost.¹⁹⁶

Multifokalizacija je usmjerena na različit korpus, objašnjava autor, a ima tri promjenjiva i interaktivna stajališta: endogeno, egzogeno i alogeno. Endogeno stajalište karakterizira "autohtonu viziju prostora",¹⁹⁷ a egzogeno odražava "viđenje putnika" te odiše "egzotikom". Alogeno je među "dvama prethodnima":

"Uobičajeno je za sve one koji su se vezali za određeno mjesto iako se nisu još udomačili nego im je to mjesto ostalo čak i egzotično."¹⁹⁸

U dijelu četvrtoga poglavlja *Polisenzorijalnost ili kraljevstvo osjetila (La polysensorialité ou l'empire des sens)*, nakon referiranja na Augustinov dolazak u Milano i njegov susret s Ambrozijem, Westphal sugestivno raspravlja o "doživljaju okoline" koji se zasniva na svim osjetilima, a zatim napominje kako se općenito misli da u tome "dominira vizualno", što ne prihvaćaju mnogi suvremeni geografi koji se bave "osjetilnom geografijom" već dokazuju sudjelovanje svih osjetila u "percepciji svijeta" kod većine ljudi. U skladu s tim Westphal sugerira da "senzorijalnost" omogućuje pojedincu prilagodbu svijetu te doprinosi "strukturiranju i definiranju prostora".¹⁹⁹

Poseban je dio četvrtoga poglavlja posvetio obrazlaganju "stratigrafične vizije" te zaključuje da je "geokritika stratigrafična" jer rekonstruira mjesto prema arheološkim načelima, tj. razdvajanjem kulturnih i vremenskih slojeva koji omogućuju određenje nastajanja mjesta u tijeku i pod utjecajem vremena.²⁰⁰

¹⁹⁵ Usp. Caroline Doudet, "Géocritique: théorie, méthodologie, pratique", *Acta fabula*, svibanj 2008., br. 5. (URL: <http://www.fabula.org/revue/document4136.php/2>. svibnja 2014./)

¹⁹⁶ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 200.

¹⁹⁷ Isto, str. 208.

¹⁹⁸ Isto, str. 208–209.

¹⁹⁹ Isto, str. 215–216.

²⁰⁰ Isto, str. 223–224.

U završnici četvrtoga poglavlja pod naslovom *Sudbina stereotipa (Le destin du stéréotype)* bavi se "intertekstualnošću". Nakon komentiranja mnogih tekstova dovodi do zaključka da bi "percepcija prostora" trebala biti ostvarena "pomoću drugih tekstova".²⁰¹

Prikladno je Westphal u četvrtom poglavlju *Osobitosti geokritike* izložio i poticajno oprimjerio geokritičku metodologiju, ali i svenazočno je svjedočio o svome velikom povjerenju u neograničenu uspješnost geokritike dok udovoljava uvjetima geocentrizma i multifokalizacije.²⁰²

U petom poglavlju *Čitljivost (Lisibilité)*, ističe Westphal, "prirodni zaključci" bit će uglavnom provizorni, a u prvom planu je ispitivanje utjecaja teksta u konstrukciji mjesta i to preko spacijalnosti teksta do čitljivosti mjesta. Kao jedan od svojih ciljeva, napominje ambiciozni autor, ponuda je "spaciološkog inventara" koji nadilazi "nacionalne granice kritičkoga područja" pa preko "lingvističkih granica fikcionalnog korpusa" te "preko pragova različitih disciplina" jer književnost je tu rekontekstualizirana u jedno područje koje čini "lijep dio" geografije, urbanizma i drugih disciplina.²⁰³ Sukladno tome, prema Westphalu, književnost i ostale mimetičke umjetnosti – "jer su uistinu mimetičke" – ne pojavljuju se više izolirano od svijeta početkom ovoga tisućljeća.²⁰⁴

Primjenu svoje geokritičke metodologije Westphal je pomnivo, ilustrativno, poticajno i odlučno pokazao u svrsishodno naslovljenim odjeljcima petoga poglavlja. U prvom *Dva Talijana u Parizu (Italo Calvino i Umberto Eco)* ponajprije opisuje kako je Calvino živio nakon 1967. u Parizu, a u jednome je televizijskom razgovoru nadahnuto komentirao svoju nemogućnost ostvarivanja takve "intimne veze" s Parizom kao što ju je ostvarivao "s velikim talijanskim gradovima", stoga ga i nije uključivao u svoja djela za razliku od Eca koji je razmišljao o svojim vezama s Parizom u kontekstu čitanja djela Georges-a Pereca. U svakom

²⁰¹ Isto, str. 234–240.

²⁰² Westphal na str. 194. svoje knjige *La Géocritique. Réel, fiction, espace*: "Geokritika je relevantna dok postoje geocentrični i multifokalizacijski pristupi. To znači da određeni tematski entiteti, čak i oni bez izričitih toponimskih referenata, mogu ući u područje geokritike. Primjerice, netko može istražiti "pustinju" ili "otočje" ("arhipelag") bez ograničavanja sebe na određenu pustinju ili otočje. Takve će analize nužno biti apstraktne, dobit će općenitiji zaokret. U geokritičkoj perspektivi mogu poslužiti kao teorijski okviri za proučavanja specifičnih geografskih referenata. Međutim, smatram da proučavanje negeografskih mjesta – domaćih prostora, intimnih, koje je opisao tako dobro Gaston Bachelard u *Poetici prostora* (1957.) ne pripada geokritičkom području. Geokritika pronalazi svoju prirodnu primjenu u ispitivanju umjetničkih reprezentacija geografskih referenata..."

²⁰³ Isto, str. 18.

²⁰⁴ Isto.

slučaju vrlo su zanimljivi i poticajni, ne samo s gledišta geokritike, i odjeljci *Kamenito i papirnato. Prethodi li tekst mjestu?* te *Čitljivost mjesta; Čitanje teksta, čitanje prostora i novi realizam: od metafore do radne hipoteze* kojima se i završava ta izvrsna i epohalna knjiga.

Westphalova *Geokritika* postala je ubrzo vrlo popularna. Privukla je mnoge kritičare, a ovdje je izdvojen kritički tekst Sophie Deltin iz 2007.²⁰⁵ pa zatim tekst Roberta Tallya iz 2008. koji je na anglosaksonskom području promicao geokritiku.

U vrlo zanimljivom i objektivnom tekstu, nedugo nakon objave *Geokritike*, Sophie Deltin određuje ju kao "precizno strukturirani tekst" u kojem se jasno "preispituju relacije književnoga predstavljanja prostora i zbilje (realnosti)", a zatim objašnjava neologizam "prostor-vrijeme", analizira "književnu geografiju" te naglašuje "važnost funkcije mjesta i prostora u procesu modernoga pisanja". Osobito objašnjava činjenice kako se u "začetku zamisli" geokritike nalazila "obnova ili velika mijena naše egzistencije" koja je počela "na kraju Drugoga svjetskog rata u korist percepcije prostora" koji je revaloriziran i istodobno zapetljan jer "dekolonizacija" je podjednako pridonijela "fragmentaciji i umnoženju pogleda na svijet". Bez dvojbe smatra kako su rezultati Westphalovih "dubokih razmišljanja, ozbiljnih i preciznih", značajan doprinos književnoj znanosti i zbog izobilja referenca, anegdota i poveznica književnoga teksta i drugih disciplina, a to ne umanjuje "vrijednost geokritike" nego potiče "miješanje specijalnosti" i "različita približavanja" koja polaze od "geografije (Edward Soja), urbanizma (Kevin Lynch), filmske umjetnosti (Wim Wenders, Alain Tanner, Lars von Trier...), filozofije (Bertrand Russell, Michel Serres...), teorije književnosti (Barthes, Thomas Pavel, Ricoeur, Eco...), povijesti (François Hartog) ili sociologije (Baudrillard, Henri Lefebvre...)", a sve to pokazuje kako geokritika cilja na "utemeljenost na istini" i otvara široke mogućnosti za pristup književnom tekstu.²⁰⁶

Robert Tally,²⁰⁷ profesor američke i svjetske književnosti na Texas State University, izlagao je o Westphalovoj geokritici i američkoj književnosti 2008. na skupu "South Central

²⁰⁵ Usp. Sophie Deltin, "La Géocritique", *Le matricule des anges, Le mensuel de la littérature contemporaine*, studeni-prosinac 2007., br. 88. (URL: http://www.lmda.net/din/tit_lmda.php?Id=56967/10. srpnja 2014./)

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Robert Tally preveo je Westphalovu knjigu *La Géocritique: Réel, fiction, espace* na engleski jezik 2011. pod naslovom *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*.

MLA (Modern Language Association) Convention" koji je organiziralo Društvo modernih jezika u San Antoniju (Texas, SAD). Smatrajući kako geokritika nudi pristup čitanju književnih tekstova koji traži i čitateljski angažman u određenoj "prostornoj ili geografskoj sredini", ponudio je u izlaganju *Geokritika i američka književnost (Geocriticism and Classic American Literature)*²⁰⁸ istraživanje prostora za američke studije, što je u proučavanju američke književnosti 19. stoljeća bilo dotad itekako zanemareno. Međutim, napominje Tally, prostor je privukao "pravodobni interes" u proučavanjima književnosti i kulture u posljednjih nekoliko godina. Prisjetio se i činjenice da je postmodernizam počeo naglašivati važnost prostora te usmjerivati pozornost na "geografiju i kartografiju". Nedvojbeno smatra da geokritika može ponuditi produktivan pristup američkoj književnosti 19. stoljeća oblikovanjem "narativnih karata". "Književnu kartografiju" vidi kao mogućnost za predstavljanje načina na koji pisci "mapiraju društveni prostor" radi davanja "smisla svijeta". Zanimajući se za "kartografske aspekte fikcije", "preklapanja teritorija stvarne, fizičke geografije" i "kognitivnog mapiranja u književnom tekstu", svrsishodno je sučelio Westphalovu "geografiju realnosti" i "geografiju imaginacije".²⁰⁹ Ističući da Westphalova geokritika također cilja na istraživanje sučeljenosti dviju dimenzija "realnog" i "imaginarnog", Tally sugerira kako geokritika zapravo poziva na ispitivanje načina na koji "književna kartografija" uključuje predstavljanje i takozvanog "stvarnog svijeta". "Burni trenutci" američke književnosti 19. stoljeća – dok su društveni prostori i pripovjedna djela prolazili duboke transformacije, a ljudi tražili smisao u promjenjivom svijetu – pružaju "savršenu priliku za projekt geokritike", zaključio je na kraju svoga predavanja Robert Tally.²¹⁰

Uglavnom u skladu sa svojim geokritičkim načelima, Bertrand Westphal objavio je svoju novu knjigu *Austrijske fikcije: Geografija intime (Austro-fictions: Une géographie de l'intime)*, u kojoj je posvetio pozornost suvremenom austrijskom romanu.²¹¹ Naime, knjigu je počeo pisati još 1996. dok nije oblikovao svoja geokritička načela. Boravio je tada kao

²⁰⁸ Robert Tally, "Geocriticism and Classic American Literature" (izlaganje), South Central MLA (Modern Language Association) Convention, San Antonio, SAD, 2008.

(URL: <https://digital.library.txstate.edu/bitstream/handle/10877/3923/fulltext.pdf> /1. kolovoza 2014./)

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Bertrand Westphal, *Austro-fictions: Une géographie de l'intime*, Rouen-Havre, 2010.

profesor književnosti u Milanu, posjećivao "Miteurope", ali i prisjećao se svojih dječjih i mladićkih boravaka u Austriji.²¹² Pokazao je velike simpatije za Austriju kao simbol kulture Srednje Europe, što je neobično za jednoga Francuza imajući u vidu neosporne povijesne činjenice da je na rušenju višestoljetne austrijske moći najviše odradila upravo Francuska. Istaknuo je posebice, ne zaboravljajući na prikaz prostora u kojem žive, imena dvaju austrijskih romanopisaca: Milu Dora i Petera Handkea.²¹³ S očitom političkom porukom i korektnom procjenom velikosrpske agresije na susjedne narode i države napomenuo je kako se Dor rodio kao Srbin, ali nije se kao smušeni i nepredvidljivi Handke zauvijek teško osramotio dajući potporu Miloševićevu zločinačkom režimu u Srbiji u 1990-im godinama.²¹⁴ Pišući o suvremenome austrijskom romanu s geokritičkih pozicija, Westphal je pokazao zanimanje za države koje su bile u sastavu komunističke Jugoslavije. Bolje je njegovo "snalaženje", ipak, u razmatranju i prikazu imaginarnih prostora nego objektivne stvarnosti bivše države na Balkanu, ali ne mogu mu se odreći dobre namjere te vrlo korisni poticaji neovisnim književnim znanstvenicima. Geografe i povjesničare pozivao je na oprez u pristupu književnosti jer je umjetnost.²¹⁵

Koliko je Westphalova geokritika postala popularna, privlačna pa i ekonomski primjenjiva u današnjem svijetu, pokazuje i neobična knjiga *Prostori, turizmi, estetike* (*Espaces, Tourismes, Esthétiques*, Limoges, 2010.) koju je uredio s Lorenzom Flabbijem i kolegama. Nastala je nakon istoimenoga Međunarodnoga interdisciplinarnog skupa *Prostori, turizmi, estetike* koji je održan u Limogesu početkom listopada 2008. uz bogatu potporu francuskih i europskih institucija čiji se razvidni razlozi mogu lako prepoznati i razumjeti kao ekonomski interes što izravno sugeriraju mnogi tekstovi već i svojim naslovom, ali i neki geokritičari postavljaju u prvi plan. Nema prijepora oko izvrsnih tekstova u toj knjizi, rezultata dotičnoga međunarodnog skupa, o poticajnoj svezi književnog prostora, turizma i estetike, u kojoj su osobito naglašene relacije s muzeologijom, estetikom naslijeđa, lingvističkim strategijama i turističkom promidžbom. Iako bi ta "geokritička" knjiga u drugim okolnostima zaslužila i više pozornosti nego što joj je ovdje poklonjeno, ovdje joj neće biti poklonjena dodatna pozornost jer izlazi, ipak, iz predviđene istraživačke problematike.

²¹² Isto, str. 9–16.

²¹³ Isto, str. 20–30.

²¹⁴ Isto, str. 42–54.

²¹⁵ Isto, str. 55–70.

Westphal je otisnuo 2011. i novu geokritičku knjigu *Vjerojatni svijet. Prostor, mjesto, zemljovid (Le Monde plausible. Espace, lieu, carte)* koja je svojevrsni nastavak *Geokritici*, ali usmjerena je više na područje "vizualnih umjetnosti", na teritorij koji je više "zamišljen". Upravo je zbog toga nazvana *Vjerojatnim svijetom* ili *Mogućim svijetom*. Westphal uvodno tvrdi da je postmodernizam začeo mnoštvo nezavršenih svjetova koji relativiziraju cjelinu svijeta prema jedinstvenom modelu.²¹⁶ Prepoznatljiva je i njegova samokritika dok spominje svoje "ljuljanje u slatkim iluzijama" nakon objavljivanja *Geokritike*. Osobito sebi prigovara preveliko prekoračivanje granica vlastitih kompetencija dok raspravlja o prostoru i modalitetima estetičke reprezentacije, ali i "svoje iluzije" naziva prolaznima te još jedanput govori o nemogućnosti pronalaženja "jedne vječne istine".²¹⁷

Prvo poglavlje, naslovljeno kao *Umnožavanje centara*, podijeljeno je na potpoglavlja u kojima sve simbolično počinje od posebnih centara: "mjesta pupka", "sindroma omfalusa", "Babilona i Taprobrana", "križanja svjetova", "kompozicije mjesta" i "filologije novosti". U drugom poglavlju s naslovom *Kraj vidika* sugestivno raspravlja o "otvaranju prostora", "pogledima usmjerenim u daljinu", "zapadnim vidicima", "neuhvatljivom ronioncu" te "*Danteu na kupalištu*". Treće poglavlje *Prirodni prostorni pokreti* je najsloženije, možebitno i najsugestivnije, bez obzira što se sve više usmjeruje na globalne teme: *Mit i praznina*, *Epifanija prostora*, *Afrika i daljine: Abou Bakari II.*, *Kina i daljine: Zheng He*, *Amerika ili trojstvo na četvrtu* te *Nova odjeća svijeta*. Četvrto poglavlje nosi znakoviti naslov *Izmišljanje mjesta*, a podnaslovni su tekstovi: *Capeza de Vaka ili mogućnost prostora*, *Izmišljanje prostora*, *Antropološki stroj*, *Dva smjera izmišljanja*, *Zemljino ime: ime*. Peto poglavlje *Mjerenje svijeta* sadrži tekstove: *Nevidljive i okrugle linije u vodi*, *Mjerenje svijeta*, *Kartografske obmane*, *Suprotstavljenost "grafografiji" i za jednu drugačiju kartografiju*, *Kartografija, književnost, pisanje o mjestu i Mjesto i njegova ne-mjerljivost*. "Istine padaju često s neba", napomenuo je duhovito Westphal, "kao ideje, vaze cvijeća i staklene boce",²¹⁸ a zatim je objašnjavao svoje traganje ili šetnju "kroz prostore antičke Grčke, Rima te Mediterana", zaustavljanje bez plana u Delfima, Laziju, Parizu, Španjolskoj, a onda je "pretrčao" do Mahatme Gandija u Delhiju itd.²¹⁹

²¹⁶ Usp. Bertrand Westphal, *Le Monde plausible. Espace, lieu, carte*, Pariz, 2011., str. 12.

²¹⁷ Isto, str. 13.

²¹⁸ Isto, str. 19.

²¹⁹ Isto, str. 26–29.

Premda kartografiju naziva i "obmanom" jer teško je nacrtati prostor bez zamišljanja, napominje da je kartografija postala važna, zato što su karte uglavnom postale moćno sredstvo promidžbe. Zamišljene vizije svijeta obično su, prema njegovim tvrdnjama, "samo želje" o stvaranju jednoga "skladnog svijeta". Međutim, zastupa potrebu renesanse zapadnoga svijeta čime bi se mogla otvoriti vrata "novih vidika".²²⁰

Visoku razinu prihvaćenosti geokritike diljem svijeta pokazuje i Svjetski kongres Međunarodnoga društva komparativne književnosti (Association internationale de littérature comparée) koji je održan na pariškoj Sorbonni od 18. do 24. srpnja 2013. pod radnim naslovom *Komparatizam kao kritički pristup (Le Comparatisme comme approche critique)*.

Geokritici je posvećeno jedanaest sesija, a izlagali su mnogobrojni komparatisti (geokritičari) iz cijeloga svijeta. Svim je sesijama predsjedavao rodonačelnik geokritike i jedan od organizatora profesor Bertrand Westphal. Sudeći prema naslovima i sažecima, geokritika ima "svjetsko priznanje" kao nova književna teorija s velikom perspektivom, koja osobito inzistira na suprotstavljanju fikcionalnih reprezentacija prostora i njihovih referenata u realnom svijetu.²²¹

Američki profesor Robert Tally, nakon što je napisao zanimljiv članak o Westphalovoj kritici *Geokritika i američka književnost*, preveo je njegovu knjigu *Geokritika. Stvarnost, fikcija, prostor (Geocriticism: Real and Fictional Spaces)*, objavio knjigu *Geokritika i književne studije o prostoru (Geocriticism and Spatial Literary Studies)*, priredio je 2014. "online" časopis *Reconstruction: Studies in Contemporary Culture*,²²² posebno izdanje posvećeno *Književnim studijama o prostoru*, te napisao uvodnik *Tekstualne geografije: Stvarni-i-imaginarni prostori u književnosti, kritici i teoriji (Textual Geographies: The Real-and-Imagined Spaces of Literature, Criticism, and Theory)*, i još jednom napravio Westphalovoj geokritici izvrsnu promidžbu na engleskom jeziku.

²²⁰ Isto, str. 221–244.

²²¹ Knjiga sažetaka: URL: https://www.eiseverywhere.com/file_uploads/9914cd51c9be2c3ef778df717961c12b_AILC_2013-Abstract_book.pdf (20. kolovoza 2013.)

²²² Robert Tally, "Textual Geographies: The Real-and-Imagined Spaces of Literature, Criticism, and Theory", *Reconstruction: Studies in Contemporary Culture* (online časopis), 2014., Vol. 14, br. 3.

Budući da su se "prostorna književna istraživanja" povećala u posljednjih nekoliko godina, naglašuje Tally, naglo je narastao broj knjiga i eseja koji bi mogli biti navedeni u bibliografiji "prostornih književnih proučavanja" u 21. stoljeću. Svi su ti tekstovi: "raznoliki", "fleksibilni" i rasprostranjeni u širokom rasponu "prostornih književnih proučavanja". Pod njima podrazumijeva "geokritiku, književnu geografiju, prostorni humanizam", ali navodi i neke druge nazive, primjerice, za raznoliko oblikovanu "kritičku praksu" koja bi uključivala gotovo svaki pristup tekstu koji usredotočuje pozornost na "prostor, mjesto ili mapiranje" u granicama teksta, u odnosu na vanjski svijet ili u nekoj drugoj kombinaciji. Referirajući se na Edwarda W. Soju koji je nazvao "stvarnim-i-zamišljenim mjestima književnosti, kritike, povijesti i teorije", kao i vlastitih "apstraktnih predodžbi i proživljenog iskustva", Tally zaokružuje područje proučavanja prostora u književnosti.

Geokritika, kao i ostala proučavanja prostora u književnosti, napominje Tally, omogućuju neograničen broj interpretativnih pristupa "tekstovnim geografijama", široko zamišljenim radi opsezanja "stvarnih i zamišljenih prostora književnosti". Svoj je članak završio objašnjenjem kako su "prostorna i geografska razmatranja" oduvijek bila "dio književne i kritičke prakse", stoga "nedavno oživljavanje prostornosti" i "erupcija prostorno orijentiranih knjiga i članaka u književnim proučavanjima" u skladu je s onim u humanističkim i društvenim znanostima što se na engleskome naziva "spatial turn".²²³

Krajem 2014. pojavio se i zbornik *Geokritika: pregled situacije (Géocritique: État des lieux – Geocriticism: A Survey)*²²⁴ sa Svjetskog kongresa Međunarodnoga društva komparativne književnosti (Association internationale de littérature comparée) koji je održan na pariškoj Sorbonni od 18. do 24. srpnja 2013., kako je već navedeno, pod radnim naslovom *Komparatizam kao kritički pristup (Le Comparatisme comme approche critique)*. Jedanaest je sesija bilo posvećeno geokritici.

Zbornik donosi pregled istraživanja u okviru komparativne književnosti o teorijama prostora: trideset i jedan esej na francuskom i engleskom jeziku koje su napisali europski, američki i drugi znanstvenici. Uredili su ga profesori Clément Lévy i Bertrand Westphal sa Sveučilišta u Limogesu koje je bilo i pokrovitelj geokritičkih sesija. Urednici posebno ističu

²²³ Isto.

²²⁴ URL: http://www.pulim.unilim.fr/index.php?option=com_booklibrary&task=view&id=798&Itemid=9&catid=0 (2. veljače 2015.)

usmjerenost geokritike na istraživanje konfrontacija fikcionalnih reprezentacija prostora i njihovih referenata iz stvarnog svijeta. Ta se metodologija u ovom zborniku proučava kao sredstvo razumijevanja relacija među umjetničkim djelima i svijetom, tj. kao disciplina koja se u odnosima s drugim bliskim znanostima očituje kao inovacija u području književnosti. Proučavani su njezini odnosi s drugim znanostima poput povijesti književnosti, filozofije, geopoetike, kartografije, arhitekture itd. Autori su na tome skupu ponudili velik broj primjera primjene geokritike u turizmu, filmologiji, kazalištu, likovnim umjetnostima i fotografiji. U zborniku je određeno trenutačno stanje i najavljene perspektive te discipline koja je u punom razvoju.²²⁵

Na kraju poglavlja potrebno je ponovno istaknuti kako je ovaj kratki pregled starih i suvremenih književnih teorija, najopsežnije geokritičke, napravljen sa svrhom usustavljanja naše metodologije istraživanja zavičajnog prostora u Šimićevu književnom djelu koja se temelji na cjelovitoj povijesti književnih teorija, ali ima i glavni oslonac na geokritici.

U sažetku prikaza Westphalovih oblikovanja geokritičke metodologije osobito se mora istaknuti – u kontekstu istraživanja zavičajnog prostora u književnom djelu A. B. Šimića – njegovu sustavnost, odlučnost i sugestivnost, koja će posebno biti primjenjivana u istraživanju "složenosti (višestrukosti) značenja" motiva Šimićeva zavičaja ili Hercegovine, "dinamičnosti transformacija prostora" u njegovu književnom djelu, s osobitim obzirom na "promjenjivost prostora" ili "nefiksirano predstavljanje prostora", te posebice "imaginarnu varijaciju" (primjerice, motivi "brijega", "vode", "jezera" itd.) u "konstituiranju mjesta ili prostora".

Uglavnom u skladu s Westphalovom geokritičkom književnom teorijom raščlanjuje se "stvarni ili zbiljski i fikcionalni svijet" u svim Šimićevim stvaralačkim fazama te istražuju se razlike između stvarnoga zavičaja (stvarnosti, zbilje) i zamišljenoga (imaginarnoga) zavičaja. U okviru zaključivanja ili prosudbe potrebno je imati na umu njegova polazišta ili premise pristupa prostoru u književnom tekstu: *spaciotemporalnost*, tj. analizu i tumačenje mijena prostora tijekom protjecanja vremena, odnosno kako se nakon Drugoga svjetskog rata nastojalo "metafore vremena" postaviti u okvire prostora te na koji je način prostor dobio "novu vrijednost na štetu vremena" koje je dotad imalo "nedodirljivu dominaciju" u

²²⁵ Isto.

književnoj kritici i teoriji;²²⁶ *transgresivnost*, tj. analizu i tumačenje prostora koji je po svome temeljnom značenju "transgresivan" te je "nestalan", "nestabilan" i čvrsto "vezan" silama koje potiču "njegovu stalnu mijenu";²²⁷ *referencijalnost*, tj. duboko promišljanje i istraživanje prirode (biti, srži) sveze realnosti i fikcije, prostora u svijetu i prostora u tekstu, odnosno stvarnoga (zbiljskoga, objektivnog) svijeta i imaginarnoga (subjektivnog) svijeta ili slike.²²⁸

Uskladba planirane istraživačke strategije poglavito s geokritikom kao književnom teorijom, koja trenutačno promiče najperspektivnije moderno istraživanje prostora u književnosti,²²⁹ niti otklanja niti derogira ostale moderne metodologije znanosti o književnosti u ovome doktorskom radu.

²²⁶ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 17.

²²⁷ Isto, str. 78.

²²⁸ Isto, str. 17.

²²⁹ B. Westphal, *La Géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000.; B. Westphal, *La Géocritique. Réel, fiction, espace*, Pariz, 2007.; B. Westphal, *Le Monde plausible. Espace, lieu, carte*, Pariz, 2011. itd.

2. PREGLED

KRITIČKIH I ZNANSTVENIH TEKSTOVA O ZAVIČAJNOM PROSTORU U ŠIMIĆEVU KNJIŽEVNOM DJELU

U skladu s nastojanjem umanjena ugleda Antuna Branka Šimića i njegove iznimne važnosti u hrvatskoj književnosti, osobito za života nekih hrvatskih književnih i političkih autoriteta, tj. od 1950-ih do 1980-ih, nerijetko se ponavljala neistina o vrlo skromnoj kritičkoj i znanstvenoj recepciji njegova književnog djela, što je više, ipak, govorilo o neobaviještenosti tih tekstopisaca nego o recepciji njegova književnog djela. Budući da je o recepciji književnog djela najprikladnije govoriti na temelju sustavnih istraživanja, potrebno je istaknuti da bi svako moderno istraživanje recepcije književnoga djela, pa tako i bavljenje recepcijom s geokritičkih gledišta, trebalo usmjeriti na njegovu sveukupnu povijest koju duguje čitateljima kako je to zagovarao njemački romanist i teoretičar književnosti Hans Robert Jauss.²³⁰

U uvodnom je dijelu ovoga poglavlja, u kojem se donosi pregled kritičkih i znanstvenih tekstova o prostoru, zavičajnosti i regionalnosti u Šimićevu književnom djelu, svrsishodno usmjerivanje i na kontekst u kojem je počeo ulaziti u svijet književnosti, njegov hod prema književnom stvaralaštvu, književne prvijence, stvaralačke faze i mijene, ali i istodobno poklanjanje pozornosti procesima, fenomenima i djelima u hrvatskoj književnosti, sve do prvoga kritičkog teksta o književnim počecima A. B. Šimića koji je objavio Ulderiko Donadini u svom *Kokotu* (1917.).

Prema svjedočenju Stanislava Šimića njegov je stariji brat Ante (Antun Branko Šimić), "crnomanjasti mališan iz trećega razreda" u školskoj godini 1908./1909., "za vrijeme odmora nakon obuke prije podne, pred osnovnom školom u Drinovcima" najradije sjeo "u skupinu dječaćića što, neobzirce na dječurliju koja se oko njih komešaše, uvijek nešto među sobom pričaju".²³¹ "Razvezivahu se tako priče o vilama i vilenjacima, o bogatom Gavanu, i o tomu kako se propuntalo polje pa se stvorilo jezero; priče, pučke priče, jezovite i žalobne, u

²³⁰ Hans Robert Jauss, "Die Partialität der Rezeptionsästhetischen Methode", u: Rainer Warning, *Rezeptionsästhetik, Theorie und Praxis*, München, 1975.; Hans Robert Jauss, *Pour une herméneutique littéraire*, Pariz, 1978.

²³¹ Usp. Stanislav Šimić, "Pogovor o djelu A. B. Šimića", u: Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Knjiga prva. Poezija*, Zagreb, 1960., str. 291.

kojima se crni mjesecina, i raspričavahu se pričanja o turskome zemanu, o pokojnom zlotvornom begu, i o dobrotvornom Bogu", a apostrofirani "mališan", nastavlja Stanislav Šimić, "ne samo da prisluškivaše te priče, kao i ostali mu drugovi, pohlepni da ih čuju, nego ih i črčkaše u svoju školsku bilježnicu". Nije mogao "zapisati svu priču dok bi bila pričana", stoga je molio "pričaoca da je opet ispriča, i to polagano njemu samomu, kako bi je zabilježio", a katkada bi zapisao "samo ono što mu je od pričanja ostalo u glavi". Budući da je jedan dječak pamtio "takvih priča i kazivao ih naizust više nego svi ostali učenici", stoga se "družina" ponajviše skupljala oko njega želeći ga čuti i zatim se čuditi "što se sve u svijetu zbiva". On je svako pričanje završavao tvrdnjom da je to "živa istina", stoga su ga prozvali "Živa Istina". Upravo je "taj pričalo", koji je bio "izvor iz kojega je ključalo svakakvih priča", ponovno prepričavao "crnomanjastomu mališanu" (A. B. Šimiću) te priče kako bi ih zabilježio. Zapisivao ih je tijekom cijele godine, a na kraju je "ispisao pune bilježnice". Kući bi sretan dotrčao iz škole i veselio kako će "opet sutra u nju, pa od *Žive Istine* čuti i skupiti u svoju teku opet nešto strahovito zanimljivo". Također je i u četvrtom razredu osnovne škole, tj. u školskoj godini 1909./1910., prema svjedočenju Stanislava Šimića, "crnomanjastom dječaku" bilo najdraže slušati te priče pa ih zabilježiti.²³²

Sve te činjenice koje navodi Stanislav Šimić mogu pridonijeti zaključivanju da je neosporno Antun Šimić (Antun Branko Šimić) bio itekako zainteresiran za književnost već kao veseli "zapisivač" narodnih (usmenih) priča u svojoj desetoj, jedanaestoj i dvanaestoj godini. Premda to ne spominje njegov mlađi brat Stanko (Stanislav) kao najbolji i najbližiji biograf, ne može se zaobići slutnja da je narodne priče oblikovao već na svoj način i kao učenik pučke škole u Drinovcima, što bi se moglo nazvati i njegovim prvim pokušajima oblikovanja tekstova.²³³ Može se pojaviti slutnja pa nametnuti i zaključak, osobito ako se ima na umu prostor u kojem su zapisivane narodne priče, kako je taj "crnomanjasti dječak" upravo tada duboko i zauvijek bio zaokupljen zavičajnim motivima iako su mnogi dolazili iz mitova i priča, posebno motiv jezera (Krenice) koji će se bez vlastitog imena pojaviti u nekoliko njegovih pjesama.

Dok je taj dječak (A. B. Šimić) zapisivao i na svoj način oblikovao narodne (usmene) priče daleko od Zagreba, upravo je u toj godini Matoševa povratka (1909.) objavio Milutin

²³² Isto, str. 291–292.

²³³ Isto.

Cihlar Nehajev roman *Bijeg* koji mnogi ocjenjuju najboljim romanom u hrvatskoj moderni.²³⁴ Đuro Andrijašević, glavni lik toga romana, mladi i daroviti intelektualac slomit će se u sukobu sa svojom okolinom, a zatim postati alkoholičar te tragično završiti svoj život.

Iste godine dok je A. B. Šimić krenuo u Franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu, Antun Gustav Matoš je nakon nekoliko mjeseci od svoga povratka u Zagreb, objavio knjigu *Umorne priče*, a zatim knjigu *Naši ljudi i krajevi (Portreti i pejzaži)* (1910.).²³⁵

Da je Antun Branko Šimić pročitao barem negdje ime tadašnjega najistaknutijega hrvatskoga pisca prije odlaska na Široki Brijeg, sve je manje nepoznanica. Naime, dok se pripremao za odlazak u Franjevačko sjemenište, često je slušao svoje starije sumještane franjevačke kandidate (Iliju Glavotu, fra Krešimira Pandžića, fra Placida Pandžića, ali i budućega svjetovnog svećenika Andriju Majića) koji su redovito, prema želji njegova oca Martina Šimića, nakon dolaska u crkvu vraćali u njegovu kuću i čitali časopise na koje je bio preplaćen.

U svakom slučaju Antun Šimić (Antun Branko Šimić) bio je već tijekom školske godine 1910./1911. itekako motiviran za čitanje pjesama istaknutih pjesnika koji su uživali velik ugled kod učenih ljudi, stoga je njegova jedina dotadašnja velika ambicija da postane franjevac pridodavala i želju da postane i pjesnik.

2.1. Začeci recepcije i kritike Šimićevih pjesama

Nije poznato je li tijekom prvoga razreda na Širokom Brijegu dodatno zapisivao narodne priče, ali neosporno je da je pisao pjesme te ih pokazivao najbližim prijateljima, te rođacima i sumještanima Iliji Glavoti, a u nekim prigodama i prijateljima fra Placidu Pandžiću i fra Krešimiru Pandžiću koji su se nalazili na novicijatu na Humcu.

Budući da je Antun Branko Šimić stjecajem okolnosti u obiteljskom domu mogao godinama učiti njemački jezik u komunikaciji s austrijskim mještanicima i njihovim obiteljima, pokazao je zanimanje i za francuski jezik koji je neslužbeno (pa i protivno austrougarskim vlastima) podučavao fra Brne (Bernardin) Smoljan, prefekt u Franjevačkom sjemeništu u školskoj godini 1910./1911. te profesor u Franjevačkoj gimnaziji, povratnik sa studija

²³⁴ Usp. Vinko Brešić, "Predgovor", u: Milutin Cihlar Nehajev, *Bijeg: povijest jednog našeg čovjeka*, Zagreb, 1996., str. 5–10.

²³⁵ Možda je u rujnu te godine Antun Šimić barem čuo od starijih gimnazijalaca za A. G. Matoša.

francuskoga jezika i književnosti na Sveučilištu u Neuchâtelu (Švicarska), a prema recentnim je istraživanjima razgovijetno da je motivirao Antuna Šimića (Antuna Branka Šimića) na čitanje i pisanje tijekom triju godina i triju mjeseci boravka na Širokom Brijegu.²³⁶

Dok je dječak Antun Branko Šimić kao učenik drugoga i trećega razreda Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu (u dalekoj "provinciji" Hercegovini) doživljavao pohvale nekih svojih školskih kolega i ponekih nastavnika za svoje početničke pjesme, hrvatske zemlje u Austro-Ugarskoj Monarhiji sa sve većom strepnjom dočekivale su nove godine u drugom desetljeću 20. stoljeća. U Zagrebu, najvećem i najvažnijem hrvatskomu kulturnom središtu, vladala je klima koja nije mogla vedriti pogled u budućnost. U hrvatskoj je književnosti postojala jasna "ideološka podijeljenost i literarna rascjepkanost", odlučno navodi književni povjesničar Miroslav Šicel,²³⁷ što i nije bilo neočekivano u povijesnim okolnostima koje su poticale slutnje na dolazak teškoga ratnog vremena jer je osobito na Balkanu bilo sve uzavrelo, a politički razjedinjeni Hrvati nisu imali jasne planove o svojoj budućnosti. Premda je danas neprikladno slijediti slične sociološke pristupe temeljnim pitanjima povijesti hrvatske književnosti, očito je uvaženi sveučilišni profesor hrvatske književnosti imao potpuno pravo da je od 1910. pa do 1918. politika u Hrvatskoj itekako utjecala na književne procese, fenomene i stvaranje književnih djela, a rat je konačno uzdrmao povjerenje u stare vrijednosti i načela književnoga stvaralaštva, razorio mnoge ideale, uostalom kao što je donio i potpuno nepovjerenje u etička načela svagdašnjega života na zemaljskoj kugli koja je postala i leglo svakovrsnoga nemoralna. Bečko i peštansko neprekidno rigidno ponižavanje rastrgane i izmučene Hrvatske različitim jadima, usmjerivalo je nesretne hrvatske poglede prema Srbiji koja se širila na račun raspadajućega Otomanskog Carstva. Jugoslavenski ili velikosrpski nacionalizam ukorijenili su pojedini hrvatski pisci u Splitu, Dubrovniku, Rijeci, ali i u Zagrebu i Sarajevu. Bili su dovoljni izvjesni ratni uspjesi balkanske državice Srbije u Balkanskim ratovima da donesu poticaje mnogim mladim i pojedinim starim hrvatskim piscima i drugim intelektualcima koji su bili gorko razočarani i utučeni austrougarskim podmuklim postupcima, posebno zbog toga što Hrvatskoj nisu priključene stare hrvatske zemlje Bosna i Hercegovina tijekom aneksije 1908. koja je samo donijela nove brige i ratne opasnosti jer su Srbi uz svakovrsnu veliku pomoć kolonijalne sile Francuske te nešto manje pomoći kolonijalne sile Velike Britanije uporno planirali razaranje Austro-Ugarske

²³⁶ Usp. Vlado Pandžić, *Kijevske rasprave o hrvatskim književnicima*, Split, 2011., str. 95.

²³⁷ Usp. Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb, 1971., str. 169.

Monarhije. Kad su počinjali još potihobubnjati ratni najavljiivači, nepripremljeni i naivni hrvatski pisci, uhvatili su se u grdnu zamku koja je nudila hitnost povezivanja hrvatskih i srpskih političara i književnika u rješavanju povijesnih nevolja. Želeći se osloboditi austrijskoga, mađarskoga i talijanskog višestoljetnog tlačenja, mnogi su Hrvate vidjeli u zlosretnoj zajednici sa Srbima. Sve je to na svoj način utjecalo na završetak moderne u hrvatskoj književnosti (1914.) iako se njezin glavni predstavnik Antun Gustav Matoš vratio u Hrvatsku tek pet godina prije (1909.), nakon dugih i neplaniranih izbjegličkih lutanja po Europi, osobito u Parizu, gdje je zapravo završio sve aktualne književne škole, a svoja je znanja i sposobnosti nastojao prenijeti kao umijeće u "Lijepoj Našoj Domovini", kako je iz tuđine nježno poručivao svojoj dragoj Hrvatskoj.

Tijekom pet godina življenja u Zagrebu Matoš je objavio upravo izrazito utjecajne knjige: *Moralista i druge satire* (1911.), *Život za milijune* (1912.) te *Pečalba* (1913.). Međutim, do smrti (1914.) nije uspio objaviti svoje pjesme u posebnoj knjizi. Tek devet godina kasnije (1923.) bit će otisnuta njegova knjiga pjesama, ali ni tada prosrpska književna kritika nije mu odala zasluženu počast. Premda je živio podugo u Beogradu, zamjerio se kao pravaš onima koji su željeli bez ikakvih dvojbi prihvatiti okrutnu okupatorsku vlast ambiciozne velikosrpske dinastije Karađorđević.

Najvjerojatnije je A. B. Šimić još 1912. i 1913. došao u doticaj s Matoševim pjesmama, ali nije postao njegov učenik do 1915. Iznimnu je važnost Matoševa povratka u voljenu Hrvatsku dojmljivo među prvima obrazložio (i to petnaest godina nakon toga velikog događaja u povijesti hrvatske književnosti) u izvrsnome eseju koji je nosio kratki i dostatni naslov *Matoš* (1924.).²³⁸ Nitko dotle nije tako slavio jednoga od najvećih hrvatskih književnika svih vremena. Šimić mu se i na neki način zahvalio kao učitelju pod čijim je utjecajem dvije-tri godine pisao regionalističke pjesme koje su se mnogima svidale, ali on je smatrao da treba krenuti dalje uz dužnu zahvalnost Matošu za dobrobit hrvatske književnosti krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Nije zaboravio poticajno apostrofirati da je Matoš bio sustavno zaboravljan iako "nema ni jedne njegove pjesme koju ne bismo radi ovog ili onog voljeli".²³⁹ Jasno je istaknuo da su "među najbrojnijim Matoševim pjesmama svakako [...] one koje je napisao kao Hrvat", "starčevićanac", koji "ne slavi toliko hrvatsku prošlost, hrvatske kraljeve, koliko osjeća hrvatsku mizeriju, sramotu, ništavost".²⁴⁰ Veliki Matoš vratio

²³⁸ Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Knjiga treća. Proza II*, Zagreb, 1960., str. 36–44.

²³⁹ Isto, str. 41.

²⁴⁰ Isto.

se u svoju Hrvatsku, ali ni njegove pjesme ni bilo koji drugi književni tekst nije bio velik izazov najutjecajnijim hrvatskim književnim kriticima koji su slavili stihove najproduktivnijega hrvatskoga pjesnika Vladimira Nazora i kada je pjevao o "slavenskim legendama" ili kada je oblikovao zbirku *Hrvatski kraljevi* (1912.) mijenjajući neočekivano i povijesne činjenice tijekom usklađivanja s projugoslavenskim ili velikosrpskim interesima. Na sličan su način tvrdili, ističe također A. B. Šimić, kako je Ivo Vojnović veliki dramski pisac iako nije imao "nikakva utjecaja na literaturu koja nastaje oko njega ili poslije njega".²⁴¹ Ponajprije je apostrofirao odnos politički moćnoga Milana Marjanovića koji je kao urednik *Savremenika* bacio "u koš" jednu Matoševu pjesmu koja nije bila nimalo lošija od mnogih koje su te godine objavljene u tom časopisu. Posebno je dojmljivo izdvojio A. B. Šimić da je još 1917. "jedan Matošev prijatelj" u predgovoru jedne njegove knjige napisao "o njegovim pjesmama da bi bolje bilo da ih nikad ni napisao nije".²⁴² Razgovijetno je istaknuo da je Matoš učio od parnasovaca te francuskih modernih pjesnika koji su njegovali "kult savršene forme", promicali vjernost pjesništvu, uravnoteženost rasporeda motiva u krasno usklađenim sonetima.²⁴³ "Matoš je, kao francuski učenik najviše od svih hrvatskih pisaca" znao o stvaranju stihova, napomenuo je A. B. Šimić, "u ono doba dok je [...] bio u Parizu, bio je već tamo *vers libéré* i *vers libre*, ali on je više pristajao za onim starijim naraštajem pjesnika i donio kasnije u Zagreb parnasovačko shvaćanje o stihu. Nije bilo baš velike razlike između toga parnasovačkoga stiha i stiha kakav je bio u običaju i u drugih ondašnjih naših pjesnika."²⁴⁴ Nema dvojbe o tome kako je književno školovani Matoš odlučno utjecao na mlade hrvatske pjesnike u godinama prije Prvoga svjetskog rata, pa su se njegovi učenici "samo [...] strože držali nekih pravila i najviše pisali sonete", a "osobito im je bilo mnogo stalo do rime".²⁴⁵ Napomenuo je da Matoševi učenici nisu mogli bez rime, ali i nastojali su ostvariti rimu koju nitko dotle nije rabio. Takav Matoš bio je uzor sljedbenicima sve do smrti 1914. godine, ali nije imao pravog nasljednika. Glavno je obilježje političkog usmjerenja njegovih sljedbenika da su svi odreda bili hrvatski pravaši, izrazite hrvatske političke usmjerenosti.

Matoševcima su u nesretnim godinama uoči Prvoga svjetskog rata bili suprotstavljeni izrazito projugoslavenski usmjereni pisci oko Vladimira Čerine i njegova *Vihora* koji i nije

²⁴¹ Isto, str. 39.

²⁴² Isto.

²⁴³ Isto, str. 40.

²⁴⁴ Isto, str. 42.

²⁴⁵ Isto.

imao vrsne suradnike, ali bili su izrazito borbeni, skloni isticanju teških riječi, najavljivali revolucije, ispisivali demagoška objašnjenja, poticali zablude, dinamično proricali budućnost kako su je oni u svojoj mašti planirali.²⁴⁶ Jugoslavenska nacionalistička mladež vidjela je u Vladimiru Nazoru pjesnika onih koji imaju budućnost, kako je najavljavao Vladimir Čerina.²⁴⁷ Osobito im se sviđao hrvatski kipar Ivan Meštrović koji je stvarao *Vidovdanski hram* te Ivo Vojnović koji je napisao dramu *Smrt majke Jugovića*. Približavanje Hrvata i Srba urodilo je znakovitim tiskanjem u Zagrebu (1910.) *Almanaha hrvatskih i srpskih pripovjedača* koji su zajedno uredili srpski pisac Milan Čurčin i hrvatski pisac Branimir Livadić. Uskoro je srpski književni kritičar Jovan Skerlić, koji je uporno i javno provodio velikosrpsku politiku, pokrenuo u *Srpskom književnom glasniku* anketu o zajedničkome književnom jeziku Srba i Hrvata. Vladimir Čerina pokrenuo je 1914. svoj časopis *Vihor* u kojem je vršio jugoslavensku promidžbu, izrazito kontraproduktivnu jer je zapravo odbijao svojim neobičnim stilom i one koji su već bili projugoslavenski usmjereni.

Dvije su osnovne struje u književnosti u Hrvatskoj u tih četiri-pet godina prije Prvoga svjetskog rata ustvrdio je Miroslav Šicel: "... prva se nastavlja izravno na modernu, raspoložena je artistički i nakon propasti svojih kratkotrajnih časopisa 'Sutla' (1908.) i 'Grabancijaš' (1911.) uglavnom puni stupce 'Savremenika'", a "politički je ta grupacija hrvatski orijentirana, predstavlja nastavak pravaških tendencija u politici, a artistu Matoša smatra svojim učiteljem".²⁴⁸ Kao drugu struju je odredio skupinu žestokih "jugoslavenskih orijentiranih omladinaca" koja je bila "borbena, oštra, revolucionarna, okupljena oko 'Vihora' i Vladimira Čerine", a zastupala je "vidovdansku etiku, a književno-umjetnički su joj ideali Nazor i Meštrović".²⁴⁹ Ako se procjenjuje književni doprinos *Vihora* i Vladimira Čerine, može se reći da je skroman.

Dok je bio na Širokom Brijegu, pjesnik-početnik A. B. Šimić nije imao mogućnosti za upoznavanje aktualnih događanja u hrvatskoj književnosti, stoga je dječjački iskren pjevao kao što je mislio da trebaju pjevati istinski pjesnici. U siječnju 1913. godine, nakon recepcije njegovih pjesama sa zavičajnim motivima s listova školske bilježnice, objavljena je njegova prva pjesma *Zimska pjesma* u "Vilingaju". Uslijedilo je zatim priznanje nekih njegovih profesora i školskih kolega da je "pravi" pjesnik. Prema svjedočenjima njegovih najboljih

²⁴⁶ Usp. Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1987., str. 275–276.

²⁴⁷ Usp. M. Šicel, n. dj., str. 128–129. i 164–165.

²⁴⁸ Isto, str. 170.

²⁴⁹ Isto.

prijatelja (Glavote, Zupca, Vasilja, Kordića), priznavali su mu pjesničku darovitost i prognozirali značajnu pjesničku budućnost i oni koji su mu se prije podrugivali, ali i napominjali da nije za svećenika franjevca mladi čovjek s velikim pjesničkim ambicijama.²⁵⁰ Najvjerojatnije su sjemeništarcima na Širokom Brijegu bili osobito dragi stihovi u kojima je slikao domaće krajolike u različitim godišnjim dobima, upravo kao i u prvoobjavljenoj pjesmi *Zimska pjesma*. Vjerojatno su ih doživljavali, kako sugerira Stanislav Šimić, na iskustvima koje su imali kao čitatelji s onim što im je nuđeno u gimnaziji, pjesništvo 19. stoljeća i narodne pjesme.²⁵¹

Mnogi podatci navode na pretpostavku da je Šimićevo čitateljstvo itekako poraslo tijekom osamnaestomjesečnog boravka u Vinkovcima, gdje su ga mnogi primili kao pjesnika, ali i zaslužio je pozornost jer je 1914. objavio trinaest pjesama i tri prozna teksta što ga je svrstavalo u produktivne mlade hrvatske pisce.

A. B. Šimić veselio se tiskanju svojih pjesama u prvoj polovici 1914., a dvije suprotstavljene skupine hrvatskih mladih pisaca, tj. Matoševi sljedbenici i krug oko Vladimira Čerine, napravile su svojevršno sjedinjenje u antologiji *Hrvatska mlada lirika* koja je tiskana malo prije početka Prvoga svjetskog rata, čime je zaokruženo jedno poprilično siromašno petogodišnje književno razdoblje u hrvatskoj književnosti. U toj antologiji, koja će biti jedan od međaša u povijesti hrvatske književnosti, zastupljeno je dvanaest pjesnika iz najmlađega naraštaja: "Ivo Andrić, Vladimir Čerina, Vilko Gabarić, Fran Galović, Karlo Häusler, Zvonko Milković, Stjepan Parmačević, Janko Polić Kamov, Nikola Polić, Augustin Ujević, Milan Vrbanić i Ljubo Wiesner".²⁵² Dvojica su već umrla: Janko Polić Kamov i Milan Vrbanić. Prilog Ive Andrića nije imao veliku vrijednost, a nije ni rana lirika Augustina Ujevića sugerirala da će postati jedan od najboljih hrvatskih pjesnika. Jedino Janko Polić Kamov u toj antologiji nije robovao "kultu savršene forme". Najbolji su dojam ostavljali Fran Galović, Nikola Polić i Ljubo Wiesner, koji je objasnio izborna načela, hvalio impresionizam i zahvaljivao Vladimiru Vidriću, najboljem pjesniku zagrebačkih pejzaža. Jasno je Matoš na poseban način utjecao na sve te pjesnike, dakle i na Čerinu koji mu je bio politički protivnik. Riječ je o lirici koja nije imala politički angažman nego je nastojala uglavnom njegovati artizam u godinama koje su razgovijetno nagovještavale dolazak strašnoga rata.

²⁵⁰ Usp. Mladen Barbarić, "Sjećanja na Antuna Branka Šimića", *Kršni zavičaj*, Drinovci, 1971., 2, str. 20–22.

²⁵¹ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 292–294.

²⁵² Usp. I. Frangeš, n. dj., str. 287.

Antun Branko Šimić od siječnja do lipnja 1914. završava četvrti razred vinkovačke gimnazije, a jako dobro se snalazio u "Hrvatskoj katoličkoj đlačkoj organizaciji (ogranku Hrvatskoga katoličkog pokreta)", "osobito među mladeži koja je dolazila na nedjeljne mise u Źupnu crkvu sv. Ivana Nepomuka".²⁵³ Pratio je ambiciozno hrvatska knjiŹevna događanja, koliko mu je to bilo moguće u Vinkovcima. Nakon što je u lipnju završena nastava u Vinkovcima, punio je svoj kofer knjigama, kupljenim oćevim novcem, pa se spremao na put vlakom preko Broda i Sarajeva u svoj rodni kraj. Ne zna se još uvijek je li proputovao kroz tada najćešće spominjani grad diljem svijeta, prije ili poslije atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda te princezu Sofiju.²⁵⁴ U svakom slućaju, ćitajući te knjige, proveo je vrlo nemirno ljeto u svojim Drinovcima, gdje su unovaćeni mnogi mladići pa i oŹenjeni mladi muškarci i poslani u rat.²⁵⁵

Dok je još antologija *Hrvatska mlada lirika* iznošena iz tiskare, hrvatske su regimente uz pjesmu morale krenuti na bojišnice položiti Źivot za Austro-Ugarsku Monarhiju koja im nije bila draga. Među njima je bio i pjesnik Fran Galović, kojega mnogi smatraju jednim od najperspektivnijih pjesnika iz te antologije.

Ni jedan od zastupljenih pjesnika u *Hrvatskoj mladoj lirici* (dvojica su već bila mrtva, a uskoro i treći – Galović) nije pokazao dovoljno volje da ustraje na jasnome pjesničkom putu nego su se, barem tijekom Prvoga svjetskog rata, uglavnom raspršili na sve strane bez programa i velikih knjiŹevnih djela, uglavnom traŹeći skloništa, što se moŹe pretpostaviti iz njihovih Źivotopisa. Ipak, barem su simbolićno obiljeŹili završetak jednoga kakvo-takvog razdoblja koje je zamijenila ratna katastrofa.

U jesen 1915., nakon što je tijekom Uskrasnih blagdana te godine boravio u Zagrebu, A. B. Šimić je pošao u šesti razred u Donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. Uzor mu je bio Antun Gustav Matoš, a mnogim urednicima se to sviđalo pa su ga zvali na suradnju. Njegove su pjesme, napisao je Stanislav Šimić, bile izrazito "regionalistićke: slike pejsaŹa, seoskog Źivota, idile, slike jutarnjih i većernjih vidika u Hercegovini".²⁵⁶ One tvrdnje da je siromašni pjesnik stigao u Zagreb gdje nitko nije znao da je pjesnik, nisu toćne. Nije bio siromašan jer

²⁵³ Usp. V. PandŹić, n. dj., str. 82.

²⁵⁴ Isto, str. 84.

²⁵⁵ Isto.

²⁵⁶ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 304.

bogati otac dao mu je poveliki novac prije odlaska u Zagreb,²⁵⁷ ali i stekao je već nekakvu pjesničku slavu koje je bio svjestan pa i poprilično ponosan.

U razdoblju Prvoga svjetskog rata (1914. – 1918.) bilo je zanimljivih događanja u hrvatskoj književnosti, neuobičajenih u svjetskoj književnosti u ratnim danima kada svakodnevno pogiba mnoštvo mladih ljudi. Ni prva ni druga ratna godina nisu bile toliko značajne za povijest hrvatske književnosti, koliko su to bile treća, četvrta i peta godina velikih ratnih nevolja koje su se itekako odražavale i u Zagrebu.

Početak rata (1914.) na bojišnici je poginuo i već spomenuti pjesnik Fran Galović, profesor Druge realne gimnazije u Zagrebu, nedvojbeno jedan od najtalentiranijih iz antologije *Hrvatska mlada lirika*, pjesnik zadivljujućih jesenskih ugođaja, koji je prije toga objavio knjigu pjesama *Četiri grada* (1912.). Nema dvojbe da je stekao velik ugled i kao kajkavski pjesnik. Očekivalo se da će uistinu postati izvrstan pjesnik, ali ratna tragedija brzo ga je otela s književne scene. Ostavio je mnoštvo pjesama u rukopisu, ali očito je kao profesor znao dobro procijeniti što je trebalo ponajprije objaviti.²⁵⁸

Prijatelji Frana Galovića, matoševci, nastavili su surađivati u *Savremeniku*, bez novih ideja, umirujuće ili umrtvljujuće dok su grurali topovi na europskim bojišnicama. Među njima je ponestalo matoševskog prosvjeda protiv nemilosrdne vlasti koja je neštedimice žrtvovala desetke tisuća života hrvatskih sinova.

Nakon što se u prvome sačuvanom pismu Iliji Jakovljeviću od 8. siječnja 1915.²⁵⁹ A. B. Šimić potužio na osobne probleme, apostrofirao probleme svoga sumještanina prijatelja fra Krešimira Pandžića kojega nisu željeli primiti na Sveučilište u Zagrebu pa zbog toga "polazi u Beč na univerzu",²⁶⁰ osvrnuo se na pohvale njegovoj pjesmi *Septembar* što se može smatrati prvom ili možda jednom od prvih pisanih kritika koja je zagubljena ili uništena. Prema tome

²⁵⁷ Njegov otac Martin Šimić i tada je posuđivao novac uz kamate što se jasno vidi iz knjigovodstvenih dokumenata koje je ovjerio sud u Ljubuškom. Usp. Knjigovodstveni dokumenti u Muzeju braće Šimića u Drinovcima.

²⁵⁸ Usp. Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb, 2003., str. 307.

²⁵⁹ Antun Branko Šimić, *Sabrana djela*. Svezak II. *Djela I. Proza II*, Zagreb, 1988., str. 527–529.

²⁶⁰ Odnos pojedinih svjetovnih svećenika Đakovačke biskupije početkom 20. stoljeća prema hrvatskim katolicima koji su dolazili iz hercegovačkih i bosanskih franjevačkih župa vjerojatno se ne može pohvaliti u skladu s kršćanskim načelima. U nastavku toga pisma žalio se na katehetu koji mu je dao ocjenu dovoljan iako je znao "bolje od drugih, koji imaju veoma-dobar" jer dotični "misli" da su "svi Bošnj. i Herc. bezvjerci". Očito je nastojao prijatelju Jakovljeviću, s kojim je surađivao u organizaciji Udruge hrvatske katoličke đačke mladeži, predočiti "kakav sud imaju" domaći "pa i – inteligentni ljudi o Bošnjacima i Hercegovcima".

Jakovljević je pohvalio Šimićev matoševski sonet koji je bio pun zavičajnih motiva te se može smatrati dosad poimence prvim poznatim njegovim kritičarom.

2.2. Od Donadinijeva *Kokota* (1916.) do *Hrvatske čitanke za više razrede srednjih škola* Mate Ujevića (1941.)

Najveći je pobunjenik Ulderiko Donadini (1894. – 1923.), student Sveučilišta u Zagrebu, rođen u Plaškom, poznat po svome boemstvu, istinski matoševac, objavio 1915. knjigu *Lude priče*, koja nije izazvala značajnu pozornost književne kritike, ali već krajem te godine ojačala je prijateljstvo osebujnog autora i isto tako osebujnoga mladoga pjesnika Antuna Branka Šimića. Dok su pojedinci ismijavali Donadinija "kao nenormalnog čovjeka", Šimić je u njemu vidio začudnog prijatelja koji duboko osjeća potrebu za promjenama u hrvatskoj književnosti.

Donadinijev časopis *Kokot*, koji se pojavio krajem 1916. godine, na svoj je način najavio prekretničko doba u hrvatskoj književnosti.²⁶¹ Premda je kao urednik bio i jedan od rijetkih suradnika, poticao je A. B. Šimića na potpun neposluh prema moćnicima bilo koje vrste, neograničenu slobodu, a dao mu je vjerojatno i ideju o pokretanju vlastitoga lista, u kojem je mogao objavljivati što je želio. Donadini se usmjerio i na Marinettijev futuristički manifest, ali i najavio očekivani utjecaj njemačkog ekspresionizma. Napadao je neštedimice impresioniste i hrvatske časopise *Savremenik* i *Hrvatska prosvjeta*. Godine 1917. objavio je romane *Sablasti* i *Vijavice*, u kojima je u prvom planu bila tematika živčanih bolesti, što je izazivalo neobične i neprikladne komentare.²⁶²

Godinu dana nakon Donadinijeva *Kokota* pojavio se najvažniji prekretnički list u hrvatskoj književnosti toga doba: *Vijavica* Antuna Branka Šimića.²⁶³ Sveučilištarac Donadini zapravo je napravio značajan preokret u hrvatskoj književnosti, ali u svakom pogledu ga je nadmašio prijatelj A. B. Šimić o kojemu je pisao:

²⁶¹ Usp. M. Šicel, n. dj., str. 175.

²⁶² Usp. I. Frangeš, n. dj., str. 302.

²⁶³ Usp. Vinko Brešić, "Bibliografija časopisa Antuna Branka Šimića", u: *4. kijeovski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 167–205.

"Naš 'baby' piše neprispodobivo bolje od samog predsjednika jugoslavenske akademije, suvremenije od Savremenika, ima dublje poglede u umjetnost i od Koste Strajnića i Lunačeka i Schneidera, i sličnih glava koje kod nas – briljiraju."²⁶⁴

Donadini nije hvalio skromne pisce. Njegova pohvala mladiću koji nije još imao punih devetnaest godina odjeknula je u književnim krugovima. Podigla je njegovo samopouzdanje na visoku razinu te itekako ojačala njegovu kritičku odlučnost u dodjeli loših ocjena pojedinim hrvatskim piscima.

Nema dvojbe da je upravo A. B. Šimić pokazao najviše interesa za njemački ekspresionizam u programskom članku pod naslovom *Namjesto svih programa*:

"Umjetnost, jer je vječna, ne može ostarjeti ni zastarjeti; ona, zapravo, ne može biti ni stara ni nova. Griješe oni koji misle da se bitno razlikuje stara, to će reći u prošlosti stvorena umjetnost od današnje, to će reći u naše vrijeme stvarane umjetnosti."²⁶⁵

Zametnuo je A. B. Šimić "vijavicu" u usnuloj hrvatskoj književnosti, uznemirio one koji su se vidjeli pod krunama najboljih hrvatskih književnika, orkanski najavio novo doba, raskinuo stege, skinuo odore, razgolatio potrebu za neograničenim stvaralačkim zaveslajima i dohvatima kakvih nije bilo u hrvatskoj književnosti koja je stoljećima uglavnom s izvjesnim zakašnjenjem pratila razvojne procese u svjetskoj književnosti.²⁶⁶ Postao je iznenada avangardni pjesnik i kritičar koji ne preže ni pred kakvim autoritetima, živahan i nepokolebljiv u svome ironiziranju onih koji su svojim pjevanjem pokazivali veliko zakašnjenje za razvojem književnosti u svijetu. Naglo je otklonio pogled od ograničenih domaćih tema te otvorio ga prema europskim umjetničkim mijenama, načelima i slobodi. Njegov istinski štovatelj i prijatelj Frano Alfirević je napisao nakon njegove smrti:

"Samostalan u smislu, da može bez bojazni, da će zbog toga stradati, raditi onako, kako mu nalažu savjest i poštenje čovjeka i dostojanstvo umjetnika, koji o svemu mora reći slobodno svoje mišljenje, onom iskrenošću, što je zakon u srcu zaljubljenom u istinu i slobodu. Antun Branko Šimić je bio uvijek smion, borben i bez kompromisa. Karakteran do savršenstva, tako oštro odijeljen od mnogih slabića, što žive u vrijeme, što se može nazvati: suton poštenja.

²⁶⁴ Ulderiko Donadini, "Vijavica", *Kokot*, 1917., 14, str. 214.

²⁶⁵ Antun Branko Šimić, *Proza II*, Sarajevo, 2009., str. 30.

²⁶⁶ Usp. Viktor Žmegač, "Počeci estetike ekspresionizma", *UR*, 1994., XXXVIII, 2, str. 119–128.

Imao je visoke osobine, dovoljne, da u ovoj sredini čovjek osjeti, kako plemenitost znači stradanje, da osjeti kako je sam. Takav je i umro. Sam i ponosan..."²⁶⁷

Rijetkima se svidio šokantni nastup A. B. Šimića pa je u skladu sa starim običajima ubrzo proradila zavist onih kojima se učinilo da će ih mladi Hercegovac potisnuti sa zamišljenih književnih pijedestala. Pokrenuta su kojekakva ismijavanja, klevete, ponižavanja itd. Na temelju povijesnih izvora može se danas bez dvojbe reći da je A. B. Šimić nakon pokretanja *Vijavice* dobio velikog protivnika i negatora svoga djela u Miroslavu Krleži s kojim je ugodno komunicirao dok je pisao matoševske stihove. Međutim, A. B. Šimić je pokrenuo "revoluciju" u književnosti, što Krleži nije uspjelo. Kad ju je prepoznao, počela mu je jako smetati ta "pjesnička i kritička izvornost" A. B. Šimića²⁶⁸ koji je u međuvremenu izgubio i druge prijatelje koji se nisu mogli odmaknuti dalje od svojih početničkih nizanja rimovanih stihova ili matoševskih tvrdnji "o umjetnosti", "Ljepoti i Idealima", "Ljepoti prije svega" i sličnom u almanahu *Grič*.²⁶⁹

Ako se sudi prema mišljenju većine hrvatskih književnih povjesničara, Miroslav Krleža nije uspio ponuditi moderan književni manifest, ali istaknuo se društvenim ili političkim angažmanima koji će mu donositi i književni ugled, osobito u komunističkoj državi Jugoslaviji. Nakon dramskog teksta (u četiri slike) *Legenda* privukle su neveliku pozornost njegove knjižice *Pan* i *Tri simfonije* (1917.), ali zvučale su klasično pokraj bure koju je izazvao Antun Branko Šimić. Iako je Krleža navodno obavljao neke vojničke dužnosti sve do kraja rata,²⁷⁰ umjesto književnosti i umjetnosti, prema mišljenju Stanka Lasića, postala mu je važnija politička angažiranost, moć i položaj kakav su stekli komunistički pisci u Lenjinovu Sovjetskom Savezu,²⁷¹ a književnost im je samo vrijedna ako promiče određene ideološke smjernice. U godini 1918. Krleža objavljuje tri knjige: *Hrvatska rapsodija*, *Pjesme I* i *Pjesme II*, a otisnute su mu drame *Kraljevo*, koja je očito imala jasne relacije s ekspresionizmom, te *Saloma*, ali A. B. Šimić mu je zauvijek oduzeo prvenstvo. Vrlo ambiciozni i produktivni Krleža vjerojatno nije ni prepoznao da je vrijeme takvih pjesama kakve je on pisao već prošlo.

²⁶⁷ Frano Alfirević, "Antun Branko Šimić", *Jugoslavenska njiva*, 1925., I., 10, str. 229.

²⁶⁸ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 307.

²⁶⁹ Usp. M. Šicel, n. dj., str. 172–173.

²⁷⁰ Usp. I. Frangeš, n. dj., str. 479.

²⁷¹ U tom je smjeru nastavio do svojih ciljeva, tj. dobivanja moćnih položaja u komunističkoj Jugoslaviji. Usp. Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928 – 1952*, Zagreb, 1970.; Stanko Lasić, *Krleža. Kronologija života i rada*, Zagreb, 1982.; Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži, I–VI*, Zagreb, 1989. – 1993.

Produktivni Vladimir Nazor u zavjetrini svoga stalnoga zaposlenja objavljuje pripovijesti *Stoimena* (1916.), kao i uglavnom dobro u Splitu zbrinuti Dinko Šimunović koji objavljuje pripovijetku *Mrkodol* (1916.).²⁷² Godine 1917. vrlo je svečano u nekoliko hrvatskih gradova proslavljen 60. rođendan Ive Vojnovića koji je početkom rata bio i uhićen. Dragutin Domjanić pjeva slikovito na kajkavštini i stječe značajnu popularnost barem u Zagrebu: *Kipci i popevke* (1917.), ali to mu nije donijelo osobito značajno mjesto u povijesti hrvatske književnosti. Mihovil Nikolić je objavio sentimentalne stihove koji su bili privlačni specifičnom čitateljstvu (*Knjiga pjesama*, 1917.), ali domalo je gotovo zaboravljen kao pjesnik koji je, ipak, zaslužio veću pozornost.

Šutljivo je u okviru hrvatske književnosti nastupao Ivo Andrić koji je u pjesničkoj prozi *Ex Ponto* (1918.) blago naznačio i svoje izvjesne dodire s ekspresionizmom. Nije mu tada mogla biti pripisana prekretnička uloga u književnosti koja donosi poseban književni ugled.

Tijekom pregleda procesa, fenomena i djela prije Prvoga svjetskog rata (1909. – 1914.) i u ratnom razdoblju (1914. – 1918.) lako su uočene dvije osnovne struje u tadašnjoj hrvatskoj književnosti, što su već često isticali hrvatski povjesničari književnosti. Prva je poticala nastavak moderne, artizam, a podupirala je hrvatsku političku orijentaciju. Druga je struja jugoslavenski orijentirana, a književno-umjetnički su joj uzori bili produktivni pjesnik Vladimir Nazor i kipar Ivan Meštrović.²⁷³

U ratnom razdoblju prvi je pobunjenik protiv tradicije bio Ulderiko Donadini, a najvažniji je "prekretničar" bio njegov mladi prijatelj Antun Branko Šimić. Nasuprot njemu Miroslav Krleža istodobno je započeo ideološko dociranje i književno stvaranje koje nije primarno počivalo na modernim književnim programima nego "marksističkim pozicijama" koje su duboko bile povezane s komunizmom koji se širio iz boljševičke Rusije.²⁷⁴

U doba Prvoga svjetskog rata tiskan je povelik broj djela, ali uglavnom su ostala bez velike važnosti u povijesti hrvatske književnosti. Nema dvojbe da je to razdoblje ponajviše obilježio Antun Branko Šimić, što se konačno krajem 20. i početkom 21. stoljeća može i slobodno isticati.

²⁷² Usp. Vlado Pandžić, *Prilozi za hrvatsku povijest recepcije književnosti*, Zagreb, 2004., str. 89–112.

²⁷³ Usp. M. Šicel, n. dj., str. 170.

²⁷⁴ Isto, str. 189.

Budući da je tijekom kratkog života A. B. Šimić bio uglavnom izložen kritici modernih i avangardnih književnih nastojanja (više usmenoj kritici, a manje pismenoj), nije mu bilo lako, ugrožena je bila njegova egzistencija jer nije slušao ni oca ni urednike listova i časopisa.

Godine 1918. u *Narodnom listu* o A. B. Šimiću je pohvalno pisao Grmislav Jutronić.²⁷⁵ Još je pohvalnije o slobodnim stihovima Šimićevih *Preobraženja* pisao Nikola Polić.²⁷⁶ Negativne književne kritike nisu ga vjerojatno iznenadile jer se već svim tim kritičarima itekako zamjerio: Draganu Bublīću, Ivanu Zduniću i Josipu Matasoviću.²⁷⁷

Povelik se broj nekrologa pojavio nakon prerane Šimićeve smrti (2. svibnja 1925.). Upravo je to pokazalo da nije bio nepoznat pisac iako je kratko živio. Mnogi su posvjedočili vrlo dobru recepciju njegova književnog djela, a Frane Alfirević istaknuo je jasno:

"Da se prikaže pravo značenje A. B. Šimića, za naše književne prilike, bio bi dug posao. (...) Ali ima ih, koji osjećaju, kako je mnogo nestalo s njime, kako je koban za našu literaturu dan 2. svibnja 1925., kad je jedna od najbistrijih inteligencija Hrvatske u 27. godini ugašena od tuberkuloze."²⁷⁸

Dva dana nakon Šimićeve smrti ili na sam dan njegova pokopa objavio je u *Obzoru* vrlo značajan nekrološki tekst istaknuti novinar i publicist Vladimir Lunaček koji se može protumačiti kao poticajna najava kvalitetnijega shvaćanja kompleksnosti Šimićeva književnog djela.²⁷⁹ "Bio je bolji kritik nego pjesnik, mada je bio pjesnička natura", istaknuo je Josip Kulundžić (J. K-ć),²⁸⁰ a Tetan je ustvrdio da je A. B. Šimić bio možda "naš jedini pravo socijalni pjesnik".²⁸¹

Jakov Bašić, širokobriješki učenik, istaknuti športaš, jedan od prvih hercegovačkih Hrvata koji je krenuo u vojnu školu Kraljevine SHS, sindikalac izrazito lijevog usmjerenja, u svome je beogradskom listu izrazio žaljenje za pjesnikom i kritičarom koji mu je jedno

²⁷⁵ Usp. Grmislav Jutronić, "A. B. Šimić", *Narodni list*, Zagreb, 1918., 39, str. 1.

²⁷⁶ Usp. Nikola Polić, "O slobodnom stihu P r e o b r a Ź e n j a A. B. Šimića", *Marginalia*, Zagreb, 1921., str. 64–68.

²⁷⁷ Usp. Dragan Bublīć, "Bengalska lirika", *Jutarnji list*, Zagreb, 1920., 3063, str. 4–5.; Ivan Zdunić, "Preobraženja", *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1920., str. 220–222.; J. M. (Josip Matasović), "Stari grijeh novog S a v r e m e n i k a", *Život*, Zagreb, 1922.–23., I, str. 91–96.

²⁷⁸ F. Alfirević, n. dj., str. 229.

²⁷⁹ Usp. Vladimir Lunaček, "Antun Branko Šimić (In memoriam)", *Obzor*, Zagreb, 4. svibnja 1925., str. 24.

²⁸⁰ Usp. J. K-ć (Josip Kulundžić), "Smrt pjesnika A. B. Šimića", *Slobodna tribina*, Zagreb, 1925., 607, str. 4.

²⁸¹ Usp. Tetan, "Antun Branko Šimić", *Reflektor*, Zagreb, 1925., str. 44.

vrijeme bio uzor.²⁸² Dobriša Cesarić istaknuo je Šimićeve veliku samokritičnost zbog koje je pisao "teško".²⁸³ Tadašnji Beograđanin Gustav Krklec napisao je da su Šimićeve *Preobraženja* "sva kao proljetna mjesečina" koja je puna "nekog treptaja i tankih sjenka".²⁸⁴ Hamza Humo, Mostarac, s kojim je A. B. Šimić često odlazio u šetnje vrlo je dojmljivo pisao o svom Hercegovcu kojega je iznimno cijenio kao pjesnika, a volio kao prijatelja i svoga zemljaka.²⁸⁵ Samo je novinar i književnik Ilija Jakovljević,²⁸⁶ onodobno čovjek slaba zdravlja, Šimićev poznanik i jedno vrijeme prijatelj iz Mostara, objavio neprikladan tekst zbog kojega je barem u usmenim razgovorima s braćom A. B. Šimića izražavao duboko kajanje i isprike, a posebno mu je bilo neugodno što je njegov napadaj doživljen kao ismijavanje Drinovaca i Hercegovine.²⁸⁷

Nastavljena je kritička recepcija njegova književnog djela, ali oni s kojima je bila blisko povezana njegova zaručnica Tatjana Marinić, tj. komunisti, jednostavno su ga prešućivali. U skladu s temom doktorskog rada potrebno je istaknuti da su mnogi apostrofirali njegov zavičaj u kontekstu ocjene njegova književnog stvaralaštva. Svi su nekrološki tekstovi zapravo sugerirali da će Antun Branko Šimić imati sve veći književni ugled u budućnosti. Nisu se prevarili.

Nakon što su prošle tri-četiri godine uglavnom prešućivanja književnoga djela A. B. Šimića, osobito njegova zavičajnog prostora (Hercegovine), Antun Barac – na početku svoje karijere istaknutoga hrvatskoga povjesničara književnosti – napisao je vrlo zanimljiv enciklopedijski članak o Antun Branku Šimiću.²⁸⁸ Osječanin Josip Bogner pronalazi početke ekspresionizma u Šimićeve književnom djelu, ali i ne zaboravlja odakle je stigao u Zagreb.²⁸⁹

U početnim 1930-im godinama A. B. Šimića su se sjetili i neki mladi pisci koji su zaključili da bi im mogao biti uzor. Premda nije bila dobro uređena, osobito je na njih utjecala knjiga njegovih izabranih pjesama koju je 1933. objavila Matica hrvatska u Zagrebu pod

²⁸² Usp. Jakov Bašić, "Antun Branko Šimić", *Vidici*, Beograd, 1925., 1, str. 15–19.

²⁸³ Usp. Dobriša Cesarić, "O A. B. Šimiću", *Književna republika*, Zagreb, 1925., 7, str. 305–311.

²⁸⁴ Usp. Gustav Krklec, "Antun Branko Šimić", *Srpski književni glasnik*, Beograd, 1925., 2, str. 119.

²⁸⁵ Usp. Hamza Humo, "A. B. Šimić", *Reč*, 1925., 323, str. 2.

²⁸⁶ Usp. Ilija Jakovljević, "Antun Branko Šimić (Nekoliko riječi o drugu iz mladosti)", *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1925., 6, str. 150.

²⁸⁷ Usp. Jerko Šimić, *Sjećanja na moju braću hrvatske književnike /u rukopisu/*, Drinovci – Zagreb, 1962. – 1992., str. 31–33.

²⁸⁸ Usp. Antun Barac, "Antun Branko Šimić", u: St. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Beograd, 1929., IV, str. 648–649.

²⁸⁹ Usp. Josip Bogner, "Počeci ekspresionizma u hrvatskoj književnosti", *Književnik*, Zagreb, 1930., 8, str. 343–348.

naslovom *Izabrane pjesme*. Uredio ju je nonšalantno Ivo Hergešić, a objavljena je bez korektura s mnoštvom pogrešaka i promijenjenim grafičkim izgledom pjesama. S njime se zbog toga žestoko sukobio Stanislav Šimić, mlađi brat A. B. Šimića, koji je u skladu sa svim uobičajenim kriterijima priredio bratove pjesme. Hergešić nije umanjivao svoje propuste ni tražio opravdanja, ali njegovo ideološko ljevičarsko prisvajanje A. B. Šimića navodno je bio poticaj Kerubinu Šegviću za nemilosrdni napadaj na tu knjigu. Bio je uvažavan kao veliki kritički autoritet desne orijentacije, a njegov poziv da tu "zbirku ne smije uzeti u ruke ni djevojka ni mladić, koji imadu krvi u obrazu"²⁹⁰ nanio je s jedne strane veliku štetu recepciji književnoga djela A. B. Šimića, a s druge ojačao zanimanje za njegovo književno djelo. Nažalost, upravo su neki hercegovački intelektualci odbacivali njegovo djelo u strahu da im "krv ne udari u obraze". Zaustavljeni su i nastavnici (učitelji, profesori) u Hercegovini pa i Bosni koji su u okviru slobodne lektire počeli tumačiti njegove pjesme sa zavičajnim motivima. Ako se sve zbroji, onda je ta nemilosrdna kritika značajno doprinijela povećanju recepcije njegova djela u Hrvatskoj iako je odagnala od Šimićeva književnog djela katoličku mladež za koju je itekako radio kao mladi (maloljetni) pjesnik. Potom su se umnožile polemike u kojima su neki pokazivali simpatije za rano umrloga pjesnika, ali i bilo je jasno kako su neki njegovi "simpatizeri" žalosni što se knjiga uopće pojavila.

Posebnu je pozornost izazivao Dragutin Tadijanović, studijski kolega Stanislava Šimića i pjevački prijatelj Jerka Šimića, koji je kritizirajući "redakciju" tih *Izabranih pjesama* A. B. Šimića,²⁹¹ razotkrio svoje namjere da postane čuvar, odnosno vlasnik njegove ostavštine, od čega nije odustao ni u sljedećih šezdesetak godina na opće čuđenje hrvatske kulturne javnosti zbog čega je sa Šimićima bio tri puta na sudu.²⁹² Nastupio je neprikladno i ambiciozni Ladislav Žimbrek kao navodni zaštitnik književnoga djela A. B. Šimića s nedopustivim aluzijama na Šimićev zavičaj (Hercegovinu) i rodbinu.²⁹³ Javio se i Stanko Dvoržak, kasnije zagrebački profesor (i mostarski u komunističkoj Jugoslaviji), koji je osobito atakirao na Hercegovce, a onda je pri kraju života došao živjeti u Hercegovinu.²⁹⁴

Suprotno je postupio Novak Simić koji je objavio pohvalni kritički tekst u *Književniku* u kojem je tvrdio kako je A. B. Šimić "u jednu periferičnu književnost i jednu zaostalu i

²⁹⁰ Usp. Kerubin Šegvić, "Antun Branko Šimić: Izabrane pjesme", *Hrvatska smotra*, 1933., 8–9, str. 269.

²⁹¹ Usp. Dragutin Tadijanović, "O redakciji 'Izabranih pjesama' A. B. Šimića", *Književnik*, Zagreb, 1933., 9, str. 382–385.

²⁹² Usp. Jerko Šimić, "Tko je vlasnik književne ostavštine Antuna Branka Šimića", *Život*, 1972., 9, str. 326–330.

²⁹³ Usp. Ladislav Žimbrek, "Iz pjesama bolesnog A. B. Šimića", *Književni horizonti*, 1934., br. 2, str. 47.

²⁹⁴ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 326–330.

konzervativnu kulturnu sredinu" uveo nove ideje, učinio je "naprednijom i modernijom".²⁹⁵ Onodobno vrlo zanimljiv pisac Vjekoslav Majer, koji se čitateljima obraćao na hrvatskome i njemačkome jeziku, pohvalno je pisao o književnom djelu A. B. Šimića.²⁹⁶

Nastojeći zaštititi svoja roditeljska prava, u međuvremenu je reagirao Martin Šimić, otac braće Šimića, dostavljajući punomoć sinu Stanislavu, ovjerenu na Kotarskom sudu u Ljubuškom, a zatim i tužbu Kotarskom sudu u Zagrebu protiv nasrtanja na ime i književno djelo svoga sina Antuna Branka Šimića, ali i neprikladnoga govora o njegovu zavičajnom prostoru (Hercegovini) na različitim mjestima i okolnostima.²⁹⁷ Ante Tuna Ramljak, vrlo ugledni i bogati zagrebački odvjetnik, Hercegovac iz Posušja, stari prijatelj braće Šimića, zastupao je obitelj Šimić, a u promidžbi svoga odvjetničkog posla obrazlagao je na javnim skupovima i osobito novinarima kako u tim polemikama i sudskom procesu ima izravnih rasističkih nasrtaja na Hercegovce iz nekih moćnih zagrebačkih krugova koji su ponajviše bili zavidni zbog velike popularnosti nekoliko Hercegovaca (Joze Jakopića, Ive Kraljevića i Jerka Šimića) koji su upravljali Hrvatskim nogometnim klubom "Građanski" pod patronatom Hrvatske seljačke stranke, a izdašno su ga financirali najbogatiji zagrebački Židovi.²⁹⁸

Ramljakove tvrdnje o velikoj ugroženosti Hercegovaca u Zagrebu nisu bile ni približno točne, uglavnom samo odvjetnička liberalna promidžba, ali neki su nastojali to neutralizirati pa su potražili Hercegovca koji će srediti "neukrotivu" braću Šimić. Kad se sudski proces bližio kraju te kad je bilo jasno da će obitelj Šimić vratiti ono što joj je oteto (ostavštinu A. B. Šimića), angažirali su neki desničarski krugovi upravo Drinovčanina Radoslava Glavaša, kojega su upravo Stanislav Šimić i Jerko Šimić (kao sumještanina i daljnjeg rođaka) odveli na školovanje na Široki Brijeg. Suprotno franjevačkim načelima počeo je nevjerojatno ocrnjivati Stanislava Šimića, a on mu je još jače uzvratio, i njemu i njegovim pokroviteljima, što je ostavljalo nezgodan dojam o hercegovačkoj svađi u Zagrebu.²⁹⁹ Međutim, to nije bila zapreka njihovu kasnijem izgladivanju odnosa (1941.), ali Glavaševi napadaji zaustavili su recepciju Šimićevih pjesama sa zavičajnim motivima i u Klasičnoj franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu krajem 1930-ih unatoč protivljenju najutjecajnijega profesora i višegodišnjega ravnatelja fra Krešimira Pandžića, prijatelja

²⁹⁵ Usp. Novak Simić, "Antun Branko Šimić", *Književnik*, 1933., br. 9, str. 379–380.

²⁹⁶ Usp. Vjekoslav Majer, "Izabrane pjesme A. B. Šimića", *Hrvatska revija*, Zagreb, 1933., 11, str. 651.

²⁹⁷ Isto.

²⁹⁸ Usp. J. Šimić, *Sjećanja na moju braću...*, n. dj., str. 134–136.

²⁹⁹ Usp. Andrija Radoslav Glavaš, "Dalekozor duha" i "Primat duha", u: *Hrvatska književnost i duhovnost* (prir. Branimir Donat), Zagreb, 1995., str. 298–304.

Antuna Branka Šimića, koji je dobro razumio njegove religiozne pjesme, ali i smatrao kako neke nije trebao napisati.³⁰⁰

Tin Ujević pokazivao je više puta zanimanje za rodno mjesto svojih prijatelja Antuna Branka Šimića i Stanislava Šimića.³⁰¹ Dolazio je s ocem kao dječak do Sebišine koja djelomice pripada i Runovićima i Drinovcima.³⁰² Godine 1938. na Sljemenu kraj Zagreba ponudio je redosljed najboljih hrvatskih pjesnika, kako svjedoči Nikola Škrgić, A. B. Šimića stavio je na treće mjesto iza Kranjčevića i Vidrića. Napravio je zanimljivu usporedbu Vidrića i Šimića te ustvrdio da je Vidrić "bio konkretan i vizualan", a Šimić "apstraktan, metafizičan, unutrašnji, s bojom čisto unutrašnjom".³⁰³

Kao što se može zaključiti, u 1930-im godinama A. B. Šimić nije bio zaboravljen, a sve više su se pojavljivali znakovi da će biti zanimljiv novim naraštajima. Njegovu književnom djelu nije bilo dodijeljeno službeno mjesto u školi, ali profesori su ilegalno nudili njegove pjesme svojim učenicima, posebice pjesme s hercegovačkim motivima. Oko njegove ostavštine vodile su se žestoke polemike, a sudski sporovi završili su u korist njegove obitelji, roditelja, braće i sestara.³⁰⁴

Drugi svjetski rat je već krenuo, lijevi i desni hrvatski političari počeli su se neštedimice sukobljavati. Stanislav Šimić, mlađi brat A. B. Šimića, sukobljavao se i s jednim i drugima, stoga i neki pokušaji tiskanja djela njegova brata nisu mogli u tiskare. Ipak, našlo se onih koji su prepoznavali umjetničku vrijednost njegova djela. Tako je i hrvatski pjesnik Ivan Goran Kovačić visoko ocijenio (1940.) socijalne pjesme A. B. Šimića te slikovito zaključio da "njegov vinograd dospio je rano", a iz toga vinograda "prezrelo grožđe, dalo je gusto, jako, smrtno vino, kojega ne možemo piti puno, ali zato često i dugo". Smatrao je da je njegov vrlo bogati "duhovni život" prouzročio, "uz ostale faktore", i njegovu tjelesnu smrt jer "gorio je sav, i samo je zemlja mogla ugasiti taj plamen".³⁰⁵

Kako je već istaknuto, književno djelo A. B. Šimića nije moglo službeno u hrvatske škole, ali godine 1941. Mate Ujević, na veliko iznenađenje mnogih književnika, i ljevičarskih i desničarskih, objavio je njegove pjesme *Pjesnici i Smrt i ja* u *Hrvatskoj čitanci za više*

³⁰⁰ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 210–211.

³⁰¹ Usp. Nikola Škrgić, "Tin Ujević atrakcija Zagreba. 'Kralj boema' Tin Ujević o današnjoj literaturi i o poetskom stvaranju u svijetu", *Pravda*, Beograd, 17. 11. 1938., 12218, str. 5.

³⁰² Usp. Tin Ujević, *Sabrana djela*, sv. 14., Zagreb, 1966., str. 137–139.

³⁰³ Usp. N. Škrgić, n. dj., str. 5.

³⁰⁴ Usp. J. Šimić, "Tko je vlasnik književne ostavštine...", n. dj., str. 326–330.

³⁰⁵ Usp. Ivan Goran Kovačić, "Pjesnik tijela i siromaha", *Novosti*, Zagreb, 1940., 248, str. 15.

razrede srednjih škola (III. dio) koja je nosila simboličan naslov *Plodovi srca i uma*.³⁰⁶ Priključio im je tekst Ivana Gorana Kovačića. Tako je književno djelo Antuna Branka Šimića prvi put službeno bilo uključeno u hrvatsku nastavu, što se može smatrati jednom posebnom prekretnicom u povijesti recepcije njegova književnog djela. Međutim, nisu samo te dvije pjesme bile zastupljene u nastavi: dvije pjesme s naslovom *Hercegovina* postale su vrlo popularne, ali i još neke pjesme sa zavičajnim motivima.³⁰⁷

Kovačić je osobito istaknuo Šimićeve vjernost "slobodnom stihu" kojim se služi "s izvanrednom solidnošću, znanjem i velikim talentom" ciljajući na precizno ostvarenje "glavnoga cilja" svoga pjesničkog stvaralaštva, stoga su "strofe, efekti, zvukovi, padovi, prijelomi, kontrasti, čak i osjećaji" već na prvi pogled gotovo "matematički točni".³⁰⁸ Kao središnju temu njegove lirike Kovačić je izdvojio "tijelo u svim njegovim radostima, žudnjama, bolovima, strastima i stanjima" te pridodao da je on pjevao "truplu, krvi, puti, mesu, šumoru u žilama, vatrama u venama" te "tijelu, koje nosi život i daje posvemašnju smrt".³⁰⁹ Osobito je istaknuo da je možda A. B. Šimić napisao najljepše himne ženi u Hrvata: "majkama, djevojkama, nesretnicama, djevojčicama", a bio je jedan, prema njegovu mišljenju, među najboljim hrvatskim socijalnim pjesnicima čiji je izraz postajao "sve sažetiji, sve dublji, savršeniji, ali i neposredniji, sve muzikalniji i veoma istančanih psiholoških opažanja" što je uspio kao najbolji hrvatski psiholog u lirici te "najveći propovjednik – poslije Matoša – solidnosti, ozbiljnosti i autokriticizma u umjetničkom poslu" nakon što je stekao "čudesnu kulturu, veliko znanje i bogato iskustvo" te tako pokazao mladim hrvatskim naraštajima "pravi put" otvarajući im vidike u Europu.³¹⁰ Takve pohvale nije dobio ni jedan drugi hrvatski pisac u Ujevićevoj čitanci.

2.3. Kritička recepcija Šimićeve književnog djela: od kraja 1940-ih do kraja 1950-ih

U drugoj polovici 1940-ih o književnom djelu A. B. Šimića pisalo se izrazito jezgrovito u komunističkim pregledima ili samo se ponegdje spomenulo njegovo ime.

³⁰⁶ Mate Ujević, *Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1941., str. 566–568.

³⁰⁷ Dnevnicima nastavnoga rada u Hrvatskome školskom muzeju.

³⁰⁸ Usp. M. Ujević, n. dj., str. 566.

³⁰⁹ Isto, str. 567.

³¹⁰ Isto.

Hercegovina je bila zabranjena tema jer partizani nisu dopuštali bilo kakve lokalizacije umjetnika u krajeve koje su nazivali neprijateljskim utverdama.

U prvim godinama komunističke Jugoslavije do Šimićevih književnih djela bilo je teško doći potencijalnim čitateljima jer su naklade *Preobraženja* (1920.) i *Izabranih pjesama* (1933.) bile uglavnom iscrpljene. Zanimljivo je da tih knjiga već od 1947. nakon prisilnoga odlaska u mirovinu (bez mirovine!) Stanislava Šimića nije bilo ni u katalogu Radničke knjižnice kojoj je Stanislav Šimić još od 1940. bio ravnatelj te je spasio 1941. i 1945. od uništenja.³¹¹

Dragutin Tadijanović priredio je protuzakonito i nespretno knjigu *Pjesme* Antuna Branka Šimića na veliko nezadovoljstvo Stanislava Šimića i Jerka Šimića, mlađe braće A. B. Šimića, ali i njihovih roditelja koji su se već petnaestak godina borili za njegovu otuđenu ostavštinu.

U toj se knjizi, koja je otisnuta u nakladi od 5.000 primjeraka, našla cijela zbirka *Preobraženja, Siromasi* i *III. (1921. – 1925.)* te *IV. (Iz književne ostavštine)*. Naklada nije zadovoljila veliku potražnju. Pogovor *O lirici Antuna Branka Šimića* napisao je Marijan Matković, koji je onodobno kotirao kao partijski poslušnik, s pokrićem Miroslava Krležje i Marina Franičevića, glavnih agitpropovaca. U skladu s očekivanjima agitpropovski ili tipično komunistički istaknuo je već u prvoj rečenici da je A. B. Šimić bio "solipsista kao većina pjesnika njegove generacije, intelektualno i emocionalno nemoćan da shvati ulogu pjesnika u jednom društvu zaoštrenih klasnih suprotnosti, pjesnički iskren i pošten, da zapazi i opjeva činjenice", ali u nastavku je istaknuo potrebu usporedbe te lirike "sa svim onim namještenim, lažljivim stihovima 'o smrti' naše i strane literature, da se osjeti, što znači jednostavnost u poeziji, jer ako je ijedna lirska tema do bljutavosti eksploatirana u svim svjetskim lirikama, to je tema smrti, a ako je ijednom pjesniku naše literature uspjelo lišiti taj motiv svog suvišnog frazerskog blata, to je uspjelo pjesniku Antunu Branku Šimiću."³¹²

Matković je istodobno pisao i kao književni kritičar i kao poslušni političar koji sluša očekivanja moćnijih. Njegove aluzije na rođenje u Hercegovini bile su najvjerojatnije naručene. Inzistirao je na sintagmi "mladi hercegovački pjesnik", antropološki mu je pripisao

³¹¹ "Knjižnica je privremeno zatvorena za javnost od 1941. do 1945., a tadašnji upravitelj, književnik Stanislav Šimić, zaslužan je za očuvanje cjelokupnog knjižnog fonda u ratnim godinama." Usp. URL: <http://www.kgz.hr/hr/knjiznice/knjiznica-bozidara-adzije/o-knjiznici-631/povijest-16189/16189> (8. rujna 2013.)

³¹² Usp. Marijan Matković, "O lirici Antuna Branka Šimića", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme*, Zagreb, 1950., str. 134.

kako je znao "u hrvatskoj građanskoj literaturi poslovični martirij nositi ponosno" te da "nikada ni jednim stihom" nije postao "lirski sentimentaln, ženskasto plačljiv".³¹³

Tijekom 1950-ih povelik je broj književnih kritičara i književnih povjesničara zamijetio zavičaj u njegovim pjesmama, sukladno onodobnim socrealističkim pristupima. Ni jedan nije bio primarno usmjeren na njegove rane pjesme, ali i neke njegove pjesme iz kasnijih faza pjesničkoga stvaranja sadržavale su zavičajne motive. Većina je prepoznavala A. B. Šimića kao avangardnoga hrvatskoga pjesnika u razdoblju od kraja 1917. do proljeća 1925. Iz tih okvira potrebno je izdvojiti članke i rasprave: Đure Plemenčića (1950.),³¹⁴ Krste Špoljara (1950.),³¹⁵ Radomira Konstantinovića (1951.),³¹⁶ Nikole Milićevića (1955.),³¹⁷ Marka Ristića (1955.),³¹⁸ A. H. Žarkovića (1955.),³¹⁹ Slavka Leovca (1956.),³²⁰ Vladimira Milarića (1957.),³²¹ Zlatka Posavca (1957.),³²² Tomislava Sabljaka (1957. i 1959.),³²³ Viktora Žmegača (1958.),³²⁴ Milice Buinac (1958.)³²⁵ i drugih.

Najznačajniji je bio za afirmaciju avangardnog pjesnika A. B. Šimića izvrsni tekst Viktora Žmegača pod naslovom "O lirici A. B. Šimića" koji je objavljen u časopisu *Umjetnost riječi*.³²⁶ On se kao mladi germanist već nadahnjivao djelom francuskog filozofa Henria Lefebvrea, teoretičara prostora kojemu su za poticaje – uz Michela Foucaulta i Mikhaila Bakhtina – itekako zahvalni geokritičari krajem 20. i početkom 21. stoljeća.

³¹³ Isto, str. 134–136.

³¹⁴ Usp. Đuro Plemenčić, "Antun Branko Šimić", *Republika*, 1950., VI, br. 11–12, str. 826.

³¹⁵ Usp. Krsto Špoljar, "Pjesme Antuna Branka Šimića", *Studentski list*, Zagreb, 16. prosinca 1950., VI, br. 30, str. 5.

³¹⁶ Usp. Radomir Konstantinović, "Pesnik zvezda i rasanaka: Uz knjigu pesama A. B. Šimića", *Književne novine*, Beograd, 2. I. 1951., 1, str. 5.

³¹⁷ Usp. Nikola Milićević, "A. B. Šimić 2. V. 1925 – 2. V. 1955", *Vjesnik*, Zagreb, 1. V. 1955., 3160, str. 9.

³¹⁸ Usp. Marko Ristić, "Sonata u sivom (Prolazak Antuna Branka Šimića)", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1955., 308, str. 7–35.

³¹⁹ Usp. A. H. Žarković, "Uspomene o A. B. Šimiću i njegovu književnom krugu", *Krugovi*, 1955., br. 2, str. 100.

³²⁰ Usp. Slavko Leovac, *Svijetlo i tamno*, Sarajevo, 1956.

³²¹ Usp. Vladimir Milarić, "Govor boja", *Izraz*, Sarajevo, 1957., 10, str. 410.

³²² Usp. Zlatko Posavac, "Plavi sjaj kometa. O pjesniku A. B. Šimiću", *Prisutnosti*, Zagreb, 1957., 1, str. 1–8.

³²³ Usp. Tomislav Sabljak, "Na marginama poezije A. B. Šimića", *Izraz*, Sarajevo, 1958., 12, str. 623–631. i "Pregled kritike o Antunu Branku Šimiću (Prilog bibliografiji)", *Književnik*, 1959., 6, str. 90–106.

³²⁴ Usp. Viktor Žmegač, "O lirici A. B. Šimića", *Umjetnost riječi*, Zagreb, 1958., 2, str. 97–119.

³²⁵ Usp. Milica Buinac, "Pohod plave avangarde. Stvaralački put A. B. Šimića", *Literatura*, Zagreb, 1959., II, br. 12–13, str. 1116–1132.

³²⁶ Usp. V. Žmegač, n. dj., str. 97–119.

Vice Zanimović skromno je predstavio A. B. Šimića u svojoj *Čitanci za IV. razred gimnazije* (Zagreb, 1958.), ali i to je važna prekretnica za recepciju njegova književnog djela jer škola je zapravo najvažnija za recepciju književnih djela u Hrvatskoj.³²⁷

Robert Tomović pokazao je jasno kako nas je "Antun Branko Šimić upoznao s ekspresionizmom" koji je poprilično "pomirio sa svojom prirodom", a "njegovo shvaćanje umjetnosti" nosilo je mističnu kvalitetu koja je obilježje "ekspresionizma" što je na neki način već začeto "na Širokom Brijegu uz brujanje crkvenih orgulja, u polutama crkve".³²⁸

Može se bez dvojbe istaknuti da su godine 1950-e neosporno označile afirmaciju A. B. Šimića kao izvrsnoga pjesnika. Donijelo mu je bogatu recepciju avangardnih pjesama među širokim čitateljstvom, ali te su godine donijele i vrlo značajnu kritičku recepciju njegovih kritika i eseja iako su se katkada samo spominjale ili služile kao potkrjepljenje pisanju o njegovim pjesmama (Matković, Plemenčić, Konstantinović, Žarković, Ristić, Posavec, Šoljan, Milarić, Žmegač, Sabljak, Franičević). U njegovim kritičkim tekstovima pronalazili su dokaze o sustavnosti razmišljanja, logičnosti, dosljednosti, neproturječju, a katkada su pojedini kritičari isticali nedostatnu obrazloženost sudova, nepovezanost dubokih misli u sustavnu cjelinu, visok stupanj apstrakcije, izostanak sinteze, odanost efektnim, aforističnim i ironičnim završecima tekstova. Kritička recepcija Šimićevih kritičkih tekstova iznimno je utjecala na recepciju njegovih pjesama među širokim čitateljstvom.

Postao je A. B. Šimić nezaobilazno ime hrvatske književnosti upravo u 1950-im, a njegovo književno djelo utjecalo je na tadašnje i buduće hrvatsko književno stvaralaštvo. Možda i nije velik broj oponašatelja njegova književnog djela, ali neusporedivo više je nadahnutih njegovom odlučnošću hrabra kretanja zagonetnim stazama umjetničkoga rada. Imalo je njegovo književno djelo veliko značenje u razvoju hrvatske književnosti jer je A. B. Šimić, kako je isticao Viktor Žmegač, izjednačio hrvatsku književnost s europskim tijekovima i uglavio poticaje kako više nikada ne bi bilo zaostajanja za glavnim tokovima.³²⁹

Mnogi su posvećivali pozornost osobito socijalnim elementima u pjesništvu A. B. Šimića jer je bilo takvo doba. Većina je kritičara pisala o njegovim socijalnim pjesmama s gledišta tradicionalnog pozitivizma koji je uglavnom karakterizirao biografizam, tj. pristup na

³²⁷ O tome u poglavlju *Pregled školske recepcije književnoga djela A. B. Šimića (s osobitim obzirom na zapostavljenost pjesama s motivima iz zavičajnog prostora)*.

³²⁸ Usp. Robert Tomović, "Poezija Antuna Branka Šimića", *Život*, 1958., br. 4, str. 274.

³²⁹ Usp. V. Žmegač, n. dj., str. 109.

temelju proučavanja životopisa, zatim psihologizam, tj. komentiranje psihologije dotičnoga pjesnika radi uspješnoga razumijevanja njegovih pjesničkih djela, ali i srodni historizam, tj. objašnjavanje njegova pjesničkog djela kao svjedočanstva određenoga doba.³³⁰ Među takvim kritičkim i književnopovijesnim tekstovima mnogi su bili ideološki opterećeni, ali nije moguće zaobići činjenice da je povelik broj književnih kritičara i povjesničara književnosti u drugoj polovici 20. stoljeća, svrsishodno pristupao njegovim pjesmama sa socijalnim elementima s gledišta teorija: interpretacije, fenomenologije i egzistencijalizma te strukturalizma.

2.4. Kritička recepcija Šimićeva književnog djela u 1960-ima, 1970-ima i 1980-ima

Godine 1960. objavljena su trodijelna *Sabrana djela* Antuna Branka Šimića koje je priredio njegov brat Stanislav Šimić, vjerojatno najistaknutiji hrvatski književni kritičar u 1930-im godinama, ali kojemu je bilo zabranjeno objavljivanje u 1940-im, što su prvo učinile vlasti u NDH-a, a zatim jugoslavenske partizansko-komunističke vlasti.

Za priređivanje *Sabranih djela* A. B. Šimića postojalo je veliko zanimanje. Htjelo je to učiniti barem desetak potencijalnih priređivača. Trebalo je dobiti i političko dopuštenje jer se rodio u Hercegovini. Na kraju ih je u skladu sa sudskom odlukom priređivao njegov brat Stanislav Šimić i to u bolničkom krevetu gdje je ležao teško bolestan od leukemije. Umro je oko tri mjeseca prije nego što su knjige konačno otisnute, a zatim su tri književnika, kako je posvjedočio Jerko Šimić,³³¹ krenula u pljenidbu i spaljivanje cijele naklade, stoga su potencijalni čitatelji još koji mjesec trebali čekati najavljene knjige, što je podiglo zanimanje na najvišu razinu. Pojedini hrvatski pisci, s komunističkim ili partizanskim pedigreeom, mrtvom pjesniku i kritiku A. B. Šimiću nisu dali mira tvrdeći da je njegov brat Stanislav Šimić krivo uredio njegova djela.³³² Udba je dobila zapovijed od utjecajnih pisaca komunista te je namjeravala uništiti cijelu nakladu tih *Sabranih djela*. U potrazi su došli i u njegove rodne Drinovce gdje je njegov otac proživljavao svoje posljednje mjesece. Premda su tiskana u Zagrebu, najmučnije potrage za otisnutom nakladom događale su se u Hercegovini bez ikakva racionalnog razloga.³³³

³³⁰ Usp. M. Solar, n. dj., str. 209–210.

³³¹ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 326–330.

³³² Usp. Antun Šoljan, "Jao! (Antun Branko Šimić: *Sabrana djela* I, II, III – uredio, pripomene i pogovor napisao S. Šimić, izdalo 'Znanje', Zagreb, 1960)", *Telegram*, Zagreb, 4. novembra 1960., str. 4.

³³³ Nekoliko primjeraka tih knjiga uistinu je bilo stiglo u Drinovce, ali sačuvani su na tajnim mjestima.

Ipak, bilo je požrtvovnih hrvatskih pisaca koji su pomogli Jerku Šimiću, koji je tada bio vlasnik autorskih prava, u spašavanju bratovih *Sabranih djela*. Među njima se osobito istaknuo Petar Šegedin, ali i mnogi mladi književnici koji su s nestrpljenjem očekivali te knjige. Kad su se konačno pojavila u prodaji negdje u prosincu 1960. nakon svih nevolja, zastrašujućih pritisaka i prijetnji, izazvala su nevjerojatno veliku pozornost. Cijela naklada brzo je nestala, rasprodana, a u sljedećih tridesetak godina prema mišljenju voditelja najuglednijega zagrebačkog antikvarijata bila su apsolutno najtraženija među svim sabranim djelima hrvatskih pisaca.³³⁴ Iznimno su bila značajna za recepciju Šimićeve književnoga djela u sljedećem desetljeću.

U opsežnom pogovoru ili studiji u *Pogovoru o djelu A. B. Šimića* u prvoj knjizi *Poezija* sustavno je Stanislav Šimić pisao o zavičajnom prostoru u bratovim književnim djelima premda je uglavnom negirao umjetničku vrijednost njegovih ranih pjesama. Nastojao je biti objektivan, bez obzira što je bio mlađi brat, pa je iznio mnoštvo podataka koji govore o Hercegovini u književnom djelu A. B. Šimića.³³⁵ Kao što je već navedeno, ponajprije je opisao događanja i prepričavanja narodnih priča tijekom školskog odmora pred pučkom školom u Drinovcima što je njegov brat Antun (Antun Branko Šimić) naknadno zabilježio, dakle može se reći da je već kao desetogodišnjak bio pod velikim utjecajem narodne usmene književnosti.

U nastavku je prvoga dijela pogovornog teksta Stanislav Šimić progovorio o oskudnosti franjevačke knjižnice na Širokom Brijegu koju je pojačavao i strogi profesorski te odgojiteljski nadzor, stoga A. B. Šimić nije mogao doći do knjiga koje su ga mogle potaknuti na književno stvaralaštvo. Nakon što je A. B. Šimić prešao u Mostar, pa u Vinkovce, napominje Stanislav Šimić, ponajviše je čitao književna djela Antuna Gustava Matoša koji mu je postao uzor i u pisanju pjesama sa zavičajnim motivima: "seoskog života, idile, slike jutarnjih i večernjih vidika u Hercegovini".³³⁶

Osobito je Stanislav Šimić apostrofirao bratovu pjesmu *Bolesnica*:

"Dječaćki, i mladićski, čežnjivi osjećaji za zavičajem, iz kojega se iselio, u A. B. Šimiću su bili rođeni motivi regionalističkoj imaginativnoj književnosti. Ali taj regionalizam – što je u njega bio zbiljski osjećaj a ne literarna moda – on je prebolio u nepune dvije godine."³³⁷

³³⁴ Usp. J. Šimić, *Sjećanja na moju braću...*, n. dj., str. 73–80.

³³⁵ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 291–412.

³³⁶ Isto, str. 304.

³³⁷ Isto, str. 307.

Već u pjesmi *Ogledalo*, ističe Stanislav Šimić, "u liku prozних rečenica" prepoznatljiv je prijelaz A. B. Šimića "od matoške poetike čistih rima i regularnog stiha i ritma u sasvim novu slobodnu poetiku" u kojoj nema rima, ali njezin ritam je "izražajan".³³⁸ Budući da je A. B. Šimić "sagledao sebe unutrašnjega i vanjskoga" te "svoje kreativne moći i mogućnosti i zbiljski život oko sebe i u sebi" nakon što je upoznao "gradski civilizacijski život", ostavlja iza sebe "pokrajinski idilični ladanjski život" i doživljava koje su bili "tek djelić njegovih doživljaja, i to djelić prošloga života" kojega će se uvijek sjećati i koji će osjećati "u svojoj asfaltiranoj i proleterskoj, ratnodobskoj i literaturnoj, intelektualnoj i civiliziranoj zbilji", a ta mu specifična sjećanja i osjećanja neće više služiti za "pjesnički regionalizam" nego za stvaranje pjesama kakve nitko dotad nije pisao u hrvatskoj književnosti.³³⁹

Upravo pjesma *Hercegovina (Ja koracam...)* pokazuje, ističe Stanislav Šimić, da je jedno od važnih obilježja "imaginativne književnosti A. B. Šimiću" upravo "životnost", stoga je sva "njegova poezija jezik životnosti, osjećenog zbiljskog života".³⁴⁰ Tako će se čitatelju koji ima "imaginaciju" stihovi te pjesme, kao "slike doživljaja" koje nisu zapisane jedna za drugom, "sjećanje" pretvoriti u "osjećanje" u predodžbi koja je sjedinila različita opažanja, a spojena u cjelinu sa zajedničkim smislom učinila su pjesmu cjelovitom.³⁴¹

U drugoj pjesmi s naslovom *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* Stanislav Šimić pronalazi poticaje za osebujno tumačenje i zaključke da je A. B. Šimić "svjesnim i nesvjesnim svojim nepodnošenjem tehniziranog svijeta" potaknut na sklanjanje "u iracionalnost poezije" pa "obraća se samomu sebi", "osjeća sebe", "ispituje se" te "razobličuje zbilju" kako bi "odjelovio" svoj stil.³⁴² Nakon desetak je stranica odlučno pridodao kako se A. B. Šimić nije pridržavao "zakona" o pjesnikovoj obvezi oponašanja zbilje jer pjesnik dobro razumije "svoje iskustvo o zbilji – iskustvo o zbilji kako je zamišlja" pa "to razumijevanje i ta promisao potaknu u njemu osjećaj koji on, poopćivši pojedinosti toga iskustva, oblikuje u objektivan jezik, prema tomu kako osjeća".³⁴³

Prve proze A. B. Šimića, inspirirane uglavnom hercegovačkim zavičajnim prostorom, Stanislav Šimić svrstava u "dječačke feljtone", "slike sa sela" i "književnosne prikaze" koji su objavljeni 1914. i 1915. te članke "o nekim knjigama u hrvatskom jeziku" koje je objavljivao

³³⁸ Isto, str. 309.

³³⁹ Isto.

³⁴⁰ Isto, str. 332.

³⁴¹ Isto, str. 333.

³⁴² Isto, str. 337–338.

³⁴³ Isto, str. 352.

u Zagrebu tijekom 1916. i 1917., a raspravu "jesu li ti potonji napisi bolji, ili slabiji" smatra suvišnom iako je očito da su "njegove rasude o vrijednosti 'seoske literature', i o nekim kulturnim pojavama" bolje od onih koje su onodobno pisali stari autoriteti u hrvatskoj književnosti.³⁴⁴

Nakon *Sabranih djela* 1960. iznimno je poraslo zanimanje za književno djelo Antuna Branka Šimića. Objavljeni su i izbori njegovih pjesama i proze u 1960-im godinama, a o njegovu književnom djelu objavljeno je mnoštvo različitih tekstova u kojima se nerijetko spominje i njegova Hercegovina. Nema prijepora da je na takvu recepciju utjecao i Stanislav Šimić koji je inzistirao na originalnosti književnoga djela svoga starijeg brata. Radovan Vučković (1969.) istaknuo je kako se "slično gledište, ali izrečeno s više kritičnosti" može sresti "kod nekih poslijeratnih pisaca (V. Pavletić, J. Kaštelan, M. Franičević)" premda je "u njihovim tekstovima" zamjetno nastojanje, koje je suprotstavljeno Stanislavu Šimiću, povezivanja A. B. Šimića s domaćim prostorom te odbacivanja stranih utjecaja koji, prema njima, nisu bili jako važni "za takvu izvornu pojavu".³⁴⁵

Miroslav Vaupotić (1960.) u dojmljivim tekstovima *Za istinu o A. B. Šimiću i literaturi o njemu* i *Između ljubavi i smrti – dvije pjesme A. B. Šimića (ličnosti i djela pjesnika)*,³⁴⁶ kao prijatelj njegova brata Stanislava Šimića, predočio je dragocjene činjenice hrvatskomu čitateljstvu koje se tiču i života i zavičaja ranoumrloga hrvatskoga pjesnika.

Tomislav Ladan (1962.) u tekstu *Oko duhovnog portreta A. B. Šimića* u knjizi *Zoon graphicon* istaknuo je Šimićevo "geslo": "... što kraće, što jasnije i što točnije: ići do kraja, do zavičajnosti riječi".³⁴⁷

Godine 1963. Jure Kaštelan je pripremio Šimićeve knjige *Pjesme i proza* (1963.) u okviru edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti. U predgovoru odlučno tvrdi da su na Antuna Branka Šimića itekako utjecala dva mjesta – Drinovci i Zagreb:

"Prvo ga je rodilo, a drugo ga je definiralo. To su činjenice, ali ne i objašnjenja. Nema umjetničke kreativne originalnosti koja je izvanvremenska, jer jezik u kojem se pjesnik izražava

³⁴⁴ Isto, str. 356.

³⁴⁵ Usp. Radovan Vučković, *Preobražaji i preobraženja (O Antunu Branku Šimiću)*, Sarajevo, 1969., str. 17–18.

³⁴⁶ Miroslav Vaupotić, "Za istinu o A. B. Šimiću i literaturi o njemu", *Književnik*, 1960., br. 9, str. 70–83. i "Između ljubavi i smrti – dvije pjesme A. B. Šimića (ličnosti i djela pjesnika)", *15 dana*, Zagreb, 1960., IV, 6, str. 14.

³⁴⁷ Usp. Tomislav Ladan, "Oko duhovnog portreta A. B. Šimića", u: *Zoon graphicon*, Sarajevo, 1962., str. 74–75.

sjedinijuje misao i ideje jedne epohe. Doživljaji djetinjstva, prvotne osjetilne slike stvarnosti, biološki sustav, klica bolesti, glad, ognjica, patnja i siromaštvo, ratovi i revolucije sigurno su jaki (i presudni) stvaralački poticaj. Ali umjetničko djelo nije samo projekcija subjektivne ili objektivne stvarnosti nego i jedna novostvorena stvarnost. Psihologija i psihoanaliza više objašnjavaju kreativni proces, a ne djelo samo."³⁴⁸

Budući da je Kaštelan boravio u Francuskoj nekoliko godina, pomnjivo je pratio događanja u francuskoj teoriji književnosti i sociologiji (osobito Bachelardovu *Poetiku prostora*) te uopće pokrete i nemire u francuskoj književnosti koja je još tada imala najugledniji položaj u svjetskoj književnosti. Poznate su mu bile rasprave oko "poetike prostora", stoga se može reći da su u njegovim tvrdnjama razvidna i stajališta tadašnjih najvažnijih teoretičara prostora u književnosti.³⁴⁹ Primjerice, dok na temelju pjesama A. B. Šimića razlaže problem izgradnje "koordinata prostora i vremena" te problem određenja "geografije tla iz kojeg su nikle", vodi nas kroz njegovu poeziju "od posebne geometrije oblika, zvukova i boja, do treperavih magnetskih polja i somnambulnih jezera, do kozmogonije zvijezda, ptica, bilja i atomskih kruženja, do jedne preobražene ali u svojim zakonima čvrste i postojeće geografije poezije", a na kraju neočekivano ističe kako je tu "zemlju na kojoj je živio" stvorio sâm pjesnik.³⁵⁰ U istom je zanosu nastavio Kaštelan tvrdnjom da tu zemlju A. B. Šimić nije stvorio naglo nego ju je gradio "od riječi i od blata, od sna i razuma, evolutivno, kao što se razvija svaki život", stoga je ta "evolucija, kreativni proces A. B. Šimića" neosporno bila "pokrenuta, ubrzana, skraćena, ličnom stvaralačkom energijom" u kojoj je "nemoćni fizički organizam" postao "savršeni stvaralački laboratorij".³⁵¹

Moderno zvuči Kaštelanovo čvrsto stajalište da je poezijom nemoguće objasniti "realno geografsko tlo" iz kojeg je stvorena, a još manje da je tlom moguće objasniti poeziju, zato što su "realno tlo i pjesničko tlo" različite stvarnosti i jedino takve mogu se "suglašavati i sagledati" jer "naslikana ptica nije ptica nego: slika".³⁵² Tu je spoznaju, ističe Kaštelan, razgovijetno nosio A. B. Šimić te je iz nje izrasla njegova "kritička misao", "njegova

³⁴⁸ Jure Kaštelan, "Antun Branko Šimić (predgovor)", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme i proza*, Zagreb, 1963., str. 7–8.

³⁴⁹ Hrvatski pjesnik, književni kritičar i povjesničar Jure Kaštelan, Bachelardov sorbonski slušač, primijenio je njegov fenomenološki pristup upravo na književnom djelu A. B. Šimića već 1963. u predgovoru knjizi *Pjesme i proza* te još sustavnije u knjizi *Približavanje. Prolegomena za liriku Antuna Branka Šimića* (1970.) pisao o Šimićevoj Hercegovini kako dotle nije ni jedan hrvatski pisac.

³⁵⁰ Usp. J. Kaštelan, n. dj., str. 9–10.

³⁵¹ Isto, str. 10.

³⁵² Isto, str. 12.

(književna, likovna, umjetnička) poetika" koja je neosporno ukorijenjena na specifičnoj pjesničkoj viziji svijeta, a zatim je ustvrdio da je A. B. Šimić "totalni pjesnik", zato što se "isti oganj" razgara "u njegovim krikovima, riječima i rečenicama" koje prati "vječno treptanje".³⁵³ Šimićev "pjesnički svijet", obrazlaže dinamično Kaštelan, utemeljen je "na različitim koordinatama i razinama koje se ne dodiruju", a sagledavanje iz dviju perspektiva: "zemaljske, euklidovske (*Pjesma jednom brijegu*), i zvjezdane, relativističke (*Moja preobraženja*)"³⁵⁴ navodi na neosporan zaključak kako je ta poezija "čuđenje i, istovremeno, čudo", "otkrivanje nečujne i nevidljive" te neprekidno "prisutne dimenzije stvarnosti".³⁵⁵

Dok kronološki prati "genezu i morfologiju Šimićeve lirike", Kaštelan zamjećuje promjenu koja "nastaje u njegovu susretu, srazu, sukobu, sa Zagrebom, s gradom" te promjenu slike svijeta kad se suočavaju dvije stvarnosti: "svijet prirode i svijet stroja", a gotovo je uskliknuo "gledajući" kako "slika prirode" tone "u svijetu nove realnosti" dok "jedan mladić, tjeskobno sâm, kriči na mračnom ratištu, da bi podigao dostojanstvo duha i ljudskog razuma".³⁵⁶ Međutim, u dubinama stihova "tjeskobnog mladića" A. B. Šimića javlja se "lice stvarnosti", "rbine, sivac, hercegovačka brda i doline i, kasnije, geometrija gradskih ulica i strojeva, crna zemlja i zvjezdano nebo, kretanje sunčeve svjetlosti".³⁵⁷ Sve su njegove metafore, zaključuje Kaštelan, nastale "na osjetilnom, tjelesnom dodiru sa životom" dok "on stvarni i nadstvarni svijet gleda i mjeri uhom i okom", a sukladno mijeni ritma njegovih pjesama mijenja se krajolik, što se može ilustrirati pjesmama *Put u dolinu* i *Hercegovina* (*Ja koracam...*) analogno modernom slikarstvu: "od impresionizma do apstraktne konkretizacije", tj. "od deskripcije (*Put u dolinu*) do ekspresije (*Hercegovina*)".³⁵⁸

Vesna Krmpotić priredila je Šimićevu knjigu pod naslovom *Pjesme i eseji* (1964., džepno izdanje) koja je otisnuta u povelikoj nakladi. U pogovoru toj knjizi osobito je istaknula njegovu "veliku talentiranost" zbog čega je "njegovo šegrtovanje u književnosti", koje se može odrediti kao njegova prva razvojna faza, trajalo "otprilike tri-četiri godine".³⁵⁹ Budući da je brzo učio i stjecao životno iskustvo, napominje Vesna Krmpotić, "već i tada, u

³⁵³ Isto, str. 12.

³⁵⁴ Isto, str. 17.

³⁵⁵ Usp. G. Bachelard, *Poetika prostora...*, n. dj., str. 199–200.

³⁵⁶ Usp. J. Kaštelan, n. dj., str. 18.

³⁵⁷ Isto, str. 19.

³⁵⁸ Isto.

³⁵⁹ Usp. Vesna Krmpotić, "Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme i eseji*, Zagreb, 1964., str. 157–158.

nametnutim regionalističkim okvirima" pokazala se njegova "snažna superiornost jednog velikog talenta", stoga "njegovi pejzaži" ni u kom slučaju nisu "samo beživotne sličice s propisanim rekvizitima i bojama" jer itekako "impresioniraju svojom neočekivanom i priprostom svježinom".³⁶⁰ Uzdižući A. B. Šimića na pijedestal hrvatske književnosti, odlučno je zaključila kako je bio prvi Matošev učenik koji se odrekao "jalova manirizma" te je "odjednom, bez oklijevanja, bez uvoda i pripreme" počeo stvarati slobodne stihove koji su jako odudarali "od domjanićevske, vidrićevske ili nazorove lirike i po obliku i tematski".³⁶¹

Neočekivano je Marin Franičević objavio 1964. opsežnu i zanimljivu studiju *Pjesnik krika i preobraženja* o književnom djelu Antuna Branka Šimića u svojoj knjizi *Književne interpretacije*. "Ne znamo o čemu je sve mislio desetgodišnji Antun Branko Šimić kada se dugih zimskih večeri zanosio narodnim pričama i pjesmama", visokom intonacijom pozitivistički uvodi taj dvadesetak godina svenazočni agitpropovac u svoj tekst, "ali znamo da je djetinjstvo u Drinovcima i Širokom Brijegu stalno prisutno u njegovim prvim stihovima" kao što je "jedan od osnovnih doživljaja i u drugoj, zrelijoj, matoševsko-regionalističkoj fazi".³⁶² Budući da je kao pjesnik "progovorio" u svojoj četrnaestoj godini, navodi Franičević, o svome je rodnom kraju, "o ljetnim i jesenskim večerima i uspomena iz djetinjstva govorio naivno i nedorečeno na način naše predkranjčevičevske lirike do koje je kao osnovac u Drinovcima i nižeškolač u Širokom Brijegu jedino mogao doći".³⁶³

Kao jednu "od najkarakterističnijih Šimićevih pjesama iz *Preobraženja*" Franičević je apostrofirao *Hercegovinu* (*Ja koracam...*):³⁶⁴

"Stupivši kao i obično nepoznat u prvi plan pjesme Šimić se odmah emotivno opredjeljuje pomoću livada plavih od sutona, i tek se onda vraća Hercegovini za koju se odredio već u naslovu. Ali na distancu. Kao na slici na kojoj je još sve prozračno. 'Na rubu livade je kuća parnog mlina'. A onda se najednom s doživljajem zgušnjava i izraz i zvuk i sliva se u tu 'krvlju namrljanu uglastu i grubu slikariju na nebu' što je ne samo konkretizirana nego i postavljena tako da ostvaruje jednu sasvim novu i tko zna po čemu autentičnu atmosferu.

³⁶⁰ Isto.

³⁶¹ Isto, str. 158.

³⁶² Usp. Marin Franičević, "Pjesnik krika i preobraženja", u: *Književne interpretacije*, Zagreb, 1964., str. 273.

³⁶³ Isto.

³⁶⁴ Isto, str. 305.

A 'dolaz' je zapravo odlazak. I zato vrišti crni vlak i nestaje. Ostaje noć na brdima i kuće, stabla, dvorišta i njive i prozori što svijetle iz crnog života. To je eto Šimićeve *Hercegovina*, istinita i sugestivna, ali neponovljiva."³⁶⁵

Poklanja Franičević pozornost i drugoj Šimićevoj pjesmi u *Preobraženjima* koja nosi naslov *Hercegovina (Pod zvijezdama...)*. Ustvrdio je da su isti "osnovni doživljaj" i "intonacija", slični "elementi kristalizacije", a također se mogu susresti: "brda, polja, kuće, plavu tamu, stabla, samoću, mrak, noć, nebo", samo je sve "nekako smirenije".³⁶⁶ Napominje da i u toj drugoj *Hercegovini* ima "jeze" koja je "izražena mrakom bezglasne doline i sporim ('i bez šuma') koracanjem zvijezda".³⁶⁷

Ne dvoji Franičević oko činjenice kako se Hercegovina našla i u pjesmi *Samoća na vodi*,³⁶⁸ ali osobito mu je s gledišta nazočnosti zavičajnog prostora zanimljiva pjesma *Očaj* u kojoj se Hercegovina neočekivano javlja "kao sjećanje na ulazu u noć".³⁶⁹ Hercegovinu "identificira" i u drugim pjesmama: "kao 'zapad sunca što se davi u rođenoj krvi'" i kao "sitni modri cvijet u travi" u pjesmi *Veče i ja*; u pjesmi *Gorenje* kao šipke "iz kojih se cijedi krv" te kao "zapadno nebo što gori".³⁷⁰ U *Povratku* nalazi je s one strane "mrke mirne vode" dok u pjesmi *Teški zrak* lako je prepoznatljiva "ne samo po majci" već i po "poznatoj atmosferi".³⁷¹

Molitva za preobraženje, izdvaja Franičević, donosi Šimićevo izravno obraćanje svojoj Hercegovini (*Prostor moga kraja pun je noći*) dok "misao na nju zrači s livada po kojima mjesec bijeli šeta".³⁷² U pjesmi *U uskim ulicama* vidi Hercegovinu u "zvijezdama na dalekom nebu" i "sunčanim poljima" koja "gore u šutnji" jer ta su polja neosporno "hercegovačka i onda kada je grad u prvom planu".³⁷³ U skladu s tim zaključuje da je grad u pjesmi *Bolesnik* "nemir srca, nemoć", stoga Hercegovina nije samo Šimićevo "vraćanje u djetinjstvo" nego i neodgodiva "čežnja za smirenjem".³⁷⁴

Neobično motivirani Marin Franičević vratio se ponovno nakon triju godina književnom djelu A. B. Šimića (1967.). Priredio i objavio je njegovu knjigu pod naslovom

³⁶⁵ Isto, str. 306–307.

³⁶⁶ Isto, str. 307.

³⁶⁷ Isto.

³⁶⁸ Isto.

³⁶⁹ Isto, str. 308.

³⁷⁰ Isto.

³⁷¹ Isto, str. 308–309.

³⁷² Isto, str. 309.

³⁷³ Isto.

³⁷⁴ Isto.

Stihovi i proza (izabrana djela) u Sarajevu u okviru "edicije" *Srpski i hrvatski pisci XX veka* kojoj su bili izdavači: "Naprijed" Zagreb, "Prosveta" Beograd i "Svjetlost" Sarajevo. U predgovoru koji opseže dvadeset pet stranica, jednostavno naslovljenom *Antun Branko Šimić*, vraća se istoj tematici koju je opširno razmatrao u studiji *Pjesnik krika i preobraženja* koja je prethodno raščlanjivana pa se ovdje samo ukratko poklanja pozornost pojedinim preoblikovanim ili novim tvrdnjama koje se odnose na Hercegovinu.

Nakon što je još jednom na svoj način ustvrdio da je A. B. Šimić "prije svega osebujan pjesnik, začetnik jednog od glavnih tokova suvremene hrvatske lirike, a zatim kritičar, esejist i polemičar, izdavač i urednik *Vijavice, Juriša i Književnika*", istaknuo je njegov rani ulazak u svijet književnosti "negdje u četrnaestoj godini od narodnog epskog deseterca i Preradovićeve verifikacije do kojih je u Drinovcima i Širokom Brijegu" onodobno mogao doći.³⁷⁵ "Regionalistička strujanja" osjećaju se ili odražavaju, napominje Franičević, "ne samo u lokalno obojenim *Sevdalinkama* nego i u *Vrtovima u dolu*" u kojima se Hercegovina javlja "čak i kroz neuobičajeni amfibraško-trohejsko-daktilski ritam", ali A. B. Šimić nije bio "ni u ranoj regionalističkoj hercegovačko-gričanskoj fazi" jedino "učenik i epigon".³⁷⁶ Osobito je zanimljiv zaključak da ti Šimićevi stihovi nisu "samo reminiscencija na rodni kraj" u okviru regionalističke koncepcije nego ponajprije "varijanta autentičnog doživljaja u kojemu je 'sunce djetinjstva' i nedorečena slutnja prerane smrti u prvom planu".³⁷⁷

Radovan Vučković (1969.), autor monografije *Preobražaji i preobraženja (o Antunu Branku Šimiću)*, u uvodnom je raspravljanju o "problemu utjecaja" u Šimićevoj ranoj poeziji te "karakteru i osobinama njegovog stiha" istaknuo kako je o tome pisao "vrlo široko Marin Franičević u studiji 'Pjesnik krika i preobraženja' (M. Franičević: *Književne interpretacije*)" te jezgrovitije "u tekstu 'Antun Branko Šimić' (*Izraz*, 1966, br. 2)",³⁷⁸ što je već apsolvirano u ovome radu. Spominjući kako je već na početku svoje studije napisao da u pjesmama ranog A. B. Šimića ima tragova narodne poezije koju je slušao u svom selu, Vučković tvrdi kako ti tragovi ni kasnije nisu prestali. Referirajući se ponovno na Marina Franičevića koji je tvrdio kako među Šimićevim slobodnim stihovima ima najviše deseteraca te da je zapravo Šimićev slobodni stih "više nego čiji drugi slobodni stih građen od 'stare' građe našega vezanog stiha",

³⁷⁵ Usp. Marin Franičević, "Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Stihovi i proza. Izabrana djela*, Sarajevo, 1967., str. 9.

³⁷⁶ Isto, str. 10.

³⁷⁷ Isto.

³⁷⁸ Usp. R. Vučković, n. dj., str. 39.

pridodao je kako je Franičević samo u *Preobraženjima* pronašao više od sedamdeset "čistih epskih deseteraca",³⁷⁹ a nakon toga je neštedimice Vučković usmjerio svoj pogled na Šimićevu Hercegovinu u njegovu književnom djelu. Među ostalim, napisao je i nekoliko rečenica o njegovim ranim pjesmama kao "slikovnicama zavičajnog pejzaža" koje su plod "uznemirene" dječake duše koja "čezne za daljinama i snenim vidicima".³⁸⁰ "U duhu svojih poznatih prethodnika i nekad uz odjeke narodne pjesme", navodi pisac prve monografije o A. B. Šimiću, skladao je pjesme u kojima šume kukuruzi uz okruglo, modro jezero "zvucima epskih popijevki" u seoskoj "idiličnoj pustinji", "blagom svijetu", na "seoskim sijelima" itd.³⁸¹ Šimić je bio "ponosan", hvalio ga je Vučković, jer je imao "u svojoj prirodi nečeg od aristokratske uzvišenosti osjetljivog brđanina iz hercegovačkog kamenjara",³⁸² a "Matoševa domoljubivo-impresionistička strast" koja je bila usmjerena na pjesničko i putopisno oživljavanje hrvatskog pejzaža poticala ga je na razvoj "sličnoga kulta domaće Hercegovine".³⁸³ U skladu s time je zaključio da je Šimićev "kult domaćeg podneblja i domaćih pejzaža" bio sukladan Matoševoj ljubavi za tradiciju i njegovu impresionističkom shvaćanju svijeta prirode,³⁸⁴ ali i da je šesnaestogodišnji Šimić već sklon unošenju u pjesme originalnih elemenata iako je "prostor" njegovih pjesama "realan".³⁸⁵ Primjerice, najčešće rabi plavu boju, što je najavljivalo "buduću individualnu dramu pjesnika usamljenika" koja se počela očitovati u nekim pjesmama napisanim 1916. i 1917.,³⁸⁶ a nakon nove preobrazbe "spektra boja" sve češće je rabio žutu boju koja će postati vrlo važnom u njegovim pjesmama.³⁸⁷

Vučković smatra da su "procesu preobražavanja i transcendiranja predmetnih pejzaža u viša duhovna značenja" podložne sve Šimićeve slike u knjizi *Preobraženja*, a "stvarni pejzaž", koji je izrazito čest u njegovim "ranim poetsko-impresionističkim slikama", ostvaruje se kao projekcija njegova unutarnjeg bića, "njegove religiozno-panteističke transcendentalnosti".³⁸⁸ Prema tome, napominje Vučković, Šimićeve dvije pjesme s naslovom *Hercegovina* niti su izravni "predmetni 'otisak'" niti "slike pjesnikova zavičajnoga kraja" koji

³⁷⁹ Isto, str. 135.

³⁸⁰ Isto, str. 39.

³⁸¹ Isto.

³⁸² Isto, str. 11.

³⁸³ Isto, str. 28.

³⁸⁴ Isto, str. 29.

³⁸⁵ Isto, str. 45.

³⁸⁶ Isto, str. 43.

³⁸⁷ Isto, str. 48–49.

³⁸⁸ Isto, str. 131.

"živi negdje u samom fluidu pjesme".³⁸⁹ Naime, slika bljesne tek negdje pa se onda brzo rastvara u "rastvorenu biću" i "pjesnikovu glasu", a zatim na kraju u "slikovito-misaonoj" poanti nudi izgled cijeloga kraja (zavičajnog prostora) koji je "prelomljen u pjesnikovoj bolno-nadraženoj nutrini".³⁹⁰ Upravo ta projekcija "subjektivne nutrine u pejzažnu viziju, u kojoj se gube predmetni obrisi pojava", dobiva svoju dimenziju u "svemirskoj pustoši" te postaje njezin "transcedentalni zakon", a nakon čega se proširuje "daleko izvan granica zemaljski odredljivoga" povezujući se s "putovima duha", uključujući "u duhu ekspresionističke doktrine" u samu sliku cijeli kozmos u kojem "pejzaž domaćeg podneblja" postaje tek dio.³⁹¹ U skladu s tim Vučković zaključuje da svaki "konkretni element zemaljske slike" ima prikladnu "nebesku" i "duhovnu liniju" koja ga usklađuje u cjelinu dok je cijela slika prekrivena zatvorenim nebeskim svodom.³⁹²

O književnom djelu A. B. Šimića, u istoj godini kada i Radovan Vučković, pisao je tipičnim, osebjnim stilom legendarni Veselko Tenžera (1969.), Hercegovac iz Konjica. Nazvao je svoga zemljaka "hercegovačkim mladićem goleme intelektualne žeđi" koji je upijao europski "duhovni kaos" nakon što ga je provjeravao "skalpelom razuma", podvrgavao "neumoljivoj logici" te svodio "na mjeru svoje osobnosti".³⁹³

Slikovito Dubravko Ivančan ističe prvi stih zbirke *Preobraženja* i pjesme *Pjesnici* (*Pjesnici su čuđenje u svijetu*) s namjerom pokazivanja da "ono što nisu ni praktičan čovjek ni znanstvenik" može biti pjesnik koji je "bliži primitivcu i djetetu ali je, dakako, na višem stupnju", "sposoban da 'odstvari' stvari", "sagleda u njihovoj unutrašnjoj formi, iskonskoj zamisli Božanstva" jer pjesnici "idu zemljom i njihove oči velike i nijeme rastu pored stvari".³⁹⁴ Izniman je odjek imalo Ivančanovo bavljenje modernizmom ili "sudbinom poezije" A. B. Šimića jer je kao nitko dotad pisao o njegovu "transcendentnom idealizmu" koji implicira da su sva bića "sadržana u Bogu kao koštice u plodu".³⁹⁵ Tragajući za izvorima tih njegovih religioznih nadahnuća, uglavnom ih je pronalazio u njegovu djetinjstvu koje je proživio u svojoj Hercegovini.

³⁸⁹ Isto.

³⁹⁰ Isto, str. 131–132.

³⁹¹ Isto, str. 132.

³⁹² Isto.

³⁹³ Usp. Veselko Tenžera, "Prevrat i preobraženje", u: *Miting*, Zagreb, 1977., str. 291–294.

³⁹⁴ Usp. Dubravko Ivančan, "Modernizam ili sudbina poezije A. B. Šimića", *Kritika*, 1970., 13, str. 514.

³⁹⁵ Isto, str. 515–516.

Jure Kaštelan ponavlja svoj predgovor Šimićevoj knjizi *Pjesme i proza* (1963.) u autorskoj knjizi *Približavanje. Prolegomena za liriku Antuna Branka Šimića* (1970.), ali i pridodaje još osamdesetak stranica na kojima sustavno i poticajno raspravlja o pjesniku koji ga je zauvijek oduševio. "Kamen na kojem je rođen" A. B. Šimić, potiče Kaštelan na razmišljanje o njegovu zavičajnom prostoru, vjerojatno "nosi iskonsku tragiku života, sudbinsku", a "kao pod svodom Eshilove *anánkē*, čovjek na tom golom tlu nema drugog izbora osim prihvaćanja dosuđene postojbine i borbe za biološko održanje", stoga se taj nezaobilazni "osjećaj prokletstva" pojavljuje u narodu čije je umjetničko izražavanje "isprekidano i skokovito", a samo onaj čovjek koji se našao "u tim kamenim morima" i slušao "deseteračko zavijanje i jauk nevidljiva pjevača", može prema tim iskustvima znati što je "život u vječnosti tragike".³⁹⁶

U poglavlju te knjige *Elementi strukture (Pjesnički jezik)* ponovno je osebujno ustvrdio Kaštelan da je Antun Branko Šimić "gospodar jezika", "umjetnik riječi, stvaralac u riječi" čije jezično znanje nije naučeno iz knjiga nego je "izvorno", zato što "kao rođeni Hercegovac u disanju nosi ljepotu i nježnost, gibljivost, zvučnost, bogatstvo i izražajnost hrvatskog materinjeg jezika, a to je štokavska ikavica", stoga se i njegovi najraniji tekstovi ističu "prirodnom svježinom i obiljem leksika".³⁹⁷ Dok pisci koji imaju čakavsku i kajkavsku podlogu, napominje Kaštelan, moraju učiti, usvajati i prilagođivati leksik i naglasak, A. B. Šimić "jezični instrument nosi u krvotoku, pa odatle prirodnost, jednostavnost i jedrina izraza".³⁹⁸ Poznavanje nekog jezika ne znači "moći misliti, osjećati i stvarati u jeziku", slikovito nastavlja Kaštelan, stoga se može reći da bez poznavanja glazbala (instrumenta) nema ni glazbe, a "Šimić u unutarnjem uhu nosi živu oralnu tradiciju narodnog govora, njegovu epsku pjevnost, iskonsku čvrstinu."³⁹⁹

Janez Rotar u pogovornom tekstu *Presenetljiva sodobnost pesništva A. B. Šimića (1898-1925)* u knjizi *Pesmi* (na slovenskom) naglašuje Šimićevo "neizbrisivu vezanost" za Hercegovinu kojoj pridaje značenje "majke", a koja mu je bila važna i u doživljavanju "mjesta" ili "prostora" kao što je grad Zagreb sa svom njegovom "društvenom stvarnošću".⁴⁰⁰

³⁹⁶ Usp. Jure Kaštelan, *Približavanje. Prolegomena za liriku Antuna Branka Šimića*, Zagreb, 1970., str. 34.

³⁹⁷ Isto, str. 76.

³⁹⁸ Isto.

³⁹⁹ Isto.

⁴⁰⁰ Usp. Janez Rotar, "Presenetljiva sodobnost pesništva A. B. Šimića (1898-1925)", u: Antun Branko Šimić, *Pesmi*, Maribor, 1975., str. 76.

Kritičari i znanstvenici u 1980-im poklanjaju sve veću pozornost književnom djelu A. B. Šimića, a Hercegovina nije "zaboravljena" u mnogim tekstovima. Međutim, početkom 1988. pojavila su se kontroverzna *Djela I. i II.* Antuna Branka Šimića koja su izazvala velike polemike jer su službeni priređivači Nedjeljko Mihanović i Dubravko Jelčić "sređivali" književno djelo Antuna Branka Šimića. Te su knjige Šimićeve nasljednici i zaštitnici njegova imena proglasili krivotvorbama i to dokazali. Naime, kao što je već naprijed navedeno, priređivači su mijenjali pjesme, a Šimićeva Hercegovina nedopustivo je postavljena u negativan kontekst citiranjem pisca koji se pokajao zbog svojih neprikladnih riječi. Očistili su uglavnom sve što se moglo odrediti kao dijalektalno, a čime se A. B. Šimić itekako dičio.

2.5. Kritika i znanost o književnom djelu A. B. Šimića: 1990. – 2011.

U 1990-im godinama objavljeno je više od stotinu tekstova na desetak jezika o književnom djelu Antuna Branka Šimića u kojima se apostrofira ili raščlanjuje funkcija Hercegovine u njegovu stvaralaštvu. Nije više moguće u kratkim pregledima prikazati sve tekstove koji se bave tom tematikom, stoga su selekcionirani prema uobičajenim znanstvenim kriterijima za potrebe ovoga doktorskog rada.

Zadarski sveučilišni profesor Nikola Ivanišin (1990.) u knjizi *Fenomen književnog ekspresionizma (o hrvatskom književnom ekspresionizmu)* poklanja poveliku pozornost vremenu, ali i prostoru u Šimićeve književnom djelu. Osebujno je obrazložio kako se u *Preobraženjima* "njegov izraz 'preobrazio', bolje reći sublimirao lirski motiv domovine".⁴⁰¹ Kod A. B. Šimića je širi doživljaj domovine nego kod hrvatskih pjesnika s kraja 19. i početka 20. stoljeća, sugestivno potkrjepljuje Ivanišin, ali čitatelje ne bi pritom trebao zavarati naslov njegove pjesme koji "pojam domovine suzuje: (*Hercegovina*)", zato što je bez ikakve dvojbe "umjesto *Hercegovina* naslov navedene pjesme mogao glasiti 'Hrvatska', ali isto tako 'Kanada', 'Bavarska', 'Italija' itd."⁴⁰² U skladu s tim zaključkom je jasno kako se ta pjesma može odnositi "na 'bilo koji' krajolik što se razastro 'ispod zvijezda'" čime se "upozorava" na autora koji je istinski građanin cijeloga svijeta i "još šire, na svemirskog građanina – ni prvog ni posljednjeg 'vasionca' u hrvatskoj lirici".⁴⁰³

⁴⁰¹ Usp. Nikola Ivanišin, *Fenomen književnog ekspresionizma*, Zagreb, 1990., str. 60.

⁴⁰² Isto, str. 60–61.

⁴⁰³ Isto, str. 61.

Najcjelovitiji je pristup prostoru u Šimićevo književnom djelu ostvarila Krystyna Pieniżek u izvrsnoj monografiji *Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimića* (na poljskome: 1997.; u prijevodu Jadranke Nemeth-Jajić na hrvatskome: 2000.) u kojoj je predočila i svoje izvrsno poznavanje suvremenih "poetika prostora". Prvom je rečenicom prvoga poglavlja svoje knjige istaknula da je u Šimićevo stvaralaštvu naglašena "dominacija pjesničkoga subjekta", "njegova svijeta mašte i vrijednosti, ispovijedi u službi evociranja kvaliteta koje proširuju iskustvo i omogućuju, među ostalim, samospoznaju",⁴⁰⁴ ali i napominje da nema nakanu "interpretirati Šimićevo pjesničko stvaralaštvo kroz biografsku prizmu" nego se "pozvati na pjesnikovo egzistencijalno iskustvo kao na jedan od interpretacijskih konteksta".⁴⁰⁵

Usmjerujući se ponajprije na prostor u Šimićevo prvome stvaralačkom razdoblju, brzo je zaključila kako su te pjesme "nadahnute dobom dana i godišnjim dobima" ili "prirodom rodne Hercegovine", ali ne samo dok se oduševljavao "artizmom impresionističkih i simbolističkih pjesama kakve je stvarala skupina pjesnika okupljena oko Antuna Gustava Matoša i almanaha 'Grič'".⁴⁰⁶ Budući da "Šimićevo metapoetika" razgovijetno pokazuje "autorove snove o poeziji koja izražava život, o poeziji koja postaje život", napominje autorica dosad najbolje knjige o književnom djelu A. B. Šimića, njemu je poezija "način sudjelovanja u stvarnosti, pa čak i nadstvarnosti", ali sudjelovanje koje je lišeno "kontrole razuma i norma" te koje izlazi iz okvira "svakodnevnoga bivstvovanja".⁴⁰⁷

Krystyna Pieniżek, kao što se i moglo očekivati, posebice razotkriva kršćanski (katolički) odgoj A. B. Šimića u djetinjstvu povezujući to s temom Boga. Nakon što je ustvrdila "semantički opseg teme Boga", "izdvaja Boga djetinjstva" koji je "u skladu s kršćanskom predodžbom o Bogu – dobrom ocu koji zajedno s Kristom daruje zemlju svojim blagoslovom", a zatim slikovito predstavlja atmosferu oko *Ranih pjesama* koju je prožimala svijest "o postojanju i prisutnosti Boga".⁴⁰⁸ Izrijeком je ustvrdila da se u Šimićevoj "dječjoj svijesti stvorena slika Boga sastoji": od "motiva crkvenoga zvona" ("zvono koje slavi Gospodina izaziva mile uspomene na zavičaj": *Ljetne večeri, Le clair du lune, Plavokosi suton* te "čežnju za rodnim krajolikom": *Mandolina*); "motiva anđela" (*Le clair du lune* – "srebrnokosi i crnooki mladi anđeo te anđeli koji slave Krista" u *Plavokosom sutonu*);

⁴⁰⁴ Usp. Krystyna Pieniżek, *Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimića*, Zagreb, 2000., str. 11.

⁴⁰⁵ Isto, str. 13.

⁴⁰⁶ Isto, str. 14.

⁴⁰⁷ Isto, str. 87.

⁴⁰⁸ Isto.

"motiva staroga franjevca" (*Radost tišine*) i "motiva svećenika pri služenju svete mise" (*Blagoslov žita*) te "motiva vjernika u trenutku molitve".⁴⁰⁹ A. B. Šimić je Boga u djetinjstvu doživljavao kao "dobroga Boga", obrazlaže autorica, "koji blagosilja i ljude i žito", sveznan je i svenazočan, "neograničen i neproniknut".⁴¹⁰ Svoju je predodžbu "Boga djetinjstva" pri kraju života kondenzirao u pjesmi *Bog moga djetinjstva*, osebujno napominje Pieniāzek, te navodi Baudelaireovu misao o genijalnosti koja je samo svjestan povratak u djetinjstvo te sposobnost sređivanja gomila nakupljenih stvari, na temelju čega se može zaključiti kako su u toj pjesmi prikupljene i usklađene dječje predodžbe o Bogu.⁴¹¹

Bog izmiče racionalnom objašnjenju, objašnjava Krystyna Pieniāzek, ali potrebno je imati na umu dječju otvorenost za spoznaju jer "čista nevinost" djeteta ima "neograničene mogućnosti naznačivanja i dopunjavanja", odnosno neograničene "čiste spoznaje" svih stvari još dok "voljna sfera" nije ograničena.⁴¹² Upravo "zahvaljujući vjeri i nevinosti, dijete ima pristup transcenciji" zbog čega "djetinju otvorenost" i znatiželju, "originalnost opažanja svijeta" priželjkuje svaki umjetnik, što je u tekstu *O muzici forma* A. B. Šimić nazvao "najintenzivnijim doživljavanjem" koje je prirođeno djetetu, umjetniku i primitivnom čovjeku.⁴¹³ Navodeći Bretonovu misao o "eidetskoj slici" kao povratku do "jedine i prvotne vladavine" čiji se trag nalazi "u primitivna čovjeka i u djeteta", autorica knjige *Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimića* zaključuje:

"Eidetske slike, bliske mašti djeteta i primitivna čovjeka, Šimić će često tvoriti jer drži da te tri skupine na isti način doživljavaju svijet."⁴¹⁴

U nastojanju predstavljanja barem dvaju tekstova između pedesetak koje su književni kritičari i znanstvenici na kraju drugoga tisućljeća barem djelomice posvetili Hercegovini u Šimićeve književnom djelu, potrebno je ponajprije izdvojiti vrlo zanimljivi i svrsishodni znanstveni pristup Šimuna Muse *Boja kao kreativni činitelj Šimićeve lirike* (1998.).⁴¹⁵ "Obojenim jezikom", osebujno tvrdi književni znanstvenik, "progovorio" je Šimić "još u ranoj fazi", dok nije "bio upoznat s dometima europske poezije", a također ni "s književnim

⁴⁰⁹ Isto, str. 101.

⁴¹⁰ Isto.

⁴¹¹ Isto.

⁴¹² Isto, str. 102.

⁴¹³ Isto.

⁴¹⁴ Isto, str. 204.

⁴¹⁵ Usp. Šimun Musa, "Boja kao kreativni činitelj Šimićeve lirike", u: *Zbornik radova Sto godina A. B. Šimića*, Mostar, 1998., str. 113–119.

metodama i stilovima u svijetu koji naglašavaju likovnost".⁴¹⁶ Podsjećajući na Šimićeve zabilješke "o svojoj 'tamnoj tjeskobi' koja je prouzročena gledanjem hercegovačkih brda koja svojim odmicanjem u daljinu plavetnila postaju bestjelesna, oslobođena crnila", jezgrovito, sugestivno i poticajno je zaključio da su upravo takva "oslobođena" brda ublažila "mučninu pjesnikovu".⁴¹⁷

Drugi znanstveni rad koji zaslužuje ovdje posebnu pozornost pod naslovom *Šimićeve poetike* objavio je Cvjetko Milanja u svojoj knjizi *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma* (2000.).⁴¹⁸ Premda je ta rasprava primarno usmjerena na obrazlaganja Šimićevih poetika, nije Milanja zaboravio ni Šimićev zavičajni prostor, odnosno Hercegovinu. Poslužila mu je za opsežno obrazloženje originalnoga promišljanja te problematike i potkrjepljenje originalnih postavki nakon što je ponajprije odredio dvije njegove poetike: "prvu, početnu i manje dominantnu, mladoliričarsku i novosimboličku" te "drugu, dominantnu i izrazito ekspresionističku", a "drugi dio" te "druge faze" naknadno je nazvao "trećom fazom" jer je dobro vidljiv "zaokret društvenoj tematici i 'padu' u stvarnost" te jasno "drugačije motivsko punjenje sadržajnog supstrata, kao i stanjenje apstraktnoga metaforičkog sloja".⁴¹⁹ "Prvu poetiku" obrazlagao je navodima iz *Ranih pjesama*, drugu iz *Slobodnih stihova* i *Preobraženja*, a treću iz *Pjesama (1920. – 1925.) – Pjesama o tijelu*. Raspravljajući o prostoru u *Preobraženjima*, objasnio je svoje viđenje "transcendiranja" konkretnog pejzaža u "mitopoetski duhovni pejzaž" u pjesmi *Hercegovina* zbog čega se "i ono malo motiva iz konkretne stvarnosti" pretvara epitetima u apstrakciju, tj. u "neodređen i tajanstven prostor, stanje, areal ili kakvo drugo psihičko, perceptivno, misaono ili 'autorefleksivno' stanje".⁴²⁰

U prvih petnaestak godina 21. stoljeća napisano je nekoliko desetaka stručnih i znanstvenih rasprava i članaka o književnom djelu A. B. Šimića u kojima se također barem djelomice poklanja pozornost njegovu zavičajnom prostoru (Hercegovini). U Kijevu kraj Knina održan je Međunarodni stručni i znanstveni skup o djelu Antuna Branka Šimića (2004.),⁴²¹ a u rodnim Drinovcima uistinu veliki Međunarodni znanstveni skup o hrvatskom

⁴¹⁶ Isto, str. 113.

⁴¹⁷ Isto, str. 115–116.

⁴¹⁸ Usp. Cvjetko Milanja, "Šimićeve poetike", u: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Zagreb, 2000., str. 48–91.

⁴¹⁹ Isto, str. 48–49.

⁴²⁰ Isto, str. 79.

⁴²¹ 4. kijevski književni susreti (*Posvećeni Antunu Branku Šimiću*): Zbornik radova i pjesama, Kijevo, 2005.

književniku Antunu Branku Šimiću (2008.).⁴²² S oba su skupa objavljeni zbornici radova koji su izazvali veliko zanimanje, a drinovački je završio u najpoznatijim svjetskim knjižnicama. Tiskana je knjiga izabranih Šimićevih pjesama pod naslovom *Hercegovina*.⁴²³

Imajući na umu posvećivanje pozornosti prostoru ili bavljenje prostorom u književnom djelu Antuna Branka Šimića, iz *Zbornika radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću* (Drinovci, 5. i 6. rujna 2008.) svrsishodno je u ovome doktorskom radu izdvojiti desetak radova.

Mariborski sveučilišni profesor Jože Lipnik u tekstu *Recepcija književnoga djela Antuna Branka Šimića u Sloveniji (1954-2008)* pozorno je predstavio recepciju pjesme *Hercegovina (Pod zvijezdama su legla brda...)*. Služila je ta pjesma slovenskim učenicima kao poticaj za pisanje pjesama ili proze o svom zavičaju.⁴²⁴

Izrazito je zanimljiv tekst sarajevskoga sveučilišnog profesora matematike i fizike Marinka Pejića o Šimićevu grafičkom oblikovanju pjesama iako mu je Westphalova geokritička teorija bila nepoznanica.⁴²⁵ Nakon što je objasnio da su početkom 20. stoljeća u obiteljskoj kući Antuna Branka Šimića, zapravo njegova oca Martina Šimića, stanovali austrijski inženjeri i tehničari geodetske struke, koji su vršili premjeravanja i katastarska snimanja u Imotsko-bekijskom polju, budući književnik je svakodnevno komunicirao s njima i sa zanimanjem gledao što rade, što i kako mjere, "računaju i crtaju, jer je bio vrlo znatiželjan po svojoj prirodi, što je pokazivao i prije samog polaska u školu, a također i u školi".⁴²⁶ Autor je toga teksta upravo u tome vidio, "pored njegove genetske predodređenosti", "glavno izvorište njegove sklonosti prema geometriji i njegovu zanimanju za geometrijske oblike i sadržaje".⁴²⁷

Ana Pintarić usustavljeno i duboko dojmljivo je predstavila Šimićev kršćanski (katolički) odgoj tijekom djetinjstva u Drinovcima gdje je svaka kuća "poput kapelice živjela i utjecala se Bogu" te kako se "u svakoj obitelji danomice molilo *Očenaš* i Bogu zahvaljivalo

⁴²² *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008.

⁴²³ Antun Branko Šimić, *Hercegovina*, Split, 2012. (priredila Mila Pandžić)

⁴²⁴ Usp. Jože Lipnik, "Recepcija književnoga djela Antuna Branka Šimića u Sloveniji (1954 – 2008)", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 37–54.

⁴²⁵ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel, fiction, espace*, Pariz, 2007.

⁴²⁶ Usp. Marinko Pejić, "Geometrijski oblici pjesama Antuna Branka Šimića", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 59.

⁴²⁷ Isto.

za svako dobro i za malo manje dobro".⁴²⁸ U skladu s time autorica pokazuje potpuno razumijevanje za njegovo iskreno postavljanje pitanja "o Božjoj odgovornosti za svijet", što može činiti samo onaj čovjek koji je kršćanski odgojen.

Kako je A. B. Šimić utjecao na albanskog pjesnika Migjenija kao pjesnik koji u zavičaju pronalazi "obične ljude", jezgrovito i izvrsno obrazložio je kosovski sveučilišni profesor Mazllom Kumnova.⁴²⁹ Izrazito zanimljiva promišljanja mostarskoga i splitskoga sveučilišnog profesora Miroslava Palamete o Šimiću kao matoševcu u ranim kritikama ocrtavaju njegovu "pjesničku fizionomiju" koju čini i osobito odnjegovan odnos "prema hercegovačkom pejzažu, što korespondira Matoševoj domoljubnoj crti i u lirici i u putopisu".⁴³⁰

Mostarski i zadarski sveučilišni profesor, književni teoretičar i povjesničar književnosti Šimun Musa u tekstu *Pjesnik likovnosti o likovnoj umjetnosti* iznijansirano obrazlaže i naglašuje stvaralačke mijene A. B. Šimića i njegove poezije "pod utjecajem prostora i vremena", tj. "poglavito francuske literature" i "vlastitih doživljaja" koje "potencira njegova izrazita tankoćutnost i ubrzano zrenje" zbog čega "nestaje onog umilna kolorita, harmonije zavičajnog pejzaža ostvarena impresionističko-slikarskim postupkom".⁴³¹ Dok se Šimić mijenja, mijenja se i njegova poezija, zaključuje Šimun Musa, "pogotovo na planu nove vizualizacije", u neobičnom sjedinjenju (referirajući se na Radovana Vučkovića) "slikarskog impresionizma" i "simbolističke muzikalnosti".⁴³²

Ante Marić, franjevac, teolog i književnik iz Mostara, uzorno je pridonio razumijevanju Šimićeve odnosa prema djetinjstvu i zavičaju na temelju opsežne dokumentacije.⁴³³ Splitski sveučilišni profesor Ivan Bošković posebnu je pozornost poklonio osvjetljavanju "pjesničkog i duhovnog razvoja" A. B. Šimića, njegovih "opsesivnih tema i

⁴²⁸ Usp. Ana Pintarić, "'Gospode, Tebi!... Hosana – Hosana! –' – Antun Branko Šimić od tragičnoga do radosnoga ljudskog postojanja", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 75.

⁴²⁹ Usp. Mazllom Kumnova, "Antun Branko Šimić kod Albanaca", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 107–120.

⁴³⁰ Usp. Miroslav Palameta, "Šimićeve preobrazbe i 'Preobraženja'", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 137.

⁴³¹ Usp. Šimun Musa, "Pjesnik likovnosti o likovnoj umjetnosti", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 187.

⁴³² Isto.

⁴³³ Usp. Ante Marić, "Religioznost A. B. Šimića i vjera u Boga u njegovu pjesničkom opusu", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 203–220.

semantičkih krugova, pjesničkih prijepora i književnih mijena" i u zavičajnom kontekstu, ali primarno, ipak, u onome vremenu, društvenim i političkim okolnostima.⁴³⁴

Krešimir Bagić bavio se "prazninama" u pjesmama A. B. Šimića koje određuje kao "prostor" "nevidljivoga" i "neizrecivoga" sudeći prema njegovoj pjesmi *Pjesnici*, u kojoj su pjesnici "usredotočeni na prizore i zvukove".⁴³⁵ Sukladno tome vidi "prazninu" u pjesmi *Nađeni Bog* kao "prostor slobode, prostor u kojemu čovjek prima i kreira svijet pomoću osjetila, u kojemu može preuzeti ulogu Boga, odnosno potvrditi da je – kako je Šimićev lirski subjekt ustvrdio u pjesmi 'Otkupljenje' – 'želja Boga spuštена do Zemlje'".⁴³⁶

Slaven Jurić tvrdi, primjerice, da u Šimićevoj pjesmi *Tijela* "različiti prostori – odnosno jedan univerzalni monistički zamišljen prostor u svojim različitim 'ispunjenjima' – nisu konkretizirani, nego se hotimičnim uklanjanjem svih prostornih oznaka realnost pojednostavljuje i apstrahira", a "jednako tako, dekonkretizira se i vrijeme".⁴³⁷

Krystyna Pieniążek-Marković vjerojatno se najsustavnije bavila Šimićevom "poetikom prostora", stoga je razumljivo što ovo poglavlje *Pregled kritičkih i znanstvenih tekstova o zavičajnom prostoru u Šimićevu književnom djelu završavamo njezinim izvrsnim tekstom Krajolici, putovi, mjesta, vrijeme – neki vidovi Šimićeve prostorne imaginacije u Preobraženjima* (2008.). Već u drugoj rečenici, nakon što je u prvoj poticajno istaknula ulogu pjesme *Pjesnici*, autorica ističe "dvije činjenice" koje su važne za temu toga članka: "šutnja prostora i treptanje, pokretljivost pjesnika-subjekta".⁴³⁸ Jasno očituje ishodišnu pretpostavku o tijesnoj vezi "upoznavanja prostora, pokušaja obuhvaćanja pogledom cijele horizontalne plohe" i "udubljanja u bezdan mjesta, u podsvijest, bît, u nevidljivo".⁴³⁹

Ni toj uglednoj poljskoj kroatistici nije promaklo, kao što nije ni Juri Kaštelanu, da taj "umjetni svijet i umjetnički tekst" najlakše se može prepoznati u prekrasnoj pjesmi *Hercegovina* u kojoj je na "krajolik Hercegovine", brižno "slikan paletom boja, zvukova i emocija", postavljena "kuća parnog mlina" koja je zapravo "krvlju zamrljana uglasta i gruba

⁴³⁴ Usp. Ivan Bošković, "Šimićevo rano pjesništvo i mijene u ozračju estetskih, idejnih i svjetonazorskih sukoba u hrvatskoj književnosti na razmeđu dvadesetog stoljeća", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 221.

⁴³⁵ Usp. Krešimir Bagić, "'Drama svijeta' kao 'drama jezika'", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 365.

⁴³⁶ Isto, str. 373.

⁴³⁷ Usp. Slaven Jurić, "Šimićev simultanimizam u teoriji i praksi", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 415.

⁴³⁸ Usp. Krystyna Pieniążek-Marković, "Krajolici, putovi, mjesta, vrijeme – neki vidovi Šimićeve prostorne imaginacije u *Preobraženjima*", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 431.

⁴³⁹ Isto, str. 433.

slikarija na nebu".⁴⁴⁰ Neosporno smatra da "oštre boje u mrljama, ekspresivno prizivanje krvi i krika uzrokuje da krajolik Hercegovine postaje tjelesna slika ili čak od tijela i krvi", a sve to govori, prema mišljenju autorice, "o dubokom uranjanju subjekta-slikara u teritorij, područje deskripcije, koja uistinu i nije samo deskripcija, već duboki unutarnji doživljaj".⁴⁴¹ Pozivajući se na djelo *Jezik prostora* Michela Foucaulta, kojemu su geokritičari itekako zahvalni, kaže da pisanje o Hercegovini Šimiću znači "vraćanje izvorima", povratak na početak, obnavljanje "u zori rođenja".⁴⁴² Šimićeva *Hercegovina*, prema Krystyni Pieniążek-Marković, razvidan je "primjer situacije spajanja subjekta s kronotopom", ali i poveznica je "čovjekova pokreta s viđenjem svijeta", mijenama "perspektive", "stapanja s prirodom i predavanja njenom ritmu" dok u tim okolnostima "rub krajolika" može ograničavati "sigurnosnu zonu arkadijskog svijeta i svijeta djetinjstva signirana (dječjim?) namrljanim, grubim slikarijama".⁴⁴³ Raspravljajući o višeznačnom simbolu vode, najuglednija se poljska kroatistica poziva na francuskoga teoretičara Gastona Bachelarda, autora *Poetike prostora*, promicatelja važnosti vode, "tekuće supstancije" kao vrste "sudbine", koja istinskim pjesnicima omogućuje korištenje "materijalne imaginacije" kako bi pokazali ili nagovijestili "jedinstvo elemenata".⁴⁴⁴ Bez dvojbe je tim tvrdnjama pridodala pohvalu Šimiću za način kojim pokazuje da mu je "voda i prirodni element i poetska stvarnost".⁴⁴⁵

Zaključno se može ustvrditi da postoji kritičko i znanstveno suglasje o vrlo značajnoj nazočnosti Šimićeve Hercegovine ili njegova zavičajnog prostora u njegovu književnom djelu. Nedvojbeno su mnogi potvrdili da je najveća stvarna nazočnost u *Ranim pjesmama* i ranim prozama, a u ostalim stvaralačkim fazama, prema mišljenju većine kritičara, riječ je o imaginaciji, odnosno imaginarnom prostoru. Imajući na umu avangardnost Šimićevih *Slobodnih stihova* (1917. – 1920.), *Preobraženja* (1920.) te *Pjesama* (1920. – 1925.) ili *Pjesama o tijelu*, neki su kritičari i znanstvenici nepotrebno prešućivali značajnu funkciju zavičaja u njegovu pjesništvu. Osim navedenoga najnovijeg teksta Krystyne Pieniążek-Marković – ne može se tvrditi da je bilo geokritičkih istraživanja zavičajnog prostora ili

⁴⁴⁰ Isto, str. 435.

⁴⁴¹ Isto.

⁴⁴² Isto, str. 436.

⁴⁴³ Isto.

⁴⁴⁴ Isto, str. 438.

⁴⁴⁵ Isto.

Hercegovine u Šimićevo književnom djelu jer geokritika je naziv za specifičan pristup književnom djelu (književnu ili literarnu analizu) ili naziv za književnu teoriju koja odbacuje historizam, odnosno pozitivizam, zastupa istraživanje prostora u književnosti s interdisciplinarnih gledišta: književnih, geografskih, dijalektoloških, etnografskih, povijesnih, filozofskih, socioloških, antropoloških, arhitektonskih i drugih.⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 9–18.

3. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVOJ POEZIJI

Hercegovina je zavičaj jednoga od najboljih hrvatskih pjesnika – Antuna Branka Šimića. Zagrepčanin je bio po vlastitom izboru, odnosno u skladu s poticajima koji su dolazili iz tradicionalnoga hercegovačkoga hrvatskoga domoljublja. Volio je Hercegovinu kao dragi zavičaj koji se ničim ne može zamijeniti, a volio je i svoj Zagreb, grad svoga devetogodišnjeg življenja i književne afirmacije, koji nije htio zamijeniti ni jednim drugim gradom iako mu je vrlo primamljivo nuđen Beograd već tijekom 1919. i sve do kraja života. Svezu sa zavičajem nije nikada prekidaao.⁴⁴⁷

Zavičajni prostor (Hercegovina) itekako je nazočan u Šimićevu pjesničkom opusu, stoga je potrebno ponoviti ishodišnu hipotezu i o tome prostoru, među ostalima, kao iznimno važnome njegovu književnome odnosno pjesničkom prostoru. Premda će u povijesti književnosti biti označen kao izraziti modernistički (avangardni) hrvatski pjesnik u završnici drugoga desetljeća i prvoj polovici trećega desetljeća 20. stoljeća,⁴⁴⁸ u svome ranom stvaralačkom razdoblju (1912. – 1917.), uglavnom je pjevao, kako je i sam govorio, o stvarnome (zbiljskome) zavičajnom prostoru – "realnoj" Hercegovini iako geografi ne vole taj termin, a kasnije (od 1917. do 1925.) o zamišljenome zavičajnom prostoru – stvarnoj i imaginarnoj Hercegovini, *proživljenom prostoru*⁴⁴⁹ ili *trećem prostoru* koji je istodobno i *stvarni* i *imaginarni*,⁴⁵⁰ o čemu preciznije u nastavku ovoga poglavlja. Mogla se već u

⁴⁴⁷ Mnogi hrvatski kritičari izrijeком tvrde da je istodobno "najbolji hrvatski pjesnik" i "najoriginalniji hrvatski pjesnik". Njegova avangardnost je uistinu "začudjuća", stoga ne treba zamjeriti onima što su uzaludno trošili vrijeme na istraživanja njegovih potencijalnih uzora, osobito na njemačkom jeziku, jer su uglavnom učili te vjerovali da su hrvatski književnici više ili manje uspješni oponašatelji. Najistaknutiji hrvatski germanist Viktor Žmegač objavio je još 1958. tekst u kojem je neosporno odbacio takve sumnje i potvrdio da je A. B. Šimić "autohtoni" hrvatski pjesnik, a od svoje tvrdnje, isticao je na različitim skupovima, neće nikada odstupiti:

"Lirika A. B. Šimića predstavlja u okviru hrvatske književnosti jednu od ekstremnih točaka unutar razvojnih tendencija, koje je A. Barac (u svojoj *Jugoslavenskoj književnosti*) sveo na formulu 'Zaokret prema Evropi'. Iz njemačke literature pristaje za Šimićev stilski izraz naziv *ekspresionizam*. Ali izravnim preuzimanjem odnosno presađivanjem ovoga naziva u smislu zaokružene stilske epohe (pokreta – kako se to može reći za odgovarajuću pojavu u njemačkoj književnosti) nanijeli bismo nepravdu autohtonom liku naše literature." (Viktor Žmegač, "O lirici A. B. Šimića", *Umjetnost riječi*, Zagreb, 1958., 2, str. 109.)

⁴⁴⁸ Književni kritičar Stanislav Šimić, također germanist, pisao je o izvornosti književnoga djela svoga brata u "Pogovoru o djelu A. B. Šimića" (u knjizi: Antun Branko Šimić, *Sabrana djela, Knjiga I., Poezija*, Zagreb, 1960., str. 291–412.), ali zavidnici su mu pripisivali "bratsku ljubav" te proglašavali njegove tvrdnje neuvjerljivima. U međuvremenu je na hrvatskome i na četrdesetak drugih jezika pisano o A. B. Šimiću kao originalnome i avangardnome hrvatskom pjesniku pa nakon toga gotovo nitko više ne postavlja suvišna pozitivistička pitanja.

⁴⁴⁹ Usp. H. Lefebvre, n. dj., str. 53.

⁴⁵⁰ Usp. Edward W. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Oxford, 1996., str. 62.

pomniju čitanju *Ranih pjesama*, tj. pjesama iz prvoga stvaralačkog razdoblja – kako se može zamijetiti s današnjih šimićoloških stajališta – prepoznati složena višeznačnost njegovih ranih stihova, ali i još složenija ili neograničena višeznačnost stihova koje je oblikovao u narednim stvaralačkim razdobljima. U skladu s tim može se uvodno pretpostaviti da nije slučajna u njegovoj cjelovitoj stvaralačkoj biografiji ni začudna suprotstavljenost ni zagonetna sveza stvarnih (realnih, objektivnih) i fikcionalnih (zamišljenih, imaginarnih) reprezentacija (predstavljanja) Hercegovine, ali i elastičan odnos prema topografiji svoje Hercegovine, nudeći rjeđe precizna topografska određenja nego što čitateljevu pozornost svraća na smjerokaze koji u konačnici vode prema vidicima bez granica, otvorenima za emotivne i intelektualne zanose.

Ako su u traženju oslonaca u suvremenim književnim teorijama velika očekivanja od geokritike, trebalo bi se obvezno prisjetiti i jedne od Westphalovih ishodišnih teza da njezina glavna uloga nije osiguranje posredovanja s određenim književnim djelom, nego ponajprije omogućivanje zaokruživanja književnih dimenzija mjestâ te priprema fikcionalne kartografije pjesničkog prostora.⁴⁵¹ Potrebno je osobito istaknuti kako Šimić nikada nije, kao što su to činili neki hrvatski pjesnici u "poetičnim" reprezentacijama svoga zavičajnog prostora, primarno obraćao pozornost na fizičku geografiju, nije se nestručno usmjerivao na geomorfologiju, klimatologiju, hidrografiju i biogeografiju, ali ni na astronomsku geografiju ni kartografiju, nego se "pjesnički bavio" zavičajnim prostorom, geografijom svoje Hercegovine i njezinom antropogeografijom, kako ih je kao pjesnik osjetio (vidom, sluhom, opipom, mirisom, okusom).⁴⁵² Visoka je intonacija izričaja i neograničena kozmička asocijativna sugestivnost Šimićevih pjesama u koje uključuje Hercegovinu, a upravo je to što zanima istraživača književnih odnosno pjesničkih prostora u njegovu književnom djelu u koje se ubrajaju mnogi prostori: zavičajni, stvarni (zbijski), realni, irealni, imaginarni, društveni, socijalni, povijesni, religijski, etnografski, dijalektalni, govorni, proživljeni, mitološki, bajkoviti, prirodni, jezerski, poljski, šumski, zvjezdani, svemirski itd. Upravo je zbog raznovrsnosti tih prostora A. B. Šimić specifičan i velik pjesnik koji će i u budućnosti itekako zaokupljati pozornost istraživača njegovih pjesničkih prostora, osobito njegove Hercegovine kao posebno mu dragoga, zavičajnog prostora, stoga ne treba očekivati u ovome radu

⁴⁵¹ Usp. B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 34.

⁴⁵² Usp. Roger Brunet, *Le Déchiffrement du Monde. Théorie et pratique de la géographie*, Pariz, 2001., str. 12–52.

"neosporne" zaključke koji neće poticati nove raščlambe, procjene ili argumentirane kritike, ali ni ovdje ni ubuduće (drugdje!) ne smije se zaboraviti da je Šimićev zavičajni prostor (Hercegovina) samo dio, možebitno ponajveći, prostora kojima je poklanjao pozornost.

Istraživanjem zavičajnog prostora ili nazočnosti Hercegovine u Šimićevoj poeziji nastoji se potvrditi naprijed apostrofirane hipoteze koje je djelomice na svoj osebujni način već isticao i Stanislav Šimić argumentiranim tvrdnjama o specifičnoj nazočnosti zavičajnih motiva i zavičajnoga govora u velikom broju bratovih pjesama.⁴⁵³ Baveći se avangardnošću poezije A. B. Šimića, izrijekom *Slobodnih stihova* (1917. – 1920.), *Preobraženja* (1920.) te *Pjesama* (1920. – 1925.) ili *Pjesama o tijelu*, većina je književnih kritičara i znanstvenika prešućivala značajnu funkciju zavičaja u njegovoj poeziji. Osobito su bili malobrojni kritičari koji su uopće pridavali pozornost njegovim *Ranim pjesmama*, stoga se u ovom doktorskom radu pokazuju, objašnjavaju i potkrjepljuju činjenice o zajedničkim zavičajnim temama mnogih njegovih pjesama, njihovu zajedničkom prostoru (Hercegovini) i njihovu zajedničkom vremenu. Ako se ima na umu tvrdnja i njezino slikovito obrazloženje Stanislava Šimića da pjesničko djelo ne nastaje "izvan vremena", "vrijeme je svirač na instrumentu koji se zove pjesnik, a djelo je glazba njegovih riječi, koja je i smisao njih".⁴⁵⁴ U skladu s time može i ovo istraživanje koje poprilično slijedi geokritička načela doprinijeti razumijevanju sveza Šimićeva književnog djela i Hercegovine (zavičajnog prostora s njegovim prirodnim, društvenim i drugim značajkama), bez zaborava na vrijeme u okviru "spaciotemporalnog pristupa" koji je nakon začetka u završnici Drugoga svjetskog rata, kako kaže Westphal, postao važan i svrsishodan u drugoj polovici 20. stoljeća.⁴⁵⁵

Nazočnost Hercegovine ili zavičajnog prostora u Šimićevoj poeziji potiče različite znanstvene, interdisciplinarne izazove: književnopovijesne, književnoteorijske, dijalektološke, jezikoslovne, geografske, filozofske, sociološke, etnografske, povijesne, antropološke itd. Zanimanje i usmjerivanje na istraživanje te znanstvene problematike u ovome doktorskom radu, među ostalim, brzo je raslo tijekom uspoređivanja njegovih rukopisa te prvotisaka njegovih izvornih pjesama za potrebe priređivanja izdanja izabраниh pjesama,⁴⁵⁶ posebno

⁴⁵³ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 291–412.

⁴⁵⁴ Isto, str. 311.

⁴⁵⁵ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 17. i 19–64.

⁴⁵⁶ Usp. Antun Branko Šimić, *Rane pjesme* (prir. Mila Pandžić), Split, 2011.; Antun Branko Šimić, *Hercegovina* (prir. Mila Pandžić), Split, 2012.

knjige pod naslovom *Hercegovina*. Naime, ponajprije su uočavane nespretnosti, nerazumijevanja i korekcije pojedinih kritičara, urednika i priređivača nestandardnih ili zavičajnih oblika pojedinih riječi u *Slobodnim stihovima* i *Preobraženjima*, tj. u pjesmama koje sadrže uglavnom fikcionalnu Hercegovinu, a vjerojatno su grijeshili i zato što je u *Ranim pjesmama* redovito rabio standardne oblike: primjerice, standardni oblik pridjeva *hladan*, a ne *ladan* kao u ostalim stvaralačkim razdobljima.⁴⁵⁷

Glavni oslonac za znanstveno istraživanje zavičajnog prostora ili Hercegovine u Šimićevoj poeziji nađen je u suvremenim književnim teorijama, osobito geokritici jer je izrazito svrsishodna u predviđenom pristupu koji sustavno crpi iz doprinosa znanstvenih disciplina kao što su: geografija, dijalektologija i etnografija, a zatim povijest, sociologija, filozofija, antropologija, arhitektura, ekonomija i druge.⁴⁵⁸ Primjerice, neosporna je Šimićevo "ukorijenjenost" u zavičajnom govoru,⁴⁵⁹ stoga je velika pozornost u okviru istraživanja književnoga zavičajnog prostora (književnoga zavičajnoga geoprostora) usmjerena na obilježja njegova zavičajnoga govora koja su prepoznatljiva u mnogim njegovim pjesmama, a zavičajnim je nazivao sveukupni zapadnohercegovački govor.⁴⁶⁰

U istraživanju je usmjerena pozornost, sukladno znanstvenim načelima, samo na izvorne pjesme koje je A. B. Šimić prvotno oblikovao ili želio ponovno objaviti nakon određenih promjena i ispravaka koje je izrijekom više puta najavio. Neprihvatljiva su za istraživanja prostora, osobito za fenomenološki, recepcionistički i geokritički pristup, bilo kakva odstupanja od izvornih tekstova, stoga je uistinu bila potrebna provjera izvornosti njegovih objavljenih pjesama, ali i usputno podvrgavanje kritici nedopustivih postupaka pojedinih priređivača njegovih pjesama (primjerice, promjena riječi *dublina* u *dubinu*).⁴⁶¹

Nedavno je prošlo sto godina od objave prve pjesme Antuna Branka Šimića. *Zimska pjesma* otisnuta je u *Vilingaju*, prilogu lista *Luč* (VIII, br. 9 i 10, str. 1.) koji je prema

⁴⁵⁷ Nedjeljko Mihanović, urednik knjige Antuna Branka Šimića *Sabrana djela*. Svezak I. *Djela 1. Pjesme, proza I* (1988.), protuzakonito je standardizirao sve zavičajne izraze.

⁴⁵⁸ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 197–199.

⁴⁵⁹ Usp. Krunoslav Pranjić, *Jezikom i stilom kroza književnost*, Zagreb, 1986., str. 173–183.

⁴⁶⁰ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 390.

⁴⁶¹ Posebno važan poticaj dolazi iz otpora nasilnoj promjeni pjesama A. B. Šimića, krivotvorinama u nekim izdanjima, kao što je već navedeno, u knjizi: Antun Branko Šimić, *Sabrana djela*. Svezak I. *Djela 1. Pjesme, proza I* (prir. Nedjeljko Mihanović), Zagreb, 1988. Pojedini su priređivači hotimice "lektorirali", tj. mijenjali ono što se ne smije mijenjati. Uklanjali su zavičajni (hercegovački) govor iz njegovih pjesama čime su pjesniku uskratili iskonsko pravo na slobodu.

najnovijim istraživanjima ugledao danju svjetlost još u prosincu 1912.⁴⁶² Ukupno je nepunih trinaest godina A. B. Šimić stvarao pjesme. U skladu s prijedlogom ili sugestijama njegova mlađeg brata, istaknutoga hrvatskoga književnoga kritičara Stanislava Šimića danas se njegovo cjelokupno pjesništvo redovito razvrstava na četiri već spomenuta stvaralačka razdoblja: *Rane pjesme* (1912. – 1917.), *Slobodni stihovi* (1917. – 1920.), *Preobraženja* (1920.) i *Pjesme (1920. – 1925.) – Pjesme o tijelu*.

Sukladno tome razvrstavanju, podjeli na stvaralačka razdoblja (faze), ovdje se istražuje zavičajni prostor u njegovoj poeziji, kako je već rečeno, ponajprije s osloncem na suvremenim književnim teorijama, osobito na Westphalovoj geokritici čije su premise: *spaciotemporalnost*, *transgresivnost* i *referencijalnost*,⁴⁶³ ali itekako i na geografskim, dijalektološkim, etnografskim, povijesnim, sociološkim i drugim istraživanjima.

3.1. *Rane pjesme* (1912. – 1917.)

Ponajprije se geokritički pristupa *Ranim pjesmama* koje su dosad bile zaobilažene, zato što ih je većina dosadašnjih priređivača njegovih pjesama procjenjivala kao nevrijedne, osobito u usporedbi s ostalim njegovim pjesmama. "Početnički" i "regionalistički" su stihovi, tvrdio je književni kritičar Stanislav Šimić, koji su uglavnom motivirani hercegovačkim zavičajem, što i nije teško zaključiti nakon čitanja, ali samo onima koji uistinu poznaju Hercegovinu dok bi drugi taj Šimićev književni prostor mogli doživjeti kao "pjesnikov proizvod".⁴⁶⁴

3.1.1. Zavičajni prostor i motivi u *Ranim pjesmama*

Najuočljiviji su pejzažni zavičajni motivi iako suvremeni čitatelji pjesama A. B. Šimića zamišljaju njegove Drinovce i Hercegovinu samo kao krš koji se vidi iz vlaka oko željezničke pruge u dolini rijeke Neretve sjeverno od Mostara, što se uostalom i navodi u geografskim opisima. Mnogi ne poznaju plodno veliko polje, zelene dubrave, guste hrastove šume koje uskraćuju pogled na okolna brda, stoga su im i nerazgovijetni motivi: *zlatnoga*

⁴⁶² Usp. Vladimir Lončarević, "Svjetlo katoličke obnove. Uz stotu obljetnicu *Luči* – 'Lista hrvatskog katoličkog đništva' (1905–2005)", *Obnovljeni život*, Zagreb, 2006., 1, str. 59–78.

⁴⁶³ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 17.

⁴⁶⁴ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 291–412.

ploda (*Žeteoci*), *okićena zlatnim klasjem* (*Pjesma o jeseni*), *k crnoj se zemlji svijaju vlati* (*Žeteoci*) itd. Većina bi čitatelja mogla pomisliti da je pjesnik pronašao negdje romantični motiv *jezero* (*Noć na jezeru*) jer im nije poznato jezero Krenica u Drinovcima koje u svako doba godine i dana izgleda čarobno, osobito na mjesecini i pod zvijezdama. Neosporne su činjenice da je pjesnik posebno doživio vožnje čamcem i kupanja na Krenici, što je i izravno utjecalo na njegovu životnu sudbinu. Tako je odlazak na jutarnje kupanje na Ivanje (1913.) prouzročio njegovo napuštanje Franjevačkoga sjemeništa i gimnazije na Širokom Brijegu.⁴⁶⁵

Krš je u Drinovcima, ipak, blizu, iako nevidljiv (u kolovozu i rujnu) iz višekilometarskih kukuruzišta i gustih dubravskih šuma. Nisu jako daleko: ni krševito Drinovačko Brdo ni krševite Gornje Grude ni krševiti širokobriješki sjever. U taj su hercegovački prostor, izrijekom u njegove rodne Drinovce, stoljećima doseljavali mnogi sa svih strana tražeći mnogobrojnom potomstvu opstanak uz polje, ali i odseljavali kad bi poljskih plodova bilo premalo.⁴⁶⁶

Premda nisu ovdje toliko važni povijesni kao geografski podatci, i prvi i drugi su među ostalima konstitutivni elementi (sastavnice) zavičajnog prostora, ne mogu se zaobići kao motivi iz prostora obuhvaćenih *Ranim pjesmama*. Uglavnom podsjećaju na tursko doba, tj. uokviruju povijesni, religijski i društveni prostor: *zveket sablje i handžara* (*Noć na jezeru*), *bijesnih turskih konja* (*Ah, evo opet...*) i sl. Umjesto slikanja doživljaja pjesnik aluzijama zahvaljuje precima, ali i ne skriva slutnje o sudbini njihova potomstva.

Motivi iz zavičajnog prostora s osloncem na povijesnim činjenicama kadikad su poticaj začudnom žaljenju za prošlim vremenima koja su se očitovala i u suprotstavljanju sudbini, stoga su i bolja od očekivane budućnosti. Pomalo pjesnik najavljuje svoju buntovničku narav, narušava predodžbu o sebi kao smjernom "slikaru" zavičajnog prostora. Što je stariji, to više bježi od pjevanja o sreći, optimizam boji pesimizmom, ne vidi sretnu budućnost svoje Hercegovine. U prostoru lijepo omeđenom, povijest bi mogla biti učiteljicom života, ali pjesnik ide naprijed bez volje za opsežnim obrazlaganjima, pravodobno shvaćajući što je pjesma i kako je treba strukturirati. Smjenjuju se motivi poprilično dinamično, oživljuju osjećaji i uspomene, razbuđuju misli i nade, šire obzori i podižu pogledi u nebo. Ritam smjene ili nizanja motiva u skladu je s povelikim tematskim rasponom i neukrotivim pogledima u

⁴⁶⁵ Usp. V. Pandžić, "Rodbinski prilozi za životopis Antuna Branka Šimića", u: *Zbornik radova i pjesama, 4. kijeovski književni susreti (Posvećeno Antunu Branku Šimiću)*, Kijevo, 2005., str. 153–157.

⁴⁶⁶ Usp. Matične knjige rimokatoličkih župa: Drinovci, Ružići, Gradac, Gradnići, Humac, Župa, Rašćane, Slivno, i drugih.

nedostižne daljine. Prepletanje motiva onemogućuje jednostavno određivanje tema pjesama. Mogle bi se izdvojiti i neke dekomponirane koje začudno imaju dvije ili tri teme premda ih, ponajprije, treba samo nazivati tematskim cjelinama, što navodi na zaključak kako je u tim pjesmama teško odrediti temu.

Etnografski zavičajni podatci nerijetko su motivi u *Ranim pjesmama*. Njihova zavičajnost može i promaknuti većini čitatelja jer podsjećaju na slične motive iz drugih krajeva, ali mogu se, unatoč svemu, razaznati po specifičnim hercegovačkim obilježjima. Posebno su dojmljivi koji podsjećaju na vjenčanja, svadbene svečanosti koje su pripadale najvažnijim godišnjim događajima pred velebnom crkvom u Drinovicima, u blizini pjesnikove obiteljske kuće, tijekom pet-šest dana prije blagdana Svete Kate (25. listopada) kada se istodobno vjenčavalo i više od deset parova. Pjesnik je to posebno doživio, stoga je u njegovim pjesmama čest motiv *crkva*, ali i drugi sugestivni motivi: *oltar* (*Žeteoci*, *Pjesma jeseni*), *sveta Kata* (*Žeteoci*) itd. Mnoštvo je biblijskih motiva, a prenio je ambiciozno u pjesme i povelik broj mitoloških motiva koji navodno čine Hercegovce zamišljenima i snenima (sanjalicama): *vilinskih dvora bajnih* (*Zimska pjesma*), *mejdani* (*Pogledi*), *nagorkinje vile* (*Kosci*) itd.⁴⁶⁷

Jako važno obilježje njegovih "početničkih" pjesama je raznovrsnost motiva iz zavičajnog prostora koji donose istinsko estetsko uživanje, potiču sanjarenje, razotkrivaju pjesnikove sitne naivnosti.⁴⁶⁸ Pjesnik više puta jednostavno tumači svoje doživljaje, nastoji što izravnije predočiti slike svoga krajolika, želio bi biti realist s istodobnim romantičnim zanosima i igrama riječi, pa ponudi u gotovo svakom stihu ugodan susret s vizualnim slikama, vrlo rijetko susret s auditivnim slikama makar intenzivira ritam, počne nizati stare metafore. Očito je A. B. Šimić već kao mladi pjesnik, "čuđenje u svijetu", išao "zemljom" i prepustio svojim "velikim i nijemim očima" da "rastu pored stvari", tj. naslonio je "uho" na šutnju koja "okružuje i muči" te stvari, pa zauvijek ostao "vječno treptanje u svijetu".⁴⁶⁹

U Šimićevoj početničkoj i regionalističkoj poetskoj reprezentaciji Hercegovine, po horizontalnoj i vertikalnoj liniji, samo su povremeno istaknute jasne fundamentalne geografske kategorije te uokviren geografski prostor (površina, reljef, prostorni-vremenski slijed i dr.) koji je izvor teško izbrojivih motiva, ne samo vanjskih nego i unutarnjih. Izobilje

⁴⁶⁷ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 74–76.

⁴⁶⁸ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 387–390.

⁴⁶⁹ A. B. Šimić, *Pjesnici*, prva pjesma u *Preobraženjima*.

je statičnih zavičajnih motiva, a nešto je manje dinamičnih, osobito u pjesmama koje je Stanislav Šimić odredio kao izrazito "regionalističke" ili "matoševske", tj. koje pripadaju drugom dijelu *Ranih pjesama* (1915. – 1917.):

"Već od početničkih njegovih stihova iz 1913 i 1914, objelodanjenih u ondašnjih omladinskim listovima, i ostalih što su dosad bili neobjavljeni, razlikuju oni koje je napisao 1915. Naime, poezija Matoša, onda dostupna samo u godištu poneke revije, i to djelomice, pa pjesme u zbirci *Hrvatska mlada lirika*, 1914, štivo su mu kojim se oduševljava, te počinje pisati kao matoševac: regionalističku poeziju, feljtonističku prozu i, 1916, kritiku o ponekoj knjizi, koja je onda bila izdana. Učenik u V. i VI. razredu gimnazije, šesnaestogodišnjak, 1915–1916, u vrijeme Svjetskog rata I, u Vinkovcima, pa u Zagrebu, eto se duhovno pridružuje družini matoševaca – regionalistima: Ljubi Wiesneru, Nikici Poliću, Karlu Hausleru, Zvonki Milkoviću."⁴⁷⁰

Stanislav Šimić tvrdi o pjesmama svoga brata A. B. Šimića koje su nastale u razdoblju od 1915. do 1917., "poslije onih najprvašnjijih, među kojima su dvijetri naivno lirske, kao narodne", da su u većini regionalističke "slike pejzaža, seoskog života, idile, slika jutarnjih i večernjih vidika u Hercegovini", ali "regionalizam matoševaca, koliko god je izraz života skučenog i kojega je prostor uzak, u vremenu je neograničen", tj. "trajan je", a "podrijetlom je iz kulture naroda i jezika u kojima je nastao". Pridodaje da je to narodni "izraz koji je umjetnina" zato što je "poezija", "opća kulturna vrijednost", a "među prve sasvim cjelovite umjetnine u hrvatskom jeziku pripada baš regionalistička poezija", stoga neosporno "u antologiju" takvoga hrvatskoga pjesništva "pristaju i tri, četiri pjesme A. B. Šimića iz prvoga mu pjesničkoga razdoblja" u kojemu se našao kao najmlađi predstavnik regionalizma kojega se i prvi odrekao.⁴⁷¹

Osobito je važno za ovaj doktorski rad, ali i zanimljivo predstaviti, kako je A. B. Šimić kao pučkoškolac bilježio drinovačke etnografske podatke što je posvjedočio njegov brat Stanislav Šimić.⁴⁷² Prema obiteljskim zapamćenjima na zapisivanje narodnih usmenih priča, pjesama i građe o narodnom životu ponajprije su ga poticali drinovački učitelji i župnici koji su sudjelovali u etnografskim i etnološkim poslovima početkom 20. stoljeća u Hercegovini, ali i jedan austrijski inženjer, mjeritelj, koji je stanovao u kući njegova oca, a u slobodnom

⁴⁷⁰ S. Šimić, n. dj., str. 294.

⁴⁷¹ Isto, str. 304–305.

⁴⁷² Isto, str. 291–292.

vremenu bilježio razne etnografske podatke te crtao Drinovčane i Drinovčanke u narodnim nošnjama.⁴⁷³

Važno je također napomenuti kako je svakodnevno A. B. Šimić među očevih pedesetak knjiga birao i čitao knjige Ivana Zovka,⁴⁷⁴ tada već pokojnoga učitelja i sakupljača hrvatskoga narodnog blaga u Bosni i Hercegovini: *Hercegovke i Bosanke: Sto najradije pjevanih ženskih pjesama* (Sarajevo, 1888.) i *Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni* (Mostar, 1899.). Prelistavao je i knjigu Antuna Radića *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (Zagreb, 1897.) koju je katkada čitao njegov otac Martin Šimić.⁴⁷⁵ Počeo je pisati pjesme najvjerojatnije kao dvanaestogodišnjak, objavljivati kao trinaestogodišnjak, a zapravo je ponajprije "sabirao" građu "o narodnom životu".

Školovanje na Širokom Brijegu te kratki boravak u Mostaru omogućili su A. B. Šimiću upoznavanje etnografske građe iz većeg dijela Hercegovine. Ne treba zaboraviti da je onodobno poklanjana velika pozornost etnografskim istraživanjima te su predstavljana u zbornicima i časopisima što je na njega neprijeporno utjecalo,⁴⁷⁶ ali ne treba prijeći ni preko činjenice da je riječ o iznimno darovitom pjesniku koji je "vidio i čuo" što drugi nisu mogli.

A. B. Šimić nije jako cijenio svoje rane pjesme koje je napisao do devetnaeste godine, ali potrebno je istaknuti u skladu s temom doktorskog rada kako većina tih pjesama sadrži mnoštvo geografskih te osobito etnografskih podataka. Neki se često ponavljaju, a većina takvih pjesama, svojevrsnih "pjesničkih putopisa" o Hercegovini, ponajprije donosi produkciju zavičajnih prostora "s endogenoga gledišta", tj. "bliskih prostora" koji su obilježeni "autohtonom vizijom prostora", zatim produkciju zavičajnih prostora "s egzogenoga gledišta" ili "viziju putnika" koja je ozračena egzotikom te produkciju zavičajnih prostora s "alogenoga gledišta" ili njihovu viziju koja se nalazi među dvjema prethodnima (bez "familijarnosti i egzotike"!)." Ta bi treća produkcija zavičajnih prostora – među prvom (stvarnom, realnom, materijalnom) i drugom (zamišljenom, imaginarnom, mentalnom) – koja je izrazito rjeđa u *Ranim pjesmama* nego u ostalim Šimićevim stvaralačkim razdobljima,

⁴⁷³ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 54.

⁴⁷⁴ Učitelj i folklorist Ivan Zovko rođen je 1864. u Mostaru, a umro je 1900.

⁴⁷⁵ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 54.

⁴⁷⁶ Primjerice, u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* u izdanju JAZU (HAZU).

⁴⁷⁷ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 208–209.

mogla biti nazvana *trećim prostorom* prema Edwardu W. Soji⁴⁷⁸ (na engleskom *thirdspace*),⁴⁷⁹ što navodi na zaključak da je istodobno realna i imaginarna.

*

Izdvojeni primjeri iz *Ranih pjesama* u kojima je ponajviše zamjetna Šimićeva Hercegovina raščlanjivani su u skladu s geokritičkim premisama (spaciotemporalnosti, transgresivnosti, referencijalnosti) s posebnim obzirom na prostorne referente: selo, polje, jezero, kuće, njive, čamac, smilje, nebo, dolina, crkva, gaj, brda, vrt i druge.⁴⁸⁰ Svrsishodno je istaknuti da su izrazito zamjetni etnografski podatci o kućama kao prostoru za stanovanje (življenje) i o načinu stanovanja. Kamen je najprikladnija i najjeftinija građa za kuću u Hercegovini, stoga se lako može zaključiti prema pjesmama da su sve kuće "kamene", tj. građene od kamena. Imaju male prozore (pendžere) koji čuvaju od velike hladnoće i jakoga sunca te u skladu s običajima od pogleda prolaznika, ali mogu zadovoljavajuće poslužiti za gledanje prolaznika i obiteljskih gostiju. Kamen je obično "bijel" te su tako zamjetni "domovi" koji "drijemlju" "u hladu starih lipa" (*Idila*). Zapravo su zidovi bijeli dok je kuća bila još nova, a poslije su domaćini bijelili samo prostor oko prozora i vrata.

Jasan je i novi način podizanja krovova. Početkom 20. stoljeća u Drinovcima su pojedini imućniji domaćini počeli crijepom zamjenjivati tradicionalne ploče koje su uglavnom vađene u naselju Ploca. Posebno je "liep" dojam ostavljao krov s crvenim crijepom koji uranja u maglu:

"Kako je liepo: crvena boja

Krovova u maglu roni."⁴⁸¹

(*Svietlo jutro*)

U rekonstrukciji određenog mjesta (najvjerojatnije pjesnikovih rodnih Drinovaca) u skladu s arheološkim načelima nameće se činjenica o nevelikim i skromnim kamenim kućama koje obvezno imaju posebno važan ili nezaobilazan "kameni" prag.⁴⁸² Služio je obitelji ili zadruzi, osobito domaćici za sjedenje i odmor, ali i u skladu s običajima kao glavno mjesto za

⁴⁷⁸ Usp. E. W. Soja, n. dj., str. 62.

⁴⁷⁹ Sojino te Westphalovo raspravljanje o produkciji prostora blisko je Lefebvreovu određenju i redosljedju: "osjetilni prostori", "zamišljeni prostori" i "proživljeni prostori". Usp. H. Lefebvre, n. dj., str. 53.

⁴⁸⁰ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 17. i 19–240.

⁴⁸¹ Antun Branko Šimić, *Rane pjesme*, Split, 2011., str. 68.

⁴⁸² Usp. B. Westphal, n. dj., str. 192.

doček članova obitelji koji se vraćaju kući (*Na kućnom pragu*), osobito muških osoba (svekra, muža, sinova):

"O majko, došo sam k tebi
Iz tuđih, dalekih strana –

(...)

Ti šuteć' i zureć' u me
Na prag si kameni sjela;..."⁴⁸³

(*Na kućnom pragu*)

Pjesnikova majka Vida Šimić, rođ. Tomas, u dubokoj se starosti posebno sjećala povrataka u obiteljski dom svojih šestoro djece koja su se školovala izvan Drinovaca pa je isticala i stari (turski) običaj koji je njoj jako smetao te često ga je kršila. Nije smjela ni poljubiti ni zagrliti svoje sinove ako je u blizini bio netko od muških članova obitelji ili susjeda, ali mogla je tako pozdraviti svoje kćeri jer se to smatralo "ženskim poslima".

Imajući pred očima svoju majku, ali i druge hercegovačke žene te osobito djevojke, A. B. Šimić je ponajprije predočio u *Ranim pjesmama* "stvarnu hercegovačku žensku geografiju",⁴⁸⁴ a zatim je ponudio "katalog imaginarnih hercegovačkih žena", ne zaboravljajući neraskidivost stvarnih i imaginarnih prostora. Tu je "stvarnu i imaginativnu hercegovačku žensku geografiju" u *Ranim pjesmama* etablirao na temelju dječjih i mladeških iskustava u zavičajnom prostoru, a nakon što se strašno razočarao u gradskom prostoru, oblikovao je i "imaginativnu gradsku žensku geografiju" koja je umnažala nove "kataloge imaginarnih gradskih žena".⁴⁸⁵

U "hercegovačkim ženskim geografijama" posebna je uloga namijenjena djevojkama koje šeću "po dvoru" (dvorištu) svoje kuće ili stidljivo sjede na kućnom pragu, osobito u predvečernjim satima kada su im se mogli (smjeli) na određenoj udaljenosti približiti mladići te s njima razgovarati. Djevojke su nadzirali obično ženski članovi obitelji i muška djeca. U narodnim pričama moglo se čuti da su neke djevojke uzaludno danima i godinama sjedile na

⁴⁸³ A. B. Šimić, n. dj., str. 12.

⁴⁸⁴ Usp. Amy Wells-Lynn, "The Intertextual, Sexually-Coded Rue Jacob: A Geocritical Approach to Djuna Barnes, Natalie Barney, and Radclyffe Hall", *South Central Review*, 2005., vol. 22, br. 3, str. 79. i B. Westphal, n. dj., str. 204.

⁴⁸⁵ Isto.

kućnom pragu u očekivanju povratka svoga dragog iz rata ili tuđega svijeta pa je kućni prag postao i simbol čekanja onih koji neće doći:

"Na kamenom pragu mirno sjedi jedna
Djevica blijeda – tužna, nalik Boli.
Usnice joj tio dršću – možda moli,
Što li joj je, Bože, što je tako bijedna?"⁴⁸⁶
(*Nedjelja*)

Pred svakom kućom redovito su se nalazili orah i murva (dud). Sadili su ih obično domaćini uz nove kuće te zazivali Božji blagoslov iako je i u Drinovcima bilo i onih, posebice ljudi podrijetlom iz sjevernih hercegovačkih krajeva, koji su orah smatrali nesretnim drvom, ali većina ga je smatrala čuvarem kuće makar je svojom visinom privlačio udar groma.⁴⁸⁷ Orah i murva (dud) imali su i posebnu prehrambenu ulogu:

"U zraku dah. To slazi podne vruće
Sa blizih brda – il diše murva zrela,
Što granama se sa orahom splela."⁴⁸⁸
(*Mjeseca srpnja*)

Pjesnik izravno ne navodi ni u jednoj pjesmi, ali jasno je da su sočni murvini plodovi bili važni za prehranu u lipnju i srpnju nakon nestanka trešanja. Orasi su skupljani u rujnu i uglavnom čuvani do Božića i Nove godine kada su nerijetko služili za darivanje djece, ali i odraslih osoba, posebice kada se odlazilo u goste.

Brežuljkasti dijelovi Drinovaca vrlo su prikladni za voćke, osobito trešnje, višnje, marelice, smokve, bademe itd. Uz kuće su se obvezatno nalazili vrtovi u kojima se sadilo povrće, a obično su bili puni stabala smokava koje su bile važne za prehranu ljudi:

"Sela eno. Bieli slap u suncu blista.
Domovi uz bašče smokavâ se vide."⁴⁸⁹
(*Put u dolinu*)

⁴⁸⁶ A. B. Šimić, n. dj., str. 54.

⁴⁸⁷ Usp. Tomo Vinščak, *Vjerovanja o drveću u Hrvata*, Jastrebarsko, 2002., str. 39.

⁴⁸⁸ A. B. Šimić, n. dj., str. 60.

⁴⁸⁹ Isto, str. 72.

Pjesma *Put u dolinu* možebitno je inspirirana nekim posjetom Peć-Mlinima, dijelu Drinovaca na izvoru rijeke Tihaljine. Kao dijete je A. B. Šimić često odlazio u drinovački zaselak Ploca gdje je rođena njegova majka, a poznato je po velikim naslagama kamenih ploča za krovove kuća i mnoštvu smokava. Nešto niže i južnije su Peć-Mlini u koje se svakodnevno na desetcima konja, mazga i magaraca dopremalo žito za mljevenje uglavnom iz okolnih dalmatinskih sela. U svakom slučaju pjesnik je postavio određeno mjesto u središte svoje pozornosti i kao stvarni i kao imaginarni prostor, ali omogućio je i očekivanim čitateljima sličan odnos prema stvarnom i imaginarnom prostoru.⁴⁹⁰

Dok su Turci vladali u Hercegovini, katolički Hrvati gradili su kuće uglavnom na brdskim, nepristupačnim područjima, a nakon prestanka njihove vlasti sve je više kuća građeno uz cestu. Tako je pjesnikov otac napravio veliku kuću uz glavnu cestu što mu je omogućivalo bavljenje trgovačkim i gostioničarskim poslom:

"Gdje dom moj stoji uz široki drum
I pred njim stara murva, što je davno
Slušala bijesnih turskih konja šum
I zveket mača u sumračje tavno..."⁴⁹¹

(*Ah, evo opet...*)

Nije A. B. Šimić štedio na opisima ili pjesničkim slikama svoga zavičajnog prostora, osobito svojih rodni Drinovaca koji su opkoljeni sa sjevera i sjeverozapada prostranim poljem, a s južne strane brdima i kamenjarom. U skladu s time su se njegovi Drinovčani uglavnom bavili poljodjelstvom, stočarstvom, vinogradarstvom, ali bilo je strastvenih lovaca i čak profesionalnih ribara na jezeru Krenica, rijeci Vrljici ili poplavljenom polju tijekom jeseni, zime i ranog proljeća koji su plaćali državnu pristojbu za taj posao.

Zanimljivo je istaknuti da su u tome hercegovačkom mjestu nerijetko valovi izazivali veliku buku, a stizali su katkada kada su poplave bile velike i do tridesetak metara od pjesnikove kuće. Izazivala ih je bura i osobito orkanski sjeveroistočni vjetar koji u Drinovicima zovu blackulja. O nevoljama koje izazivaju bura i blackulja stvorene su mnoge priče koje su zasigurno utjecale na pjesnika A. B. Šimića, a tome treba pridodati i njegova iskustva sa Širokog Brijega koje je poznato kao mjesto gdje bura najjače puše u Hercegovini.

⁴⁹⁰ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 185–187.

⁴⁹¹ A. B. Šimić, n. dj., str. 16.

U skladu s tim iskustvima motiv vjetra imao je važnu ulogu u *Ranim pjesmama* A. B. Šimića, ali i u ostalim stvaralačkim razdobljima.

*

U Šimićevim *Ranim pjesmama* svenazočne su pjesničke slike koje nude podatke o običajima domaćega svijeta koji se manifestiraju u međusobnoj komunikaciji te o načinu svagdašnjeg života. Pjesnik je bio uporan i promišljen promatrač koji je dobro uočavao i zaključivao te nakon svega prenio te podatke u svoje pjesme.

"Niz bielu cestu zamiču pralje

Noseći rublje na glavi..."⁴⁹²

(*Svietlo jutro*)

Peračice (pralje) odlazile su najčešće na jezero Krenicu, rijeku Vrljiku ili u Peć-Mline na izvor rijeke Tihaljine. Taj su običaj osobito zadržale neke žene sve do 1980-ih smatrajući kako se nigdje ne može oprati rublje tako dobro kao na Krenici.

Drinovci su tijekom 19. stoljeća bili glavni cilj doseljavanja ljudi iz Dalmatinske zagore (Zabiokovlja) te mnogih hercegovačkih mjesta jer su bili selo s najviše plodne zemlje (ako je voda pravodobno otišla), stoga se može govoriti o mješavini običaja i govora koje o Drinovcima nije davalo jedinstvenu sliku. Lirski subjekt antropološki iznosi i podatke o boji očiju kod većine ljudi u svom zavičaju⁴⁹³ te najavljuje barem usputnu zaokupljenost identitetskim ili antropogeografskim prostorom koji će se očitovati i u dragoj plavoj boji (plav, plavokos, plavkast, plavetan...). Vrlo rijetke su plave ili zelene oči u Šimićevu zavičajnom prostoru. Imajući na umu da je mnoštvo osoba imalo smeđe oči, posebnu su pozornost privlačile izrazito crne oči:

"Dok suza sja ti u dva oka vrana,

Zar već prvim časom odmah Bol te sreće?"⁴⁹⁴

(*Septembar*)

Lirski subjekt je i sudionik određenih događanja pa je tako još bolje razumio ponašanje ljudi u svome svagdašnjem okruženju pa je zarana zamijetio stidljivost djevojaka ("rumenih" i "blijedih") koje su odgajane za samozatajne, šutljive i poslušne žene. To je bila

⁴⁹² Isto, str. 68.

⁴⁹³ Usp. J. Vion-Dury, n. dj., str. 94–99.

⁴⁹⁴ A. B. Šimić, n. dj., str. 24.

gotovo njihova stroga obveza, osobito pred stranim osobama. Djevojke koje su pokazivale više stida, tj. rumenila, bile su poželjnije za udaju jer se smatralo da će biti poslušne i radine. O onima koje se ne bi od stida zarumenile u susretu sa stranim osobama, nije se lijepo govorilo pa su im bile umanjene mogućnosti za udaju.

Djevojke u Drinovcima – kao i u cijeloj Hercegovini – morale su uvijek biti uredno obučene ako dolaze u središte sela. Svoju glavu i blagdansku ("misnu") odjeću obvezno su kitile cvijećem osim u Korizmi, a prilagođivale su ga godišnjem dobu:

"Idem uskim drumom. Nigdje nikog nema,
Samo cura neka s kitom poljskog cvieća
Stala je do puta. Rumeno posvema

Njeno mlado lice tajnim plamom gori,
A usne se smieše smieškom pramaljeća
I smieškom šipka, što u vrtu zori."⁴⁹⁵

(*Pod ljetnim suncem*)

U pjesmi *Žeteoci* "mlađane mome ko vite jele" žanju zrelo žito, a na grudima su istaknule bijele ljiljane te žuti, bijeli ili ružičasti šeboj na čelu ili u kosi. Jasna je poruka toga kićenja. Htjele su se svidjeti "momcima" koji "vežu klasje u svežnje kitne". Donedavno je još bilo starih ljudi koji su mogli posvjedočiti da je u plodnome Drinovačkom polju žetva ili "žanje žita" bila prigoda za pokazivanje kršnoće i radinosti djevojaka koje su se željele najesen udati, nekoliko dana prije blagdana Svete Kate.

Uz proslavu Ivanja vežu se najzanimljiviji običaji u Drinovcima koje na sjeveru krasi – jezero Krenica, na zapadu – rijeka Vrljika, a na jugu – Peć-Mlini, izvor rijeke Tihaljine, te još mnoštvo malih izvora. Ivanjsku zoru su dočekivali gotovo svi mladi ljudi, ali i povelik broj starijih, kupajući se u jezeru, rijekama ili izvorima iako su fratri to strogo kritizirali. Ivanje 1913. sudbonosno je bilo za četrnaestogodišnjeg dječaka A. B. Šimića ili tada širokobriješkog sjemeništara koji je zbog odlaska s društvom na jezero Krenica bio jako kritiziran u Franjevačkom sjemeništu na Širokom Brijegu pa ga je i morao napustiti.⁴⁹⁶ Njegovi odgojitelji su smatrali da je slijedio nekršćanske običaje. Moglo bi se reći da je

⁴⁹⁵ Isto, str. 28.

⁴⁹⁶ Usp. V. Pandžić, n. dj., str. 153–157.

hrvatska književnost dobila jednoga od najboljih pjesnika, zato što je slijedio stare narodne običaje.

Kao što je poznato prema Šimićevoj bilješci, prvu je verziju pjesme *Ivanje* napisao u večernjim satima 23. lipnja 1913., tj. večer prije Ivanja, a poslije ju je samo doradio. Uoči Ivanja redovito su bile zapaljene vatre na hercegovačkim brdima i brežuljcima te onodobno su se mogli iz Drinovaca vidjeti "svitnjaci" na gotovo cijelom području Imotsko-bekijskog polja:

"I sve to više krijesova biva –
Sjutra je Ivanje sveto, –
Sve u veselju milome pliva,
Jer ljeto stiglo je eto..."⁴⁹⁷

(*Ivanje*)

Na A. B. Šimića je poseban dojam ostavljao godišnji blagoslov žita u Drinovicima, obično krajem lipnja ili početkom srpnja na Brišniku, livadskom prostoru kraj jezera Krenica, ili na nekome povišenom mjestu s kojega se pružao pogled na veći dio sela. Morali su sudjelovati svi župljani koji su mogli hodati. Bez zajedničke molitve smatralo se da blagoslov neće biti uslišen. Nekoliko dana se selo pripremalo za tu godišnju svečanost. Uz župnikov nadzor trebalo je pripremiti, prikladno opremiti i čuvati taj prostor na kojem će misnik reći svetu misu:

"Pod šatorom bielom misnik misu misi:
Kazula ko srma u suncu se blista,
Zvone svete rieči i kreću glasi tisi
U bjelinu dana i svjetlost zraka čista.

(...)

Dotle ko da s bielom oblaka s visina
Smieši se neko lice dobro i oči plave,
A dvie duge ruke prozirne i biele
Žitima i puku blagoslove diele."⁴⁹⁸

(*Blagoslov žita*)

⁴⁹⁷ A. B. Šimić, n. dj., str. 19.

⁴⁹⁸ Isto, str. 64.

Drinovčani su bili poznati kao bogobožni i čudoredni ljudi što je neosporno uspjeh strogih franjevačkih župnika. Velik broj svećenika rođen je u Drinovcima pa i A. B. Šimić također je namjeravao biti svećenik, franjevac. Molitva mu je nerijetko nadahnuće za pisanje pjesama. Doživljavao je i prigovore jer su pojedinci smatrali da on kao pjesnik nema pravo na takve oblike slobodnog izražavanja. U ranoj pjesmi *Hosana*, predočujući sliku molitve na otvorenom prostoru dok "sunčani dragulji sjaje se sjajem žeženoga zlata" i dok "pjevaju ljupko veseli slavulji", radosno kršćanski uspostavlja suodnos među zemaljskim i nebeskim prostorom:

"Dokle sve tako bujno život cvjeta,
S radosti dršće svakog stabla grana.
Čuj! nedaleko poklik mnoštva svieta
Ori se burno: 'Hosana! – Hosana! –'"⁴⁹⁹

(*Hosana*)

U skladu s kršćanskim načelima A. B. Šimić je slavio sreću mnogobrojne obitelji koja je "na prvom mjestu" brige u njegovoj Hercegovini. Tradicionalno je majka u središtu pozornosti svoje djece, a zadužena je za njihov odgoj.

U pjesmi *Glas iz daljine* lirski subjekt usmjeruje misli "iz daljine" na majku koja nikada ne zatajuje roditeljsku ljubav:

"Majko! Ja znam, ti sada tamo sjediš
pred domom u hladu; predeš tanke niti...

A pokraj tebe do tri brata moja
sa malom sekam smiju se i zbore..."⁵⁰⁰

(*Glas iz daljine*)

Zamišljajući zasigurno obiteljski dom, A. B. Šimić je napisao pjesmu *Glas iz daljine* najvjerojatnije u drugom dijelu svibnja 1914. u Vinkovcima. Tada je već u njegovim Drinovcima bilo ljepše u hladovini nego na žestokom suncu. Nestrpljivo je očekivao kraj školske godine i povratak u rodno mjesto kao što se oduvijek tome raduju mladi ljudi, ali pjesnik znakovito misli samo na majku, ne na oca koji financira njegovo školovanje "u

⁴⁹⁹ Isto, str. 42.

⁵⁰⁰ Isto, str. 15.

daljini". Moglo bi se ustvrditi da je to prva njegova pjesma u kojoj iskreno predstavlja svoj obiteljski prostor.

*

U *Ranim pjesmama* A. B. Šimić često spominje i jezgrovito opisuje mjesta na kojima se susreću mladići i djevojke. Najčešće su se viđali u predvečernjim satima kada djevojke odlaze po vodu, vjerojatno na jezero Krenicu, rijeku Vrljiku ili izvore u Peć-Mlinima, ali i na dubravske bunare i cisterne ili čatrnje.

Posebno je teško bilo onima koji su se htjeli susresti prije odlaska u svijet ili u rat jer su nerijetko roditelji zabranjivali kćerima susrete s mladićima koji su na odlasku:

"Čuj! curo mlada moja, kad suton plavi padne
Na zdenac dolje dođi kraj duge njive one,
Gdje miris žita plije i tihi vjetri hladne
I kaplje vode zvone.

(...)

Ah – preko oceana, gdje tebe ne će biti,
Gdje jecat će mi duša sva izmorena bolom –
Tek načas možda u noć niemu ja ću sniti,
Gdje s tobom stupam dolom."⁵⁰¹
(*Pri polasku*)

U Šimićevim Drinovcima se početkom 20. stoljeća smatralo da će brzo biti prekinuta ljubavna veza između mladića i djevojke ako se sastaju ispod usamljenoga hrasta (duba) ili brijesta. Govorilo se da u takvu ljubav obično "udari grom" iako je hrast nazivan "svetim drvom". Često se pričalo kako je grom uistinu više puta udario u hrastove pod kojima su se zabavljala društva djevojaka i mladića.⁵⁰²

Očekivana je čvrsta i trajna ljubav koja će voditi u brak ako je započela ispod drijena sa zrelim plodovima, drveta po kojem su Drinovci dobili "blagoslovljeno" ime, jer je smatrano posebnim "svetim drvetom" zato što je i Isusov križ bio napravljen od drijena.

⁵⁰¹ Isto, str. 30.

⁵⁰² O takvim događajima pronađeni su podaci u knjigama umrlih nekih hercegovačkih župa.

Najsretnija je ljubav koja je začeta ispod lipe⁵⁰³ koja se nalazila na "raspuću" glavne ceste i ulaza u crkveno dvorište u Drinovcima, u blizini velebnoga crkvenog stubišta, osobito ako su se mladić i djevojka nakratko susreli i porazgovarali u lipnju dok lipa širi opojni miris. Nerijetko su majke mladića i djevojaka upravo priželjkivale pa i katkada organizirale upoznavanje pod tom lipom u središtu Drinovaca⁵⁰⁴ koja je čvrsto stajala još nekih sedamdesetak godina nakon što ju je mladi pjesnik uključio u svoju pjesmu:

"Na raspuću lipa kitna
Razdragani sanak snije,
Sa nebesa zvijezda sitna
Na nju srebren-trake lije
Ali lipa dalje, dalje sanja –

Pala na nju mila spominjanja..."⁵⁰⁵

(U krilu proljetne noći)

Ljubavni sastanci nerijetko se događaju uz bunare kojih ima diljem Dubrave, ponajljepšega i najpitomijega ravničarskog dijela Drinovaca punog pašnjaka, voćnjaka i šuma, koji je početkom 20. stoljeća bio slabo naseljen, ali većina Drinovčana imala je zemlju ili u dubravskim stajama držala stoku koju su čuvali mladići i djevojke:

"Hiti Noć... a dolje na bunaru
Mek se šapat dviju duša čuje
I sve tiše – tiše biva."⁵⁰⁶

(Ljetni nocturno)

Dolazili su u Dubravu – gdje su djevojke ljeti čuvale uglavnom krave – mladići iz susjednih Sovića, Gorice, Gruda, Runovića, Vinjana i drugih sela. Djevojkama i mladićima

⁵⁰³ Usp. T. Vinščak, n. dj., str. 68.

⁵⁰⁴ Posadio ju je 1895. ili 1896. njegov stric Mate, nakon što je sagrađena velebna župna crkva sv. Mihovila, uz kamenu Gospinu kapelicu koja je tridesetak centimetara bila odmaknuta od velikoga zida koji je opkoljavao vrlo prostrano crkveno dvorište. Sve je blagoslovio njegov rođak biskup fra Paškal Buconjić. Brzo je ta lipa izrasla za razliku od drugih lipa koje su bile posađene u blizini crkve i župnog ureda pred kojima se također sretala mladež nakon nedjeljne i blagdanske mise. Mate Šimić, poznat kao iznimno kršan mladić koji je s bratom Stjepanom bio predstavljen caru Franji Josipu I. u Beču, nije imao djece, zato je zavjetovao kapelicu i lipu. Desetljećima je potican prolazak mladenaca ispod te lipe jer se vjerovalo da će nakon toga imati djecu. Usp. J. Šimić, n. dj., str. 188–190.

⁵⁰⁵ A. B. Šimić, n. dj., str. 14.

⁵⁰⁶ Isto, str. 27.

zabranjivali su roditelji ljubavnu vezu ako njihovi izabranici i izabranice nisu bili "dostojnoga" roda i imetka. Mnoge ljubavne veze su razorene jer ih roditelji nisu odobravali. A. B. Šimić je još kao dječak volio odlaziti u dubravske livade i šumarke, ali naziv dubrava je "poopćio" te pisao malim početnim slovom:

"I ja bih tako slatko usnuo ko diete,
Puno snova o leptirima, što lete,
Da između lišća i iza šipraga
Ne nazreh znano lice i dva oka draga:
Dokralo se – eto – zlato moje za mnom
Poljskim stazama i gajem i šumom tamnom,
pa ljepša nosi meni – moja nimfa i vila –

Sav sjaj i čar i gizdu procvjetalih aprila."⁵⁰⁷

(Aprilsko snatrenje u dubravi)

Golub i golubica u Drinovicima simboliziraju nježnu ljubav kojoj prijeti uništenje zbog naprasnog razdvajanja mladih zaljubljenika u različitim okolnostima. Nasuprot tome je cvijeće koje čvrsto povezuje mladića i djevojku pa su se od ranoga proljeća do kasne jeseni djevojke kitile izrazito mirisnim mesliđanom (bosiljkom) kad su odlazile nedjeljom i blagdanom u crkvu. Brižno su ga uzgajale sve do blagdana Svete Kate. Tada se "pred oltar" vodi "lane" iako nema "više ruža i jorgovana", ali dobro se čuje svatovska pjesma:

"Ta jesen brzo stignut će rana
i doći sveta s njom Kata;
nestat će ruža i jorgovana
u bašči njihova zlata.

Al svud će pjesma brujiti vedra
kad prve panu nam slane,
i s čežnje lake drhtat će njedra,

pred oltar vodit se lane."⁵⁰⁸

(Žeteoci)

⁵⁰⁷ Isto, str. 74.

⁵⁰⁸ Isto, str. 13.

Djevojke su okićene cvjetovima odlazile u crkvu u središtu sela gdje je svake nedjelje nakon mise održavana dvosatna "šetnja" i plesalo se u kolu. Tijekom svibnja su na grudi stavljale bijele "lijere" (liljane) ili cvjetove bijele perunike, a iznad čela su u pletenice zatakle grančicu šeboja:

"Mlađane mome ko vite jele
Žanju već žito to zrelo;
Na grudima im lijeri se bijele,
Šeboj im okiti čelo."⁵⁰⁹

(*Žeteoci*)

Mladići su se u svibnju kitili plavim perunikama koje su ponosno zaticali u svoje perčine prebačene na prsi. Pojedinci su nosili i po nekoliko cvjetova, zataknutih u rupice za izvezeno puće bijele košulje. Oženjeni muškarci nisu se kitili cvjetovima. Jedino su se mladi udovci priključivali mladićima u kićenju cvjetovima i pjevanju.

Pojedine su se djevojke u lipnju i početkom srpnja kitile raznobojnim makovima koji su izrazito crveni. Nisu ti cvjetovi na jakom suncu mogli dugo izdržati, ali i ostavljali su trag na djevojačkoj odjeći:

"Sreo sam te, zlato. Tihana i laka
Uskom selskom stazom stupala si k meni;
Rosna, blijeda ruža i cvijet od maka
Smiješili se ljupko s tvojih grudi sneni".⁵¹⁰

(*Susret*)

Svećenici su prigovarali djevojkama zbog prenaglašenoga kićenja cvijećem, ali to nije bilo moguće suzbiti u Drinovcima gdje su se na kraju 18. i početku 19. stoljeća prikupili sa svojim običajima mnogi pojedinci, obitelji i cijele zadruge koje su imale i pedesetak članova, a cvijeće je bilo najbolje sredstvo za asimilaciju u novome životnom prostoru. Mladom pjesniku A. B. Šimiću jako se sviđala kićenost djevojaka iako je bio franjevački sjemeništarač. Zbog toga su mu strogo prigovarali njegovi odgojitelji tvrdeći da mu nije prikladno zagledati se u djevojke i o njima razmišljati.

⁵⁰⁹ Isto.

⁵¹⁰ Isto, str. 22.

Osobito je A. B. Šimić cijenio djevojačku vjernost. U zimskim danima bilo je vrlo malo sačuvanog cvijeća, ali bilo je osušenoga, mirisavog smilja koje je također namijenjeno dragoj osobi:

"Ne, ne smiem dati! Moj je dragi otišo
U dalek kraj, da bje l'uti boj,
I dođe l' ikad, to će bit mu lovorje,
A ne dođe li – bolni spomen moj!..."⁵¹¹
(Smilje)

U toj se pjesmi zapravo nalaze podatci o djevojačkom izražavanju ljubavi darivanjem smilja te uobičajenoj čvrstoj vjernosti dragom koji u dalekom kraju sudjeluje u ratnim događanjima. Mladićko je cvijeće bio jorgovan. Nosili su ga u perčinu koji je godinama pripreman za mladićko doba. Budući da jorgovan cvjeta u travnju i svibnju, mladić je darivanjem jorgovana izražavao ljubav djevojci i najavljivao pet-šest mjeseci unaprijed vjenčanje u danima prije Svete Kate.

Svatove su kitili također prirodnim cvijećem. Djevojke koje su očekivale udaju uzgajale su bosiljak i krizanteme sve do kraja listopada, a ružmarin tijekom cijele godine. Pjesnik je duboko doživljavao vesele svadbene svečanosti.

*

U Šimićevim *Ranim pjesmama* svenazočni su stvarni prostori njegova hercegovačkog zavičaja, ali i neograničeni imaginarni prostori, što geokritičari određuju kao "nerazdvojivo prepletanje realnoga svijeta i njegove drugosti" u okolnostima presijecanja dijakronije i sinkronije ljudskih prostora.⁵¹² U njegovoj prvotiskanoj pjesmi pod naslovom *Zimska pjesma*, koju je objavio početkom 1913. u zagrebačkoj *Luči*, izražava doživljaj zavičaja nakon što "uvenuše davno ruže i mirisni jorgovani" te umuknuše "zvuci pjesme davnog pramaljeća" koji "pjesničku nježnu dušu" dižu do "carstva sreće i užitka" i "dalekih vilinskih dvora bajnih". Ističe narodno vjerovanje po kojemu su "najljepši dvori" u kojima obitavaju vile. Ponavlja se taj motiv u nekoliko pjesama jer prostrani Drinovci bili su u zapadnohercegovačkim okolnostima, prema narodnom pričanju i zabilježenim predajama, izrazito "prikladan prostor" za vile koji čine jame, dolci, špilje (pećine) i ponori koji odvođe vodu iz najplodnijega polja

⁵¹¹ Isto, str. 35.

⁵¹² Usp. Sidonia Bauer, *La poésie vécue d'André Velter*, Berlin, 2015., str. 78.

između rijeke Save i Jadranskoga mora, ali i veliki hrastovi u Dubravi pod kojima vile plešu u kolu prije nego što se popnu na grane s kojih potjeraju zavidne vještice.⁵¹³

Znalo se govoriti da su Drinovci puni vila te se čak preporučivalo djevojkama u okolnim selima da se zbog toga ne udaju u to veliko selo makar su uvjeti za život bili bolji nego u drugim selima, barem u zaselcima u blizini polja:

"Umukli su davno zvuci pjesme cvatnog pramaljeća,
zvuci zvonki, zvuci mili,

što pjesničku nježnu dušu i mlađanu dižu gore
do zvjezdica čarnih, sjajnih,
k carstvu sreće i užitka i do onih do dalekih
vilinskih dvora bajnih."⁵¹⁴

(Zimska pjesma)

O imaginarnim prostorima u kojima "žive" vile pjesnik je slušao gotovo svaku večer na sijelima. Najljepšu vilu narodni su pripovjedači zvali caricom pa u jednoj od svojih najljepših ranih pjesama lirski subjekt svečano pita:

"Je l' carica to vitkih vila?"⁵¹⁵

(Slika)

Kamen je glavni građevni materijal, a od kamena su zasigurno i "vilinski dvori bajni" (*Zimska pjesma*) koje su u pričanjima Drinovčani smještali, ali i stanovnici okolnih hercegovačkih i dalmatinskih sela, najčešće u dobro poznatu Ravlića pećinu, Crvene stine iznad Peć-Mlina, jamu Vrbinu iznad Kongore, među stečke u Šprljinama te u ponore: Vidrinku, Metiljevac, Džambin ponor i Sainovac, ušće (uvir) rijeke Vrljike.

*

Narodno pjevanje u Drinovima i Hercegovini početkom 20. stoljeća imalo je još obilježja prostora iz kojih je većina Drinovčana bila podrijetlom. Ganga i džidžuka bile su glavni oblici narodnoga pjevanja.⁵¹⁶ Najčešće glazbalo bila je frula koja je istaknuta u

⁵¹³ Usp. T. Vinšćak, n. dj., str. 63–66.

⁵¹⁴ A. B. Šimić, n. dj., str. 11.

⁵¹⁵ Isto, str. 43.

⁵¹⁶ Usp. Anđelko Mijatović, *Ganga, pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*, Tomislavgrad, 2004., str. 2–22.

nekoliko Šimićevih pjesama. Svirali su mladići koji su na taj način htjeli privući pozornost na sebe:

"S naših njiva bruji mladog momka frula,
Što na stieni sjedi, u daljinu motri,
Ne će l' gdjegod Sreću srca svog da smotri,
Svira – ne bi l' glas mu vruće duše čula."⁵¹⁷

(S naših njiva)

Pjesniku je bila poznata narodna predaja o mladićima koji frulom prizivaju vile ili nimfe koje A. B. Šimić rabi kao ključne motive u gradbi imaginarnih prostora. U selu su poimence govorili o ljudima koji "ljubuju" s vilama ili nimfama pa je u jednoj od svojih najljepših ranih pjesama *Aprilsko snatrenje u dubravi* svoje snove frulom "izražavao" dozivljući nimfe koje su se skrile u šumi, pretvarajući "šumu", prema Westphalu,⁵¹⁸ kao stvarni u imaginarni prostor:

"I evo snatrim na frulu tananu i malu
I dozivljem lake nimfe ko za šalu.
Nema nimfa, nema; u šumu se skrile,
Pa – možda – satire ljube sretne i čile;..."⁵¹⁹

(Aprilsko snatrenje u dubravi)

Mostar je bio prvi grad u kojem je A. B. Šimić boravio nakon odlaska sa Širokog Brijega. Ostavio je na mladog pjesnika kao stvarni prostor vrlo dubok dojam pa ga je i posebno zavolio te bit će mu posebno važan u doživljaju sličnih prostora tijekom življenja u Zagrebu. U mostarskim kavanama slušao je sevdalinke:

"Pa dok se ibrici redaju niz stole,
I crne se kave dime i čudno dišu,
Jakim glasom mlade popievaju lole.
Strasno tielom kreću. Kose im se njišu.
Bože, kako naše pjesme skladno zvone –

⁵¹⁷ A. B. Šimić, n. dj., str. 25.

⁵¹⁸ Usp. B. Westphal, *Le Monde plausible...*, n. dj., str. 111.

⁵¹⁹ A. B. Šimić, n. dj., str. 74.

Sevdalinke tužne i bone i monotone;...⁵²⁰

(*Sevdalinke*)

Sevdalinke su izrazito osjećajne pjesme. Početkom 20. stoljeća pjevali su ih i mostarski katolici (različita podrijetla) izrazito brže od mostarskih ili ljubuških muslimana koji su ih pjevali "bez žurbe".

Mostar je bio posebno drag grad pjesniku A. B. Šimiću pa se u nekoliko njegovih ranih pjesama nalaze i etnografski podatci ili opisi stvarnih životnih prostora, običaja i ponašanja ljudi u tom gradu. Njegovu pozornost osobito je privlačio tajnoviti život muslimanki u dvorištima i vrtovima koji su obično pretvoreni u cvjetnjake (đulistane):

"Popodne. Ljeti. Grane loza kriju
Žut hladnik nadno turskog đulistana;
U hladniku se žutom bule smiju
I piju kave iz šarenih findžana.

(...)

Polako prođi! Tko bi vidjet smio
Te bijele sjene, što je hladnik skrio!
Kroz pukotine samo sunce zuri."⁵²¹

(*Bule*)

Žene su očito skrite od nepoželjnih pogleda. Dok im guste grane loze stvaraju dobru hladovinu, smiju se i piju kavu iz orijentalnih šalica, obično išaranih cvjetićima. Na glavama imaju bijele rupce, a pred njima su na stolu slatke kruške oko kojih lijeću ose. Jorgovan je obvezan u svakom vrtu, a miris bresaka je vrlo intenzivan. Pjesnik poentira opomenom da treba polako i tiho proći pokraj takvih mjesta jer nitko ne smije u skladu s običajima vidjeti "te bijele sjene" koje je "hladnik skrio", samo je to slobodno suncu koje kroz pukotine "zuri". U predvečernjim satima nestaje popodnevnoga ljetnog mira. Mladići izlaze na ulice, sve postaje bučnije, a nerijetko se može i "ćemane" (violine) "čuti":

"U suton možeš tamo i ćemane čuti

⁵²⁰ Isto, str. 69.

⁵²¹ Isto, str. 80.

I vidjet lice bjelje, nego i duša sluti,
Tek pazi, da te bula ne učara plaha."⁵²²

(*Tiha mahala*)

K prozorima (pendžerima) prilaze djevojke koje ne izlaze na danju svjetlost. Prema "bjelini" (bljedoći) njihova lica, u skladu s turskim kriterijima, procjenjivala se i njihova ljepota. Lirski subjekt tvrdi da je moguće vidjeti takva bijela lica koja ne može ni "duša" slutiti. Međutim, potreban je oprez, pomalo ironičan je pjesnik, jer "bula" može i učarati.

*

Drinovčani i njihovi susjedi su bili poljodjelci. U bogatom polju, ako nije bilo poplava i suša, kukuruzi su najdojmljivija žitarica. Veliki dio polja zauzimali su kukuruzi koji su svojom bujnošću i visinom podsjećali na gustu šumu. Za kišnih godina postizali su visine koje su bile rijetke i u Slavoniji jer riječ je o vrlo plodnoj zemlji koja se taloži nakon poplave cijeloga Imotsko-bekijskog polja te o posebnim sortama kukuruza. Kad se u njima našao i odrastao čovjek, primjerice u dijelu polja koje se zove Boljava, nije mogao vidjeti ni brda koja su bila udaljena nekoliko kilometara:

"Kao tihi glasi neznanih daljina
Kroz poljanu dugu vjetar vije, šumi
Muklo, monotono. I polako svija
Kukuruze zrele, gustoj slične šumi.

(...)

A u predvečerje, kadno sve se stiša,
Kukuruzi mole neku molbu svetu:
To u suton oni smjerni pozdrav šalju
Noći, što će brzo pasti po svietu..."⁵²³

(*Kukuruzi*)

Kao što se lako zapaža, u pjesmi *Kukuruzi* miješaju se stvarni i imaginarni prostori. Danju su neki prostori, kao što je apostrofirana staza, ostavljeni za stvarnost, a noću je to

⁵²² Isto, str. 81.

⁵²³ Isto, str. 59.

prostor koji služi vilama za ples.

U Dubravi su početkom ljeta kosci prianjali na rad. Težak je to posao, ali mlade kosce su motivirale djevojke koje su kupile otkose. Istodobno "ozdo iz daleka" čuje se "pjev" koji pjesnik pripisuje "nagorkinjama vilama" koje slave ljetu. U preobrazbi stvarnih u imaginarne prostore očituje se pjesnikovo umijeće izazivanja pozornosti za svoje stihove:

"Uz kosce cure pomiču se mlade
I kupe otkos. Ozdo iz daleka
Pjev bruji neki kao zvonka jeka –
To slave ljetu nagorkinje vile."⁵²⁴

(*Kosci*)

Umjesto kosaca koji su bili zaduženi za kosidbu trave koja će nakon sušenja postati sijeno, u skladu s običajima djevojke su srpom žele žito. Očito su znale nježnije i sigurnije prikupljati dragocjene klasove o čemu je trebalo i razmišljati, a ne samo snažno zamahivati kosom. A. B. Šimić i tim stihovima svjedoči svoje veliko povjerenje u ženski rod. Djevojke su jednostavno sposobnije od mladića u jednome tradicionalnom prostoru, kakvi su onodobno bili diljem svijeta, koji, ipak, daje prvenstvo muškom rodu:

"Mladane mome ko vite jele
žanju već žito to zrelo..."⁵²⁵

(*Žeteoci*)

Etnografskim podacima o poljodjelskim običajima sijanja kukuruza u blizini svoga rodno mjestu, pjesnik pridodaje također važan podatak o sadnji duhana koji u njegovu djetinjstvu nije izazivao negativne asocijacije kao danas. Premda je bila strogo nadzirana i sadnja i trgovina duhanom jer država je uvijek imala "monopol", "modri duhani" obećavali su i izvjesnu zaradu kojoj su se unaprijed veselili u Hercegovini:

"U suncu rosnim smiehom se smiju
Bašče modra duhana."⁵²⁶

(*Svietlo jutro*)

⁵²⁴ Isto, str. 47.

⁵²⁵ Isto, str. 13.

⁵²⁶ Isto, str. 68.

U Drinovcima je jesen obično donosila bogate i raznovrsne plodove: grožđe, žito, šipke, smokve i drugo. Dinamičan je opis sela u prekrasnoj himničkoj pjesmi, ali jesen je personificirana i oko nje u imaginarnom prostoru čuje se "svirka flauta" što pripisuje "himnosu" kojim se slave plodovi bogate jeseni:

"Posvuda prolazi jesen
U ruhu žutu i b'jelu;
Plodove raznosi, daje,
Dariva polja i gaje.

...Tihano došla sam evo
Iz jednih, neznanih strana,
U plaštu klasove nosim
I šipke s tananih grana...
Pjevuca tihano, – tiše
I granom smokovom njiše."⁵²⁷

(Himnos)

*

Posebnu pozornost zaslužuje apostrofiranje usmene književnosti u Šimićevim ranim stihovima. Pisao je i stihove koji jasno sugeriraju barem blizinu narodnih pjevača ili pripovjedača, a poznato je iz njegovih tekstova što mu je pričala njegova majka. Svenazočno povezuje stvarne i imaginarne prostore:

"Pričala mi o jezeru majka stara –
I meni je ko da vidim ljude, polje ravno
i još čujem zveket sablje i handžara."⁵²⁸

(Noć na jezeru)

Pjesnik što je bio stariji, sve više se usmjerivao na doživljaj čovjeka u određenom prostoru. Maštovito širi obzore podižući pogled u nebo odakle "mjesec" sjene "srebrom obasjava" i šapuće "priče":

"Mir opet. Na potoku spavaju

⁵²⁷ Isto, str. 20.

⁵²⁸ Isto, str. 17.

Sve lagane, zamamne sjene,
A mjesec ih srebrom obasjava

I priče im šapuće snene."⁵²⁹

(*Ponoć*)

Legende, predaje, priče i narodna vjerovanja itekako su zastupljena u *Ranim pjesmama*. Posebnu je pozornost A. B. Šimić poklonio prekrasnom, nevelikom jezeru Krenica koje se "propuntalo" gotovo nasred Drinovačkog polja, prema narodnom pričanju, nakon Božje kazne bogatom i nemilosrdnom Gavanu.

Osobito je dojmljiva pjesma *Priča* u kojoj lirski subjekt, mlada djevojka Maca "priča" o ljubavi jednog mladića i "djevojčice lica bijela" koja je loše završila jer je njezin dragi otišao "u svijet bijeli". "Narodnu priču" doživljava kao svoju:

"Oko nas lišće uzdisalo
ko otajnu da molbu moli.
Ja vidio sam: potajice,
gdje moja cura suzu proli..."⁵³⁰

(*Priča*)

Nakon te "priče" svi su šutjeli "nijemo – nijemo" blijedih lica i "sve bi tiho", a samo u daljini se čuo pjev "noćnih ptica". U pjesnikovu zavičaju noćne ptice najavljuju nesreću pa kada se oglasi "kukljiža" ili kukavica u blizini nečije kuće onda je u svako doba noći pokušavaju otjerati bacanjem kamenja ili nekakvim praskom ili pucnjem.

*

Raznovrsnost etnografskih podataka u *Ranim pjesmama* može biti povelika zapreka u doživljavanju i razumijevanju pjesama onima koji su o njima slabo ili nikako obaviješteni. Stječe se dojam da je A. B. Šimić jezgrovito pjesnički predstavio svoje doživljaje "narodne prošlosti" i "narodnoga života", što su česti njegovi izrazi. Ponudio je zanimljive etnografske i folklorističke podatke među kojima su i neki koje nisu zabilježili dosadašnji sakupljači.

Nastojeći što svrsishodnije predočiti narodni život, uklopiti etnografske motive u hercegovački, osobito drinovački prostor, pomalo je pjesnik zaboravio namjenu svojih

⁵²⁹ Isto, str. 37.

⁵³⁰ Isto, str. 23.

pjesama gledajući na svoj zavičaj kao na "veliki svijet", odnosno neograničeni prostor. Život ljudi u Hercegovini slikao je spontano, zato su zemljopisni (geografski), povijesni, biblijski i mitološki prostori jednostavno bili nezaobilazni u njegovim pjesmama što ih čini vrlo vrijednim tekstovima (predlošcima, materijalima) za uspješno geokritičko istraživanje.

Nakon jezgrovite raščlambe *Ranih pjesama* može se bez dvojbe ustvrditi da je bilo izrazito učinkovito prepletanje zanimljivih hercegovačkih stvarnih i imaginarnih prostora, a prekrasne pjesničke slike plod su iznimne darovitosti i stvaralačkog umijeća bez obzira što je A. B. Šimić tada bio vrlo mlad.

U skladu s nastojanjem doprinosa istraživanju zavičajnog prostora u Šimićevim *Ranim pjesmama* sa socijalnih stajališta suvremenih književnih teorija potrebno je istaknuti da crpe izravno nadahnuća iz društvenih stvarnih i imaginarnih prostora njegove Hercegovine. Na originalan način su povezani i usklađeni socijalni motivi u mnogim pjesmama, ali ne mogu se te pjesme izrijekom svrstati samo u socijalne nego i u pejsažne, ljubavne ili religiozne.⁵³¹

Izdvojeni su ovdje uglavnom reprezentativni stvarni hercegovački socijalni motivi⁵³² iz *Ranih pjesama* čime se može objasniti njegovo zanimanje za socijalnu tematiku i u prvome pjesničkom stvaralačkom razdoblju: "Ah – preko oceana, gdje tebe ne će biti / Gdje jecat će mi duša sva izmorena bolom"⁵³³ (*Pri polasku*); "Moj je dragi otišo / U dalek kraj, da bije ljuti boj"⁵³⁴ (*Smilje*); "Tako ja sanjam daleko, daleko / u ovom svijetu, gdje nikoga nema"⁵³⁵ (*Glas iz daljine*); "Ta ljetos smo svakog dana / Znoj i krvcu lili na tlo davno neorano"⁵³⁶ (*Pjesma jeseni*); "Sačuvaj nas, Kriste, nevolje i glada!"⁵³⁷ (*Le clair du lune*); "Sve je tako tio, da nam ljepše sanja / Bolesnica liepa na krevetu staru"⁵³⁸ (*Bolesnica*); "Nad žut i sivkast krov poniske kuće"⁵³⁹ (*Mjeseca srpnja*); "Puk se sagne... i klasje svine tanke glave"⁵⁴⁰ (*Blagoslov žita*);

⁵³¹ Imajući na umu avangardnost Šimićevih *Slobodnih stihova* (1917. – 1920.), *Preobraženja* (1920.) te *Pjesama* (1920. – 1925.), često nazivanih *Pjesme o tijelu*, treba istaknuti da glavnina suvremenih hrvatskih književnih kritičara nije zamjećivala važnu funkciju zavičajnih socijalnih motiva u njegovu ukupnomu pjesništvu, a iznimno su rijetki suvremeni hrvatski kritičari koji su uopće pridavali prikladnu pozornost zavičajnoj tematici i socijalnim motivima u njegovim *Ranim pjesmama*.

⁵³² Osobito će doći do izražaja u socijalnim pjesmama u njegovu četvrtome stvaralačkom razdoblju *Pjesmama o tijelu* što je razrađeno također u ovome poglavlju.

⁵³³ A. B. Šimić, n. dj., str. 30.

⁵³⁴ Isto, str. 35.

⁵³⁵ Isto, str. 15.

⁵³⁶ Isto, str. 38.

⁵³⁷ Isto, str. 49.

⁵³⁸ Isto, str. 61.

⁵³⁹ Isto, str. 60.

⁵⁴⁰ Isto, str. 64.

"Niz bielu cestu zamiču pralje / noseći rublje na glavi..."⁵⁴¹ (*Svietlo jutro*); "Tu se slađe živi. I ko mnogo strada / Zaboravlja na sve u duhanskom dimu"⁵⁴² (*Sevdalinke*); "U hladniku se žutom bule smiju / I piju kave iz šarenih findžana"⁵⁴³ (*Bule*); "Te stare žute kuće krovova zelenih"⁵⁴⁴ (*Tiha mahala*); "Crna Žena čeka / Na vratima parka"⁵⁴⁵ (*Strah*); "Samo negdje ima stara žena neka / Što na sina sveder izgubljenog čeka"⁵⁴⁶ (*Chanson triste*); "Draga, ovaj grad, što žut i sivkast tutnji / Pije svakog dana krv iz moga tijela"⁵⁴⁷ (*Utjeha očiju*) itd.

3.1.2. Zavičajne jezične osobitosti u *Ranim pjesmama*

U okviru suvremenih geokritičkih pristupa književnom djelu pojedinih pisaca iznimno su važna geografska i dijalektološka istraživanja bez kojih nije moguće percipirati ni stvarni ni imaginarni geografski prostor (mjesto, krajeve, pokrajine, zemlje itd.) u pojedinim književnim djelima ili cjelovitim književnim opusima, ali ni razumjeti određenu kulturu. Upravo zbog toga se ističe da nikada nisu bili toliko povezani jezik, geografija i književnost u percipiranju nekog prostora kao što su danas.

Premda ih je A. B. Šimić pokušao napisati na hrvatskome standardiziranome jeziku s početka 20. stoljeća, njegove *Rane pjesme* imaju itekako specifične jezične osobitosti koje su vrlo izazovne za geokritički pristup, stoga bi i svako istraživanje jezika u njegovu djelu trebalo krenuti od geografije i dijalektologije što na kraju može pridonijeti određenju kulturnog identiteta zavičajnog prostora.⁵⁴⁸

Više puta je u pogovoru *Sabranim djelima* Antuna Branka Šimića (1960.) književni kritičar Stanislav Šimić isticao njegovu svojevrsnu vjernost zavičajnom govoru,⁵⁴⁹ ali i njegove stalne povratke jeziku svoje Hercegovine kad god je poželio "pravu riječ".⁵⁵⁰ Jezikoslovac, stilističar Krunoslav Pranjić, marni proučavatelj njegova književnog djela, često je apostrofirao potrebu sustavnih proučavanja njegova izražavanja jer je smatrao da mu nije

⁵⁴¹ Isto, str. 68.

⁵⁴² Isto, str. 69.

⁵⁴³ Isto, str. 80.

⁵⁴⁴ Isto, str. 81.

⁵⁴⁵ Isto, str. 45.

⁵⁴⁶ Isto, str. 50.

⁵⁴⁷ Isto, str. 82.

⁵⁴⁸ Usp. C. Pinçonat, n. dj., str. 75–92.

⁵⁴⁹ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 291–412.

⁵⁵⁰ Isto.

poklonjena adekvatna pozornost⁵⁵¹ iako su se mnogi hrvatski i strani jezikoslovci bavili jezikom Šimićeve književnog djela, među ostalim: I. Pranjkić, M. Samardžija, K. Bagić, M. Menac-Mihalić i drugi.

Sukladno geokritičkim načelima nezaobilazno je određenje poveznice između prostora i jezika koji su presudni za pisani jezični izraz A. B. Šimića, stoga treba istaknuti da je progovorio u rodnom mjestu Drinovcima gdje je i živio te završio četiri razreda pučke škole prije nego što je postao franjevački sjemeništarač i gimnazijalac na Širokom Brijegu (1910.).⁵⁵² O njegovu je drinovačkom govoru Mate Šimundić pisao kao o jednom od donjobekijskih govora⁵⁵³ koji čine, kako je to sustavno obrazložio Josip Lisac,⁵⁵⁴ novoštokavski ikavski dijalekt što je u uporabi "na području zapadne Hercegovine, dijela južne Bosne sve do područja Jajca i zone sjeverno od Travnika i Zenice".⁵⁵⁵

Mate Šimundić, jedan od prvih istraživača drinovačkoga govora, nije uspješno opisao "govor sela Drinovaca u Donjoj Bekiji"⁵⁵⁶ zbog malog broja ispitanika te pogrešnog izbora nekih sugovornika koji nisu rođeni u Drinovcima, ali i zbog orijentacije samo na pojedine zaselke prostranoga sela te nepoznavanja drinovačke povijesti.⁵⁵⁷ Skromni su doprinosi Mostarca, beogradskog profesora Asima Pece koji je navodno želio pozorno snimiti i studiozno proučiti posebice drinovački govor krajem 1970-ih i početkom 1980-ih, ali na kraju se uglavnom oslonio na pisane tekstove osobito se diveći velikome hrvatskom pjesniku A. B. Šimiću zbog biranja najprikladnijih riječi za oduševljavanje čitatelja.⁵⁵⁸ Prikupljajući građu za svoje rječnike, bez vrlo dobrog uspjeha ostali su Ivan Branko Šamija i Petar Ujević, zato što im je imotski govor bio u prvom planu.⁵⁵⁹

Najnoviji istraživači drinovačkoga govora krajem 20. i početkom 21. stoljeća nisu za sada postigli značajan uspjeh, ali u svakom slučaju su poprilično zakasnilo na razgovor s izvornim govornicima, stoga bi dobro učinili ako prikupe sačuvane snimke koje su napravljene u 1960-im i 1970-im godinama jer rijetki su Drinovčani koji nisu na kazetofonu

⁵⁵¹ Usp. K. Pranjkić, n. dj., str. 173–183.

⁵⁵² Usp. S. Šimić, n. dj., str. 413.

⁵⁵³ Usp. Mate Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo, 1971.

⁵⁵⁴ Usp. Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1.*, Zagreb, 2003., str. 50.

⁵⁵⁵ Isto.

⁵⁵⁶ Usp. M. Šimundić, n. dj., na više mjesta.

⁵⁵⁷ Isto.

⁵⁵⁸ Usp. Asim Peco, *Ikavskoštokavski govori zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 1986., str. 66.

⁵⁵⁹ Usp. Ivan Branko Šamija i Petar Ujević, *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb, 2001. i Ivan Branko Šamija, *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Zagreb, 2004.

ponijeli uspomenu na govor članova svoje obitelji ili prijatelja u Njemačku ili neku drugu zapadnu zemlju. U međuvremenu su se prorijedili izvorni govornici u Drinovcima, mnogi su otišli u umirovljeničke domove izvan Hercegovine, a istraživači najvjerojatnije kasne i na moguće razgovore s Drinovčanima koji u većim iseljeničkim zajednicama žive izvan rodnog mjesta (uglavnom u Slavoniji), ali dobro se prisjećaju drinovačkoga govora iz svoga djetinjstva te se njime nerijetko služe u međusobnoj komunikaciji.

Iako je Šimić po roditeljima ikavac, potrebno je barem spomenuti njegovo svakodnevno slušanje (i)jekavštine kojom su se u najbližem susjedstvu služili učitelji i njihove obitelji te trgovci koji su posjećivali njegova oca.⁵⁶⁰ Svršishodno je ovdje također istaknuti da je Antuna Branka Šimića majka učila turski jezik koji je naučila u djetinjstvu slušajući uglavnom razgovore u obiteljskom dvorištu (avliji) i kuli (kući)⁵⁶¹ između turskih graničara, uglavnom Turaka Anadolaca i Arnauta (Albanaca).⁵⁶² Njemački je učio tijekom svakoga ljeta u Drinovcima od inženjera (mjernika) i njegove supruge koji su stanovali u kući njegovih roditelja.⁵⁶³ Francuski je ozbiljno počeo učiti na Širokom Brijegu, a izvrstan je bio njegov profesor fra Bernardin (Brne) Smoljan.⁵⁶⁴

Budući da je Antun Šimić (Antun Branko Šimić) u svojoj dvanaestoj godini otišao u Franjevačko sjemenište na Širokom Brijegu, vjerojatno je ponajprije zamijetio neke razlike između širokobriješkoga i drinovačkoga govora, osobito u uporabi leksika i prozodiji. Franjevačko sjemenište bilo je poprilično izolirano od okolnih sela, stoga i nije imao mogućnosti za dobro upoznavanje njihova govora. Sjemeništarača je bilo sa svih strana Hercegovine pa je i to bila prilika za upoznavanje govora pojedinih hercegovačkih mjesta. Sjemenišni odgojitelji i gimnazijski profesori poticali su na učenje i služenje hrvatskim književnim jezikom, odnosno hrvatskim standardnim jezikom.⁵⁶⁵ Zasiurno je i širokobriješki govor zastupljen u njegovim *Ranim pjesmama*. Nakon što je A. B. Šimić boravio tri godine i tri mjeseca na Širokom Brijegu, dva i pol mjeseca je bio u Mostaru, ali to je najvjerojatnije utjecalo na njegovu uporabu mostarskih lokalizama.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 25.

⁵⁶¹ Isto, str. 168.

⁵⁶² Isto.

⁵⁶³ Isto.

⁵⁶⁴ Usp. V. Pandžić, *Kijevske rasprave...*, n. dj., str. 93–95.

⁵⁶⁵ Usp. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990., str. 600–602.

⁵⁶⁶ Usp. Matej Milas, "Današnji mostarski dijalekt", *Rad*, 1903., 153, str. 47–99.

Sve to treba imati na umu tijekom određenja njegova zavičajnoga govora, stoga se nakon prosudbe može govoriti o zapadnohercegovačkome kao njegovu širem zavičajnom govoru.⁵⁶⁷ Prema tome se može ustvrditi da se u ovome radu jezične osobitosti koje pripadaju samo drinovačkom govoru nazivaju lokalizmima, regionalizmima jezične osobitosti koje pripadaju samo zapadnohercegovačkom govoru, a dijalektizmima koje pripadaju samo novoštokavskome ikavskom dijalektu.⁵⁶⁸ Međutim, teško je danas doći do nedvojbenih rezultata u novim dijalektološkim istraživanjima, a provedena, dok je bilo još izvornih govornika, ostala su nepotpuna ili nedovršena. Unatoč tome su više-manje dostatna za ovaj geokritički pristup književnom djelu Antuna Branka Šimića razotkrivanjem jezičnih osobitosti koje mogu, sukladno geokritičkim stajalištima, dobro predočiti govor (jezik) u skladu s razotkrivanjem određenog mjesta (prostora), ali i predstaviti mjesto (prostor) sukladno razotkrivanju govora (jezika).⁵⁶⁹

Raščlanjujući *Rane pjesme*, dolazi se do neospornog zaključka da je u njima mnoštvo lokalizama i regionalizama, ali i poneki dijalektizam,⁵⁷⁰ što odbacuju pojedini hrvatski jezikoslovci, primjerice Josip Silić i Ivo Pranjković, spominjući umjetničku književnost.⁵⁷¹ Ipak, kad se ne bi moglo oprezno govoriti i o dijalektizmima u umjetničkoj književnosti, zaboravilo bi se na umjetničku dijalektalnu književnost, a teško bi bilo govoriti o jezičnim osobitostima književnog opusa bilo kojega pisca pa i Antuna Branka Šimića u čijim su pjesmama više puta intervenirali urednici nekih izdanja mijenjajući pojedine lokalizme, regionalizme i dijalektizme leksikom koji po njihovu mišljenju nedvojbeno pripada suvremenome hrvatskome standardnom jeziku.⁵⁷²

Obilježja zapadnohercegovačkoga govora zamjetna su u gotovo svim *Ranim pjesmama*. Čitatelji vjerojatno brzo zamijete rijetke ikavizme, ali zatim mogu vrlo jasno prepoznati njegovo dobro poznavanje refleksa jata te zaključiti kako su ti ikavizmi nastali kao spontani rezultat njegova poetskoga izražavanja u ikavskim okolnostima. Poticajan je za takav

⁵⁶⁷ Usp. J. Lisac, n. dj., Zagreb, 2003., str. 50–51. i Mira Menac-Mihalić, "Frazologija A. B. Šimića", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 255–268.

⁵⁶⁸ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 50–51.

⁵⁶⁹ Usp. J.-M. Grassin, "Pour une science...", n. dj., str. III–VI.

⁵⁷⁰ Usp. Mila Pandžić, "Zavičaj u *Ranim pjesmama* Antuna Branka Šimića (pogovor)", u: Antun Branko Šimić, *Rane pjesme*, Split, 2011., str. 100–101.

⁵⁷¹ Usp. Josip Silić – Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, 2007., str. 386.

⁵⁷² Usp. Antun Branko Šimić, *Pjesme* (ur. D. Tadijanović), Zagreb, 1950. i Antun Branko Šimić, *Djela I* (prir. N. Mihanović), Zagreb, 1988.

zaključak, kako bi se to moglo reći u skladu s geokritičkim pristupom, i ikavski toponim Drinovci, njegovo rodno mjesto, čije ime nikada nije ijekavizirano iako je krajem 19. stoljeća (službeno 1897.) najpoznatiji toponim Široki Brig preimenovan u Široki Brijeg što su uglavnom poduprli pojedini istaknuti hercegovački franjevci nastojeći se potpuno prilagoditi smjernicama hrvatskoga književnog jezika iz Zagreba.⁵⁷³

Samo je bio jedan priučeni jekavac (ijekavac) među doseljenim ikavcima u Drinovce u prvoj polovici 19. stoljeća: Stjepan Buconjić, trgovac i vlasnik hana, koji je rođen u Neumu.⁵⁷⁴ Oženio je Vidu Šimić iz Drinovaca (pratetku A. B. Šimića), a njegov je sin znameniti mostarsko-duvanjski i trebinjsko-mrkanski biskup fra Paškal Buconjić. Prije dolaska u Drinovce govorio je ijekavski (jekavski) kao dječak i mladić u Nevesinju gdje je bio sluga kod nekoga age.⁵⁷⁵ Bez obzira koliko je bio bogat i utjecajan čovjek, svojom ijekavicom nije ništa promijenio u ikavskim Drinovcima.

Međutim, kad je A. B. Šimić bio dijete, mogao je slušati svake zime ijekavicu kojom su se služili Drinovčani koji su odselili u Nevesinje u 1880-im i 1890-im na otkupljena aginska imanja koja su bila dar biskupa Buconjića svojim Drinovčanima (i drugim Hercegovcima) tijekom njegovih nastojanja za povratak katolika Hrvata u taj dio istočne Hercegovine.⁵⁷⁶ Naime, većina se tih odseljenika petnaestak godina vraćala na zimovanje k svojim obiteljima u Drinovcima te su se među svojim Drinovčanima na blagdanskim okupljanjima služili ijekavicom što je inače običaj nenaobraženih ljudi da se pohvale novim jezikom (govorom).⁵⁷⁷ Osobito su bili upamćeni, a ponetko ih je i oponašao, jotirani oblici: *iščerat* (u Drinovcima: *istrat*), *đed* (u Drinovcima: *did*), *đevojka* (u Drinovcima: *divojka*), *naćerat* (u Drinovcima: *natrat*) itd.⁵⁷⁸

Mnoštvo je lokalizama i regionalizama u *Ranim pjesmama* koji su rezultat fonetskih redukcija. Primjerice, samoglasnik *i* ispred *l*: *silazio* redukcijom u *slazio* (*Susret*), *silazi* u *slazi* (*Mjeseca srpnja*), *savine* redukcijom nenaglašenog *a* u *svine* (*Blagoslov žita*); redukcija *t* u

⁵⁷³ Usp. Jakov Bubalo, "Široki Brig, a ne Široki Brijeg", *Naša ognjišta*, Tomislavgrad, 1990., 6, str. 17.

⁵⁷⁴ Usp. O. Radoslav Glavaš, *Biskup O. Paškal Buconjić prigodom tridesetgodisnjice biskupovanja 1880–1910*, Mostar, 1910. i Bazilije Pandžić, "Biskup fra Paškal Buconjić (prigodom 150. godišnjice rođenja)", *Kršni zavičaj*, 1984., 17, str. 39–45.

⁵⁷⁵ Isto.

⁵⁷⁶ Usp. Enver Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1998., str. 58.

⁵⁷⁷ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 28.

⁵⁷⁸ Isto, str. 29.

suglasničkom skupu *pt*: leptira je postalo lepira (*Glas iz daljine*); u suglasničkom skupu *dn* reducirano je *n*: padne redukcijom u pane (*Toplo popodne*), padnu u panu (*Žeteoci*); redukcija *p* u suglasničkom skupu *pn*: šapnu redukcijom u šanu (*Susret, Toplo popodne*);⁵⁷⁹ reduciran fonem *i* u infinitivu: otić (*Ljetne večeri*), bit (*Smilje*), odvratit (*Le clair du lune*), poljubit (*Djevojče*), šutjet (*Pri polasku*), vodit (*Žeteoci*), plakat (*Pri polasku, Septembar*); u glagolskom prilogu sadašnjem reducirano je nenaglašeno *i*: moleć (*Le clair du lune*), poznajuć (*Le clair du lune*); reduciran samoglasnik *a* na kraju riječi: u njim (*Noć na jezeru*), dušam (*Ljetne večeri*); ponegdje je *i* umjesto *u*: lelija (*Podnevni pastel*), a taj se lokalizam i sada može čuti u drinovačkom govoru; nerijetko izostavlja suglasnik *h*: sahne reducirano u sane (*Mjeseca srpnja*), mlačahnim u mlačanim (*Ponoć*), mlačahnju u mlačanu (*Zimska pjesma*), snenih u sneni (*Susret*), prhnu u pr'nu (*Ivanje*) itd.⁵⁸⁰ U Drinovcima je i sada uobičajena redukcija u prilogima: između (*Učiteljeva kćerka*), ozgo (*Pjesma jeseni, Tiha mahala*) itd. Umjesto kao redovito je ko (*Bule, Priča, S naših njiva*).

Uobičajeno je reduciranje u riječima: plamenom u plamom (*Pod ljetnim suncem*) i kamen u kam (*Pri polasku*). Dijalektalno obilježje je gubitak i suglasnika *t* u zamjenicama: tko u ko (*Žeteoci*).

U okviru istraživanja fonemskih promjena ili zamjena potrebno je istaknuti da i danas ima drinovačkih govornika koji u umanjenci noćca zamjenjuju fonem *ć* fonemom *j* te izgovaraju nojca (*Pri polasku, Mandolina*). Posebnu je pozornost stručne javnosti izazivao prijemor oko fonema *lj* koji se nalazi u regionalizmu dubljinu (*Utjeha očiju*), a koju su neki urednici Šimićevih pjesama pretvarali u dubina⁵⁸¹ iako je Petar Skok već poodavno protumačio njezin nastanak od komparativa dublji.⁵⁸² Kroza počesto zamjenjuje kroz (*Zvona, Mene boli*).⁵⁸³ Drinovački lokalizam lagacko (*Čamac*) može se odrediti i kao regionalizam jer se može čuti i u još nekim hercegovačkim mjestima. Potrebno je također istaknuti prezent glédē koji se i danas počesto porabi u Drinovcima umjesto standardnoga prezenta gledaju (*Seoski život, Žeteoci*).⁵⁸⁴

⁵⁷⁹ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 53.

⁵⁸⁰ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 18–20. i 50–55.

⁵⁸¹ Usp. Vlado Pandžić, "Sređivanje pjesnika", *Danas*, Zagreb, 21. veljače 1989., 365, str. 34–35.

⁵⁸² Usp. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (knjiga prva), Zagreb, 1971., str. 450.

⁵⁸³ Usp. M. Šimundić, n. dj., na više mjesta.

⁵⁸⁴ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 51–55.

Tvorbenih lokalizama, regionalizama i dijalektizama ima poprilično u *Ranim pjesmama*, a tvorbeni sredstva (prefiks i sufiks) donose im drugačiji oblik i značenje te razlikovanje od standardnojezičnih leksema.⁵⁸⁵ A. B. Šimić nerijetko porabi kratku množinu s osloncem na zavičajni,⁵⁸⁶ mjesni i regionalni govor kao što se može vidjeti u primjerima: *glasi* (*Kukuruzi*), *luge* (*Lutanje*), *gaje* (*Ivanje*), *gaji* (*Zimska pjesma*), *puti* (*Seoski život*), *časi* (*Veče ljubavi*), *trsima* (*Odmor uz pjevanje mladog vina*), *zvuci* (*Susret*), *vrsima* (*Odmor uz pjevanje mladog vina*), *hume* (*Večernja pjesma o oblacima i zelenim jezerima*), *jablani* (*Ponoć*), *jablanima* (*Pod jablanima*), *vala* (*Pod jablanima*), *druzi* (*Vrtovi u dolu*), *stole* (*Sevdalinke*), *dvora* (*Zimska pjesma*), *drume* (*Večernja pjesma o oblacima i zelenim jezerima*), *prame* (*Le clair de lune*), *voli* (*Kukuruzi*), *sne* (*Smilje*) itd.⁵⁸⁷

Tvorbenim dijalektizmima pripada, primjerice, umjesto instrumentala *plamenom* njegova zamjena *plamom* (*Susret*), ali ponajčešći su među njima glagolski pridjevi radni u kojima se dogodila redukcija vokala što je već naprijed apostrofirano: *presto* > *prestao* (*Lutanje*), *darovo* > *darovao* (*Smilje*), *do* > *dao* (*Le clair de lune*), *otišo* > *otišao* (*Smilje*), *snivo* > *snivao* (*Le clair de lune, Ah, evo opet...*), *plako* > *plakao* (*Nostalgija*), *slazijo* > *silazio* (*Susret*), *sviko* > *sviknuo* (*Chanson triste*) itd.⁵⁸⁸

Leksičko-fonološkim i tvorbenim dijalektizmom može se nazvati imperativ *uniđi* koji je i danas u uporabi (*Na kućnom pragu*). Present i perfekt više puta su zamijenjeni aoristom: *proli* (*Priča, Blagoslov žita*), *zaboravismo* (*Idila*), *potjerasmo* (*Idila*), *poče* (*Priča*), *izbi* (*Podnevni pastel*) itd.⁵⁸⁹

Počesto A. B. Šimić uključuje uobičajene zavičajne priloge u *Rane pjesme*: *posvema* (*Pod ljetnim suncem*), *kakono* (*Pogledi*), *ozdo* (*Kosci*), *vazdan* (*Tiha mahala*), *ozgo* (*Pjesma jeseni, Tiha mahala*), *kadno* (*Kukuruzi*) itd. Češće umjesto prijedloga *s* piše *sa*: *sa malom* mjesto standardnoga *s malom* (*Glas iz daljine*), *sa nebesa* mjesto standardnoga *s nebesa* (*U krilu proljetne noći*), *sa crkve* mjesto standardnoga *s crkve* (*U krilu proljetne noći*), *sa crkvice*

⁵⁸⁵ Usp. Marko Samardžija, *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika (udžbenik za 4. razred gimnazije)*, Zagreb, 1995., str. 37.

⁵⁸⁶ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 56–57.

⁵⁸⁷ Usp. Mila Pandžić, "Zavičajni govor u *Ranim pjesmama* Antuna Branka Šimića", *Matica hrvatska Grude, Susreti* 5, Grude, 2011., str. 192.

⁵⁸⁸ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 54.

⁵⁸⁹ Isto, str. 57.

mjesto standardnoga *s crkvice* (*Glas iz daljine*), *sa blizih brda* mjesto standardnoga *s blizih brda* (*Mjeseca srpnja*), *sa trećeg* mjesto standardnoga *s trećeg* (*Blagoslov žita*) itd.⁵⁹⁰

Među hrvatskim jezikoslovcima Šimićevoj je sintaksi najviše pozornosti posvetio Ivo Pranjković,⁵⁹¹ ali nije se posebno bavio sintaktičkim osobitostima njegovih *Ranih pjesama* u kojima se pjesnik ponajviše oslanja na zavičajni govor. Vjerojatno je to posljedica općenito manjega interesa za te pjesme, ali kad je riječ o istraživanju i određivanju obilježja specifične Šimićeve poetske rečenice s geokritičkoga gledišta u tim pjesmama, može biti vrlo izazovno pred pitanjima referencijalnosti "zavičajne skladnje" u neograničenim imaginarnim zavičajnim prostorima.⁵⁹²

U nestandardnome redosljedu riječi najlakše se prepoznaju sintaktičke osobitosti koje se mogu povezati sa Šimićevim zavičajnim govorom:

"na grud majci da padnem, da joj kažem
riječ, što je skrivam u tom srcu svomu."⁵⁹³

(*Glas iz daljine*)

"Ali ne će na me san da pada"⁵⁹⁴

(*U krilu proljetne noći*)

Sintagma *dva oka vrana* (*Septembar*) česta je hercegovačka inverzija, a još su češće i genitivne sintagme.

U raščlambi *Ranih pjesama* razotkriveno je izostavljanje prijedloga ispred dativa te zavičajno pozicioniranje nenaglašenih riječi iza prve naglasnice.⁵⁹⁵ Evo nekoliko primjera:

⁵⁹⁰ Usp. M. Menac-Mihalić, n. dj., str. 93–94.

⁵⁹¹ Usp. Ivo Pranjković, "Šimićeve jezična praksa", u: *Ekspressionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti. Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, Zagreb, 2002., str. 103–126.; Ivo Pranjković, "Sintaktičko-semantičke osobitosti Šimićevih *Tijela*", u: *4. kijeovski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 27–36.; Ivo Pranjković, "Sintaksa Antuna Branka Šimića", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 121–134.

⁵⁹² Usp. B. Westphal, n. dj., str. 126–130.

⁵⁹³ A. B. Šimić, n. dj., str. 15.

⁵⁹⁴ Isto, str. 14.

⁵⁹⁵ Usp. M. Menac-Mihalić, n. dj., str. 102–103.

"Sjajni mu se odraz bliešti na dnu vode."⁵⁹⁶

(Kukuruzi)

"Na zemlju joj pala kita ljubičica."⁵⁹⁷

(Učiteljeva kćerka)

"Lijepo je tako: sunce sije..."⁵⁹⁸

(Mene boli)

Hercegovina je od 1481. do 1878. bila u Osmanskom Carstvu, stoga nije neobično što se u Šimićevim *Ranim pjesmama* nalaze mnogi turcizmi. Među njima su rijetki talijanizmi, a još rjeđi galicizmi i grecizmi,⁵⁹⁹ ali u tome prvome stvaralačkom razdoblju nije štedio na hrvatskim zastarjelicama⁶⁰⁰ što može biti vrlo zanimljivo za geokritička istraživanja, zato što geokritičari ne zaboravljaju ni vrijeme u bavljenju geografskim prostorom.⁶⁰¹

Budući da geokritika ima svoje korijene i u razdoblju dekolonizacije, geokritičare posebice zanima, među ostalim, sveza književnosti i geografije te različita kulturna događanja u dekoloniziranim zemljama,⁶⁰² što se može odnositi i na Hercegovinu koja je pet-šest stoljeća bila porobljena. Nastoje geokritičari procjenjivati asimilaciju domaćega puka, kulturno naslijeđe, usmenu književnost i slično, ali i kako se u tim dekoloniziranim geografskim prostorima stvaraju moderna književna djela koja donose i potiču neograničeno stvaranje imaginarnih prostora ili metaforičnih slika geografskog prostora.⁶⁰³ Kad se govori o kulturi ili jeziku, obično se traže korijeni pripadnosti određenom prostoru, stoga je sukladno geokritičkim načelima moguće ustvrditi kako i hrvatski pjesnik A. B. Šimić otkriva u jeziku *Ranih pjesama* svoje korijene, zavičajni govor, rodno mjesto i hercegovački zavičajni prostor. Nije imao razrađen plan upoznavanja drugih "s duhom koji se očituje, objektivira"⁶⁰⁴ u

⁵⁹⁶ A. B. Šimić, n. dj, str. 59.

⁵⁹⁷ Isto, str. 58.

⁵⁹⁸ Isto, str. 52.

⁵⁹⁹ Usp. Radoslav Dodig, "Hardomiljski govor", u: *Hardomilje: prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje, 1998., str. 105–126.

⁶⁰⁰ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 59–60.

⁶⁰¹ Usp. B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 24–25.

⁶⁰² Isto, str. 10–11.

⁶⁰³ Isto.

⁶⁰⁴ Antun Branko Šimić, *Proza II*, Sarajevo, 2009., str. 61.

njegovoj Hercegovini, kao što ni kasnije nije olako prihvaćao upoznavanje s "duhom"⁶⁰⁵ koji se objektivirao "u ovoj ili onoj zemlji svijeta",⁶⁰⁶ što je pri kraju života jezgrovitio obrazložio u tekstu *Ekspresionizam i svečovječanstvo* koji je nakon splitskih *Mogućnosti* (u veljači 1960.) u posljednjem obliku objavljen u *Sabranim djelima* koje je uredio Stanislav Šimić (1960.).⁶⁰⁷ Može se iz toga teksta zaključiti da nije htio "puko upoznavanje s duhom što se objektivira"⁶⁰⁸ jer ne može "biti 'organsko spajanje' u novu duševnost, nego tek gomilanje nekih imena i činjenica u pamćenje ili u – zaborav",⁶⁰⁹ ali također ne postati ni "duh mjesta"⁶¹⁰ ili "duh prostora",⁶¹¹ što Mostefa Lacheraf prije petnaestak godina sugestivno pripisuje proslavljenom piscu Belgacemu Aïti Ouyahii u predgovoru njegove knjige *Kamenje i svjetla*.⁶¹²

A. B. Šimić sa začudnim je samopouzdanjem i povjerenjem u zavičajni govor ili svoj hercegovački hrvatski jezik krenuo u poetsko predočivanje zavičajne Hercegovine kao da je već tada bio siguran kako njegov jezik kao i "svaki jezik ima svoj način konstruiranja i dijeljenja prostora",⁶¹³ što nakon gotovo devet desetljeća tvrdi i Jean-Marie Grassin,⁶¹⁴ Westphalov suradnik u utemeljenju geokritike, bez obzira ima li taj jezik već "prave riječi"⁶¹⁵ za predstavljanje prostiranja njegova položaja.⁶¹⁶

Ako se ima na umu da su mnogi Drinovčani bili podrijetlom iz obližnje Dalmacije, moglo bi se pretpostaviti da je u Šimićeve jezik manje turcizama nego u govoru Hercegovaca koji su bili bliže rijeci Neretvi.⁶¹⁷ Ipak, ne treba zaboraviti da je na drinovačkom zaselku Sebišini bila turska utvrda i graničari s kojima je domaći svijet na različite načine komunicirao, ali u skladu s predajama, i podmićivao ih u nastojanjima dobivanja oslobođenja

⁶⁰⁵ Isto.

⁶⁰⁶ Isto.

⁶⁰⁷ Antun Branko Šimić, "Ekspresionizam i svečovječanstvo", *Sabrana djela. Knjiga treća. Proza II*, Zagreb, 1960., str. 182–190.

⁶⁰⁸ Isto, str. 182.

⁶⁰⁹ Isto.

⁶¹⁰ Mostefa Lacheraf, "L'écrivain et l'esprit du lieu", u: Belgacem Aït Ouyahia, *Pierres et lumières*, Alger, 1999., str. 5–8.

⁶¹¹ Isto.

⁶¹² Isto.

⁶¹³ Usp. J.-M. Grassin, n. dj., str. IV.

⁶¹⁴ Isto.

⁶¹⁵ Isto.

⁶¹⁶ Isto.

⁶¹⁷ Usp. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1957.

teških poreza i omogućivanja ilegalne trgovine.⁶¹⁸ U obližnjim su selima, s hercegovačke i dalmatinske strane (u cijeloj Imotskoj krajini), vrlo brojni turski toponimi, ponajviše ekonomimi (ojkonimi) i oronimi.⁶¹⁹

Istraživanje mjesta i uloge turcizama, obično stilogenih elemenata,⁶²⁰ u *Ranim pjesmama* A. B. Šimića neosporno je dovelo do rezultata koji odlučno pokazuju vrlo značajan orijentalni utjecaj na njegov zavičajni govor: *handžar* (*Noć na jezeru*), *đulistan* (*Ljetne večeri*), *pendžer* (*Mjeseca srpnja*), *ćeman* (*Tiha mahala*), *bula* (*Sevdalinke*), *bašča* (*Učiteljeva kćerka, Na kućnom pragu, Nostalgija*), *gondže* (*Septembar*), *sahat* (*Vesper*), *šeboj* (*Žeteoci*), *findžan* (*Bule*), *lole* (*Sevdalinke*), *akšam* (*Tiha mahala*), *srma* (*Blagoslov žita*), *divan* (*Toplo popodne*), *šedrvan* (*Bule*), *mesliđen* (*Mjeseca srpnja*), *čobanica* (*Le clair de lune*), *mahala* (*Tiha mahala*), *sokak* (*Le clair de lune*), *duvar* (*Bolesnica*), *džeferdar* (*Pjesma jeseni*), *mejdan* (*Pogledi*), *ibrik* (*Tiha mahala*), *hara* (*Septembar*), *babo* (*Pri polasku*), *kafanica* (*Sevdalinke*), *duhan* (*Svijetlo popodne*), *sevdalinka* (*Sevdalinke*), *šator* (*Blagoslov žita*), *čamac* (*Čamac*) itd.

Među turcizmima je najčešća *bašča*. Moglo bi se to dovesti u svezu s učiteljevom baščom, uzorno uređenim vrtom kraj Pučke škole u Drinovcima koja se nalazila u prvom susjedstvu obiteljske kuće A. B. Šimića.⁶²¹ Od proljeća do jeseni tu je u izobilju bilo povrća i voća, što je na pjesnika moglo ostaviti dubok dojam. Među ostalim, tu su organizirani tečajevi naprednoga poljodjelstva.⁶²²

Koliko je poznato, domaći drinovački muslimani ili Turci, kako ih je u strahopoštovanju narod nazivao, koji su živjeli u Drinovcima gotovo do kraja osmanske vlasti, najvjerojatnije su utjecali na govor drinovačkih starosjeditelja i useljenika, ali nije to dovoljno istraženo, stoga se pretpostavke temelje uglavnom na predajama.⁶²³ Prema jednoj je predaji početkom 19. stoljeća u Drinovcima bilo desetak muslimanskih obiteljskih kuća u kojima se govorilo uobičajenom mješavinom hrvatskoga i turskoga jezika.⁶²⁴

⁶¹⁸ Usp. Andrija Nikić, "Oslobođenje Imotske krajine od Turaka", u: *Čuvari baštine* (ur. M. Babić i B. Pezo), Imotski, 1989., str. 173–189.

⁶¹⁹ Usp. Mate Šimundić, "Ekonomimi Imotske krajine", u: *Čuvari baštine* (ur. M. Babić i B. Pezo), Imotski, 1989., str. 451–510. i Danijel Alerić, "Velika i Mala Sebišina: neobičan primjer pučke etimologije", *Filologija*, Zagreb, 1973., 7, str. 27–33.

⁶²⁰ Usp. K. Pranjić, n. dj., str. 173–183.

⁶²¹ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 42.

⁶²² Isto.

⁶²³ Isto, str. 185.

⁶²⁴ Isto.

U središtu su ovih višegodišnjih istraživanja i zastarjelice koje nije lako definirati, zato što mogu postati i oživljenice u književnim djelima, tj. "leksem koji se iz pasivnoga jezika vratio u aktivni".⁶²⁵ Taj uglavnom pasivni leksik svrstan je zajedno, bez obzira može li se označiti kao lokalizam ili regionalizam, zato što nema razloga koji bi potaknuli drugačija svrstavanja: *dub* (*Svietlo jutro*), *lepira* (*Glas iz daljine*), *lahorak* (*U krilu proljetne noći*), *ori se* (*Hosana*), *nujno* (*Na kućnom pragu*), *moma* (*Idila*), *sveđer* (*Chanson triste*), *sanak* (*U krilu proljetne noći*), *zore* (*Ivanje*), *žaloba* (*Septembar*), *djevojče* (*Lutanje*), *goneta* (*Radost tišine*), *talasi* (*Noć na jezeru*), *miri* (*Žeteoci*), *bije* (*Vesper*), *bruj* (*Kukuruzi*), *tanana* (*Mene boli*), *hladnik* (*Bule*), *neva* (*Nedjelja*), *slavulji* (*Hosana*), *vazdan* (*Tiha mahala*), *potajice* (*Priča*), *čar* (*Ljetni nocturno*), *zgine* (*Bilo je nekoć*), *mališ* (*Ljetne večeri*), *dalja* (*Priča*), *dublina* (*Utjeha očiju*), *slavče* (*Smilje*), *puteljak* (*Put u dolinu*), *seje* (*Pogledi*), *žalobno* (*Ljetne večeri*), *klepke* (*Put u dolinu*), *sele* (*Ponoć*), *skrili* (*Muzika kiše i krovova*), *srdaca* (*Ponoć*), *runi* (*Mandolina*), *mładane* (*Kosci*), *bonik* (*Mjeseca srpnja*), itd.

Tijekom pretraživanja ostavštine A. B. Šimića zamijećeni su listići na kojima je bilježio zavičajne lekseme koje je najvjerojatnije želio uključiti uglavnom u svoja djela. Nije mu to uspelo jer smrt je bila brža.

Mira Menac-Mihalić poklonila je posebnu pozornost Šimićevoj frazeologiji, odnosno frazemima kao frazeološkim jedinicama koje čine "stalne sveze dviju ili više riječi koje u određenoj svezi gube pojedinačna značenja"⁶²⁶ nakon čega ta sveza dobiva "novo, frazeološko značenje".⁶²⁷ Nakon istraživanja, a u skladu s hipotezom o Šimićevoj nesklonosti ustaljivanja svrsishodnih "sveza riječi"⁶²⁸ u pjesmama, izdvojila je iz *Ranih pjesama* frazeme koji su se nekad rabili ili rabe i danas u Hercegovini: *jutrom i večerom* (*Pobožna pjesma*), *Bog bi znao* (*Mene boli*), *u zloj slutnji* (*Utjeha očiju*), *svakog dana* (*Pjesma jeseni*) i druge.⁶²⁹

Nakon pomne raščlambe tekstova o jeziku A. B. Šimića u kojima spominje i svoj zavičajni govor, neosporno se može istaknuti njegova zaokupljenost razmišljanjem o jeziku. U znamenitom tekstu *Filozofija o riječi* osebujno u uvodnim rečenicama razlikuje "jezik kao

⁶²⁵ Jure Šonje (ur.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2000., str. 793.

⁶²⁶ Usp. M. Menac-Mihalić, "Frazeologija A. B. Šimića...", n. dj., str. 255.

⁶²⁷ Isto.

⁶²⁸ Isto.

⁶²⁹ Isto, str. 255–268.

sredstvo za sporazumijevanje i jezik kao sredstvo za pjesništvo, za umjetnost"⁶³⁰ te napominje da "jezik kao sredstvo za pjesništvo nikako se ne smije zamijeniti onim takozvanim pjesničkim jezikom koji nije ništa drugo nego skup riječi i fraza najčešće upotrebljavanih: rezervoar iz kojega crpe nemoćnici"⁶³¹ jer "svaka riječ svagdanjega govora, svaka riječ uopće može biti sredstvo za pjesništvo".⁶³² U tom tekstu, primjerice, napominje kako glagol "usuditi se"⁶³³ u Hercegovini ima drugačije značenje pa se "veli izvrsno u dijalektu: osloboditi se",⁶³⁴ a što "znači: usuditi se".⁶³⁵ Time je još jednom istaknuo nedvojbeno povjerenje u svoj zavičajni hercegovački govor na koji se poziva i u tekstu *Umjetnik i filolog* tvrdeći da se nakon boravka "u Hercegovini, uvjerio da su ondje sasvim obične"⁶³⁶ neke "riječi kojih nema u cijeloj našoj suvremenoj žurnalistici, pa ni literaturi".⁶³⁷ Nije uopće sporno da je A. B. Šimić pomalo prepuštao zaboravu svoje *Rane pjesme* nakon stvaranja *Slobodnih stihova*, ali nikada nije zaboravljao hercegovački govor, stoga nije dopuštao ni pomisao o bilokakvim promjenama jezika svojih pjesama koje su nastale u prvome stvaralačkom razdoblju (1912.–1917.).

Od takvih uredničkih ili priređivačkih pokušaja interveniranja u njegovo književno djelo branili su ga, među ostalima, Stanislav Šimić i Krunoslav Pranjić. Obojica su se u tome pokazali kao vrhunske, osebujne ličnosti, stoga je ovdje svrsishodno napraviti barem kratki osvrt na njihove tekstove u kojima zahtijevaju zaštitu njegova književnog djela i jezičnih obilježja koja dolaze iz hercegovačkoga govora.

Specifičnu je pozornost bratovu jezičnom izrazu, zavičajnom govoru i zavičajnom prostoru poklanjao Stanislav Šimić⁶³⁸ koji je nerijetko izražavao nezadovoljstvo zbog nepotrebnih zamjena "narodnoga jezika"⁶³⁹ neprikladnim riječima,⁶⁴⁰ zato što se svaka pjesma "tvori onako kako je stvaran jezik prema zvuku stvari i zbivanja u prirodi i životu".⁶⁴¹ Štitio je pravo A. B. Šimića na uporabu zavičajnoga govora:

⁶³⁰ Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Knjiga treća. Proza II*, Zagreb, 1960., str. 157.

⁶³¹ Isto.

⁶³² Isto.

⁶³³ Isto, str. 159.

⁶³⁴ Isto.

⁶³⁵ Isto.

⁶³⁶ Isto, str. 17.

⁶³⁷ Isto.

⁶³⁸ Usp. S. Šimić, n. dj. 291–412.

⁶³⁹ Usp. Stanislav Šimić, *Jezik i pjesnik*, Zagreb, 1955., str. 44.

⁶⁴⁰ Usp. Vlado Pandžić, "'Duhovno hajduštvo u jeziku' protiv 'zloduha u kulturi' (predgovor)", u: Stanislav Šimić – Vladimir Jurčić, *Izabrana djela* (prir. V. Pandžić), Sarajevo, 2009., str. 7–41.

⁶⁴¹ Usp. S. Šimić, "Pogovor...", n. dj., str. 344.

"Tu priprostitost A. B. Šimić nije hotice sebi namjestio i nametnuo: ona je prirodno svojstvo njegova duha. Takvo svojstvo duha odjelovilo se baš i u ikavskom govoru naroda zapadne Hercegovine i dalmatinske Zagore. (...) Priprost nije prost; priprost je ono što se kaže jednostavan. U zbiljskom narodnom jeziku *jednostavan* nema. To je neologizam: prevedena njemačka riječ *einfach*, koja znači *jednostavan*, u smislu *jednostruk*. (...) Regionalnost mnogoga njegova izraza, što je hercegovački ikavski, i kultura njegove rečenice – kultura priproste izreke, taj narodni stil modernoga duha – pristaju svakomu čitaocu, neuku i učenomu."⁶⁴²

Komentirajući i osebujno interpretirajući sintaktička, prozodijska, rječotvorna, fonološka, ortografijska i leksička sredstva u pjesništvu Antuna Branka Šimića, nije dvojio Krunoslav Pranjić,⁶⁴³ kao ni Stanislav Šimić, oko strogo čuvanja izvornoga jezika A. B. Šimića,⁶⁴⁴ iako se nije osobito bavio njegovim *Ranim pjesmama*, što je potkrijepio i njegovim jasnim pozivom mladim piscima da "ne postoje nikakve zapovijedi gramatike ili sintakse"⁶⁴⁵ nego može postojati "samo potreba te gramatike ili sintakse kao sredstva koje treba stvarati".⁶⁴⁶

Budući da je jasno izložena hipoteza o svenazočnosti zavičajnoga govora u Šimićevim *Ranim pjesmama*, istraživanjem su prikupljeni dokazi što je neosporno mogu potkrijepiti. Djelomice je pokazana svrsishodnost mjesnoga (drinovačkoga) govora te regionalnoga (hercegovačkoga) govora u podizanju umjetničke ili vrijednosne razine njegovih *Ranih pjesama*. Uspoređivanjem njegova osebujnog jezika i onodobne norme hrvatskoga jezika potrebno je imati na umu da je stvarao tijekom jedne od najvećih prekretnica u hrvatskoj povijesti koja je i usmjerila povijest hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću.⁶⁴⁷

Antun Branko Šimić živio je kratko, ali nikada se u svome književnom djelu nije odrekao ni zavičajnog prostora (svoje Hercegovine) ni zavičajnih leksema pa ni kada je prihvatio ekavicu.⁶⁴⁸ U skladu s time su zauvijek nedopustiva isključivanja lokalizama, regionalizama te dijalektizama iz *Ranih pjesama* (i ostalih) kao što su to nespretno činili

⁶⁴² Isto, str. 387.

⁶⁴³ K. Pranjić, n. dj., str. 173–183.

⁶⁴⁴ Isto.

⁶⁴⁵ Isto, str. 175.

⁶⁴⁶ Isto.

⁶⁴⁷ Usp. Drago Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994., str. 288–305.

⁶⁴⁸ Usp. Ivo Pranjković, "Antun Branko Šimić i hrvatski jezik (o stotoj obljetnici Šimićeva rođenja)", *Republika*, Zagreb, 1999., 3–4, str. 33–43.

pojedini urednici⁶⁴⁹ i priređivači⁶⁵⁰ njegovih pjesama, a ubuduće bi prevoditelji ponajprije trebali dobro upoznati njegov zavičajni govor kao nezaobilaznu sastavnicu zavičajnog prostora, geografskoga i imaginarnoga.⁶⁵¹

U sažetku se ponajprije može istaknuti da Šimićeve *Rane pjesme* sadrže mnogobrojne lokalizme, regionalizme, ali poneke i dijalektizme. Potvrđena i potkrijepljena je hipoteza o najvećoj nazočnosti zavičajnoga govora upravo u tim pjesmama koje je pisao od 1912. do 1917., tj. u prvome stvaralačkom razdoblju. Izdvojeni i jezgrovito objašnjeni lokalizmi, regionalizmi i poneki dijalektizmi mogu doprinijeti recepciji njegovih pjesama koje književni kritičari iznimno rijetko ocjenjuju vrlo dobrom ocjenom.

Moguće je također bez dvojbe zaključiti da u većini tih pjesama iz prvoga stvaralačkog razdoblja, koje je strukturirao kao što su radili i njegovi uzori, nije bilo vrlo značajne i nagle "šimićevske transgresije", tj. velikih odstupanja od tradicionalnih načela i normi pjesničkoga stvaranja,⁶⁵² koja će se dogoditi u ostalim njegovim stvaralačkim razdobljima.⁶⁵³ Mogao se, ipak, naslućivati njezin dolazak, barem u pojedinim pjesmama koje je napisao u završnici prvoga stvaralačkog razdoblja (*Pobožna pjesma, Utjeha očiju, Moj kraj, Veče ljubavi, Večernja pjesma o oblacima i zelenim jezerima i Odmor uz pjevanje mladog vina*).

Nije u tim pjesmama A. B. Šimić još rušio tradiciju, zavičajni govor bio mu je itekako važan i funkcionalan, ali moglo se prepoznati kako mladi pjesnik nudi i ponešto specifično, originalno, neovisno o svojim uzorima, čak ni o A. G. Matošu koji mu je bio jako važan do prekretničke jeseni 1917.⁶⁵⁴ Započelo je tada i njegovo djelomično odmicanje od zavičajnoga govora, ali kao što će se pokazati u nastavku ovoga rada, nikada se nije od njega potpuno odmaknuo.

⁶⁴⁹ Antun Branko Šimić, *Pjesme* (ur. Dragutin Tadijanović), Zagreb, 1950.

⁶⁵⁰ Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Svezak I. Djela I. Pjesme, proza I* (prir. Nedjeljko Mihanović), Zagreb, 1988.

⁶⁵¹ Usp. J.-M. Grassin, n. dj., str. IV.

⁶⁵² Usp. V. Žmegač, "Počeci estetike ekspresionizma"..., n. dj., str. 119–128.

⁶⁵³ Usp. M. Šicel, n. dj., str. 187–188.

⁶⁵⁴ Usp. Š. Musa, n. dj., str. 188.

3.2. Slobodni stihovi (1917. – 1920.)

Nakon što je A. B. Šimić okončao prvo stvaralačko razdoblje koje je trajalo oko pet godina (1912. – 1917.), krenuo je transgresivno u jesen 1917. u stvaranje *Slobodnih stihova* rušeći sve običaje, načela, pravila i norme pjesničkoga stvaranja.⁶⁵⁵ Upravo je zbog toga svrsishodan geokritički pristup istraživanju zavičajnog prostora (Hercegovine) u toj drugoj njegovoj stvaralačkoj fazi (1917. – 1919.) koju je obilježila transgresija, ali i u nastavcima, tj. u njegovim ostalim (dvjema) stvaralačkim fazama. Geokritičkim pristupom se usmjeruje pozornost upravo na tu začuđujuću Šimićeve "transgresiju" kakva nije viđena u povijesti hrvatske književnosti, a njezino razotkrivanje pokazuje razvojnu razinu hrvatske književnosti koja se gotovo izjednačila, barem glede razvoja poezije, s najvažnijim književnostima, čak i s francuskom.

Westphalovo (i njegovih suradnika i sljedbenika!) geokritičko bavljenje prostorom u modernističkim književnim djelima (sa zanimljivim oblicima transgresije) koja su nastala u razdoblju od 1916. do 1923. u francuskoj te engleskoj, američkoj, njemačkoj i irskoj književnosti,⁶⁵⁶ izrazito je poticajno za istraživanje zavičajnog prostora u Šimićevim avangardnim stvaralačkim razdobljima među kojima su *Slobodni stihovi* redosljedno prvi. Uobičajen je već taj zajednički naziv, kako je već istaknuto, za pjesme koje je objavio od jeseni 1917. do proljeća 1920. u različitim listovima i časopisima. Dok se neveliko hrvatsko čitateljstvo upravo privikavalo na Matoševe i "matoševske" pjesme kao vrhunac razvoja hrvatskoga pjesništva u okviru hrvatske moderne, na opće iznenađenje su se pojavile Šimićeve neobične pjesme koje su bile oblikovane dotle nepoznatom tehnikom u hrvatskome pjesništvu koju je autor objašnjavao u člancima koji su nazivani književnom pobunom.⁶⁵⁷ Otklonio je suradnju s onima koji su hvalili njegove *Rane pjesme*, usamio se "na književnoj vjetrometini", "hrabar i odlučan" za izvedbu do kraja promjena koje je pomno planirao i odlučno ostvarivao.⁶⁵⁸ Potporu mu je davao uglavnom ili samo Ulderiko Donadini koji je tvrdio da "naš *baby* piše neprispodobivo bolje od samog predsjednika jugoslavenske akademije, suvremenije od *Savremenika*" te "ima dublje poglede u umjetnost od Koste

⁶⁵⁵ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 65–125.

⁶⁵⁶ Isto.

⁶⁵⁷ Usp. Vlado Pandžić, "Antun Branko Šimić: 'Čuđenje u svijetu' ili jedan od najvećih hrvatskih pjesnika svih vremena", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme*, Sarajevo, 2009., str. 9–10.

⁶⁵⁸ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 396.

Strajnića i Lunačeka i Schneidera i sličnih glava", što je A. B. Šimiću bilo itekako važno u jačanju samopouzdanja.⁶⁵⁹

Stvaralačkom razdoblju *Slobodni stihovi* pripadaju pjesme: "*Ogledalo, Molitva, Pjesma, Vjetrovi, Pjesma, Grad, Žuta sjenka, Tijela, Život, Bakterije, Zanesena pjesma, Oči, Ples, Ljubomora, Moja draga, prijatelj i ja, Vampir, Očaj, Traženje žene, 20 godina, Izgubljen, Raskinuće, Ulična ljubav, Pjesma pjesnika, Pjesma čovjeka s tajnom, Bog i gradsko popodne, Život na oblaku, Ljubav, Dva tijela ispred olujna večera, Bog i moje tijelo, Zavodnik i Posljednja pjesma*".⁶⁶⁰ Osim pjesama *Ogledalo* i *Molitva*, objavljenih u *Hrvatskoj prosvjeti* (Zagreb, 1918., 1, str. 27.) te pjesama *Grad* i *Žuta sjenka* koje su objavljene u *Hrvatskoj prosvjeti* (Zagreb, 1918., 5, str. 199.), pjesama *Ljubomora* i *Moja draga, prijatelj i ja* koje su objavljene u *Savremeniku* (Zagreb, 1918., 12, str. 559.) te najkasnije objavljene pjesme *Zavodnik* u *Savremeniku* (Zagreb, 15. ožujka 1920., 6, str. 162–163.), sve su ostale pjesme iz *Slobodnih stihova* objavljene u njegovim časopisima *Vijavica* i *Juriš*, zato što ih je oblikovao, kako tvrdi Stanislav Šimić, "u oblik drugačiji nego li su oblici poezije, ili imaginativne književnosti, kakvi su oblikovani prije toga vremena, jer su mu ljudska i pjesnička iskustva drugačija".⁶⁶¹ U časopisima koje nije uređivao vjerojatno ne bi ni te pjesme uspio objaviti da ih nije predao u tisak prije pojave prvoga broja svoje *Vijavice*. Primjerice, pjesme *Ogledalo* i *Molitva*, prvi hrvatski istinski slobodni stihovi, tiskane su u prvom broju *Hrvatske prosvjete* za 1918. premda su najvjerojatnije, koliko se može zaključiti iz životopisnih podataka, dva-tri mjeseca čekale kod glavnog urednika.

Pjesnik A. B. Šimić odbacio je u potpunosti načela svoga učitelja Antuna Gustava Matoša. U *Slobodnim stihovima* ponudio je izraz "umjetnikove unutrašnjosti u zvucima, bojama, linijama ili riječima",⁶⁶² tj. "u ekspresiji",⁶⁶³ pa se "otkriva u ekspresivnosti, ne u ljepoti".⁶⁶⁴ Primijenio je nova načela svoga odnosa prema stvaranju umjetničkih djela u pjesmama koje je objavio u drugome broju svoga časopisa *Vijavica* (u siječnju 1918.): *Pjesma, Vjetrovi* i *Pjesma*. "Noći", "noć", "mrak", "duša" i "crni vjetrovi" pripadaju najčešćim motivima koji ostaju bez "vremenske dimenzije"⁶⁶⁵ u začudnim okolnostima dok kroz "noći

⁶⁵⁹ Usp. U. Donadini, n. dj., str. 214.

⁶⁶⁰ Antun Branko Šimić, *Pjesme*, Sarajevo, 2009., str. 75–108.

⁶⁶¹ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 312.

⁶⁶² Usp. Antun Branko Šimić, "Namjesto svih programa", *Vijavica*, Zagreb, 1917., 1, str. 1.

⁶⁶³ Isto.

⁶⁶⁴ Isto.

⁶⁶⁵ Usp. S. Jurić, n. dj., str. 417.

idu mračni usamljeni nemiri" i "kroz noć muklo laju crni vjetrovi". Pjesnik je u strahu od sadašnjeg i budućeg vremena u prostoru koji ne pruža sigurnost jer tjeskoba vlada osjećajima i mislima dok Prvi svjetski rat donosi smrt milijunima nevinih ljudi koji prije toga nisu nigdje vidjeli ni utjehu ni zaštitu.⁶⁶⁶ U skladu s time se svrsishodno mogu navesti tvrdnje Stanislava Šimića da su se "prve njegove modernističke pjesme" koje su nosile neobične motive "tehnikom i strukturom" činile "apstraktnima i prozaičnima", ali "u biti su jedinstvo pjesničke spontanosti i kritičke svijesti" jer svaka je "prirodno" i "cjelovito djelo imaginacije u kojem je svaki stih na mjestu gdje prirodno" i treba biti radi ostvarivanja "cjeline", a rastrganost se pjesama "pričinja" jedino površnom gledatelju.⁶⁶⁷

U trećem broju *Vijavice* objavio je pjesme: *Tijela, Život, Bakterije, Zanesena pjesma, Oči i Ples* u kojima se ne zamjećuju izravni hercegovački prostori, što ne znači da ih nema. Bježeći od terminološke zbrke, najjednostavnije je reći da su u tim pjesmama dominantni "međuprostori": *proživljeni prostor* (Lefebvre)⁶⁶⁸ ili *treći prostor* (Soja)⁶⁶⁹ ili *međuprostor s alogenoga gledišta (alogeni prostor)* (Westphal).⁶⁷⁰ Neštedimice je pjesnik, kritičar i urednik A. B. Šimić udario po "tradicijskim književnim vrijednostima",⁶⁷¹ izvršio "transgresiju", stoga su se visoko plasirani hrvatski pisci uznemirili zbog mogućega gubitka čitateljske pozornosti i književne slave te su potaknuli "svoje kritičare" na ušutkivanje pobunjenika koji je tek prije dvije godine stigao iz "zaostale" Hercegovine.

Nakon Donadinija našlo se još kritičara koji su se radovali što je A. B. Šimić učinio nesretnima istaknute pjesnike i kritičare, stoga su se itekako veselili njegovoj borbenosti iako nisu ni sami bili sigurni da je riječ o nekome novom dobu u hrvatskoj književnosti.⁶⁷² Većini čitatelja uglavnom su se sviđale njegove *Rane pjesme*, počeli su mu sve više vjerovati i naobraženi čitatelji koji su gdjegdje i pročitali ponešto o novim pjesničkim modernističkim smjerovima, samo je to bilo nedostavno za promjenu njegova statusa "nadobudnoga" mladog pjesnika "bez budućnosti". Koliko god su ga napadali, ostao je čvrst i nepokolebljiv, uvijek spreman za protuudare bez milosti.

⁶⁶⁶ Usp. Viktor Žmegač, "Europski kontekst ekspresionizma", u: *Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem 2001.*, Zagreb, 2002., str. 14–20.

⁶⁶⁷ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 316.

⁶⁶⁸ Usp. H. Lefebvre, n. dj., str. 53.

⁶⁶⁹ Usp. E. W. Soja, n. dj., str. 62.

⁶⁷⁰ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 208–209.

⁶⁷¹ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 308.

⁶⁷² Usp. G. Jutronić, n. dj., str. 1.

Kada je 1917. A. B. Šimić počeo "stvarati slobodni stih", zaključio je književni kritičar Stanislav Šimić, stvarao je "stih koji nije slobodan po tomu što je bez sroka", nego zato što se "pjesnik ne ravna" po nekakvoj "dogmatičnoj poetici, već po moći svoje imaginacije" slobodnoga sagledavanja života u jeziku i oblikovanja poezije u njemu, tj. "poezijskog oblika kulture duše i civiliziranoga duha, gradskoga života i, dotada, u poeziji neupotrebljavanog jezika" koji je strukturiran potpuno različito "od dotadanje hrvatske poezije" te je "oprečan razvitku joj i smislu".⁶⁷³

Viktora Žmegača zanimalo je kako "mladi autor zamišlja zadatak buduće poezije" pa to studiozno razotkriva iz njegove kritike lirike Dragutina Domjanića, "pjesnika u kojem je hrvatski *fin de siècle* našao svoga kasnog zastupnika", a zatim je zaključio kako "Šimić poriče 'staroj' ljepoti svaku životnu snagu", zato što se "naslijeđeni izbor estetskih objekata već odavno pretvorio u ispraznu konvenciju" zbog čega je potrebno hodati "ukorak sa životom" te za pjesničko izražavanje izboriti "područja života koja se još uvijek smatraju ružnim ili 'nepoetskim'".⁶⁷⁴

Radovan Vučković, koji je unatoč nekim svojim nacionalnim opterećenjima, koja se prepoznaju i iz narednog navoda, jedanaest godina nakon Žmegača ustvrdio kako u "Šimiću naša književnost ima jednu izvornu i samoniklu pojavu" te istaknuo ne samo njegovu književnopovijesnu prekretnicu nego i "izvornu" pjesničku.⁶⁷⁵

Krystyna Pieniążek sugestivno je pokazala kako je A. B. Šimić, "fasciniran geslom da umjetnost nije mimetičko oponašanje prirode nego ekspresija unutarnjih umjetnikovih proživljavanja", odlučno promijenio "poetiku", počeo pisati slobodnim stihom te tražiti "ekspresivan ritam" nastojeći prekoračiti sheme i slomiti vladajuće konvencije.⁶⁷⁶

Slaven Jurić poticajno je objasnio kako je s Šimićevim opusom počeo funkcionirati hrvatski slobodni stih "kao uobičajen medij poetskoga izraza".⁶⁷⁷

⁶⁷³ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 308–309.

⁶⁷⁴ Usp. Viktor Žmegač, *Težišta modernizma*, Zagreb, 1986., str. 81.

⁶⁷⁵ Usp. R. Vučković, n. dj., str. 20.

⁶⁷⁶ Usp. K. Pieniążek, n. dj., str. 17.

⁶⁷⁷ Usp. Slaven Jurić, "Šimićev slobodni stih – modernističko posvajanje tradicije", u: *4. kijevski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 37.

3.2.1. Zavičajni prostor i motivi u *Slobodnim stihovima*

U *Slobodnim stihovima* susreću se novi prostori, ali i u tim novim prostorima A. B. Šimić ne zaboravlja svoj zavičajni prostor što nastoji i svrshodno pokazati, bez obzira što izbjegava jasno određivanje: granica starih i novih prostora, relacija između imaginarnog i stvarnoga svijeta te njihovih transponiranja koja mogu svjedočiti postojanje "istine" ili "realnosti" na nekome "određenom" ili "zagonetnom" mjestu, kako to sugerira Simone Weil.⁶⁷⁸

Ogledalo, prva pjesma koja se svrstava u to Šimićevo stvaralačko razdoblje, "pjesma u liku prozних rečenica", kako kaže Stanislav Šimić, "prijelaz je od matoševske poetike čistih rima i regularnog stiha i ritma u sasvim novu slobodnu poetiku, koja je lišena rima ali joj je ritam izražajan". Nakon što je "sagledao sebe unutrašnjega i vanjskoga: svoje kreativne moći i mogućnosti i zbiljski život oko sebe i u sebi", njegova je poezija, "koju je odjelovio kao slobodni stih – i njime djelovao da se književnost u nas oslobodi: oslobodi vanjskih i unutarnjih granica: da joj smisao životni i umjetnosni, i svijet koji joj je motiv, ne budu ograničeni", moderna je prema "pjesničkoj tehnici", a skladna s "tehniziranjem civilizacijskim životom, psihologijom i ponašanjem čovjeka u njemu".⁶⁷⁹ Nakon neštedljivoga uključivanja hercegovačkoga prostora u *Rane pjesme*, A. B. Šimić je usmjerio pozornost na nove prostore, imaginarne, ali koji su "ograničeni" jednim ogledalom u čiju bi "dubljinu" željelo "Sunce" znatiželjno "zaroniti" te "saznati Skriveno". Lirski subjekt nagovara Sunce da bude milostivo i ne budi to ogledalo. Šimić je počeo stvarati izrazito neobične imaginarne prostore koji na jedan novi, originalan način proizlaze iz stvarnih prostora:

"Žut, malen salon pokriven nevidljivo tananim velom
šutnje, miriše starošću. Miris kao u staroga zlatnoga
vina i septembarskih ruža u agoniji.

(...)

Kroz davno neotvarani prozor gleda sunce i sjaj se
njegovih očiju gasi u svilenim zastorima; zastorima
tišine. Sunce bi htjelo zaroniti u dubljinu ogledala

⁶⁷⁸ Usp. Simone Weil, *L'enracinement*, Pariz, 1990., str. 92.

⁶⁷⁹ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 309–310.

i saznati Skriveno."⁶⁸⁰

(*Ogledalo*)

Pjesma *Ogledalo* prikladna je za analizu odnosa između referenta i njegova imaginarnog predstavljanja.⁶⁸¹ Međutim, u Šimićevim *Slobodnim stihovima*, koji svjedoče o njegovu "privilegiranju" imaginarnoga nad stvarnim, malo toga je statično da bi se olako stvoreni zaključci o tim odnosima mogli prihvatiti kao nešto nepromjenjivo, što može i u nekoj drugoj njegovoj pjesmi vrijediti kao pravilo povezivanja.

Jedino Bog ostaje isti. Lirski subjekt ga moli dok noćna "tišina bjesni svoju oluju" i dok "kroz njegovo srce prolaze" čudni "oštri glasovi dalekog predjela" i to "kuća" i "stvari":

Bože koji ne daš da moje noći sjaju
od sjaja kakvih sitnih bijelih cvjetova
ili kakvih visokih zvijezda,
koji ne daš da moje noći mirišu aprilima
i snovima nevinih mladih djevojaka
daj mi daj mi, da pada noćas
jedna ciela oluja zvijezda i cvieća
na me
na moje noći mračne i žalosne,
na sve moje
i na cielu zemlju,
jedna ciela oluja zvijezda i cvieća,
da sve bude jedna beskrajna radost od zvijezda
i cvieća cvieća."⁶⁸²
(*Molitva*)

Nakon mirnoga prostora nezaboravne Hercegovine, u novome gradskom prostoru, koji zaokružuje *Pjesma*, kroz pjesnikove noći "idu mračni usamljeni nemiri":

"U beskrajnosti tonem i moje se misli u nju ruše

⁶⁸⁰ A. B. Šimić, *Pjesme...*, n. dj., str. 75.

⁶⁸¹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 126–182.

⁶⁸² A. B. Šimić, n. dj., str. 76.

kao u bijelu vodu mirne crljene zvijezde"⁶⁸³

(*Pjesma*)

Dok lirski subjekt tone "u beskrajnosti", zaziva "spasonosni" zavičajni prostor uključivanjem dijalektizama: *ladne* i *crljene*. Veliku su pogrešku činili, ponovno treba istaknuti, oni koji su prilagođivali te riječi standardnima u hrvatskome jeziku jer mijenjali su u potpunosti pjesmu, a pjesniku su nerazumno oduzeli siguran zaklon u zavičajnom prostoru od opasnosti koje nahrupljuju iz novoga životnog prostora. Dovoljna je samo jedna ohrabrujuća zavičajna riječ za povratak kakve-takve hrabrosti, nade i vjere za ugodnije poglede u budućnost, stoga se može itekako čvrsto reći da Šimićev zavičajni govor, kao vrlo važna sastavnica njegova zavičajnog prostora, ima u *Slobodnim stihovima* posebnu i nezamjenjivu ulogu.

Dobrim poznavateljima pjesnikova zavičajnog prostora znakovit je njegov strah dok u gradskom prostoru sluša zavijanje vjetra. Naime, prema istraživanjima njegova životopisa, osobito silni sjeverni vjetrovi izazivali su huku valova iz obližnjega velikoga polja koje je bilo poplavljeno u cijeloj svojoj dužini i širini te je dostizalo nadomak njegove rodne kuće. Mnogi su Drinovčani nosili to kroz život pa i A. B. Šimića je strah od "noćnih vjetrova" ili "crnih vjetrova", kako su ih nazivali, pratio cijeli život. Dugu množinu "vjetrovi" zamjenjuje kratkom: "vjetri" koja je uobičajena u Hercegovini. Može se razložno ustvrditi da je svoj strah pjesnik prenio iz zavičajnog u gradski prostor koji nudi još veće ugroze mladog čovjeka:

"Kroz noć muklo laju crni vjetrovi

Hoće moju dušu da raznesu"⁶⁸⁴

(*Vjetrovi*)

U pjesmi *Grad*, koju Šimić posvećuje prijatelju Aleksandru Odiću, drinovačkom učitelju, opću imenicu "Grad" piše velikim slovom. Čitajući geokritički tu pjesmu, brzo se zapaža strah i nemoć pjesničkog subjekta koji u tome gradskom prostoru ne nalazi ništa što bi odagnalo njegov neizmjerni strah. "Tramway (...) pjeva mjesto ševa" u "Gradu" koji noću odjekuje "od krikova mračno pomorene djece", a njegove "ulice" su "pune zločinaca". "Grad"

⁶⁸³ Isto, str. 77.

⁶⁸⁴ Isto, str. 78.

je "crn i velik kao Smrt", "Grad" kao ubojica, suprotstavljen je pjesmi i miru zavičajnog prostora u kojem stvarno pjeva ševa:

"vječno neki Grad
kroz moj život
vječno tramway koji pjeva
mjesto ševâ"⁶⁸⁵

(*Grad*)

Jednu od svojih najljepših pjesama *Žuta sjenka* posvetio je majci. Sjećanje na nju vraća pjesnika iz grada u njegov zavičaj. Tamo njegova majka moli "pred" njegovom "sudbinom" te pjesnik postaje "opet dijete". Vraćaju se "večeri" njegova djetinjstva, a snovi postaju "duboki ko jezera". Majka ponovno budi "tamnu šumu" njegovih "snova", a na kraju ponad majčine je glave "jedno veliko crveno sunce":

"Jutra i blizina njena pored mene!
Ona dođe k meni tiha kao stvar
Budi tamnu šumu mojih snova,
Ja se smiješim:
ponad njene glave stoji i sja meni
jedno veliko crveno sunce."⁶⁸⁶

(*Žuta sjenka*)

Elementi zavičajnog prostora mogu se još pronaći tijekom pomnoga geokritičkog čitanja u desetak pjesama koje su svrstane u *Slobodne stihove: 20 godina, Izgubljen, Pjesma čovjeka s tajnom, Bog i gradsko popodne, Bog i moje tijelo, Posljednja pjesma* itd.

U pjesme u drugome stvaralačkom razdoblju (u *Slobodnim stihovima*), oblikovane dotle nepoznatom tehnikom u hrvatskome pjesništvu – koje su najavile A. B. Šimića kao hrvatskoga avangardnog pjesnika "koji se razvijao brzo, pokatkad i u naglim skokovima"⁶⁸⁷ – uključivao je kao uzgređice ili gotovo "prikriveno" hercegovačke socijalne prostore te je stvorio i popriličan broj stihova sa socijalnim obilježjima koje će razvijati u svojim kasnijim stvaralačkim razdobljima. Primjerice, u već spomenutoj pjesmi *Molitva* moli za "cielu

⁶⁸⁵ Isto, str. 80.

⁶⁸⁶ Isto, str. 81.

⁶⁸⁷ Usp. S. Jurić, "Šimićev simultanzizam ...", n. dj., str. 417.

zemlju" da umjesto žalosti i mraka "sve bude jedna beskrajna radost od zvijezda". Mnogi kritičari i povjesničari književnosti nisu prepoznavali nerijetke zavičajne socijalne prostore u *Slobodnim stihovima*, obraćali su pozornost samo na "slobodni stih" ili na grad kao novi društveni prostor pjesnikova življenja i nemira. Neosporna je činjenica o nezaboravljanju zavičajnoga govora u tim pjesmama koji itekako svjedoči o svezi pjesnika i njegove Hercegovine.

3.2.2. Zavičajne jezične osobitosti u *Slobodnim stihovima*

Raskid s matoševskim načelima stvaranja pjesama, sklonost prema rušenju svih pravila, načela ili običaja pjesničkoga stvaranja, tj. prema transgresiji koja korespondira s "preskakanjem granica" na putu do "ruba slobode",⁶⁸⁸ sve to može ostaviti nejasan dojam i nametnuti pogrešan zaključak o izvjesnom "zaboravu" Hercegovine u *Slobodnim stihovima*. Ima u njima dovoljno dokaza nazočnosti zavičajnog prostora, manje stvarnoga nego imaginarnog, premda nije svenazočan (stvarni!) kao u *Ranim pjesmama*. Isto tako se može govoriti o njegovu zavičajnom govoru kao sastavnici njegova zavičajnog prostora, ali i kao jednoj od najuočljivijih sastavnica književnog prostora u *Slobodnim stihovima*.

Nakon što se A. B. Šimić odlučio za ekavicu (kao što je već navedeno: krajem 1917. na poticaj Petra Rogulje),⁶⁸⁹ odbio je potpuno pokoravanje jezičnoj normi koja je nuđena uz ekavicu. Sačuvao je svoju slobodu i neovisnost, odlučio se za prekoračivanje pravila (za transgresiju), ali i sa začudnim samopouzdanjem krenuo je iz poznatoga u nepoznati prostor.⁶⁹⁰ Među ostalim, u *Slobodnim stihovima* ostala je netaknutom hercegovačka prozodija što je promaklo većini istraživača njegova jezika. Fonemske su redukcije česte. Redovito izostavlja fonem *h*: *ladna* umjesto *hladna* (*Pjesma*), *ladan* umjesto *hladan* (*20 godina*), *ladi* umjesto *hladi* (*Bog i gradsko popodne*). Izostavlja fonem *p* u riječi *ptica*: *tica* (*Moja draga, prijatelj i ja*), *tice* umjesto *ptice* (*Očaj, Dva tijela ispred olujna večera*). Ne rabi

⁶⁸⁸ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 81.

⁶⁸⁹ Petar Rogulja, projugoslavenski političar toga doba u Hrvatskoj, nije to sam tada činio. Usp. Jure Krišto, "Petar Rogulja i razvoj Hrvatskoga katoličkoga pokreta (uz 80. obljetnicu smrti)", *Croatia christiana periodica*, Zagreb, 2001., 47, str. 207–223.

⁶⁹⁰ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 72–73.

više turcizam *pendžer* nego *prozor*, ali umjesto *ptice* (iz *Ranih pjesama*) rabi *tice*. Odrekao se nekih starih dijalektizama, a uključio one koje nije prije rabio.⁶⁹¹

U zamjenicama suglasnički skup *tk* zadržava samo *k*: *niko* umjesto *nitko* (20 godina, *Pjesma čovjeka s tajnom*). Česta je redukcija fonema *i* u pridjevima, u prvom ili posljednjem slogu: *pjan* umjesto *pijan* (20 godina), *pjana* umjesto *pijana* (*Očaj*), *pjanu* umjesto *pijanu* (*Ljubav*), *tuđ* umjesto *tuđi* (20 godina) /u značenju *stran*/. Redukcije vokala su očite u raznim primjerima: *a* – *pleso* umjesto *plesao* (20 godina); *i* – *slazi* umjesto *silazi* (20 godina).⁶⁹²

Posebno su zanimljivi rječotvorni ili morfološki dijalektizmi. Voli rabiti kratku množinu, kao u primjeru: *zemljini glasi* umjesto *glasovi* (*Zanesena pjesma*). Neobičan je pridjev *zemljini* umjesto *zemaljski*. Krnji futur je gotovo obvezan: *ljubit* umjesto *ljubiti* (20 godina), *bježat* umjesto *bježati* (20 godina) itd. Sklon je uporabi dijalektalnih oblika glagola *mrijeti*: *mru* umjesto *umiru* (*Tijela*) te *duša mrije* umjesto *umire* (*Bakterije*). Češća je zastarjelica *imadem* nego *imam* (*Pjesma čovjeka s tajnom*), a također i oblik glagola *unići*: *unišli* umjesto *ušli* (*Zavodnik*).⁶⁹³

Nije jednostavno odrediti sintaktičke dijalektizme u Šimićevim *Slobodnim stihovima* premda su razvidna, ipak, neka obilježja njegove pjesničke rečenice koja je nerijetko prenijeta iz govornoga jezika: *pri svakom koraku* (*Pjesma*) i *iz dna mojih noći* (*Zanesena pjesma*). Neusporedivo je lakše prepoznati leksičke dijalektizme. Ponajviše je turcizama koji su obično stilogeni elementi u njegovim pjesmama: *duvara* umjesto *dimnjaka* (*Ogledalo*). Fonološki i leksički dijalektizam je imenica *dubljinu* umjesto *dubina* (*Ogledalo*), a regionalizmi su: *ubica* umjesto *ubojica* (*Grad*), *veče* umjesto *večer* (20 godina), *tanani* umjesto *tanki* (*Ogledalo*), *buniti* umjesto *buditi* (*Ogledalo*) itd. Posebnu pozornost privlači dijalektizam: *meso koje sane* umjesto *meso koje nestaje* (*Bakterije*), tj. metaforički *umire*. Koristi se također još nekim dijalektizmima: *besprekidni* umjesto *neprekidni* (*Pjesma pjesnika*), *besprekidno* umjesto *neprekidno* (*Bog i moje tijelo*). Riječ *ponor* (*Bog i moje tijelo*) ne rabi u uobičajenom značenju te riječi nego u skladu s predajama i legendama o prirodnim i umjetnim ponorima u Drinovačkom polju. U njegovu zavičajnom govoru kaže se *bigstvo*, ali u pjesmi rabi *bjegstvo* umjesto *bježanje* (*Pjesma čovjeka s tajnom*).⁶⁹⁴

⁶⁹¹ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 51–55.

⁶⁹² Isto.

⁶⁹³ Isto, str. 56–57.

⁶⁹⁴ Isto, str. 59–60.

U skladu s tim primjerima može se bez dvojbe istaknuti da je A. B. Šimić uključivanjem zavičajnoga govora u *Slobodne stihove* također održao čvrstu svezu sa svojom Hercegovinom. O tome itekako svjedoče i frazemi: u svetomu času (*Molitva*), pri svakom koraku (*Pjesma*), kao crna mrtva tica (*Moja draga, prijatelj i ja*) itd.⁶⁹⁵

3.3. *Preobraženja* (1920.)

U svibnju 1920. objavio je A. B. Šimić svoju prvu i posljednju pjesničku zbirku *Preobraženja* – četrdeset osam pjesama koje neosporno označuju početak novoga doba u hrvatskome pjesništvu: "*Pjesnici, Moja preobraženja, Mučenik, Mladić, Molitva na putu, Žene, mladići, ljetu, Zavodnik, Zavedena, Bolesnik, Mjesečar, Mati, Hercegovina, Samoća na vodi, Podne i bolesnik, Veče i ja, Žene s jednim srcem, Gorenje, Povratak, Povratak, Prenuće, Ljubomora, Prva noć samoće, Zima, Teški zrak, Žrtve, Ljubav, Ljubomora, Mrtva ljubav, Zapuštena, Bog mučitelj, Jedamput, Izgubljene žene, Hercegovina, Pjesma iznad zemlje, April, Ljetnja pjesma, Uzvišeno veče, Molitva za preobraženje, Pobjednici na livadi, Cvijet u kavani, Vampir, Sudbine u ponoć, Radosna noć u gradu, Rastanak sa sobom, Put, Otkupljenje, Opomena i Budući*".⁶⁹⁶

Porušio je u toj svojoj jedinjoj zbirci, još više nego u *Slobodnim stihovima*, sva načela produkcije prostora pa i zavičajnoga imaginarnog prostora, imaginarne svoje Hercegovine, nudeći neograničene "kataloge imaginacija", jake boje (plavu, žutu, crnu), simboličnu ovisnost o realnom prostoru, što je izazvalo veliko iznenađenje i još veće nerazumijevanje pa i svojevrzne prosvjede te sarkastična podrugivanja. Ta začuđujuća transgresija, mnogima se činila i zaprepašujućom, osebujno rušenje hrvatskih tradicionalnih načela i pravila pjesničkoga stvaranja, već je desetljećima u Hrvatskoj pitanje na koje mnogi nemaju odgovor, ali s druge strane mnogi hrvatski i strani književni kritičari i znanstvenici, vrsni poznavatelji modernističkog pjevanja bez dvojbe vide u toj zbirci najviši vrhunac hrvatskoga pjesništva.

Svršishodno je ovdje navesti samo nekoliko kratkih kritičkih ocjena radi isticanja njezine važnosti i mjesta u povijesti hrvatske književnosti. Primjerice, Krešimir Bagić smatra je najvažnijom pjesničkom knjigom hrvatske književnosti u 20. stoljeću te obrazlaže njezinu važnost izviranjem iz potpune "novine u kontekstu poezije" koja se tada pisala u Hrvata te

⁶⁹⁵ Usp. M. Menac-Mihalić, n. dj., str. 255–268.

⁶⁹⁶ Antun Branko Šimić, *Preobraženja*, Zagreb, 1920.

Šimićevim "iskrenim" posredovanjem "novim jezikom, novim tipom stiha, začudnim formalnim i grafičkim likom teksta".⁶⁹⁷ Za poseban položaj Šimićeve poezije u povijesti hrvatske književnosti vrlo je važno (već spomenuto u bilješci!) neosporno svjedočenje Viktora Žmegača, jednoga od najboljih poznavatelja njemačke književnosti, kako je A. B. Šimić uistinu učio od njemačkih ekspresionista, ali bio je bez dvojbe neovisni hrvatski avangardni pisac, originalan i iznimno talentiran za promišljanje temeljnih književnih pitanja krajem drugoga desetljeća 20. stoljeća pa je svojim *Preobraženjima* označio "jednu od prekretnica u povijesti hrvatske književnosti" promičući "zadaću i misiju umjetnosti" razvezivanjem stvari koje su "sapete racionalizacijom" te omogućujući im prikazivanje onakvima kako ih "vide oči duha".⁶⁹⁸

Za istraživanje zavičajnog prostora u *Preobraženjima* zanimljivo je i mišljenje Radovana Vučkovića o Šimićevu unoenju osobnih iskustava i "dnevnih asocijacija" u tu zbirku nakon kojih je "pjesnički" oblikovao životopis "ispovjedno-subjektivnim tonom", stoga su njegova "*Preobraženja* (...) kao i slobodni stihovi" svojevrsna "esencija" njegova doživljavanja stvarnosti.⁶⁹⁹ Kao što je već djelomice istaknuto u drugome poglavlju, Jure Kaštelan pronalazi "novost poezije A. B. Šimića u novosti doživljaja svijeta" osjećajući "bitna pitanja čovjekove egzistencije", stoga nije pokušavao naći "filozofski odgovor nego pjesnički izraz" ostajući zabrinuto, tiho i pomnjivo "sâm s uhom prislonjenim na šutnju vječnosti".⁷⁰⁰ Krystyna Pieniążek apostrofira "ideju preoblikovanja" kao dominantu u Šimićevu pjesničkom svijetu koja je najizrazitije istaknuta u naslovu njegove zbirke *Preobraženja*, a da bi "metamorfoze" prema Šimićevu shvaćanju "preobrazba jezika, poetske tehnike, književnosti i kulture" trebale pridonositi transformaciji "čovjeka i stvarnosti" sukladno "pjesnikovoj osobitoj osjetljivosti" te sposobnosti osluškivanja "govora stvari" i sporazumijevanja "s duhom".⁷⁰¹

Ovaj pristup Šimićevim *Preobraženjima* s gledišta geokritike sadrži i djelomična odstupanja od temeljnih gledišta Westphalove teorije. Budući da joj je glavno usmjerenje na proučavanja geografskog prostora u književnom djelu, tj. geocentrični pristup prostoru kao

⁶⁹⁷ Usp. Krešimir Bagić, "Antun Branko Šimić – i njegova *Preobraženja*", *Glas Istre*, Pula, 8. rujna 1995., str. 23.

⁶⁹⁸ Usp. V. Žmegač, n. dj., str. 80–84.

⁶⁹⁹ Usp. R. Vučković, n. dj., str. 128.

⁷⁰⁰ Usp. J. Kaštelan, *Približavanje. Prolegomena...*, n. dj., str. 23–26.

⁷⁰¹ Usp. K. Pieniążek, n. dj., str. 54–55.

prvom predmetu raščlambe, neobičnost te zbirke u okvirima specifične pjesnikove transgresije i njegovih buntovničkih prekoračenja uobičajenih književnih granica te rušenja načela i normi potiče svojevrsnu kombiniranu strukturalnu i geokritičku raščlambu koja je istodobno književna i geografska, što je uzorno ostvareno u izvrsnoj raspravi iranskoga geokritičara (profesora francuske književnosti) Zahre Taghavija Fardouda.⁷⁰² Njegov je pristup ovdje posebno zanimljiv zbog inspirativne strukturalne i primarno geokritičke usporedbe pjesama francuskoga pjesnika Guillaumea Apollinairea i iranskoga pjesnika Mohammad-Alia Sépanloua, ali i zbog dobro poznate činjenice da je jedna Apollinaireova knjiga nađena kraj kreveta na kojem je umro A. B. Šimić.⁷⁰³ Nekima je to bio poticaj za istraživanje navodnoga Apollinaireova utjecaja na A. B. Šimića dok je pisao *Slobodne stihove* i *Preobraženja*, ali brzo su im se ispriječile činjenice o nemogućnosti Šimićeve recepcije Apollinaireovih pjesama u ratnim okolnostima, a danas ih može demantirati i ta Fardoudova rasprava.

Ostavljajući po strani francuskoga i iranskog pjesnika, povezivanjem u ovome radu geokritike sa strukturalnom kritikom u pristupu Šimićevim *Preobraženjima* dolazi se do spoznaje o izrazitoj dinamičnosti Šimićeva književnog prostora ili dinamičnih objekata (nestalnih i punih osjećaja) koji u neograničenoj multisenzorijalnosti otvaraju granice za široku književnu i geografsku toposemiju.⁷⁰⁴ Neosporno je autor *Preobraženja* prekoračio sve granice koje su stajale pred njim, pjesnikom koji se buni protiv tradicije, a možda te granice nije uopće ni vidio ili nije želio vidjeti, tj. činio je to nesvjesno ili bez svoje volje, o čemu geokritičari rado raspravljaju kad je riječ o piscima sklonim transgresiji. U skladu s time bilo kakvo složeno razmišljanje o Hercegovini ili zavičajnom prostoru u njegovim *Preobraženjima* neće nikada dovesti čitatelja, bilo domaćega hrvatskoga ili stranoga bez obzira na podrijetlo, do konačnih ili nepromjenjivih zaključaka.

⁷⁰² Usp. Zahra Taghavi Fardoud, "L'étude de l'image poétisée de l'espace, fondée sur l'approche géocritique, dans la poésie de Guillaume Apollinaire et de Mohammad-Ali Sépanlou", *Études de langue et littérature françaises*, 2016., vol. 6, br. 2, str. 103–123.

⁷⁰³ Usp. F. Alfirević, n. dj., str. 229.

⁷⁰⁴ Usp. Z. Taghavi Fardoud, n. dj., str. 110.

3.3.1. Zavičajni prostor i motivi u *Preobraženjima*

Iznimnu vrijednost Šimićevih *Preobraženja*, kao što se bez dvojbe može jasno zaključiti iz prethodno apostrofiranih kritičkih tekstova koji su samo mali dio gotovo nepregledne bibliografije o njegovu književnom djelu, mnogi suvremeni književni kritičari vide u originalnosti te zbirke. O toj izvornosti pjevanja hrvatskoga pjesnika A. B. Šimića može se danas čitati diljem svijeta, stoga to i nije potrebno obrazlagati te potkrjepljivati u ovome poglavlju koje je usmjereno na istraživanje zavičajnog prostora (Hercegovine) u njegovoj poeziji, a u ovom odjeljku njegovim trećim stvaralačkim razdobljem – *Preobraženjima*.

Jedna od ishodišnih hipoteza ovoga doktorskog rada ukazuje kako je u impozantnoj literaturi o književnom djelu A. B. Šimića neusporedivo više pozornosti poklonjeno *vremenu* nego *prostoru*, osobito zavičajnom prostoru (Hercegovini).⁷⁰⁵ Sličan je odnos bio prema tom prostoru i u njegovim *Preobraženjima*, stoga se ovdje mijenjaju ili zamjenjuju ti pristupi u skladu s geokritičkom teorijom koja se, kako što je već istaknuto, osobito oslanja na geografiju, dijalektologiju, etnografiju i sociologiju te antropologiju, sociologiju, filozofiju, povijest itd.⁷⁰⁶

Budući da su žene dobile važno mjesto ili ulogu i u *Preobraženjima*, zaslužuju i ovdje ponajprije pozornost s geokritičkih stajališta. Dok je "hercegovačku žensku geografiju" A. B. Šimić etablirao na temelju dječjih i mladeških iskustava u zavičajnom prostoru, "gradsku žensku geografiju" je ponudio poslije teških razočaranja u gradskom prostoru na početku svojih dvadesetih godina. Nakon što je u *Ranim pjesmama* ponudio "katalog stvarnih hercegovačkih žena" te "katalog imaginarnih hercegovačkih žena", u *Preobraženjima* je ponajprije, kao i u *Slobodnim stihovima*, predočio "katalog imaginarnih hercegovačkih žena", ne zaboravljajući nemogućnost prekida sveza stvarnih i imaginarnih prostora. Spomenuta razočaranja u gradskom prostoru temeljila su "gradsku žensku geografiju" koja može biti osnovica za druge "kataloge imaginarnih gradskih žena".⁷⁰⁷ Prema potvrđivanju i tih hipoteza o specifičnom uključivanju žena u zbirku *Preobraženja*, također je pokazano s geokritičkih stajališta Šimićevo uključivanje Hercegovine u tu jedinu zbirku.

⁷⁰⁵ Usp. J.-M. Grassin, n. dj., str. I–XIII. i B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 9–39.

⁷⁰⁶ Isto.

⁷⁰⁷ Usp. A. Wells-Lynn, n. dj., str. 79. i B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 204.

Nakon kritičkoga čitanja te zbirke može se istaknuti okvirna procjena o zastupljenosti zavičajnih stvarnih i imaginarnih prostora, odnosno hercegovačke tematike, motivike i govora koji su vrlo važni za čitateljevo razumijevanje, ali ne može se smetnuti s uma A. B. Šimića kao "čuđenje u svijetu" ili na "začudni" lirski subjekt koji je naslonio "uho" na stvarne i poglavito imaginarne prostore te umnožio bez granica mogućnosti za nova razumijevanja, tumačenja, interpretacije i recepcije pjesama te stvaranje tzv. *međuprostora*.

Rezultati istraživanja ukazuju na neospornu činjenicu o većoj uključenosti Hercegovine ili Šimićeve zavičajnoga stvarnog i imaginarnog prostora u tu njegovu jedinu zbirku nego u *Slobodne stihove*. U pravom su značenju riječi "rasijani" u tih četrdeset i osam pjesama, negdje više – drugdje manje, negdje izrazito zamjetno – drugdje gotovo nezamjetno, višeslojno i višeznačno, ali u svakom slučaju svi pridonose njegovu originalnomu lirskom pjevanju i čitateljevoj recepciji.⁷⁰⁸ S geokritičkih stajališta nije ni lako ni prihvatljivo, primjerice, zaključiti kako je nazočnost zavičajnih prostora ponajveća u dvjema pjesmama koje imaju isti naslov *Hercegovina*, premda geokritika "crpi iz prvih izvora", kako kaže Westphal, ali mora crpiti "još više" iz ostalih (i najstarijih!) predstavljanja prostora jer "ljudski prostori" nisu "monolitni" u vremenskom protjecanju.⁷⁰⁹

Stvarni i imaginarni prostori miješaju se u prvoj pjesmi s naslovom *Hercegovina* u kojoj lirski subjekt "koraca livadama plav od sutona", stoga se može reći da su i heterogeni i kombinirani, odnosno heterotopični jer različito će ih prihvatiti čitatelji s različitim iskustvom koji pristupaju s različitih gledišta kao što su tvrdili recepcionisti prije imagologa i geokritičara.⁷¹⁰ Ako bi, primjerice, pjesmu čitali ili tumačili čitatelji u nekim zemljama gdje ne znaju niti što je Hercegovina niti što znači tom pjesniku,⁷¹¹ tj. recipirali kao izmišljenu zemlju, gotovo podjednako bi ti "zagonetni" prostori mogli biti temeljnica svakovrsnim i neograničenim imaginarnim prostorima koji se šire u nedogled, kombiniraju u bogatstvu virtualnosti, otvaraju prema "mnoštvu imaginarnih prostora" koji u interakciji stvaraju nove imaginarne prostore bez obzira na ishodišni stvarni prostor ili naslov pjesme koji je izabran prema imenu stvarnoga prostora:

⁷⁰⁸ Usp. H. R. Jauss, *Literaturgeschichte...*, n. dj., str. 162–172. i str. 176. i Walther Bulst, "Bedenken eines Philologen", *Studium generale* 7, 1954., str. 321–323.

⁷⁰⁹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 150–151.

⁷¹⁰ Isto, str. 184–186.

⁷¹¹ To se i događa u nekim zemljama. Upravo ta pjesma ima na francuskom i poljskom trenutačno povelik broj čitatelja, koliko je poznato, pa im nije potrebna provjera toga prostora u skladu s aksiomatskom metodom, tj. pjesmu recipiraju kao prostor koji omogućuje neukrotivu "bujicu imaginarnih varijacija", kako to ističe Westphal u "Pour une approche...", n. dj., str. 39.

"Iz tame u me gleda nekoliko svijetlih bijelih prozora:
ko nekoliko bijelih svećanih časova
iz crnog života ljudi"⁷¹²
(Hercegovina)

U drugoj *Hercegovini* "pod zvijezdama su legla brda i poljem niske razbacane kuće", a "iz plave tame stabla strše" i daju dovoljno poticaja za različite prostore. Vrtložna te mozaična je igra ili koloplet mnoštva realnih i imaginarnih prostora (i *trećih prostora, međuprostora, prostora s alogenoga gledišta* i sl.) uz topološku relaciju *zvijezde – brda, polje, kuće* (ili *nebo – zemlja*). Pojavljuje se iznenada "cesta" koja simbolizira i donosi putovanja, dolaske, odlaske ili prolaske, ali "na cesti više nikog nema". Dogodilo se nešto "zagonetno" pa nema više putnika te sve postaje neizvjesno. Percepcija prostora obilježena je "neprekidnom mobilnošću i mijenom", a narušena je povezanost "svijeta i teksta", "referenta i njegove prezentacije":⁷¹³

"Cesta stala
sa zaronjenom glavom u mrak bezglasne doline

U noći stabla maknuti se ne će
Tek nebom sporo i bez šuma koracanje zvijezda"⁷¹⁴
(Hercegovina)

Zbirku *Preobraženja* A. B. Šimić otvara pjesmom *Pjesnici*, jednom od svojih najboljih pjesama koja ima začudnu recepciju diljem svijeta. U toj pjesmi svoj zavičajni prostor nigdje izrijekom ne apostrofira, ali jasno je da ga nije zaboravio. Uklopio ga je u "arhipelag" (izrazito drag izraz Westphalu!) svoga pjesničkoga svijeta koji nema granica.⁷¹⁵ Naime, lirski subjekt sluša "cijeli svijet".

Nepromjenjiva i vječna zvijezda iz pjesme *Moja preobraženja* koju je ponio iz djetinjstva suprotstavljena je lirskom subjektu koji umre "na dan bezbroj puta", a zatim "bezbroj puta" uskrsne. Prekrasna *Molitva na putu* upućena je Bogu da ga ne ostavi "umorna i sama nasred puta" u novom prostoru koji mu ne daje sigurnost kakvu je imao u zavičajnom

⁷¹² A. B. Šimić, *Pjesme...*, n. dj., str. 122.

⁷¹³ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 17.

⁷¹⁴ A. B. Šimić, n. dj., str. 144.

⁷¹⁵ Usp. B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 18.

prostoru, dapače ti novi gradski prostori donose mu strah koji nerijetko prelazi u neizlječivu fobiju.

U pjesmi *Zavedena*, u kojoj još jednom pritječe kao požrtvovni spasilac u pomoć ugroženim ženama, želi istaknuti indiferentnost ili hladnoću "zvijezda" u gradu služeći se dijalektalnim izrazom "ladnim" koji ima duboko razlikovno značenje od standardnoga pridjeva "hladnim". To pozitivistički usmjereni književni kritičari nisu znali, zato i jesu taj pridjev "standardizirali":

"Moje golo tijelo dršće
obliveno ladnim svjetlom zvijezda"⁷¹⁶
(*Zavedena*)

Pjesme *Mučenik* te osobito *Mati* simboliziraju pjesnikov povratak iz gradskoga nehumanog prostora u dragi zavičajni prostor koji opominje "odmetnutog sina". Lirski subjekt ulazi "u samoću svoje majke" koja je "nijemi goli hram", sveti prostor u kojem neprekidno gori "crveno i tiho srce ljubavi", ali njezinu "oku stoji" ispred života sina pjesnika "neprozirna zavjesa od mraka". Njezin pogled ne ulazi "dublje" u njegovu "prošlost" kad "od njene noge" krene "u tamu noćne šume". Njegova majka nema "uho" za njegove pjesme, ne razumije ih, stoga "na odmetnutom sinu leže dva pogleda teškog prijekora". Spomenute su samo sintagme koje apostrofiraju zavičajne stvarne prostore: "tvrđi kamen", "kućni prag" te "nijemi goli hram". Nakon toga počinju nezaustavljivo navirati imaginarni prostori koji se šire u beskrajnosti:

"Dodir ruku na kućnomu pragu

Moja majka povraća se u svoju samoću:
nijemi goli hram"⁷¹⁷
(*Mati*)

Pjesma *Samoća na vodi* vodi čitatelja izravno u njegovo rodno mjesto, ali tako niti mogu niti je trebaju doživljavati oni koji to ne mogu zaključiti na temelju svoga iskustva, uostalom, to i ne treba biti presudno za recepciju te pjesme. Sudeći prema životopisnim podacima, osobito o njegovu djetinjstvu, gotovo svake godine nagli dolazak jeseni donosio je

⁷¹⁶ A. B. Šimić, n. dj., str. 117.

⁷¹⁷ Isto, str. 121.

velike probleme u Drinovcima. Jesen se najbolje prepoznavala ili osjećala prema naglim poplavama u polju koje su donosile žutu, "zemljanu", duboku vodu, a gotovo i redovito i tragične nesreće dok su ljudi u panici nastojali spasiti ljetinu. Najčešće su stradavala djeca dok su iz trošnih i propustljivih čamaca izvlačila kukuruzne klipove iz vode. Stvarni je prostor pred očima čitatelja ili recipijenta nakon što pročita prva dva stiha, a zatim se naglo pretvaraju u koloplet imaginarnih prostora:

"Sa brda slaze ljudi lutaju po vodi
traže ribu ili možda kakvo utopljeno dijete

Nad vodom sjaju njina nijema bakrenasta stroga lica

(...)

Noć

bezdana i divlja

još nevidljiva

proguta u se sunce"⁷¹⁸

(*Samoća na vodi*)

U pjesmi *Gorenje* pjesnik uvodi s netradicionalnom svrhom pejzažne osobitosti svoje Hercegovine. Pri zalasku sunca nebo postaje crveno poput krvi ili poput šipaka koji se od zrelosti rasprsnu. Šipaka nije bilo u gradskom prostoru u kojem se nalazio lirski subjekt. Riječ je o stvarnim prostorima, a pjesniku su trebali samo kao u uvod u stvaranje imaginarnih prostora koji su u ovisnosti o različitim pogledima, iskustvima ili namjerama:

"Niz zapadno nebo
i iz rasprnutih šipaka u vrtu
krv se cijedi"⁷¹⁹

(*Gorenje*)

U dvjema pjesmama s naslovom *Povratak* te pjesmama *Zima* i *April*, ali i još nekima, nalaze se uz dobro zamjetne zavičajne prostore i pomalo "prikriveni" zavičajni prostori koji podjednako potiču stvaranje imaginarnih prostora. Zbirku *Preobraženja* A. B. Šimić završava

⁷¹⁸ Isto, str. 123.

⁷¹⁹ Isto, str. 128.

pjesmom *Opomena*, globalnim porukama. Zsigurno ni u toj pjesmi ne zaboravlja svoj zavičaj, "zavičajne zvijezde", široke vidike i duboko nebo.

3.3.2. Zavičajne jezične osobitosti u *Preobraženjima*

Uključivanjem zavičajnoga govora, kao što je već istaknuto, A. B. Šimić također je čuvao čvrstu svezu s dragom Hercegovinom. Začudna je njegova, primjerice, upornost u uporabi nekih fonoloških dijalektizama pa tako izostavlja fonem *h* kao i u prethodnim stvaralačkim razdobljima: *ladnim* umjesto *hladnim* (*Zavedena*), *ladno* umjesto *hladno* (*Mati*), *ladne sjenke* umjesto *hladne sjenke* (*Ljetnja pjesma*), *ladna ruka* umjesto *hladna ruka* (*Molitva za preobraženje*) itd. Vokal *i* je "zamijenjen" vokalom *a* u oblicima glagola *saći* umjesto *sići*: *sade* umjesto *sidi* (*Mjesečar*), *sašao* umjesto *sišao* (*Otkupljenje*), a zastupljene su redukcije vokala *i*: *slaze* umjesto *silaze* (*Samoća na vodi*) te u dijalektizmu *na grudma* umjesto *grudima* (*Pjesma iznad zemlje*). Imenica *miso* česta je u njegovim pjesmama u kojoj dolazi do redukcije vokala *a*: *miso* umjesto *misao* (*Zima*). Fonem *n* prelazi u fonem *m*: *odjedamput* umjesto *odjedanput* (*Gorenje*), *jedamput* umjesto *jedanput* (*Jedamput*). Često se kaže *koracati* u njegovim Drinovcima: *koracam* umjesto *koračam* (*Hercegovina*), *koracajući* umjesto *koračajući* (*Povratak*), *koraca* umjesto *korača* (*Povratak*) itd. Također se govori *srećni* umjesto *sretni* (*Jedamput*), *proljećnim* umjesto *proljetnim* (*April*). *L* je ispušteno na kraju riječi: *sto* umjesto *stol* (*Cvijet u kavani*).⁷²⁰

Među morfološkim dijalektizmima posebno privlači pozornost kratka množina: *časi* umjesto *časovi* (*Bog mučitelj*), *glasi* umjesto *glasovi* (*Uzvišeno večer*, *Radosna noć u gradu*), *vršima* umjesto *vrhovima* (*Molitva za preobraženje*) i *puti* umjesto *putovi* (*Cvijet u kavani*). Dojmljiv je dijalektizam: *ispred naših oči* umjesto *očiju* (*Put*). Prihvatio je i redukciju vokala *a* u glagolskom pridjevu radnom: *pobjego* umjesto *pobjegao* (*Zavedena*), *došo* umjesto *došao* (*Povratak*, *Cvijet u kavani*), *rastajo* umjesto *rastajao* (*Opomena*).⁷²¹ Uobičajeni su prijedlozi: *izmeđ* umjesto *između* (*Zavodnik*, *Ljetnja pjesma*), *izdna* (*Žene, mladići, ljeto*). Umjesto

⁷²⁰ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 50–55.

⁷²¹ U drugoj polovici 20. stoljeća takav oblik glagolskoga pridjeva radnog je potpuno "zaboravljen" u Drinovcima te se uglavnom govori: *doša*, *rastaja* itd. U mladosti A. B. Šimića bili su također u uporabi oblici koje navodi u pjesmama. Tako je govorila njegova baka "Milošuša", rođena u Gornjim Grudama, koja je imala značajan utjecaj na obiteljski idiom. Usp. J. Šimić, n. dj., str. 58.

upitne zamjenice *tko* A. B. Šimić uvijek piše *ko* (*Bolesnik, Hercegovina, Rastanak sa sobom*).⁷²²

Najčešći leksički dijalektizmi su turcizmi koji su izraziti stilogeni elementi, ali ima i drugih dijalektizama: *prančio* (*April*), *pokućvo* (*Zapuštena*), *tica* (*Žene, mladići, ljetno, Ljetnja pjesma*) i *crne tice* (*Podne i bolesnik*). Tipičan je dijalektizam: *slete se* (*Žene, mladići, ljetno*) – u značenju *trče*. U istom se značenju (metaforički) koristi i riječ *letim* (*Zavedena*). Može se bez dvojbe zaključiti da je A. B. Šimić nastavio uporabu dijalektizama u *Preobraženjima*. Nije odstupio od *dubljin*e, *tice*, *ladno* ni drugih u toj jedinnoj zbirki pjesama.⁷²³

Sve mu je to trebalo za stvaranje neograničenih imaginarnih prostora kojima su mnogobrojne sastavnice zavičajnog prostora samo neiscrpa izvorišta. Ista je svrha i frazema koje je A. B. Šimić donio iz Hercegovine: *svaki dan o podne i naveče* (*Zapuštena*), *dane i noći* (*Mladić*), *iz svih snaga* (*Teški zrak*), *bezglasne doline* (*Hercegovina*), *na svom koncu* (*Opomena*) i druge.⁷²⁴

3.4. Pjesme (1920. – 1925.) – Pjesme o tijelu

Pjesme A. B. Šimića koje se u posljednjih dvadesetak godina tiskaju pod naslovom *Pjesme (1920. – 1925.) – Pjesme o tijelu*, a napisane i objavljene su od ljeta 1920. do svibnja 1925., izrazito se razlikuju od njegovih dotadašnjih pjesama te je razumljivo bilo dovoljno razloga da ih književni kritičari i povjesničari poprilično olako nazovu četvrtim stvaralačkim razdobljem ili "četvrtom preobrazbom" u njegovu pjesničkom opusu. Neke su objavljene pod naslovima *Ciklus o siromasima*, *Sunce siromaha* i drugima. Budući da nisu prvi put tiskane sukladno redosljedu nastanka, naslovi tih pjesama poredani su uglavnom u skladu s već tradicionalnim priređivanjima njegovih pjesama u različitim hrvatskim izdanjima: "*Siromasi, Sunce siromaha, Pogled siromaha, Ručak siromaha, Siromasi koji jedu od podne do podne, Siromahu, Post scriptum, Napitnica, Konac, Okna na kućama siromaha, Veliki ubijač, Umorstvo djeteta, Žene pred uredima, Raspeće, Marija, Smrt i ja, Materinstvo, Tijelo i mi, Nađeni Bog, Svirač ili preobraženje glasova, Smrtno sunce, Vraćanje suncu, Smrt, Tužaljka,*

⁷²² Usp. J. Lisac, n. dj., str. 56–57.

⁷²³ Isto, str. 58–60.

⁷²⁴ Usp. M. Menac-Mihalić, n. dj., str. 255–268.

Pjesma jednoj ruskoj seljakinji, Pjesma jednom brijegu, Vrijeme, (Mi smo se sreli na zvijezdi...), Marija odlazi na ljetovanje, Ljubav siromaha, Pjesnici u životu, Zakonodavci, Djeca, (Vidjeh na cesti...), Čutljivi sastanak s prijateljem, Ukop druga, Nad trupom, Prazno nebo, Konac kraljeva, Sebi, Ovaj život, Mi, (Jedanput i ja...), Mjeseca januara, Svjetlost, Čačuga, Nemoć pjesnika, Zemlja, Rukovanje, San, (Ti, koju za me rodi...), (Časovi sve glasnije zvuče...), Nekoliko mladića, (Među tolikim mnoštvom lica...), (U uskim ulicama...), To nije Jakov..., (Mrtvac), Žena o sebi, Već 20 godina je mrtva i Bez ljubavi".⁷²⁵

Zasigurno je u tim pjesmama manje izravno prepoznatljivoga stvarnoga (realnog) zavičajnog prostora nego u *Preobraženjima*, što je također jasan pokazatelj još jedne mijene u Šimićeveu pjesničkom stvaralaštvu.⁷²⁶ Pjesnik je štedljiviji na riječima, reducirao je uobičajeno maštanje o književnosti i u književnosti, postavio je istodobno u prvi plan stare stvarne i imaginarne prostore te svakodnevne stvarne i imaginarne prostore, a zatim neposrednost, jednostavnost, redukciju retorike, bijeg od kićenosti, prirodnost, bliskost s ljudima, ljubav prema bližnjem, zajedničku bol, razumijevanje, suosjećanje, ali i beznade, očaj, glad, smrt ili "vraćanje suncu". Te su prostorne sastavnice zajedničke dojmivim i uglavnom jezgrovitim *Pjesmama o tijelu*, ali mogu se tradicionalno uz veliki oprez iznijansirano razvrstavati prema tematici, te se među njima prepoznaju pjesme koje stručnjaci razlučuju na socijalne, misaone, ljubavne, religiozne i druge. Cvjetko Milanja naglašuje kako je u Šimićevim pjesmama o siromasima "vidljiv zaokret društvenoj tematici i 'padu' u stvarnost" jer nastojao je što vjerodostojnije pjesnički predstaviti socijalnu bijedu, stoga njegov "lirski govor" postaje jednostavan pa izrazito dolazi do izražaja "homogenizacija pjesničke forme".⁷²⁷

Radovan Vučković poticajno imenuje Šimićevo četvrto stvaralačko razdoblje kao "povratak redu i stvarnosti", što znači da je pjesnik okrenut svijetu "koji mu zadaje bol", uklopljen u "hladno i trijezno" promatranje svagdašnjeg života, jasno usmjeren na "gorko i stoičko suočavanje i imenovanje stvari onakvim kakve jesu", stoga sve ga to vodi "do netrpeljivosti prema šarenoj retorici i praznoj ornamentalici" te gotovo potpunom izbacivanju pjesničkoga "metaforizma i slikovite simbolizacije".⁷²⁸

⁷²⁵ A. B. Šimić, n. dj., str. 163–237.

⁷²⁶ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 330.

⁷²⁷ Usp. C. Milanja, n. dj., str. 49.

⁷²⁸ Usp. R. Vučković, n. dj., str. 163–164.

Godine 1922. objavio je A. B. Šimić ciklus pjesama *Siromasi* u kojem je uglavnom prepoznatljiv socijalni tematski i motivski svijet, ali učvršćena je "zagonetka" jezično-stilskih udaljenosti od onodobnoga hrvatskoga pjesništva: opet novi oblik pjesama, sa začudnim unutarnjim ritmom, i onodobno prihvatljiviji grafički izgled potencijalnim čitateljima; manje je riječi, a više izazova čitateljevoj imaginaciji. Približavanjem svagdašnjoj zbilji ostvario je razgovijetnu poetsku fabulu. Nestale su u novim pjesmama neke njegove "vrlo drage" boje, a pojavile su se sive (ili sivlje), izrazito svrsishodne u novom okruženju.⁷²⁹

Pjesme iz ciklusa *Siromasi* usmjerene su na svagdašnji život koji je opterećen blizinom smrti, siromaštvom kao "tjесnim tjeskobnim stegnućem" i "vječnim napregnućem" jer "u sirotnih je i samo čeznuće/cvjetanje bez sunca" (*Sunce siromaha*), a "tijelo biva tanje/ruke bljeđe/oči dublje" dok "bogataš gleda kud si nesto, čudeći se 'iščeznu ko miris'" (*Siromahu*). "Ti ljudi ne čekaju niodakle ništa", a "njihov je život predanje i zebnja" (*Pogled siromaha*). Nakon tih bolnih pjesama dinamično odjekuje *Napitnica*, jedna od najboljih Šimićevih socijalnih pjesama premda nudi teško podnošljivu ironiju:

"Mi smo siti. Mi smo siti.

A za druge nek se stara

Onaj ko ih stvara!

Sad hajdemo piti, piti!

Plod sve tuđe muke

dolazi u naše ruke!"⁷³⁰

3.4.1. Zavičajni prostor i motivi u *Pjesmama (1920. – 1925.) – Pjesmama o tijelu*

Hercegovina nije zaboravljena ni u *Pjesmama (1920. – 1925.) – Pjesmama o tijelu*, tj. u stihovima koje je pisao u posljednjih pet godina kratkoga života. "Uglavnom je prepoznatljiv tematsko-motivski svijet" kojemu nije moguće ni slučajno pripisati samo hercegovačku zavičajnost jer A. B. Šimić je u međuvremenu "cijeli svijet" učinio novim zavičajem, ponudivši novo strukturiranje, "začudni unutarnji" ritam i "grafički izgled", "manje riječi" od mnoštva "izazova čitateljevoj imaginaciji".⁷³¹ Njegov "bunt" ili "nemoćni revolt

⁷²⁹ Usp. M. Ristić, n. dj., str. 7–35.; R. Vučković, n. dj., str. 112–115.; M. Buinac, n. dj., str. 1117–1132.

⁷³⁰ A. B. Šimić, n. dj., str. 167.

⁷³¹ Usp. V. Pandžić, n. dj., str. 11.

protiv neumitnosti prolaženja"⁷³² koje je shvaćao "kao nepravdu",⁷³³ isticao je Miroslav Šicel, doveo je A. B. Šimića "do teme o ljudskom tijelu i do ciklusa o siromasima"⁷³⁴ čime je ostvario duboki prodor u socijalnu problematiku svoga doba.

Mnogi su raspravljali ili nagađali o nadahnuću A. B. Šimića za pisanje socijalnih pjesama koje su objavljene od 1920. do 1925. Siromaštvo je nepregledno, ima ga u selima i gradovima, tj. u Zagrebu i Hercegovini, ali mnoge činjenice navode na pomisao da je glavnina tih nadahnuća proizašla iz dječjega i mladićkog uočavanja siromaštva u zavičajnom prostoru. U strašnim ratnim godinama bilo je strašne gladi u cijeloj Hercegovini pa i u njegovim Drinovcima. Polje je bilo poplavljeno uglavnom do početka srpnja, stoga i nije bilo mogućnosti za sijanje žita, a austrougarska vojska je odvela na bojišnice gotovo sve mlade muškarce, a nakon toga oduzela stoku i ostavila hercegovačko pučanstvo u velikoj gladi.

A. B. Šimić je tijekom ljetâ najgladnijih godina 1916. i 1917. dolazio u sukob sa svojim ocem, zato što nije bio zadovoljan njegovim posudbama novca ili hrane siromasima. Iako je njegov otac svakodnevno prehranjivao desetak tuđe gladne djece u svojoj kući, smatrao je da može biti još darežljiviji (još milosrdniji), odnosno činiti više nego što čini.⁷³⁵ Među onima koji su posudili novce od bogatoga Martina Šimića u tim ratnim i gladnim godinama bila je i majka njegova najboljeg prijatelja Ilije Glavote.⁷³⁶

Nosio je A. B. Šimić teške dojmove o siromaštvu iz zavičajnog prostora, nagledao se siromaštva i u gradu Zagrebu u doba i nakon Prvoga svjetskog rata. Upravo prema tim pjesnikovim iskustvima može se uspoređivati, primjerice, pjesmu *Okna na kućama siromaha*, koja je vjerojatno začeta na njegovu zavičajnome stvarnom prostoru, i pjesmu *Žene pred uredima*, koja se temelji na gradskome stvarnom prostoru. Obje omogućuju neograničenu širinu imaginarnih prostora.

Među najdojmljivije Šimićeve socijalne pjesme mogu se bez dvojbi uključiti *Konac i Ljubav siromaha*, a pjesma *Post scriptum* svojevrsni je zaključak njegovih pokušaja "opjevanja" siromaštva. Zanimemio je dok gleda koliko "BEZDANA JE BIJEDA!" (napisano

⁷³² Usp. M. Šicel, n. dj., str. 188.

⁷³³ Isto.

⁷³⁴ Isto.

⁷³⁵ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 96.

⁷³⁶ Riječ je o knjigovodstvenom dokumentu Martina Šimića, ovjerenom na sudu u Ljubuškom, koji se nalazi u Muzeju braće Šimića u njihovoj rodnoj kući u Drinovcima, a u kojem su podatci o novčanim posudbama i "vjeresiji" koju je Martin Šimić davao uglavnom svojim sumještanima. Prema sjećanjima Jerka Šimića A. B. Šimić je od oca u ljeto 1916. javno zahtijevao brisanje dugova koje je napravila majka njegova pokojnog prijatelja Ilije Glavote i u tome je uspio. Usp. J. Šimić, n. dj., str. 112.

velikim slovima!), nakon čega je njegovom pjesmom postao samo "jedan pogled, uzdah" dok "sve ostalo" je ostalo "izvan pjesme".

Specifičnu "žensku geografiju" ostvario je u prekrasnim socijalnim pjesmama koje je napisao nakon *Preobraženja*. Antologijskom socijalnom pjesmom *Žene pred uredima*, "što hrpama se kupe ispred ureda i dršću ispred vlasti", pjesnik zaziva Boga i moli za razumijevanje (stoga je i religiozna pjesma!) jer se "koja žena" može "na smrt" prepasti i smesti kad je "prozovnu" i "vrata zinu". Na kraju je nesvagdašnja poanta socijalnog pjesnika koji pred Bogom ne skriva neizmjernu brigu i svoju umjetničku angažiranost unatoč mogućim prigovorima da kršćanin ne smije iskazivati nikakvu vjersku sumnju, čak i kada je uznemireni pjesnik: "Zar može biti/da za njih nema utočišta izvan moje pjesme?!"

Podjednako je dojmljiva i pjesma *Marija*, svakako jedna od najljepših, ali i najnapadanijih i najhvaljenijih Šimićevih pjesama. Ponajprije, riječ je o Isusovoj majci – Majci Mariji, izmučenoj mukama svoga Sina, Sina Božjeg – u kojoj lirski subjekt vidi "svoju majku i svaku majku".

Šimićeva je majka također strašno patila zbog sina koji ju nije punih šest godina posjetio, ni nju ni zavičaj odajući se samo književnom stvaranju te za život opasnom ponašanju: isposničkom životu ili gladovanju žrtvujući sebe za književnost, umjetnost. Mnoge majke pate zbog sudbina svojih sinova:

"Marijo, ja u tebi gledam svoju majku
i svaku majku

I ja mislim često
na onaj bol u tvomu licu što se javi
kad tvoj se porod stade odvracati od tebe"⁷³⁷

(*Marija*)

Lirski subjekt ostvaruje stvarni i imaginarni "susret" s umrlim prijateljem u pjesmi *Ćutljivi sastanak s prijateljem*. Naime, čim je krajem lipnja ili početkom srpnja 1916. stigao na ljetni odmor u Drinovce,⁷³⁸ A. B. Šimić sa svojom je braćom (trojicom) otišao na groblje Bartuluša gdje je prije četiri mjeseca pokopan njegov najbolji prijatelj Ilija Glavota:

⁷³⁷ A. B. Šimić, n. dj., str. 174.

⁷³⁸ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 154–155.

"Zaludu mi je da prislonim lice k ovoj zemlji
i usnama se dotičem tvog groba:
od mene je do tebe, prijatelju, beskraj
i ni Bog sam nas ne bi mogo udaljiti jače"⁷³⁹

(*Ćutljivi sastanak s prijateljem*)

Stvarni prostori su pretvoreni u imaginarne i u pjesmi *Ukop druga* ili pjesnik polazi od imaginacije u određenje stvarnog prostora, što i ne mora biti odlučno u ovome istraživanju. Sluteći prema nekim podacima, ipak, riječ je o zamišljenom ukopu prijatelja Ilije Glavote na kojem A. B. Šimić nije bio. On je umro 2. ožujka 1916., a A. B. Šimić je saznao za njegovu smrt s popriličnim zakašnjenjem iz pisma svoga oca i pisma drinovačkog župnika. Jako ga je potresla prijateljeva smrt pa je i ubrzo objavio duboko dojmljiv nekrolog pod naslovom *Pjesma gladi* u zagrebačkim *Novinama* (20. travnja 1916.). Pjesma *Ukop druga* napisana je nekoliko godina nakon smrti Ilije Glavote, zato nema posebnih razloga za pretpostavku kako je riječ o ukopu (hercegovački regionalizam) nekoga drugog prijatelja. Može se također reći da je zavičajnom prostoru, osim dijalektizma "ukop", pripadao i običaj nošenja pokojnika (na nosilima), stoga je očito riječ o osobi s kojom je lirski subjekt komunicirao kao dijete:

"Jesi li zbilja ti to? I jesi li zbilja ti još s nama?
Il si već dugo daleko negdje od nas
i to je samo ludost što nosimo ovo mrtvo tijelo
i što se svud ne razbježimo i kričimo divlje za tobom
(ko negda što te kao djeca zvasmo kada bi se skrio
il poslije kad se ko mladići dozivasmo po noćima pjanim)."⁷⁴⁰

(*Ukop druga*)

Malo je suvremenih književnih kritičara i znanstvenika koji pišu o Šimićevim religioznim pjesmama. Među dvama svjetskim ratovima poklanjali su im pozornost katolički kritičari, ali i odreda ih osuđivali kao i njihova autora. Od početka 1960-ih godina njegove religiozne pjesme počele su puniti hrvatske i strane katoličke vjeronaučne udžbenike i priručnike, stoga

⁷³⁹ A. B. Šimić, n. dj., str. 175.

⁷⁴⁰ Isto, str. 182.

su se nametnula pitanja o naglim promjenama u recepciji njegovih religioznih pjesama koje su neosporno ukorijenjene u njegov katolički odgoj.⁷⁴¹

U pjesmi *Nađeni Bog* pjesnik stvarne prostore pretvara u imaginarne i obratno te poručuje u skladu sa svojim kršćanskim odgojem, ali i slobodom promišljanja svoje vjere zbog koje su mu prigovarali njegovi prijatelji iz rane mladosti, a kasnije su to činili neki katolički kritičari koji su smatrali kako pjesnici smiju javno ispovijedati svoju vjeru bez ikakvih "pjesničkih" dodataka, razmišljanja i komentiranja:

"Ne traži Boga mišlju; u praznini
u kojoj se miso, tamna sjenka, gubi
Uza te Bog je, uvijek u blizini
U stvarima oko tebe, u zvuku i muku

(...)

Ne pružaj miso u praznu daljinu
Uza te Bog je. Otvori sva čula:

na tebe svjetlost s ljetnog neba pljušti

Bog oko tebe sja treperi miriše i šušti"⁷⁴²

(*Nađeni Bog*)

Vrlo je zanimljivu interpretaciju pjesme *Nađeni Bog* objavio Milan Mišković u riječkim *Dometima* te zaključio da "nema ljepše pjesničke poruke od ove", ne samo u Šimićevim životnim prostorima, nego i drugdje: "Ne pružaj miso u praznu daljinu/Uza te Bog je."⁷⁴³ Krystyna Pieniżek, za koju je već istaknuto da je jedna od najpoznatijih šimićologinja (i šimićologa) u svijetu,⁷⁴⁴ smatra da je svijet u pjesmi *Nađeni Bog* jednostavno "shvaćen kao

⁷⁴¹ Većina katoličkih književnih kritičara smatrala je onodobno da A. B. Šimić jednostavno ne smije spominjati Boga "uzalud" u svojim pjesmama jer čini veliki grijeh. Danas se očito drugačije misli u okviru Katoličke crkve, zato je i slavljen kao kršćanski pjesnik.

⁷⁴² A. B. Šimić, n. dj., str. 187.

⁷⁴³ Usp. Milan Mišković, "Šimićeva pjesma 'Nađeni Bog' kao životna poruka", *Dometi*, Rijeka, 1955., 1–6, str. 225.

⁷⁴⁴ Među ostalim, vodi kolegij *Antun Branko Šimić* na Sveučilištu u Poznanju.

Božje djelo ili utjelovljenje Boga u poredak i ljepotu svijeta", što je Šimić crpio u svome hercegovačkom prostoru.⁷⁴⁵

Najfrapantniji su Šimićeви stihovi u pjesmi *Smrt*. Sluteći svoju smrt, zamišljao je ili predviđao kako će u njegovoj obitelji odjeknuti ta smrt. Tako je i bilo nakon dolaska brzjava u kojem je pisalo da je umro. Njegova je majka uistinu jauknula, kako su pričali svjedoci, a otac je zašutio i "buljio" nijemo u pod obiteljskoga dnevnog boravka.⁷⁴⁶ Prvi put je javno prosuzio iako se to smatralo sramotom. Dok su majke imale "pravo" na "krik" (jauk), odrasli muškarac, odnosno očevi nisu smjeli plakati ni u jednoj životnoj situaciji. Najstariji i najdraži sin Martina Šimića (Antun Branko Šimić) nije predvidio tu "slabost" svoga oca premda je dobro poznao narodne običaje i svoga oca o čijoj je strogoći napisao nekoliko žestokih kritičkih rečenica. Moglo bi se slobodno govoriti kako je pjesnikova imaginacija postala stvarnost:

"Mati će živinski kriknuti
otac zaćutati
i buljiti nijemo cijelog dana."⁷⁴⁷
(*Smrt*)

Spaciotemporalnim pristupom pjesmi *Bog moga djetinjstva*,⁷⁴⁸ u kojoj A. B. Šimić pjeva o Božjoj "posvuđenosti", jasno se otkriva i duboka "zavičajna ukorijenjenost" u vjeri u "jednoga Boga" koji "bješe svuda i u svakom času", svuda "u prostoru" i u svakom "vremenu". Živio je kao dijete "u njem" te nije "nikad" i "nikud" mogao "izići iz njega" i "izvan njega" u stvarnom prostoru, a u imaginaciji nikada mu nije mogao "na kraj stići":

"Ni samom misli ne mogah mu na kraj stići:
dokle god je miso dopirala, on je bio uvijek dalje, dublje
bez kraja na svakoj strani."⁷⁴⁹
(*Bog moga djetinjstva*)

⁷⁴⁵ Usp. K. Pieniżek, n. dj., str. 118.

⁷⁴⁶ O tome je njegova sestra Mila govorila u različitim radijskim emisijama tijekom 1970-ih i 1980-ih. Usp. Stjepan Šešelj, "Antun Branko Šimić – I smrt će biti sasma nešto ljudsko (dokumentarno-igrana radiodrama)", u: *Zbornik radova i pjesama, 4. kijeovski književni susreti (Posvećeno Antunu Branku Šimiću)*, Kijevo, 2005., str. 207–232.

⁷⁴⁷ A. B. Šimić, n. dj., str. 190.

⁷⁴⁸ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 19–28.

⁷⁴⁹ A. B. Šimić, n. dj., str. 194.

U *Pjesmi jednom brijegu* podjednako se očituje pretvaranje stvarnog prostora u imaginarni prostor, ali i obratno. Pojedinci su u nedavnoj prošlosti olako pokušavali "objektivno" pristupiti toj pjesmi pa su nastojali otkriti ime toga brijega te su zaključivali da je riječ o Širokom Brijegu na kojemu je A. B. Šimić kao franjevački kandidat proveo tri godine i dva i pol mjeseca. Ne mogu se bez dvojbi niti "objektivno" prihvatiti takva određenja i pretvaranja imaginarnih u stvarne prostore. Ostat će, ipak, tajna o imenu "jednog brijega", "nepromjenjivog prostora" ili "plave skamenjene vječnosti" i nakon pjesnikove smrti. Geokritičari rado ističu da "prostor ostaje",⁷⁵⁰ a "vrijeme prolazi":

"Mi rastat ćemo se tuđi jedan drugom.
Ja umrijet ću. Brijeg se ne će maći,
ta plava skamenjena vječnost."⁷⁵¹

(*Pjesma jednom brijegu*)

Svršishodno je pridodati upravo iza *Pjesme jednom brijegu*, u kojoj je prostor u prvom planu, pjesmu pod naslovom *Vrijeme*:

"U mom je tijelu vrijeme i polako me slabi"⁷⁵²

(*Vrijeme*)

Pjesma u prozi *Mi smo se sreli na zvijezdi* izravno ne podsjeća na Šimićev zavičajni prostor, ali iznimno je prikladna za razmišljanje o spaciotemporalnosti i njezinoj primjeni. Tu je riječ o neograničenom prostoru (ili prostornosti) u koji se uklapaju svi prostori i svevremenosti (ili svevremenitosti) kojom "juri" svako vrijeme:

"Mi smo se sreli na zvijezdi što se zove Zemlja. Naš put
kroz vrijeme u ovaj čas (čas svijetli kao cilj) stoji za nama
dalek, gotovo beskrajan, da smo već zaboravili naš početak
odakle smo pošli."⁷⁵³

(*Mi smo se sreli na zvijezdi*)

⁷⁵⁰ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 44–45.

⁷⁵¹ A. B. Šimić, n. dj., str. 199.

⁷⁵² Isto, str. 201.

⁷⁵³ Isto, str. 212.

Najvjerojatnije posljednja Šimićeve pjesma *Vraćanje suncu*, zabilježena dan-dva prije smrti, simboličan je povratak "tamo" gdje mu je "početak". Vraćajući "suncu sve što od njega" je dobio, najvjerojatnije je pomislio i na svoju Hercegovinu.

3.4.2. Zavičajne jezične osobitosti u *Pjesmama (1920. – 1925.) – Pjesmama o tijelu*

Nije A. B. Šimić u pjesmama o tijelu i siromasima zaboravio ni na svoj zavičajni prostor ni na svoj zavičajni govor, među ostalim, kao što nije zaboravljao ni na svoj zavičajni prostor u okruženju novih ili drugih prostora. Izostavljao je fonem *l* na kraju riječi: go umjesto gol (*Siromahu*), samoglasnik *a* u riječima: miso umjesto misao (*Bog moga djetinjstva, Nađeni Bog*), smiso umjesto smisao (*Pjesma jednom brijegu*), poso umjesto posao (*Smrt, Raspeće*) te samoglasnik *i*: na konjma umjesto na konjima (*Raspeće*), razlaze umjesto razilaze (*Veliki ubijač*). Nije također zaboravio ni svoje uobičajene ikavizme: ne razlivaj se umjesto ne razlijevaj se (*Siromahu*) i poželila umjesto poželjela (*Marija*). Ponovno je vrlo zamjetno izostavljao fonem *h*: rve umjesto hrve (*Smrt*). Nije standardizirao ni *tice*: tica (*Teža, Prazno nebo*) i tice (*Zemlja*).⁷⁵⁴

Ponovno se koristi glagolskim pridjevom radnim bez samoglasnika *a* u muškom rodu jednine: mogo umjesto mogao (*Zakonodavci, Čutljivi sastanak s prijateljem*), osto umjesto ostao (*Marija*), vjerovo umjesto vjerovao (*Čutljivi sastanak s prijateljem*) itd. Neke su riječi toliko rijetke da bi se moglo pomisliti kako stvara potpuno nove riječi: rastenje umjesto rastajanje (*Materinstvo*), postanje u značenju postajanje (*Postanje jednog pisca*), utančanje u značenju mršavljenje (od bolesti) (*Konac*) i stegnuće (*Sunce siromaha*). Nije zaboravio fonološki dijalektizam koji postaje leksički dijalektizam nakon ispadanja samoglasnika *i*: pjanim umjesto pijanin (*Tijelo i mi, Ukop druga*) i pjanstvo umjesto pijanstvo (*U uskim ulicama...*).⁷⁵⁵

Jedno je od najzanimljivijih morfoloških obilježja zavičajnoga govora, koje je zastupljeno u *Pjesmama o tijelu*, ponovno kratka množina: glasi umjesto glasovi (*Nad trupom, Mjeseca januara*), pute umjesto putove (*Prazno nebo*). Vokativ vlastitih imenica ženskoga roda glasi: Marijo (*Marija*). Glagolski pridjev radni je već uobičajen: ubijo umjesto ubijao (*Veliki ubijač*), mogo umjesto mogao (*Čutljivi sastanak s prijateljem*), vjerovo umjesto

⁷⁵⁴ Usp. J. Lisac, n. dj., str. 51–55.

⁷⁵⁵ Isto, str. 51–60.

vjerovao (*Ćutljivi sastanak s prijateljem*), *nesto* umjesto *nestao* (*Siromahu*), *proklijo* umjesto *proklijao* (*Umorstvo djeteta*), *osto* umjesto *ostao* (*Ovaj život*) itd. Glagolski pridjev trpni završava na sufiks *-t*: *ubit* umjesto *ubijen* (*Veliki ubijač*). Prilozi su također uobičajeni: *posvema* umjesto *posve* (*Siromahu*), *kud* umjesto *kuda* (*Siromahu*) i *kuda* umjesto *kamo* (*Umorstvo djeteta*). Rabio je zamjenice u kojima ispada suglasnik *t*: *ko* umjesto *tko* (*Napitnica, Veliki ubijač, Tijelo i mi*), *iko* umjesto *itko* (*Žene pred uredima*) i *niko* umjesto *nitko* (*Zakonodavci*). Nazočni su neobični mjesni i vremenski prilozi: *odstraga* umjesto *otraga* (*Veliki ubijač*), *kadikad* umjesto *katkad* (*Umorstvo djeteta*), *negda* umjesto *nekad* (*Ukop druga, Ovaj život*).⁷⁵⁶

Osobito je dojmljiva uporaba zavičajnog leksika, posebice zastarjelica: *ubica* umjesto *ubojica* (*Ručak siromaha*) i *ubijač* umjesto *ubojica* (*Veliki ubijač*). Drinovčani su uglavnom šćakavci, tj. govore *šta* umjesto *što* (*Post scriptum, Tužaljka*). Katkada je imao potrebu za dijalektalnom uporabom zamjenice *moju* umjesto *svoju*: *Past ću bez krika na moju sjenu* (*Smrtno sunce*), tj. *moju* umjesto *svoju*. Presentom glagola *vele* zamjenjuje *kaže*: *vele* (*Zakonodavci*).⁷⁵⁷

Pjesnika A. B. Šimića uzorno su krasile upornost i spretnost uporabe neobičnoga leksika. Nije se stalno oslanjao na turcizme nego i na riječi koje se rijetko čuju (zastarjelice).

Svoj zavičajni govor, moglo bi se reći, osvježio je nakon boravka u Drinovcima (od prosinca 1923. do veljače 1924.), tj. u zavičajnom prostoru, samo godinu dana prije svoje prerane smrti (2. svibnja 1925.). Ostala je u obitelji uspomena da je gotovo svakodnevno molio majku da mu izgovora neke riječi na način kako su se prema njezinu sjećanju izgovarale nekad u Drinovcima.⁷⁵⁸

Na kraju je ovoga poglavlja potrebno izriječkom istaknuti da je zavičajni prostor (Hercegovina) zastupljen u cjelokupnome pjesničkom opusu A. B. Šimića. Stvarni prostori najrazvidniji su u *Ranim pjesmama*, a imaginarni prostori su najčešći ili zapravo neizbrojivi u *Preobraženjima*.⁷⁵⁹

⁷⁵⁶ Isto, str. 56–57.

⁷⁵⁷ Isto, str. 58–60.

⁷⁵⁸ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 122.

⁷⁵⁹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 208–209.

Vrlo je važno još istaknuti da geografija Hercegovine nije jednaka ni za svaku Hercegovku ni za svakog Hercegovca, ali ni za svaku Hrvaticu ni za svakog Hrvata, a sukladno tome svatko će već na svoj način susresti Šimićeve pjesme s hercegovačkim stvarnim ili imaginarnim prostorima. To se može također primijeniti na sve strance koji recipiraju njegove pjesme ili možebitno ih prevode na svoje jezike. Ponajprije, imajući na umu geokritičku logiku prema kojoj se multifokalizacija, kao što je već objašnjeno u prvom poglavlju, ostvaruje s triju gledišta (endogenoga, egzogenoga i alogenoga), stranim prevoditeljima se itekako nameću teškoće:

1. Neprepoznavanje razine Šimićeve intimnosti ili familijarnosti sa zavičajnim hercegovačkim prostorom (endogeno gledište);
2. Neprepoznavanje transgresije zbog izostanka suradnje s onima koji drugačije vide i osjećaju Šimićev zavičajni prostor (egzogeno gledište);
3. Zapreke situiranju između dvaju prethodnih gledišta, tj. neprihvatanju familijarnosti prema prvomu te odbacivanju egzotike iz drugoga (alogeno gledište).⁷⁶⁰

Na probleme prevođenja svojih pjesama ukazivao je A. B. Šimić u polemici s prevoditeljicom Annie Cella. Zanimljivo je njegovo apostrofiranje nepoznavanja hrvatskoga jezika, prostora te mogućnosti produkcije fikcionalnih prostora, što je smatrao da je prevoditeljica uskratila njegovim pjesmama na francuskom jeziku.

Osebnija Pranjiceva "rasprav(ic)a o stručku ABS-ovih pjesanaca prevedenih/prepjevanih u francuski, njemački, talijanski i engleski, u jezike na kojima se Šimić sâm napajao, dakako: samoučki",⁷⁶¹ koju je naslovio *Jedan troslovčan u četirma prepjevima*, izniman je doprinos raspravljanju o prevođenju njegovih pjesama.

Godine 2014. Martina Kramer prevela je Šimićeve pjesme na francuski i objavila u knjizi *Au bord du monde*.⁷⁶² Uzorno je pokazala kako se njegovi zavičajni stvarni i imaginarni prostori u suradnji s poznavateljima tih prostora i jezika mogu dobro predočiti na francuskom jeziku. U pariškom listu *Le Monde* tu je knjigu ukratko pohvalio Didier Cahen, jedan od najistaknutijih francuskih suvremenih književnih kritičara i pjesnika, nazvavši A. B. Šimića "pjesnikom ratnikom u ruševnoj Europi".⁷⁶³

⁷⁶⁰ Isto.

⁷⁶¹ Krunoslav Pranjić, "Jedan troslovčan u četirma prepjevima", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 18.

⁷⁶² Antun Branko Šimić, *Au bord du monde*, Rustrel, 2014.

⁷⁶³ Usp. Didier Cahen, "L'enfance de l'art", *Le Monde*, Pariz, 17. travnja 2015., str. 7.

4. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVIM KRITIKAMA, PROGRAMSKIM TEKSTOVIMA I ESEJIMA

U skladu s hipotezom, koja je temeljena na mišljenju mnogih književnih kritičara i znanstvenika koji su pisali o književnom djelu A. B. Šimića, najmanje je nazočnosti *zavičajnog prostora* u njegovim kritikama, programskim tekstovima i esejima iako poklanja pozornost prostoru te prostornosti i u tim tekstovima. Međutim, ni u tom dijelu svoga književnog opusa, koji se po mišljenju kritike i povjesničara književnosti rangira na drugo mjesto nakon poezije, nije bio "vrlo daleko" od svoga zavičaja u devetogodišnjemu kritičkom djelovanju u kojem jest, unatoč kratkom vremenu, kao ni jedan hrvatski kritičar, suvislo i dinamično izložio svoja početnička te vrlo složena modernistička, avangardna kritička i programska motrišta o umjetnosti, tj. o književnosti, kazalištu, likovnoj umjetnosti pa i glazbi.⁷⁶⁴ Objavljivao je tekstove u različitim listovima i časopisima, a osobito u svojim: *Vijavica* (1917. – 1918.), *Juriš* (1919.) i *Književnik* (1924.)⁷⁶⁵ kojima je bio izdavač i urednik.⁷⁶⁶

U ovome poglavlju istraživačko nastojanje je usmjereno na razotkrivanje barem većine stvarnih i imaginarnih zavičajnih prostora u njegovim kritikama, programskim tekstovima i esejima u skladu s gledištima suvremenih književnih teorija, osobito geokritike.⁷⁶⁷

4.1. Rane kritike

Prvi je kritički tekst A. B. Šimić objavio kao sedamnaestogodišnjak, učenik šestoga razreda Donjogradske gimnazije u Zagrebu pod naslovom *Luč 1915/16.* u *Novinama* (Zagreb, 28. III. 1916., 69, str. 3–4.). U istom je listu u nepunih mjesec dana objavio još tri članka:

⁷⁶⁴ Usp. Š. Musa, n. dj., str. 185–202.

⁷⁶⁵ Časopis *Savremenik* bio je mjesečnik Društva hrvatskih književnika, a A. B. Šimić bio je suurednik (uz Milana Begovića) šest brojeva toga časopisa (1923.). Časopisima *Vijavica*, *Juriš* i *Književnik* nije bio samo glavni urednik nego i izdavač ili vlasnik. Jedini je plaćao tiskarske troškove za prva dva časopisa, a za treći to je dva puta učinio njegov mlađi brat Stanislav Šimić. Istraživanja su definitivno pokazala da je sva tri njegova časopisa u konačnici platio njegov bogati otac Martin Šimić, trgovac i veleposjednik. O tome postoje neosporna svjedočenja i sigurni povijesni dokazi. Usp. Vlado Pandžić, *Profesori i učenici, hrvatski pisci*, Zagreb, 2001., str. 102–104.

⁷⁶⁶ Svi su tekstovi (i)jekavizirani u skladu sa željama i planovima A. B. Šimića. Usp. Vlado Pandžić, "Priređivačeva napomena", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme*, Sarajevo, 2009., str. 255–256.

⁷⁶⁷ Usp. Bertrand Westphal, "Pour une approche géocritique des textes", u: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 9–39.; *La géocritique. Réel, fiction, espace*, Pariz, 2007.; *Le monde plausible. Espace, lieu, carte*, Pariz, 2011. i dr.

Maksimirske šetnje (Nekoliko riječi o pjesniku Boži Lovriću) (*Novine*, Zagreb, 15. IV. 1916., 85, str. 3–4.), *Pjesma gladi* (*Novine*, Zagreb, 20. IV. 1916., 89, str. 5–6.) i *U naviljcima Petra Petrovića* (*Novine*, Zagreb, 26. IV. 1916., 93, str. 3–4.).

Petru Rogulji, glavnom uredniku *Novina*,⁷⁶⁸ očito se mladi daroviti pjesnik iz Hercegovine svidio i kao potencijalni književni kritičar te mu je do kraja 1916. objavio književne kritičke tekstove u kojima ima izrazito prepoznatljivih obilježja stvarnoga i imaginarnoga zavičajnog prostora: *Senzacije* (*Novine*, Zagreb, 3. V. 1916., 93, str. 3–4.), *Nove knjige* (prikaz triju knjiga: M. Arcibašev: *Revolucionarci*, François Bourgonne: *1912.* i Selma Lagerlöf: *Legende*) (*Novine*, Zagreb, 11. V. 1916., 105, str. 2–4.), *Beletristika Hrvatske prosvjete* (*Novine*, Zagreb, 23. V. 1916., 116, str. 2–3.) i *Ispovijed jednog konvertita* (Adolphe Retté, *K Svjetlosti Vječnoj*) (*Novine*, Zagreb, 31. V. 1916., 123, str. 3–4.). U međuvremenu je pozvan, tijekom ljetnog boravka u Drinovcima, i za kritičara u časopis *Hrvatska prosvjeta* koji mu je do kraja 1916. objavio dva zanimljiva teksta koje je napisao sa stajališta angažiranoga mladoga katolika s jasnim odgojnim temeljnicama koje su promicali njegovi franjevački učitelji ili profesori iz Hercegovine: *Jedna strašna knjiga* (Žeromski: *Povijest grijeha*) (*Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1916., 7–9, str. 286–287.) i *D. S. Merežkovski: Florentinske novele* (*Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, VII.-IX 1916., 7–9, str. 288.).

Između kritičkih tekstova koje je A. B. Šimić objavio tijekom 1916. najviše istraživačke pozornosti privlači vrlo zanimljiva, duboko dojmljiva ocjena knjige Selme Lagerlöf *Legende o Kristu* koju je očito u svojevrsnom zanosu prezentirao u zagrebačkim *Novinama*. Nakon toga je bilo vrlo jasno da je riječ o iznimno darovitome mladom piscu, kritičaru koji je odgojen u skladu s kršćanskim moralnim načelima, ponajprije na ljubavi prema bližnjem.⁷⁶⁹ Premda je već bio objavio nekoliko kritičkih tekstova koji su razotkrivali njegovu darovitost, taj je tekst najvjerojatnije bio, ipak, svojevrсно iznenađenje i za čitatelje i za književne kritičare jer napisao ga je mladi čovjek, sedamnaestogodišnjak, učenik drugoga razreda gimnazije.

Nakon stotinjak godina može se sukladno geokritičkim stajalištima ustvrditi da je A. B. Šimić tom izvrsnom kritikom, koja je zasigurno motivirala mnoge na čitanje *Legendi o Kristu*, mijenjao i granice zavičajnih prostora jer pokazao je kako se izvan geografskih

⁷⁶⁸ Sarajliji i Bosancu po rođenju, Hercegovcu i Mostarcu po gimnazijskom školovanju. Usp. J. Krišto, n. dj., str. 207–223.

⁷⁶⁹ Usp. Mila Pandžić, "Antun Branko Šimić o dječjoj književnosti", u: *Zlatni danci 14 – suvremena dječja književnost II: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*, Osijek, 2013., str. 11.

zavičajnih granica nalaze nepregledni prostori za širenje produhovljenih imaginarnih prostora koje svaki čitatelj može smatrati svojim zavičajnim prostorom.⁷⁷⁰ Svršishodno je istaknuti da je ta izvrsna kritika napisana nakon dviju godina (u sredini) Prvoga svjetskog rata koji je iz dana u dan užasavao i čitatelje tada popularnih *Novina* koje su morale pod cenzorskim nadzorom uljepšavati događanja te pružati nadu i vjeru onima koji su je svakodnevno gubili dok su dobivali vijesti o smrtima i teškim ranjavanjima dragih osoba na bojišnicama.

Upravo tada mladi pjesnik i kritičar, aktivni promicatelj Katoličkog pokreta,⁷⁷¹ s bolnim mislima i na svoju Hercegovinu iz koje su stizale i najstrašnije vijesti, poziva poglavito unesrećeno i uplašeno čitateljstvo na blagoslovljen susret u legendama švedske spisateljice s Kristom. Nepokolebljivo je A. B. Šimić sukladno vlastitom moralnom integritetu i odgoju koji je ukorijenjen u njegovu zavičaju poželio izreći najljepše pohvale za požrtvovnost i ljubav te vječnu zahvalnost za suze i utjehu onima koje najviše trpe od užasa ratnih događanja: svim poniženim ženama koje neizmjereno pate zbog ludila onih koji se žele dokazati moćnijima od drugih ljudi, ali i ženama umjetnicama, osobito književnicama koje su ponižavane i vrijeđane, izlagane nemilosrdnim riječima nadobudnih kritičara.⁷⁷²

Prve su dvije rečenice Šimićeve kritičke ocjene već nedvojbeno osuda, ironično i čvrsto suprotstavljanje istaknutim francuskim liberalnim piscima koji su stekli mnoštvo čitatelja diljem svijeta, osobito Maupassantu i Baudelaireu, a u javnosti su pokazivali diskriminatorski odnos prema ženama, ali i još gore pisanom riječju podrugljivo napadali žene koje su se usudile pisati književna djela:

"Žena ima na zemlji dva jasno određena lijepa zadatka: ljubav i materinstvo', veli negdje Maupassant u studiji o romanu Manon Lescaut opata Prevosta, buneći se kao i Baudelaire proti ženama u književnosti i umjetnosti. No žene dokazaše, i prije i poslije Maupassanta, da se i one razumiju i u taj posao i da se znaju dokopati i Nobelove nagrade, kao Bertha Suttner i Selma Lagerlöf."⁷⁷³

Nije bilo hrvatskoga književnog kritičara prije A. B. Šimića, osim osebujnoga i uzornog Matoša, koji se tako hrabro i odlučno razračunavao s onima koji su upućivali neprikladne riječi ženama književnicama ili umjetnicama, zato je njegova zaslužena,

⁷⁷⁰ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 200–201.

⁷⁷¹ Usp. Ilija Jakovljević, "Antun Branko Šimić (Nekoliko riječi o drugu iz mladosti)", *Hrvatska prosvjeta*, 1925., 6, str. 149–152.

⁷⁷² Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 11.

⁷⁷³ Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Svezak 2. Djela 2. Proza II*, Zagreb, 1988., str. 24.

prekrasna i objektivna pohvala legendama Selme Lagerlöf zasigurno ugodno odjeknula među ljudima koji nisu odobravali neprimjerene postupke Maupassanta i Baudelairea, ali ni domaćih, hrvatskih pisaca sklonih podcjenjivanju spisateljica. Možda je taj tekst ponegdje zbog patetike i ismijavan u društvima koja su cijenila samo muškarce kao dobre pisce, ali gotovo je sigurno da su ga lijepo prihvatile čitateljice njegova teksta, književnice i umjetnice koje su imale hrabrosti ostvarivati svoje umjetničke zamisli u Hrvatskoj.

Nakon što je najvjerojatnije zadobio naklonost mnogih čitateljica i čitatelja *Novina*, poglavito zbog kršćanskoga odnosa prema jednakoj vrijednosti žena i muškaraca, najvjerojatnije se mladi A. B. Šimić prvi put ozbiljno sukobio s Petrom Roguljom, urednikom *Novina*, kojemu su vlasnici (suvlasnici) lista možda prigovorili zbog nekih tvrdnja u tome tekstu. Međutim, nikada neće izgubiti na aktualnosti, zato što je jedan od prvih hrvatskih kritičkih tekstova koji je iskreno i izravno promicao ravnopravnost žena s muškarcima,⁷⁷⁴ spisateljica s muškim piscima:

"Ne znam zašto žene ne bi mogle biti spisateljice, dobre spisateljice? Držim da ženu nikada ne može muškarac tako točno i vjerno opisati baš kao jedna žena. Pa onda neke stvari, specijalno ženske, ne može muškarac ni znati uza svu volju."⁷⁷⁵

Upravo je tada u 1916. dobrodošlo spretno i motivirajuće Šimićevo odlučno postavljanje čvrstih pitanja o diskriminiranju žena te posebice spisateljica dok se prema vrhuncu kretalo katastrofalno ratno nevrijeme. Jasno se tada od djevojaka, žena i majki tražilo odricanje od najdražih osoba (mladića, muževa i sinova) za svjetske bojišnice sukladno interesima bogatih te moćnih.⁷⁷⁶

Budući da je još 1914. i 1915. objavljivao kratke proze ili crtice u kojima su dobro razvidni hercegovački stvarni prostori te neizbrojivi imaginarni prostori iz legendi, bajki i predaja koje je ambiciozno slušao i bilježio kao znatiželjni pučkoškolac u svojim Drinovicima,⁷⁷⁷ u legendama Selme Lagerlöf očito je A. B. Šimić našao dodatna nadahnuća za duboko razumijevanje hercegovačkih žena patnica koje bez sna žive u strahovima dok se njihovi sinovi, muževi ili zaručnici bore i ginu za habsburškoga cara, a one kao i cijeli hrvatski narod ne zaslužuju ni jednu njegovu iskrenu utješnu riječ.

⁷⁷⁴ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 12.

⁷⁷⁵ A. B. Šimić, n. dj., str. 24–25.

⁷⁷⁶ Isto.

⁷⁷⁷ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 291–292.

Postavio je A. B. Šimić u tome tekstu važna pitanja o ponižavanju žena u svijetu kojim vladaju sebični i agresivni muškarci,⁷⁷⁸ a zatim lako pronalazi dokaze o velikim uspjesima književnica. Osobito je dojmljiva sugestija da "ženu nikada ne može muškarac tako točno i vjerno opisati baš kao jedna žena",⁷⁷⁹ zašto što "neke stvari, specijalno ženske, ne može muškarac ni znati uza svu volju".⁷⁸⁰

Pohvalivši općenito stvaralačke sposobnosti poznatih književnica, na osebujan je način nahvalio Selmu Lagerlöf, švedsku nobelovku (1909.), zato što nije slična drugim spisateljicama.⁷⁸¹ "Dok George Sandova nema samo muškog imena nego i vlada se kao muškarac",⁷⁸² navodi za primjer, "dok Gypova iznosi pikanterije života također kao muškarac"⁷⁸³ te "dok Suttnerova agitira za mir (radi čega i dobi Nobelovu nagradu) u svom romanu *Dolje s oružjem!*",⁷⁸⁴ gotovo je uskliknuo A. B. Šimić: "Selma, Selma Lagerlöf priča nam priče, bajke i legende poput majke svojoj djeci".⁷⁸⁵

Nema dvojbe da je prečvrsto i neprikladno njegovo kritiziranje književnica koje se ponašaju i pišu kao muškarci, ali očito je poželio dobru usporedbu Selme Lagerlöf s dragim majkama koje pričaju djeci vrlo uzbudljive priče sa sretnim završecima koje je također pažljivo slušao od svoje majke koja u dalekoj Hercegovini strepi nad sudbinom svoga sina. Slikovita poveznica Selme Lagerlöf i drage majke koja svojoj djeci nudi priču i nadu da će ih pratiti na koncu sreća u svijetu koji ih okružuje pokazuje Šimićevu upornost u isticanju majke i drugih žena na pijedestal vječnoga slavljenja i najdubljeg poštovanja.⁷⁸⁶ Čitatelji legendi Selme Lagerlöf, jasno sugerira A. B. Šimić pozivajući se na Vladimira Nazora, jednoga od svojih tadašnjih uzora, počeo će vjerovati "kao nekada 'u sve, u aveti, u sne' (Nazor)",⁷⁸⁷ jer "kod nje dolaze vještice, utvare, pa i sam Nečastivi",⁷⁸⁸ što kritičara u imaginaciji vodi u njegov zavičaj, Hercegovinu, djetinjstvo, u beskrajne imaginarne prostore:

"A Selma znade vrlo lijepo, zanimljivo i milo pričati o maloj i dražesnoj Ptičici, pekarevoj kćerki, koju strogi bogati stric Todor preotimlje svomu bratiću (*Ptičica*); o Nečastivom, koji htjede zavesti starog monaha, ali mu ne uspije, jer ga dosjetljivi monah prepoznade (*Sedam smrtnih grijeha*);

⁷⁷⁸ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 12.

⁷⁷⁹ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 25.

⁷⁸⁰ Isto.

⁷⁸¹ Isto.

⁷⁸² Isto.

⁷⁸³ Isto.

⁷⁸⁴ Isto.

⁷⁸⁵ Isto.

⁷⁸⁶ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 13.

⁷⁸⁷ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 25.

⁷⁸⁸ Isto.

o ukletom starom dvoru Halstanalsu i pukovniku Beerenkrentzu (*Pripovijest iz Halstanalsa*); o noći, najcrnijoj što je ljudi pamte, i rimskom cezaru Augustu, kojemu te noći prorokuje stara Sibilla: 'Na Kapitolu će se klanjati obnovitelju svijeta, Hristu ili Antihristu, ali nipošto smrtnomu čovjeku.' (*Caesarova prikaza*); o sviraču što je pobjegao od svoje kuće ostaviv samu staru majku i jedanput morade cijelu noć i dan svirati, dok ne dođe k njemu majka i ne skinu uroke s njega (*Svirač*)."⁷⁸⁹

Nema A. B. Šimić dvojbe oko međuovisnosti realnoga i imaginarnoga u stvaranju priče (imaginacijske književnosti), a doživljavao ju je i osmišljavao prije stotinjak godina kao i suvremena geokritičarka Sylviane Coyault koja jednostavno obrazlaže kako priča nastaje od fikcije, a zatim "stvara imaginarni svijet koji se uređuje prema istim zakonima kao i realni svijet".⁷⁹⁰

Pokazujući vrhunsko umijeće u oblikovanju kritičkoga teksta, trebalo mu je nekoliko rečenica kojima je vrhunski predstavio umjetničku obradu biblijskih i nordijskih legendi Selme Lagerlöf. Nastojao je potencirati duboko etičku karakterizaciju glavnih likova, a onda je u neprešućenom zadovoljstvu istaknuo kako "nigdje u svjetskoj literaturi"⁷⁹¹ ne piše nitko "jednostavno, priprosto, ali originalno, sočno" kao Selma Lagerlöf:

"Opis crne, najcrnije noći (*Caesarova prikaza*) upravo zapanjuje. *'Sve zvijezde ostadoše doma, u svojim kućama, a dragi mjesec odvrnuo je svoje lice. I kao što je tmina bila crna, tako je i šutnja i tišina bila duboka. Rijeke prestadoše teći, ni vjetrić se ne maknu, nit topolovo lišće zatrepeta. Da se koracalo uz more, našlo bi se, da ni valovi ne zapljuskavaju obalu, a da je tko stupao po pustinji, ne bi oćutio škripanje pijeska pod nogama. Sve je bilo ustobočeno, da se ne poremeti Sveta noć. Trava se nije usudila rasti, rosa nije mogla pasti, a cvijeće se nije usudilo širiti svoj miomiris.'* Kako je sve puno tajanstvenosti i slutnje da će Netko doći – Onaj, koji će pobijediti Augusta i srušiti stare bogove."⁷⁹²

Nedvojbeno zapanjuje opis najcrnije noći dok sve staje da ne bi bilo remećenja Svete noći u očekivanju dolaska Onoga koji će pobijediti rimskoga cara Augusta i "srušiti stare bogove".⁷⁹³ Poslije čitanja toga slikovitog i poticajnog opisa kakvoga nema, tvrdio je A. B. Šimić, "nigdje u svjetskoj literaturi",⁷⁹⁴ razvidna je njegova sugestija da bi se svaki čovjek

⁷⁸⁹ Isto.

⁷⁹⁰ Usp. S. Coyault, n. dj., str. 45.

⁷⁹¹ A. B. Šimić, n. dj., str. 25.

⁷⁹² Isto.

⁷⁹³ Isto.

⁷⁹⁴ Isto.

mogao osjećati drugačije.⁷⁹⁵ Osobito je istaknuo književničinu izvrsno oponašanje stila i kompozicije *Sv. Pisma* u legendi *Sedam smrtnih grijeha* zbog čega "nije ni čudo da se njene *Legende o Kristu* prevedoše gotovo na sve strane jezike".⁷⁹⁶

A. B. Šimiću su "uopće Selmine priče i legende drage, jer su tople i mladenačke",⁷⁹⁷ a ponajviše zbog izostavljanja "one čudne tajanstvenosti kao u Ibsena, duhovitosti kao u Kiellanda, sarkazma kao u Strindberga".⁷⁹⁸ Jasno je zaključio da ona nema sličnosti s ostalim Nordijcima, ali "ima nježnosti, mekoće i posebne ljepote, da nas uvijek raznježi baš kao naša majka",⁷⁹⁹ zato joj je poslao zamolbu:

"O Selma, pričaj nam! Pričaj nam o svojim sjevernim krajevima, o prekrasnim fjordovima, o ljudima, svojim čudnim ljudima, o djevojkama dugih zlatnih uvojaka, što imaju dušu nevinu i bijelu kao sjeverni snijeg. Pričaj nam onako, kako nam nekoć pričaše ostarjela majka u starom domu."⁸⁰⁰

Sedamnaestogodišnji A. B. Šimić suosjeća s mladim ljudima koji pate za obiteljskim domom, zavičajnim prostorom⁸⁰¹ i majčinim pričanjem bajki dok nesnosna ratna grmljavina prijete različitim novim mukama. Mladost je željna prošloga vremena koje je nudilo nadu, a Selma Lagerlöf kao prava majka može bajkovito s "vječnom ljepotom"⁸⁰² i "minulim djetinjstvom"⁸⁰³ obećati čarobni susret:

"Mi – mi, koji smo još mladi i istom prestali biti djeca, mi hoćemo da još jedanput prosnivamo san o bijelim djevicama, lakim anđelima i plavokosim kraljevicama. Pričaj nam, o Selma! Mi žedamo za ljepotom, vječnom ljepotom, za našim minulim djetinjstvom, za dragim proljećima i snatrim večerima. O Selma, majčice naša, pričaj nam! Mi vidjesmo u mašti tvoj dragi, sjeverni kraj i zaželjesmo se njega."⁸⁰⁴

Na kraju svoga kritičkoga teksta o legendama Selme Lagerlöf osebujni A. B. Šimić ne vidi u domaćoj zbilji nikakvu mogućnost klijanja nade i vjerovanja u ljepše vrijeme, zato se okreće imaginaciji koja može ponuditi ljepše geografske prostore.⁸⁰⁵ Vapaj je to mladoga

⁷⁹⁵ Usp. S. Coyault, n. dj., str.51–54.

⁷⁹⁶ A. B. Šimić, n. dj., str. 26.

⁷⁹⁷ Isto.

⁷⁹⁸ Isto.

⁷⁹⁹ Isto.

⁸⁰⁰ Isto.

⁸⁰¹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 254.

⁸⁰² A. B. Šimić, n. dj., str. 26.

⁸⁰³ Isto.

⁸⁰⁴ Isto.

⁸⁰⁵ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 15.

čovjeka u susretu s ratnim strahotama dok traga za stazom koja bi ga spasila od užasavajuće svakidašnjice te primirila i u tuđem bajkovitom, imaginarnom zavičajju, stoga u izobilju razumljive patetike, oduševljen njezinim legendama, moli spisateljicu da nastavi priču: "Zato nam pričaj, pričaj, o Selmo, majčice mila naša!"⁸⁰⁶

Do povijesnoga tiskanja *Vijavice*, u drugoj godini bavljenja kritikom (1917.), objavio je A. B. Šimić kritičke tekstove u kojima poklanja poveliku pozornost prostoru, možda čak i više nego vremenu: *Knjiga novela* (Joza Ivakić: *Knjiga od žena i ljubavi*) (*Obzor*, Zagreb, 28. 1. 1917., 26, str. 1–2.), *Ivan Krnic: Jedrina* (*Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1917., 1–2, str. 67–68.), *Priče iz davnine* (*Obzor*, Zagreb, 25. II. 1917., 54, str. 1.), *Naš najproduktivniji pjesnik* (*Utva Zlatokrila V. Nazora*) (*Obzor*, Zagreb, 28. III. 1917., 85, str. 2–3.), *Pjesme Veljka Tomića* (*Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1917., 3–4, str. 156–157.), *Grič* (*Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1917., 5–6, str. 235–236.), *Novo Sunce* (*Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1917., 7–8, str. 307–310.), *Djeca Majke Zemlje ili knjiga jednog suca* (*Novine*, Zagreb, 23. 7. 1917., 166, str. 3–5.), *Prazna retorika Miroslava Krležje* (*Novine*, Zagreb, 6. VIII. 1917., 178, str. 3–5.), *Selo u literaturi* (*Obzor*, Zagreb, 7. VIII. 1917., 213, str. 2–3.), *Berlinski Sturm ili nova umjetnost germanska* (*Novine*, Zagreb, 7. VIII. 1917., str. 3.) i *Nazorova nova knjiga* (*Novine*, Zagreb, 21. VIII. 1917., 213, str. 3–4.).

Među tim tekstovima dva su nezaobilazna za doktorski rad *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića: Priče iz davnine i Berlinski Sturm ili nova umjetnost germanska*. Imajući na umu specifičan Šimićev odnos prema bajkama, pozornost ponajprije zaslužuje njegova sjajna kritika vrhunskoga književnog djela Ivane Brlić-Mažuranić koju je objavio početkom 1917. u *Obzoru* (na koji je njegov otac bio pretplaćen sve do ljeta 1923.),⁸⁰⁷ desetak mjeseci nakon pohvale *Legendama o Kristu* Selme Lagerlöf.

Mnogi upravo taj tekst pod naslovom *Priče iz davnine* ocjenjuju kao njegov najbolji, najzanimljiviji i najpoticajniji kritički tekst u prvome stvaralačkom razdoblju u kojem je na dotle nepoznat način slavio bajkovitost pričanja hrvatske dječje književnice Ivane Brlić-Mažuranić.⁸⁰⁸ Nakon što je iskreno napomenuo da žene u Hrvatskoj nisu imale značajnih

⁸⁰⁶ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 26.

⁸⁰⁷ Usp. Antun Branko Šimić, "Pismo Tatjani Josipi Marinić od 8. siječnja 1924." u: A. B. Šimić, n. dj., str. 534–536.

⁸⁰⁸ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 15.

uspjeha u pisanju, zato što je u društvu privilegiran muški rod, istaknuo je činjenicu kako se i u svjetskoj književnosti teško namjeriti na odličnu književnicu:

"Rijetke su kao Selma Lagerlöf ili Mathilde Serao, a mnoga me George Sand odbila nakon nekoliko pročitanih stranica. Najveća je mana žena pisaca što ne pišu ni kao žene, ni kao muškarci. One najbolje pišu, kad ženski pišu: ove su najrjeđe. Zapravo bi žene morale biti mnogo bliže umjetnosti nego li muškarci, jer one posjeduju superiornu osjećajnost, finoću i istanjenost nerva. Stil nijanse, stil igle i svilena končića, stil tanano sitna rezuckanja, stil cizeliranosti – odgovara ženi ljubiteljici cvijeća i parfema, muzike i sanjarija, krhkih finoća i delikatnih kratkotrajnosti."⁸⁰⁹

Bez dvojbe je ponovno pohvalio Selmu Lagerlöf te prvi put Mathildu Serao, ali i ponovno iskazao svoje razočaranje djelima George Sand ponavljajući svoje stare tvrdnje o najvećim slabostima žena pisaca "što ne pišu ni kao žene, ni kao muškarci".⁸¹⁰ Smatra da su žene bliže umjetnosti nego muškarci, ali pogrešno se služe novinarskim stilom te "pišu novinarski, rijetko kada književnički".⁸¹¹ Ne spominjući odmah Ivanu Brlić-Mažuranić, naveo je da jedna od hrvatskih književnica kvari tu tezu, zato što je "daleko, vrlo daleko od novinarskoga; jedna žena koja bez ikakve sumnje nema kod nas nijedne sebi dostojne literarne drúge".⁸¹² Podsjetio je na njezine izvrsne pripovijesti o čudnovatim zgodama šegrta Hlapića koje je i A. G. Matoš proglasio "klasičnom knjigom obarajući se pri tom na hrvatsku kritiku i na hrvatsku publiku, koja nije ovo remek-djelo ama ni zapazila".⁸¹³

Nastavio je A. B. Šimić tvrditi kako Ivana Brlić-Mažuranić piše besprijekornim stilom koji se ne "prelijeva u bezbroj boja, ne šumi orkestrom tonova, ne šušti svilom pokojnih krinolina",⁸¹⁴ ali koji je "savršeno jednostavan i neobično *naš*"⁸¹⁵ jer ta "hrvatska aristokratkinja ima toliko topline, toliko našega rasnoga elementa",⁸¹⁶ zato što je "tako specifično hrvatska kao hrvatski kraj, hrvatska nošnja i hrvatska vina".⁸¹⁷ Znakovito je spomenuo hrvatska vina što ga je u imaginaciji odvelo u djetinjstvo te zasigurno podsjetilo na

⁸⁰⁹ A. B. Š. (A. B. Šimić), "Priče iz davnine", *Obzor*, 1917., 54, str. 1.

⁸¹⁰ Isto.

⁸¹¹ Isto.

⁸¹² Isto.

⁸¹³ Isto.

⁸¹⁴ Isto.

⁸¹⁵ Isto.

⁸¹⁶ Isto.

⁸¹⁷ Isto.

uzgoj vinove loze, proizvodnju vina te stari hrvatski običaj nazdravljanja velikim događajima u Hercegovini.⁸¹⁸

Bez sumnje A. B. Šimić smatra odličnom tu knjigu i to jednom od najboljih koje su se pojavile u hrvatskoj književnosti "u nekoliko posljednjih godina; knjiga hrvatska narodna; knjiga koja ostaje".⁸¹⁹ Ivana Brlić-Mažuranić tako uspješno piše, napominje kritičar, jer odlično poznaje hrvatski jezik, ali i ima i pripovjedačku sposobnost pričanja djeci, što je "savršeno rijetka sposobnost, i mnogi je slavljene pripovjedači svijeta nemađahu zanoseći nas drugim odlikama, koje nijesu nipošto pripovjedačke naravi".⁸²⁰

Neosporna je Šimićeva tvrdnja da je bilo malo hrvatskih književnika s odličnim poznavanjem hrvatskoga jezika početkom 20. stoljeća, zato što ga nije bilo lako naučiti u okolnostima germanizacije, mađarizacije i talijanizacije, ali nije potpuno prihvatljiva njegova tvrdnja o malom broju hrvatskih knjiga čiji autori zaslužuju pohvale jer su ih napisali "jezikom bez mane".⁸²¹

Želeći slijediti kritičke običaje i načela, pokušao je u svoju izvrsnu ocjenu *Priča iz davnine* uključiti poneku primjedbu:

"Vele, da je zlo po onu knjigu, kojoj se nema ništa prigovoriti. Mi smo dugo tražili kakav – barem sitan – prigovor: ne našosmo ga; bijasmo nemoćni naći išta loše u ovih šest priča. Jedino bi se moglo prigovoriti, da su neke priče malko preduge za djecu (napriliku: *Bratac Jaglenac i Sestrice Rutvica*). Kad bi mjesto šest bilo dvanaest ili dvadeset ovih priča, knjiga bi bila još savršenija, ali i ovako je ona sigurno najbolja svoje vrste u našoj domovini."⁸²²

Čudeći se kao mladi kritičar, iskreno je iznio svoje mišljenje da je hrvatska proza uglavnom napisana pod utjecajem zastarjelih pripovjednih koncepcija, zato se može smatrati tako starom "kao neki – sada već davni – ruski i francuski pisci".⁸²³ Međutim, Ivana Brlić-Mažuranić počastila je hrvatsko čitateljstvo izvrsnom knjigom, nakon što se dugo čekalo na dobru knjigu pripovijedaka. Osobito je zanimljivo, ponavlja A. B. Šimić, da je dugo očekivanu odličnu knjigu napisala upravo žena koja ju ponajprije namjenjuje djeci, ali i odrasli bi mogli biti oduševljeni, posebno je naglasio, zato što će se pokazati kako i na

⁸¹⁸ Fra Petar Bakula, *Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina*, Split, 1867., str. 82–94. i Antun Branko Šimić, "Pismo Tatjani Josipi Marinić od 9. prosinca 1923." u: A. B. Šimić, *Sabrana djela*. Svezak 2. *Djela 2. Proza II...*, n. dj., str. 531–532.

⁸¹⁹ A. B. Š., n. dj., str. 1.

⁸²⁰ Isto.

⁸²¹ Isto.

⁸²² Isto.

⁸²³ Isto.

hrvatskom jeziku može biti napisana dobra knjiga te "da napokon može i kod nas jedna žena dobro pisati".⁸²⁴

Izvršno je mladi kritičar raščlanjivao, prosuđivao i ocijenio knjigu *Priče iz davnine*. Postao je vrhunski majstor u jezgrovitom i dinamičnom izvođenju zaključaka, pronicavom vođenju čitateljstva kroz svoj kritički tekst ohrabrujući ga nuđenjem čvrstoga povjerenja u hrvatsku književnost:

"Najzad možemo reći i ovo: Brlić-Mažuranićeva stupa – pored nekih mladih lirika i pored nekih mladih slikara – cestom hrvatske umjetnosti; cestom – zasada možda malko maglovitom – koja vodi ravno do Hrvatske Kulture. I mlada lirika i mlado slikarstvo i osamljena ova knjiga priča daju veliku utjehu nama u našoj teškoj zaostalosti i našem teškom stradanju. Ne smijte se pokliku: Sursum Corda!

Vjerujemo u Budućnost Našu."⁸²⁵

Iznimno su dojmljivi, a vjerojatno su i bili dobro recipirani Šimićevi izrazito pohvalni kritički tekstovi o *Legendama o Kristu* Selme Lagerlöf i *Pričama iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić. Tim je kritikama posebice istaknuo potrebu interesa za dječju književnost što, među ostalim, podrazumijeva bajke, priče, legende i predaje koje su bile vrlo važne i u razvoju njegove imaginacije. Bilježio je usmene narodne priče svojih školskih kolega,⁸²⁶ a onda je nakon sedam-osam godina pročitao *Legende o Kristu* i *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić te shvatio kako sve bajke i priče imaju slične korijene, potječu od iskonskih narodnih nadahnuća te potiču imaginaciju novih prostora koje nije zapravo moguće ograničiti bilo kojim granicama. Šimića je posebno zanimao zavičajni i širi geografski prostor u kojem su nastale legende Selme Lagerlöf, ali ne dvoji ni oko prepoznatljivosti hrvatskih geografskih prostora u kojima su mogle nastati zadivljujuće priče Ivane Brlić-Mažuranić. Itekako je važno zaključiti da je A. B. Šimić čitajući knjige dviju književnica, najvjerojatnije u svojoj imaginaciji, koju je često spominjao, vidio svoj zavičajni prostor u kojem su priča "o vilama i vilenjacima, o bogatom Gavanu, i o tomu kako se propuntalo polje pa se stvorilo jezero; priče, pučke priče, jezovite i žalobne, u kojima se crni pomrčina ili se bjelasa mjesečina i raspričavahu se pričanja o turskome zemanu, o pokojnom zlotvornom begu, i o dobrotvornom Bogu".⁸²⁷

⁸²⁴ Isto.

⁸²⁵ Isto.

⁸²⁶ S. Šimić, n. dj., str. 291.

⁸²⁷ Isto.

O A. B. Šimiću pisali su mnogi kao o književnome, kazališnom i likovnom kritičaru, ali malo ga je kritičara spominjalo kao kritičara dječje književnosti.⁸²⁸ Vjerojatno je skromna recepcija njegove kritike izvrsne knjige Selme Lagerlöf, a samo je nekoliko hrvatskih kritičara i povjesničara književnosti jezgrovito spominjalo njegovu vrhunsku pohvalu epohalnoj knjizi Ivane Brlić-Mažuranić.

Antun Branko Šimić napisao je izvrsne ocjene knjiga dviju dječjih književnica, švedske i hrvatske, a osobito je bio ponosan što su bile sposobne ravnopravno se nositi s onima koji su tvrdili da žene nemaju tu sposobnost. Podatci iz njegova životopisa razotkrivaju njegovo veliko poštovanje prema svojoj majci te mogu navesti na zaključak da je svaka pohvalna riječ ženama koje pišu književna djela imala i odjek zahvalnosti vlastitoj majci za sve što je činila za njega kao majka, posebice i za sve dragocjene priče koje mu je pričala te potaknula njegovu raskošnu, ničim ograničenu imaginaciju. Nema danas nikakvih razloga za sumnju u činjenice da je na njegova stajališta utjecao i njegov stvarni i imaginarni hercegovački prostor u različitim pojavnostima ili oblicima.⁸²⁹

Činio je suprotno od mnogih svjetskih pisaca, osobito istaknutih francuskih književnika koji su omalovažavali žene i ismijavali književnice.⁸³⁰ Naime, afirmacija žena spisateljica i umjetnica bila je dio njegova originalnoga kritičkog programa. Nakon gotovo stotinu godina (stota obljetnica 2016.) njegove prekrasne impresionističke kritike dječje književnosti ostaju aktualne, cijenjene i svake hvale vrijedne. Bio je začetnik prikladnoga odnosa književne kritike prema dječjoj književnosti i istodobno uporni promicatelj ženskog pisanja. Hrabro se pojavio na hrvatskoj književnoj pozornici kao "prorok" budućnosti književnosti koja će više pripadati ženama.⁸³¹

Avangardne kritičke tekstove A. B. Šimić je počeo pisati u srpnju 1917.⁸³² Ima simbolike u činjenici da je tekst *Berlinski Sturm ili nova umjetnost germanska* napisao u rodnim Drinovcima,⁸³³ odakle ga je poslao uredništvu *Novina* u Zagreb koje ga je pod pseudonimom "Peripatetik" uvrstilo u broj od 6. kolovoza 1917.⁸³⁴ Vrlo je važan taj tekst za

⁸²⁸ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 20.

⁸²⁹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 254.

⁸³⁰ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 20.

⁸³¹ Isto.

⁸³² Usp. Vlado Pandžić, "Produktivni avangardni kritik – usputni, neuspjeli pripovjedač", u: Antun Branko Šimić, *Proza II*, Sarajevo, 2009., str. 6.

⁸³³ Isto.

⁸³⁴ U istome broju je objavio i kritički tekst *Prazna retorika Miroslava Krležę*.

afirmaciju mladog pisca, ali i jako bučna najava njegovih avangardnih smjernica u hrvatskoj književnosti.⁸³⁵

Predstavljajući sebe kao "lutalicu i neumornog šetača po ulicama, radozalicu za svim i zavirivalom u sve", izvornim, jednostavnim i začudnim stilom najavljuje i ukratko predstavlja ("iza tanko poprašenoga stakla u jednoj knjižari") knjigu *Expressionismus* Hermanna Bahra, Bečanina, kojega dodatno imenuje za "oca zagrebačke sahranjene *Moderne*".⁸³⁶ Sugerira činjenicu kako u Zagrebu nije mogao dotle u druženjima s ambicioznim piscima ništa konkretno naučiti o ekspresionizmu, ali naučio je nešto "poslije" kad je tu knjigu "dobio u ruke i upoznao tu novu tobože umjetnost germansku", pa i "naručio i ponajglasniji list tih ekspresionista: *Sturm*".⁸³⁷

Pišući prikaz toga lista, prvi put je predočio književnoj javnosti da zapravo misli na poseban način, slobodno izražava svoje misli, spreman na prigovore i raspravu u kojoj želi braniti svoje postavke čvrstim i razgovijetnim argumentima, ali i priznati iskreno svoje neznanje ako se nađe u takvoj neprilici. Jasno se iz njegovih riječi može prepoznati i njegova mladost, ali i mogućnost na izravno usmjerivanje na glavne književne izazove: "Svi su naravno umjetnici, dobri, ekspresionisti; jer daju ekspresiju svojih impresija. Umjetnost se i sastoji u tomu, da se impresiji dade točna, jedina, ekspresija."⁸³⁸

Ekspresioniste je imenovao već poznatom "vrstom", jednom vrstom "poznatih Marinettijevih futurista", proglasio "njihove teorije pored sve tobožnje jasnosti" nejasnima jer "hoće i oni ekspresiju za sebe", hoće dati "ekspresiju svojih unutarnjih doživljaja", a njima "priroda" ne znači "ništa".⁸³⁹ Ni "njihove slike" ni "njihovi kipovi ne mogu se gledati očima impresionista", tvrdi Šimić, zato što "ekspresionisti" ne stvaraju ništa slično prirodi, "rušitelji" su "prirode i zbiljnosti u umjetnosti", a "Bahr ih nastoji obraniti" tvrdnjom da ne "gledaju, kao impresionisti, tjelesnim nego duševnim očima".⁸⁴⁰ U skladu s time mladi kritičar ne bira riječi nego kaže kako za bilo kakvu njihovu "packariju ili glupost" može se reći da je "iz njihove unutrašnjosti" ili "njihova vizija", stoga i nema nigdje "toliko varalica i švindlera" kao u "takvoj umjetnosti".⁸⁴¹

⁸³⁵ Usp. V. Pandžić, n. dj., str. 6.

⁸³⁶ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 8.

⁸³⁷ Usp. Antun Branko Šimić, *Proza II*, Sarajevo, 2009., str. 27.

⁸³⁸ Isto.

⁸³⁹ Isto, str. 27–28.

⁸⁴⁰ Isto, str. 28.

⁸⁴¹ Isto.

A. B. Šimić je prikazom časopisa *Der Sturm* podvrgao kritici nejasne tvrdnje o ekspresionizmu i ekspresionistima, hrabro se upustio u staru raspravu o funkciji umjetnosti, pa jasno izrazio sumnju u umjetnike koji nude "ekspresiju svojih unutarnjih doživljaja" kao "rušitelji prirode i zbiljnosti umjetnosti".⁸⁴² Prejako je posumnjao u takve umjetnike koji "ne gledaju, kao impresionisti, tjelesnim nego duševnim očima", pa i izrekao svojevrsnu optužbu o mnoštvu "varalica i švindlera" u takvoj umjetnosti. Izrazio je sumnje u uspjeh ekspresionizma kakav se nudi u časopisu *Sturm*, zato što je "umjetnost nikakva; nejasna je posve, i nema kriterija po kojem bi se mogla suditi". Upravo kada su se očekivale rečenice kojima odbacuje ekspresionizam u potpunosti, uslijedio je jasan zaokret da je popriličan broj ekspresionističkih postavki njemu i prihvatljiv premda nije riječ o novoj umjetnosti na koju početkom 20. stoljeća treba gledati u kontekstu mnogih umjetničkih pokreta, pravaca, struja i škola.⁸⁴³ Pohvalio je ekspresioniste da u strašnome ratu nisu zaboravili na svoj rad pa "izdaju list, prave slikarske i kiparske ekspozicije, drže predavanja, publiciraju svoje knjige".⁸⁴⁴ Zaslužuju posebnu pozornost, potporu i pohvale jer "rade neumorno, marljivo, silno".

Vrlo jezgrovito i patetično na kraju prikaza A. B. Šimić kaže i zašto mu se ekspresionisti posebno sviđaju. Oni "jurišaju na sve": "Juriš. Sturm." U svome već prepoznatljivom stilu završava prikaz: "Mi čekamo da vidimo hoće li srušiti svijet."⁸⁴⁵

Nema dvojbe da je prikaz časopisa *Sturm* bio najava promjene početničkih kritičkih (uglavnom matoševskih) motrišta Antuna Branka Šimića. Upustio se hrabro u kritiku umjetničkoga pokreta od kojega je i učio, zadržavši umjetničko pravo na kritiku svega što nije u skladu s njegovim osobnim umjetničkim načelima.⁸⁴⁶

4.2. Časopis *Vijavica*

Antun Branko Šimić sustavno je promišljao i na neki način najavljivao *Vijavicu* tijekom ljeta 1917. u svojim Drinovcima. Vratio se iz Zagreba početkom srpnja, nakon što je u lipnju završio sedmi razred u Donjogradskoj gimnaziji, pa je samo nakon jedne prospavane noći u obiteljskoj kući najavio iznenađenom i uznemirenom ocu da će mu trebati više novaca za neke uglavnom zagonetne poslove. Njegov je otac Martin Šimić odlučno u početku odbio

⁸⁴² Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 9.

⁸⁴³ Isto.

⁸⁴⁴ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 29.

⁸⁴⁵ Isto.

⁸⁴⁶ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 364–365.

razgovor o toj temi pravdajući se da je teško ratno doba, glad i sušna godina. Međutim, najstarijem sinu je redovito popuštao, pa su nastavili vrlo burne razgovore oko novca tijekom cijeloga ljeta o čemu su svjedočili članovi obitelji, prijatelji pa i drinovački župnik.⁸⁴⁷ Na kraju ljeta, prije samog odlaska A. B. Šimića u Zagreb, otac mu je konačno darovao povelik novac, navodno – dovoljan za kuću u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata, iako je slutio da će njegov najstariji sin ponovno napraviti nešto što će mu donijeti financijske gubitke i druge nevolje.⁸⁴⁸

Prvi broj *Vijavice*, "lista za umjetnost i kulturu", pojavio se u zagrebačkim knjižarskim izlozima 1. prosinca 1917. na opće iznenađenje književnih krugova,⁸⁴⁹ gimnazijskih i sveučilišnih profesora, studenata, gimnazijalaca, novinara i drugih. Imao je osam stranica, a sadržavao je samo tekstove A. B. Šimića: *Namjesto svih programa* (str. 1.), *Proljetni salon: Grafika. Plastika. Predavanja: Miroslav Kraljević. Anka Krizmanićeva. Ljuba Babić. Jerolim Miše* (str. 1–3.), *Epilog doktoru Kršnjavomu. Predavanja. Vaskrsenje mrtvih* (str. 4–6.), *Lirika Domjanića* (str. 3–4.), *Ivekovićeve ratne ilustracije. Ekspozicija u Ulrichovom Salonu* (str. 4–5.) i *Seoska literatura: Najbolji novelista. Đerdan. Visokotalentovani kritik Andrija Milčinović* (str. 5–8.).

Najviše je pozornosti privukao tekst *Namjesto svih programa* kojim je zasigurno šokirao književnu i umjetničku javnost. Pripomenuo je vrlo ozbiljno stručnjacima i estetičarima, koji su smatrali da znaju što je umjetnost, da zapravo nitko nedvojbeno ne može reći što je umjetnost: "od Platona i Plotina pa do Kanta i današnjih estetika".⁸⁵⁰ O umjetnosti je pisao da je "vječna" i da ne može "ostarjeti ni zastarjeti" te zaključio da po tome "ne može biti ni stara ni nova".⁸⁵¹ Tvrdeći da ne postoje razlike među starom i "današnjom" umjetnošću, otvorio je prvi u hrvatskoj književnosti pitanje o razlikama "shvaćanja" ili recepcije umjetnosti. Književni kritičari su s podsmijehom čitali te tvrdnje, a nisu zapravo razumjeli da je A. B. Šimić iznenada odbacio umjetnička načela koja je zastupao Antun Gustav Matoš koji je nekoliko godina bio njegov glavni književni učitelj. Žestoko se Šimić suprotstavio

⁸⁴⁷ Usp. V. Pandžić, *Kijevske rasprave...*, n. dj., str. 91–95.

⁸⁴⁸ Isto.

⁸⁴⁹ Isto.

⁸⁵⁰ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 30.

⁸⁵¹ Isto.

tradicionalnim kriterijima ocjenjivanja umjetničkih djela jer je "umjetnost (...) ljudska",⁸⁵² pa "ne može biti ni demokratska, ni aristokratska, ni građanska, ni bohemska, ni socijalistička",⁸⁵³ zato što se stvara "za sve ljude"⁸⁵⁴ i "ne teži ni za čime"⁸⁵⁵ nego samo "jedino da bude umjetnost".⁸⁵⁶ Zatražio je od estetičara da mu razgovijetno odgovore što je to ljepota u umjetnosti te im istodobno odlučno i jasno napomenuo da je umjetnost "ekspresija umjetnikovih osjećanja",⁸⁵⁷ izraz "umjetnikove unutrašnjosti u zvucima, bojama, linijama ili riječima",⁸⁵⁸ tj. "u ekspresiji",⁸⁵⁹ zato se "otkriva u ekspresivnosti",⁸⁶⁰ a "ne u ljepoti".⁸⁶¹ Uvodnik *Namjesto svih programa* bio je jasni poziv na promjenu odnosa prema umjetničkim načelima do kojih se strogo držalo u hrvatskoj književnosti. Taj neobični buntovnički uvodnik uistinu predstavlja njegov originalni pokret za mijenu starih umjetničkih načela do kojih se nepokolebljivo držalo u hrvatskoj književnosti. Svoje je misli neobično jasno oblikovao, a cijeli je tekst dojmljivo sugestivan i poticajan. Napisao ga je, mnogi su to dosad zaključili, očito pisac koji je rođen kao pokretač mijena u umjetničkom stvaranju, bez straha da svoje moćne misli predoči pred mnogima bez obzira koliko će ga razumjeti ili odobriti njegove nakane.

Istaknuti hrvatski književni znanstvenik Viktor Žmegač, vrlo zaslužan za promidžbu Šimićeva književnog djela, istaknuo je *Vijavicu* kao "prvi u nizu periodika kratkog vijeka, kojih je književnopovijesno značenje danas neosporno", a "na koji način mladi autor zamišlja zadatak buduće poezije može se očitati iz kritičkog osvrta na liriku Dragutina Domjanića, pjesnika u kojem je hrvatski *fin de siècle* našao svoga kasnog zastupnika".⁸⁶² Buntovni Šimić "poriče 'staroj' ljepoti svaku životnu snagu, budući da se naslijeđen izbor estetskih objekata već odavno pretvorio u ispraznu konvenciju", zato što "treba ići ukorak sa životom te za pjesnički izraz izboriti ona područja života koja se još uvijek smatraju ružnim ili 'nepoetskim'".⁸⁶³

⁸⁵² Isto.

⁸⁵³ Isto.

⁸⁵⁴ Isto.

⁸⁵⁵ Isto, str. 31.

⁸⁵⁶ Isto.

⁸⁵⁷ Isto.

⁸⁵⁸ Isto.

⁸⁵⁹ Isto.

⁸⁶⁰ Isto.

⁸⁶¹ Isto.

⁸⁶² Usp. V. Žmegač, n. dj., str. 81.

⁸⁶³ Isto.

Ironične su Šimićeve prve rečenice u kritici *Lirika Domjanića*. Objašnjava nemogućnost započinjanja toga teksta bez prisjećanja na vrijeme kada je kao četrnaestogodišnjak doživljavao Domjanićevu liriku, a zatim je izrazito ironično upozorio kako ga je pomalo i stid navlastito zbog toga što je "pročedio iz jednoga hercegovačkoga živca kamena" te se mora ispovjediti što je nekad "u djetinjstvu" jako "volio liriku g. Domjanića".⁸⁶⁴ Priznaje da ta lirika ne može biti za njega ono što je bila za "jedno četrnaestoljetno ili petnaestoljetno dijete" koje je "do časa kad se upoznao s versima g. Domjanića" samo poznavalo "našu staru poeziju" dok je poprilično "tlapilo u samotnoj sobičici, u jednom ćorsokaku šehera Mostara".⁸⁶⁵ Šimiću se u Mostaru očito jako svidjela Domjanićeva lirika, ali nakon četiriju godina u Zagrebu došao je do zaključaka zbog kojega njegove pjesme može nazvati "imenom jedne njegove pjesme: *Otmjena dosada*".⁸⁶⁶ Doživljava ga kao pjesnika koji se više "sjeća" nego što "osjeća", stoga je to pjesnik koji "ne doživljuje jedan veliki svijet unutrašnji, nego se on sjeća jednog vanjskog svijeta koji je prošao".⁸⁶⁷

Za geokritički je pristup toj Šimićevoj kritici Domjanićeve poezije vrlo zanimljiva usporedba doživljaja i ocjene te poezije nakon izvjesnoga razdoblja, odnosno u djetinjstvu i ranoj mladičkoj dobi.⁸⁶⁸

U siječnju 1918. pojavio se drugi broj *Vijavice* u kojem se također nalaze samo Šimićevi tekstovi: *Anarhija u umjetnosti* (str. 1.), *Pjesme: Pjesma, Vjetrovi, Pjesma* (str. 1–2.), *Naš impresionizam: Kovačević, Crnčić, Uzorinac, Krušlin* (str. 2–3.), *Opća muza* (str. 3–4.), *Ekspozicija jedne barunice* (str. 6–7.), *Savremena literatura: Mladi pjesnici, Bonhomme iz Provincije, Mladi kritik* (str. 7–8.), *Vijavica* (str. 8.). Pojedini književni stručnjaci odmah su uočili kvalitativni napredak u izlaganju neobičnih misli jakim izrazima, ali rijetki su bili raspoloženi za žestoke polemike s njim jer su brzo uočili njegove iznimno velike mogućnosti promišljanja stare umjetničke problematike, ali i verbalnu ubojitost.

U tekstu *Anarhija u umjetnosti* A. B. Šimić nije nastojao ublažiti valove koje je burom pokrenuo u tekstu *Namjesto svih programa* (u prvom broju *Vijavice*), već je samo htio poboljšati razumijevanje nekih svojih tvrdnji, zato što su mu u međuvremenu pojedinci

⁸⁶⁴ Usp. Antun Branko Šimić, *Sabrana djela*. Svezak I. *Djela I. Pjesme, proza I*, Zagreb, 1988., str. 419.

⁸⁶⁵ Isto.

⁸⁶⁶ Isto, str. 420.

⁸⁶⁷ Isto.

⁸⁶⁸ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 200–201.

zamjerali da je bezidejni rušitelj, obični anarhist koji nespretno nagrđuje i ruši stare umjetničke vrijednosti. Želeći učiniti razgovjetnijim moguće zapreke između sebe i svojih čitatelja, pokušao je odrediti značenje izraza "moderna anarhija u umjetnosti". Iznimno je to bio provokativan uvodnik koji su mnogi prihvatili kao revolucionarnu, anarhističku prijetnju koja dolijeće na krilima Oktobarske revolucije, izravno iz ratom izmučene Rusije kao zaraza kojoj se ne može odoljeti. U ljude je već podugo ušao strah, nestalo je "ljubavi za bližnje", utopljenici povlače na dno i svoje spasitelje, riječi poput "anarhije" zvone uzbunu jer mnogi su i u strahu "od samoga zvuka riječi: anarhija" bojeći se za "današnju umjetnost" zbog "te današnje anarhije u umjetnosti".⁸⁶⁹

Pobunjenik A. B. Šimić, provincijalac, Hercegovac, mladi čovjek uglavnom s iskustvom poznavanja zavičajnog prostora, usudio se poslati poruku umjetnicima neka budu hrabri i ne strahuju od riječi "anarhija", zato što treba "mrziti" sve što je nekakva "mjera" u umjetnosti, a to su, prema mišljenju mnogih, oduvijek značenja u okviru pojmova: "solidnost", "uravnoteženost", "ljepota i stil vremena". Suprotstavlja se "konvencionalnosti" koja simbolizira "odsutan život" ili "mrtve stvari" koje neće dati ni životnost ni život umjetnosti tamo gdje bi ga čovjek želio u svojoj svakodnevnici.⁸⁷⁰ Izvrsno je organiziran tekst, ali istodobno popunjen skladnim rečenicama i žestokim pozivima na opću pobunu protiv svega što je već na istoku uništavalo svaku pojavu sjaja umjetničke slobode i budućnosti koja bi trebala donijeti promjene, ali i sigurne zaklone neprolaznim umjetničkim vrijednostima, koja označuju svjetsku povijest, pred naletima onih koji znaju samo rušiti ne ostavljajući temelje koji mogu poduprijeti nastanak nove umjetnosti.⁸⁷¹

U drugom broju *Vijavice* nalazi se i tekst *Vijavica* koji je ponajprije odgovor uznemirenim kritičarima koji nisu razumjeli njegovu hrabrost samostalnog tiskanja svoga lista koji mu je omogućio kao mladu čovjeku da uživa u svojoj slobodi. Prigovorio im je da ne znaju što je "otmjeno jedne usamljenosti", a pobunom protiv njegove mladosti, žestoko im je dobacio, samo pokazuju da su "ili premladi ili prestari". Na svoj je buntovnički način, bez velika biranja primjerenih ili najpristojnijih riječi, "poništi" olako i zauvijek "zamjerke ili

⁸⁶⁹ Usp. A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 33.

⁸⁷⁰ Isto.

⁸⁷¹ Isto.

prostote kakvih Prohaska i sličnih 'duhova'" pridodajući da nema potrebe za objašnjavanjem nedostatka suradnika.⁸⁷²

Iako je u *Vijavici* A. B. Šimić postao uglavnom ekavac, nije svoj list nazvao "Vejavica" što je jedan čvrst pokazatelj da mu se njegova zavičajna ikavica zauvijek usadila u pamćenje te primjenu u određenim okolnostima.

Duhovito i odlučno je poručio svim svojim kritičarima, suvremenim i budućim, da će zauvijek zadržati skromnost, bez želje za umišljanje sebe kao "veliĉine", ali nitko neće zaustaviti njegovo samopouzdanje, uvjerenost u posebne mogućnosti.⁸⁷³

Književni kritičar Stanislav Šimić, među ostalim, vrhunski je komentirao, pronicljivo i dojmljivo prosudio te usustavljeno ocijenio tiskanje *Vijavice* nakon četrdeset godina:

"Zameće *Vijavicu*: sijeva i šiba polemičan i poetičan izvoran stil protiv tradicionalnoga književstva, i knjiškosti, i niskosti kriterija i svega nepjesničkoga slaganja slova i slavljenja slava, štaviše i protiv onih slavljenja u kojima je, barem maloĉak, sudjelovao i Matoš. Netradicionalan i nenacionalan u smislu tadanje naše književnosti, duhom se uskladio s tadanjim modernim duhom u zapadnoj Evropi, gimnazijalac, izdaje list, sam samcat ga ispunjuje novim idejama o imaginativnoj književnosti i likovnoj umjetnosti."⁸⁷⁴

Nekoliko je hrvatskih književnih kritičara neargumentirano tvrdilo da je A. B. Šimić zapravo izravno oponašao glavne teoretiĉare njemačkoga ekspresionizma, a o njegovoj kritiĉkoj originalnosti izrazito je argumentirao prvi pisao, kako smo već naveli u drugome poglavlju, Viktor Źmegaĉ.⁸⁷⁵ Slično je i Stanislav Šimić čvrsto isticao elemente njegova izvornoga pristupa umjetniĉkoj problematici, ali uvijek se našlo onih koji su sumnjali u njegovu objektivnost jer je brat A. B. Šimića.

Zasiĝurno se A. B. Šimić sjetio svoje Hercegovine dok je u duhovitome tekstu *Bonhomme iz provincije* u drugom broju *Vijavice*, kritizirao nespretne gazele i rubaije Mirze Sappfeta. Naziva ga "dobriĉinom", karakteristiĉnim hercegovaĉkim izrazom za dobra i naivna ĉovjeka, a zatim mu zahvaljuje usklikom odobravanja, u znaĉenju "sjajno", ali i "zbogom": "Evala."⁸⁷⁶

⁸⁷² Isto, str. 35.

⁸⁷³ Isto.

⁸⁷⁴ S. Šimić, n. dj., str. 396.

⁸⁷⁵ Usp. V. Źmegaĉ, n. dj., str. 80–84.

⁸⁷⁶ Usp. Antun Branko Šimić, *Proza I*, Sarajevo, 2009., str. 104.

Treći broj *Vijavice* pojavio se u srpnju 1918. Imao je također osam stranica na kojima se pojavljuju uglavnom Šimićevi tekstovi: *O muzici forma* (str. 1–2.), *Pjesme: Tijela, Život, Bakterije, Grad, Žuta sjenka, Zanesena pjesma, Oči i Ples* (str. 3–4.), *Komedija riječi: Petar Preradović kao uvod* (str. 6–8.), *Karikature: -lč-ld-B-nv-iv* (str. 8–9.) i *Napomene* (str. 9.). Njegov suradnik Alfons Žarković objavio je tekst *Umjetnost Ulderika Donadinija* (str. 4–6.), a Ulderiko Donadini *Novi život* (str. 9.).

Danas se smatra da je među Šimićevim vrlo značajnim književnim tekstovima, ipak, najprivlačniji i ponajvažniji *O muzici forma*. Riječ je o programskom tekstu koji je izvršio povelik utjecaj na cjelokupnu hrvatsku književnost.

Dvojbe nema da je riječ o jednoj od njegovih ponajboljih studija. Posebno je zamjetno pisanje velikim slovom riječi "Duh", što su pojedinci tumačili također kao jednu njegovu neprimjerenu mladalačku provokaciju, a pojedinci kao i njegovo odbijanje od katoličke vjere. Prošla su desetljeća, pa su gotovo svi shvatili da je to tekst istinskoga genija koji se rijetko rađa, a sposoban je širiti ili nadograđivati misli i onih koji misle vrlo duboko:

"Kad je stvaralački Duh htio da postane tijelo, on se zaodjenu u neizbrojive forme stvari.

Stablo, kuća, toranj, komad toaleta, cvijet, piramida, ura, oblak, vaza, smijeh, pogled, zvuk harmonike u ruci prostaka, pudar na obrazu i usnama bludnice, kose vjetrom uzvitlane, sjenka koja pada na cestu ili na vodu ili na lice, pokret ruke, šum rijeke, moj štap, noć, svjetlo nad vodom, vino u čaši, zvijezda.

Sve ove stvari su forme božanskoga, forme Duha. Nevidljivi Duh u vidljivim formama stvari. Ovaplotio se u metale, u životinje, rascvjetao se u cvjetove, žute, bijele, crvene, zelene, razlio se u bijele ili plave ili zelene beskonačne vode, podivljao u strasne boje istočnih biljaka, razvjezdao se u zvijezde.

Čovjek je također stvar. Čovjek je samo u prirodi najviša forma Duha.

Ako ste u ekstazi pali na koljena pred bijelo tijelo žene, nije vaša molitva ženskomu tijelu nego onomu što je božansko sakriveno u formu.

Ćutljivi krik duše dok prolazite okrajkom livade ponad koje sja večer, nije krik za sjajem večeri nego za beskrajnošću što je u tom sjaju."⁸⁷⁷

Vrlo su bili rijetki u Hrvatskoj estetičari ili umjetnički kritičari koji su bili dokraja sposobni za razumijevanje teksta *O muzici forma*, a još ih je bilo manje koji su htjeli odati priznanje ili čestitati A. B. Šimiću. Trebala su proći desetljeća pa da hrvatski kritičari i

⁸⁷⁷ A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 36.

povjesničari književnosti počnu uzvikivati (i natjecati se u tom uzvikivanju) da je on u dvadesetj godini života mislio i izražavao svoje misli kao iznimno sposoban i iskusan umjetnik kakav se dotle nije pojavio u hrvatskoj književnosti.

Viktor Žmegač napominje da "riječ muziku treba shvatiti metaforički: kao izraz za osjećajne vrijednosti koje su sadržane u svim stvarima života i koje umjetnik u svom djelu ozvučava", pa je "zadaca i misija umjetnosti, kako je vidi Šimić, (...) u tome da oslobađa stvari sapete racionalizacijom, prikazuje ih onako kako ih vide oči duha", tj. "umjetnička je spoznaja za Šimića najviši oblik spoznaje".⁸⁷⁸

Godine 1918. nije nitko u Hrvatskoj htio prihvatiti A. B. Šimića za "književnog proroka" ili neovisnog mislioca na pragu punoljetnosti koji može mudro govoriti estetičarima, profesorima književnosti i drugim stručnjacima za umjetnost. U drugoj polovici 20. stoljeća pa do naših dana raščlanjuju mnogi nevjerojatnu zrelost njegovih promišljanja, razotkrivaju obilježja njegove genijalnosti, iščuđuju se kako nitko nije u Hrvatskoj krenuo za tim istinskim pokretačem i vođom koji je u mladalačkom zanosu išao dalje bez velika razočaranja i boli što ga ne razumiju.

Nekadašnje su se izjave svodile nerijetko na tvrdnje da je riječ o neuravnoteženom mladiću. Smijali su se njegovu isticanju dviju vrsta formi: "forme prirode i forme umjetnosti". "Nonsensima" i "plagijatima" nazivali su njegove tvrdnje da su "forme stvari u prirodi (...) nijeme, bez zvuka, mrtve za veći dio ljudi", a da istinski umjetnik "odstvaruje stvari".⁸⁷⁹ Nisu imali vremena za komentiranje lijepo i izvorno oblikovanih i starih promišljanja da "u umjetnosti je najintenzivniji doživljaj svijeta", a "muzika, kao umjetnost najapstraktnija, i od same umjetnosti riječi apstraktnija, govori najjače duši".⁸⁸⁰

Antun Branko Šimić i u ovako složenome mudroslovnom epohalnom tekstu nije zaboravio svoj zavičaj. Geokritičare može privući njegovo sjećanje na zavičajni prostor. Geokritici može biti njegov tekst *O muzici forma* vrlo izazovan. Povezao je vrijeme, djetinjstvo te prostor, zavičaj. Naime, istaknuo je kako je kao dijete doživljavao najjače "jesen šume" što se može odrediti kao izrazito zanimljiv primjer spatiotemporalnosti: šuma kao prostor, a jesen kao vrijeme. Šuma je onda u njemu, kao "prostoru", imala veliki unutarnji "život". Njegova je "duša" tada dodirnula "beskrajnu bezutješnost", a to su "plač, bjegstvo,

⁸⁷⁸ Usp. V. Žmegač, n. dj., str. 82–83.

⁸⁷⁹ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 38–39.

⁸⁸⁰ Isto, str. 38.

očaj bez dna".⁸⁸¹ Prema njegovu sjećanju, vjerojatno mu je prvi put u životu upravo tada u dušu ušao "zvuk jedne smrti". Nakon što su ga "ljudi i iskustvo naučili da se od šume načinja kuća ili sto" te da će nakon nekoliko mjeseci od "venenja šuma ponovno prozelenjeti", postala mu je poprilično "ravnodušna jedna jesen šume".⁸⁸² A. B. Šimić ponudio je time dokaz da prostor i vrijeme idu zajedno.⁸⁸³

Pod zajedničkim naslovom *Komedija riječi* u "Vijavici" osobito je izazovan tekst *Petar Preradović kao uvod*⁸⁸⁴ u kojem A. B. Šimić iznosi i neka svoja filološka razmatranja, piše o "zvučanju" i "zvečanju" stihova i posebno napominje kako je i Petar Preradović napisao neke sonete da bi zadovoljio filologe te nehotice otkrio svoje slabo poznavanje hrvatskoga jezika, što je barem djelomice točno ako se ima na umu njegov životopis, posebice školovanje na njemačkom jeziku. Pišući upravo o Preradovićevoj poeziji, neprekidno razlikuje što je pjesniku jezik, a što je jezik onima koji nisu pjesnici ni umjetnici.

Većina njegovih zaključaka o jezikoslovnoj problematici nije utemeljena na usustavljenim filološkim znanjima, ali neosporno očituje osobna duboka promišljanja o jeziku i opčinjenost jezikom još od početka gimnazijskog školovanja.⁸⁸⁵ Imajući na umu da je to pisao uglavnom kao devetnaestogodišnjak, i to zapravo kao pjesnik o jeziku (pjesnički o jeziku), pokazivao je jasno, negdje više – negdje manje, koliko mu je stalo i do zavičajnoga, hercegovačkog leksika. Manje u tome tekstu o poeziji Petra Preradovića, a više u nekim drugim tekstovima nije skrivao ponos što kao Hercegovac dobro poznaje hrvatski jezik, ali isto tako nije skrivao ni svoje slabosti te "zahtijeva" od sebe kao Hercegovca – neprekidno, sustavno učenje hrvatskoga jezika.

⁸⁸¹ Isto, str. 37.

⁸⁸² Isto.

⁸⁸³ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 19–21.

⁸⁸⁴ Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Knjiga druga. Proza I*, Zagreb, 1960., str. 107.

⁸⁸⁵ O Šimićevoj zanimanju za jezik pisali su posebice njegov brat Stanislav Šimić te Krunoslav Pranjić, dojmljivo i sustavno sa stilističkih motrišta: "Članak *Inventar jezičnih mikrostruktura u pjesništvu Antuna Branka Šimića* popisuje i opisuje pojedinačna sredstva intenziviranja izražajnih mogućnosti u hrvatskome jeziku, uporabljenih u Šimićevoj opusu. Ta su sredstva: 1. sintaktička (osobito u stvaralačkom eksperimentiranju glagolskim reakcijama); 2. prozodijska (ritmička, akcenatska); 3. rječotvorna; 4. fonološka (paronimijska/paronomazijska); 5. ortografska (interpunkcija ili njezina eliminacija); i 6. leksička: tako, jedna od ključnih riječi ekspresionističke i Šimićeve autorske poetike, riječ *k r i k* (i njezini "sinonimi", kao izraz protesta i samopotvrđenja) biva oksimoronski preoblikovana i prevladana *t i š i n o m!* Sva su pobrojana sredstva podvrgnuta pokušaju interpretacije s obzirom na zahtjeve poetike ekspresionističke stilske formacije i zahtjeve poetike što ju je sam pjesnik formulirao u svojim kritičkim i esejističkim tekstovima." (K. Pranjić, *Jezikom i stilom ...*, n. dj., str. 173.)

Četvrti broj *Vijavice* pojavio se u veljači 1919. Urednik A. B. Šimić objavio je samo svoje tekstove: *20 godina: Pjesma posvećena nepoznatoj dragoj, mojim prijateljima, gradu u kojem živim, i meni* (str. 1–2.), *Lirski feljtonizam, Posvećeno Ivi Andriću* (str. 2–4.), *Pjesme: Ljubav, Mrtva ljubav, Izgubljen, Traženje žene, Zima, Raskinuće* (str. 4–5.), *Stari pjesnici* (str. 5–6.), *Pjesme: Moja draga, prijatelj i ja, Ulična ljubav, Vampir, Očaj, Posljednja pjesma* (str. 6–7.), *Literarni nametnici, Našao sam...* (str. 7–8.), (*Pojedini broj Vijavice...*) (str. 8.).

Očito je u ovome broju urednik dao prvenstvo svojim slobodnim stihovima. Objavio je ukupno dvanaest pjesama. Kritički tekst *Lirski feljtonizam* posvetio je Ivi Andriću te je iskoristio prigodu za obrušavanje na književnike koji su oko *Književnog juga* iskoristili stvaranje nove države da bi uspjeli kao "književnici" iako objavljuju takve knjige kao što je Andrićeva *Ex Ponto*, "knjiga diletantska koju je nemoguće doživjeti".⁸⁸⁶ U tekstu *Literarni nametnici* "buni" se "protiv jedne vrste ljudi što se zovu kritici"⁸⁸⁷ te ih izravno optužuje ("Prohasku, Drechslera, Ivakića, Benešića i ostale") da su "nametnici" koji su "škodljivi i opasniji no što se misli" i to "ne toliko za pisce, za umjetnike, nego za ljude koji doživljuju umjetnost".⁸⁸⁸ U skladu s time "oni nisu oni kritici, oni tako rijetki u cijeloj Europi, koji su motori u pokretanju vremena u budućnost, nego zaustavljači toka vremena",⁸⁸⁹ dakle "ne pomažu umjetniku da čim prije dođe njegovo vrijeme i ne omogućuju ljudima doživljaj umjetnikova svijeta, oni su ruka koja nastoji da što dulje zadrži vrijeme i oni su duh koji, sam tup i zatvoren, zatupljuje i zatvara duh tako mnogih ljudi".⁸⁹⁰

4.3. Časopis *Juriš*

Prvi broj časopisa *Juriš* pojavio se u srpnju 1919. Slikar Savo Šumanović napravio je *Naslovni list* (str. 1.). A. B. Šimić objavljuje svoje tekstove: *Usamljenost duha* (str. 3–4.), *Juriš* (str. 4–6.) i *Evropski skandal u Zagrebu* (str. 27–28.). Također su u ovom broju objavljeni tekstovi Alfonsa Žarkovića *Zagrebačko mesijanstvo: Kulturni i socijalni Mesije, Književni Mesije* (str. 7–14.), Miroslava Krleže *Mercadet* (str. 15–21.), Vladimira Nazora *Jezik i kritika dra. Prohaske* (str. 21–26.), Gustava Krkleca *Dosta je* (str. 26–27.), Nike Milićevića *Sablast knjiške savjesti i Mom prijatelju A. B. Šimiću* (str. 29–31.).

⁸⁸⁶ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 127.

⁸⁸⁷ Isto, str. 136.

⁸⁸⁸ Isto, str. 137.

⁸⁸⁹ Isto, str. 138–139.

⁸⁹⁰ Isto, str. 139.

Antologijski je Šimićev tekst *Usamljenost duha*:

"Stvaralački Duh kulture je usamljen, izgubljen u vrtlogu života materijalnih težnja.

On postoji u unutrašnjosti najrjeđih. U unutrašnjosti onih koji ga čuvaju, prenose iz jednog odsječka vremena u drugi odsječak, i ne dopuštaju da umre pod udarcima materijalnog svijeta.

Oni idu kroz noć zemlje i nose visoke baklje koje osvjetljuju crne puteve kroz vrijeme.

Nosači Duha, stvarači.

Danas je stvaralački Duh kulture tako usamljen, zatvoren pritiskom izvana, i ubijan, da je njegov jedini glas vrisak.

Vrisak je danas jedini glas stvaralačkog Duha kulture, vrisak boli i vrisak bijesa. Vrisak kojemu je tijelo riječ i zvuk i kamen i pokret i boja.

Vrisak, jedini moguć da otvori uši ljudi koji ne znaju da postoji Duh."⁸⁹¹

Itekako je A. B. Šimić očitovao te jezgrovito podvukao svrhu i cilj svoje epohalne književne pobune i kritičkih nastojanja te navijestio nova suprotstavljanja kulturnoj učmalosti i opomene umišljenosti onih koji su daleko od "Stvaralačkog Duha kulture". Većina njegovih tvrdnji ima neprolaznu vrijednost premda su neke na prvi pogled izgledale kao plod mladičke naivnosti ili nedozrelosti. Postao je promicatelj vječne pobune u okolnostima kada su "Nosači Duha" ugroženi od potencijalnih ubojica ili duhovnih bijednika kojima je materijalno dobro jedina životna sreća, cilj do kojeg se dolazi putovima koje umjetnik ne može pozdraviti ni preporučiti. Postavio je u prvi plan pojedinca, usamljenoga čovjeka jer je stvaralaštvo oduvijek i bit će zauvijek "usamljениčki čin" koji je "zatvoren pritiskom izvana" te "ubijan", pa je "njegov jedini glas" bolni "vrisak" u svijet koji nema vremena za druge.⁸⁹²

U programskom članku *Juriš* vrhunski je podvukao razlike "između prošlosti i budućnosti, nedoučenih nesposobnjakovića i slobodnih mislilaca, tuposti i razuma, siromašnih 'Duhom' i produhovljenih, diletanata i stvarača".⁸⁹³ Prvi su "jedne stare dobi, koja umire, svršetak", a drugi su "početak dobi koja se rađa" jer "diletanti izbiraju, 'služe Ljepoti'", "za stvarača nema toga izbora i sve mu je lijepo" stoga što su pred njim "sve stvari jednake kao pred Bogom".⁸⁹⁴

Očito se usmjerio A. B. Šimić protiv tzv. beskrvnih čuvara "starih forma" i "kritika" koje "treba poubijati" nudeći zamjenu "novim formama", što će omogućiti da "u viziji vijori

⁸⁹¹ Usp. A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 42.

⁸⁹² Isto.

⁸⁹³ Usp. V. Pandžić, "Produktivni avangardni kritik...", n. dj., str. 5–23.

⁸⁹⁴ Isto.

ponad njihovih ruševina visoka zastava našega Duha". Te i slične riječi, pozivi i "prijetnje", zastave i ruševine – neosporno se mogu pronaći kod njemačkih ekspresionista, što je bilo dovoljno Radovanu Vučkoviću, autoru monografije *Preobražaji i preobraženja (o Antunu Branku Šimiću)*, da taj tekst proglasi neoriginalnim. Poprilično se zaletio jer nije očito pomnivo čitao tekst Viktora Žmegača koji je još 1958. nazvao A. B. Šimića "autohtonim likom" hrvatske književnosti.⁸⁹⁵ Izravno je Žmegač demantirao Vučkovića u časopisu *Kritika* (1969.) te drugi put u vrlo važnoj knjizi *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima* (1970.).⁸⁹⁶ Smatrao je Šimićeve tekstove *Usamljenost duha* te *Juriš* za ponajbolje njegove programske tekstove čijoj vrijednosti nimalo ne smeta bliskost s vokabularom njemačkih ekspresionista.⁸⁹⁷

Ne birajući "najljepše" riječi, nadahnuto je A. B. Šimić ukazao na svoju stvaralačku ulogu i smisao svojih stvaralačkih nastojanja. Ne želi rušenje radi uništenja ili stvaranja prostora za novu umjetnost nego želi stvarati. Odlučno odbacuje postojanje razloga koji bi mogli istinske umjetnike navesti na rušenje onoga što je prije njih nastalo, a sve što može u mislima podsjećati na rušenje, trebalo bi se preusmjeriti u "stvaranje".⁸⁹⁸

Drugi broj časopisa *Juriš* pojavio se u rujnu 1919. Slikar Savo Šumanović je napravio *Naslovni list* (str. 33–34.). Antun Branko Šimić objavio je pjesmu *Pjesma pjesnika* (str. 35.), ulomak romana *Dvostruko lice* (str. 38–52.) i članak *Strindberg* (str. 52–56.). Priloženi su i crteži Anke Krizmanić (drvorezi i crteži) (str. 36., 37., 44., 48., 59.). Gustav Krklec je objavio tekstove *Przybyszewski* (str. 36.) i *Ruke* (str. 37.). Nika Milićević je tiskao *Kob snoviđenja* (str. 57–62.).

Svrsishodno je izdvojiti članak *Strindberg* koji je već na prvi pogled svojevrstan prikaz neuspješne kazališne predstave, ali može biti i zanimljiv za istraživača prostora u dramskim tekstovima te njihovim predstavama. Naime, A. B. Šimić je očekivao "na pozornici život Strindbergove umjetnosti", ali svi su zakazali. Redatelj i glumci koji su "iskočili iz svojih uloga" na pozornici kao prostoru koji kazališnim umjetnicima može omogućiti cjelovito umjetničko izražavanje.⁸⁹⁹

⁸⁹⁵ Usp. V. Žmegač, "O lirici A. B. Šimića"..., n. dj., str. 109.

⁸⁹⁶ Usp. Viktor Žmegač, "O poetici ekspresionističke faze u hrvatskoj književnosti", u: Aleksandar Flaker – Krunoslav Pranjić, *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, Zagreb, 1970., str. 415–430.

⁸⁹⁷ Usp. V. Žmegač, *Težišta modernizma*..., n. dj., str. 84.

⁸⁹⁸ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 44–45.

⁸⁹⁹ Isto, str. 135–139.

Treći broj časopisa *Juriš* pojavio se u studenome 1919. Antun Branko Šimić je objavio pjesme: *Život na oblaku, Dva tijela ispred olujna večera, Radosna noć u gradu, Ljubav, Pjesma bolesnika, Zima, Pjesma čovjeka s tajnom i Bog i gradsko popodne* (str. 67–75.), kritički tekst *O jednoj drami, o pljački, o svađi, i o drugom čemu... Ukratko: o ničemu* (str. 78–82.) te likovnu kritiku *Joca Savić na Proljetnom salonu* (str. 92.–94.). Priloženi su crteži Milana Steinera: *Autoportrait* (str. 69.), *Crtež* (str. 71.) te *Ilustracija* (str. 81.). Alfons Žarković je objavio tekst *Rođenje nove umjetnosti* (str. 75–78.), a Nika Milićević *U svijet! Ulomak iz romana "Kako se bogovi kotrljaju"* (str. 82–91.).

Treba posebno istaknuti da se u tome posljednjem broju *Juriša* nalazi pregršt Šimićevih slobodnih stihova koji su ponovno privukli veliku pozornost, ali i nekoliko zanimljivih kritičkih tekstova. Primjerice, žestokim kritičkim tekstom *O jednoj drami, o pljački, o svađi, i o drugom čemu... Ukratko: o ničemu* na svoj specifičan način obrušio se na Niku Bartulovića i profesora Prohasku koji su u književnost unosili politiku, a zatim su se svađali ciljajući na što bolji politički položaj.⁹⁰⁰

4.4. Kritike i eseji: 1919. – 1922.

U polemičkom tekstu *Pravdanje o Vidriću*⁹⁰¹ A. B. Šimić se uobičajeno, žestoko obrušio na Gustava Krkleca koji je nepotrebno krenuo u obranu Vidrića. Među ostalim, ušao je kao i obično s radošću u polemiku jer mu je Krklec prigovorio: "nerazumijevanje njemačkog", "opojenost niskom strašću", "zlobu koja ide koji put do licemjerstva i farizejstva" te da je "hercegovački deminutiv Don Kihota koji se podosta nakostriješio", "Balkanac, lakaj" koji se "nadio kao žabac".⁹⁰² Zasigurno je A. B. Šimiću najviše zasmetalo spominjanje "hercegovačkog deminutiva Don Kihota" u čemu je prepoznao tadašnji negativni odnos prema uspješnim Hercegovcima. Prigovaranje Hercegovcima da su Balkanci i da se "nadimaju kao žapci" zapravo je stari stereotip ponašanja u nekim hrvatskim prostorima, ponajviše u Zagrebu u okolnostima financijske nadmoći stranih doseljenika, pa neki tvrde da toga ima i na početku 21. stoljeća u Zagrebu, ali to ne treba komentirati ni u okviru primjene geokritičkog pristupa u ovom radu. Može se pridodati kako A. B. Šimiću zasigurno nije smetalo prigovaranje o "razumijevanju njemačkog jezika" jer ga je dobro razumio i naučio u

⁹⁰⁰ Isto, str. 140–142.

⁹⁰¹ Antun Branko Šimić, "Pravdanje o Vidriću", *Obzor*, Zagreb, 18. V. 1922., br. 133, str. 1–2.

⁹⁰² Isto.

svome djetinjstvu od austrijskih mjernika i njihovih obitelji koji su u ljetnim mjesecima desetak godina stanovali u njegovoj kući.

4.5. Časopis *Savremenik*

S Milanom Begovićem je A. B. Šimić uredio devet brojeva časopisa *Savremenik* tijekom 1923. Zapravo je bio suurednik, stoga nije moguće precizno odrediti što je on radio, a što Milan Begović, zato su ovdje predstavljeni samo njegovi tekstovi: pjesma *Nađeni Bog* (str. 104.) te kritički tekstovi: *Marcel Proust* (str. 117–118.), *Tehnika pjesme* (str. 161–165.), *Likovne umjetnosti: Situacija njemačkog slikarstva, Anketa o novom naturalizmu, Situacija francuskog slikarstva* (str. 235–237.), *Sastavljačima Antologija* (str. 242–243.) i *Donadini* (str. 257–258.).

Može se i danas govoriti o aktualnosti svih kritičkih tekstova koje je A. B. Šimić objavio u brojevima *Savremenika* koje je uredio s Milanom Begovićem. Tekst *Tehnika pjesme* dosad je privlačio najviše pozornosti jer je razgovijetno progovorio o temi "tehnik pjesme" bez nakane obrane slobodnih stihova "kakvi se u nas danas pišu". Otvoreno se podruguje izvjesnom "starijem piscu" koji se kao "ugledni pisac zahvaljivao" što su "mladi uveli u običaj slobodni stih" jer mu je "odlanulo što ne mora više da broji stope i traži rime".⁹⁰³ Vrlo je jasno obrazložio razlikovanje "dvaju ritmova u lirici": "mehaničkoga" i "ekspresivnoga".⁹⁰⁴

Tekst završava napomenama da "oni koji se muče tražeći rime ne znaju da pravi umjetnik, toliko puta nastoji uopće izbjeći rimu ako mu dođe pod pero" te da pjesnici koji "bez potrebe rimuju" izazivaju "kod duljeg čitanja" međusobno zaglušivanje zvukova "umjesto da jekne svaki za se nepomiješano i čisto".⁹⁰⁵

4.6. Časopis *Književnik*

Prvi broj Šimićevega časopisa *Književnik* pojavio se u svibnju 1924. oko tri mjeseca nakon njegova povratka iz Drinovaca. U uređivanju mu je pomagao mlađi brat Stanislav Šimić. Njihov otac Martin Šimić, nezadovoljan zdravljem najstarijeg sina, neštedimice je

⁹⁰³ Usp. A. B. Šimić, *Proza I...*, n. dj., str. 212.

⁹⁰⁴ Isto, str. 214.

⁹⁰⁵ Isto, str. 217.

financirao taj časopis iako je znao da će mu donijeti nove gubitke i različite druge nevolje, a glavninu novca mu je predao uoči nesretnoga povratka u Zagreb. Kao urednik je A. B. Šimić napisao iznimno zanimljiv i poticajan uvodni tekst *Ovaj List* (str. 1–3.), a zatim je pridodao svoje tekstove *Umjetnik i filolog* (str. 24–31.) i *Karl Kraus* (str. 31–36.). Objavio je u hrvatskome prijevodu tekst francuskoga pisca Andréa Gidea pod naslovom *Povratak rasipnog sina: Rasipni sin, Otac ga kori, Stariji ga brat kori, Mati, Razgovor s mlađim bratom (Morceaux Choisis, Paris 1921.)* (str. 3–5.), a zatim je objavio dojmljiv napis *Novi teatar* Josipa Kulundžića (str. 15–21.) te neobično i znakovito promišljanje slikarstva Save Šumanovića pod naslovom *Slikar o slikarstvu* (str. 20–24.).

Cijelu je koncepciju *Književnika* vrlo sugestivno izložio u uvodniku *Ovaj list*. Ponajprije je ispod naslova istaknuo da je list "pokrenula nužda" koja je "u nas danas velika ne samo zbog toga što su prestali izlaziti neki literarni listovi, među njima i onaj koji je dugo vremena bio najglavniji list na hrvatskoj strani".⁹⁰⁶ Očito mu je nedostajala sloboda koju je imao u svojim listovima *Vijavica* i *Juriš* čime je zauvijek posvjedočio da njega kao pisca možda i "ne bi bilo" da nije bilo orijentacije na tiskanje u vlastitoj nakladi listova i jedine knjige *Preobraženja*. Nisu hrvatski sebeljubivi urednici podnosili ni neobičnoga pjesnika ni osebujnoga književnog kritičara koji je neizmjereno držao do etičkih načela. Pozivali su ga, kako je zabilježio, u mnoge revije, ali "što ćeš kad te nekuda pozivaju, pa ti dopuštaju da uniđeš samo kroz ključanicu".⁹⁰⁷

U novom časopisu otvorio je i niz važnih pitanja koja smjeraju na odnos prema kritici u hrvatskoj književnosti. Pisao je da bi rado raspravljao o precjenjivanjima i podcjenjivanjima književne kritike, ali samo ako je uistinu riječ o istinskoj kritici. Ističe nedostatak pravih kritičkih tekstova, pa to i smatra razlogom nerazumijevanja urednika i nakladnika za objavljivanje kritike, ali i razgovijetno podvlači činjenice da uglavnom ne razumiju što je to dobra književna kritika. Zajamčio je potencijalnim čitateljima da će u njegovu novom listu zasigurno biti "mišljenja s kojima se čitač neće složiti, dosta misli koje će mu se činiti paradoksima".⁹⁰⁸ Svrshodnim je smatrao nesuglasja pisca i čitatelja, stoga je preporučivao da čitatelj čita ono s čime se ne slaže.

⁹⁰⁶ Usp. A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 71.

⁹⁰⁷ Isto, str. 72.

⁹⁰⁸ Isto, str. 74.

Novi časopis *Književnik* privukao je značajnu pozornost, pa je već za mjesec dana tiskao i drugi broj (u lipnju 1924.), u kojem je objavio polemički tekst *Poslije prvog sveska*, što je bio djelomice i samokritički osvrt na vlastiti časopis te odgovor onima koji su podugo priželjkivali mogućnost za polemički obračun s njime. Nije štedio druge, ni sebe, a iskreno je jamčio da će ono što radi, biti i poboljšano.

A. B. Šimić je objavio tekstove *Matoš* (str. 37–43.), *Marcel Proust* (str. 51–53.), ulomak teksta Marcela Prousta *Gledajući je kako spava, Fragment* (str. 53–57.) te *Napomene i odgovore: Marcel Proust, Jedno pismo Roze Luksemburgove, Slikarstvo i geometrija, Poslije prvog sveska, O Riječima* (str. 62–68.). Objavljene su dvije pjesme A. G. Matoša: *Basna* i *Tuga Vidika* (str. 44.), *Nova drama* Josipa Kulundžića (str. 45–50.) te pjesma Frane Alfirevića *Slijepac* (str. 50–51.). Sava Šumanović je objavio tekst *Zašto volim Poussinovo slikarstvo* (str. 57–59.), a Dragan Težak prikaz *Knjige (Hamzo Humo: "Grad rima i ritmova")* (str. 59–62.).

Iz toga je broja *Književnika* svrsishodno izdvojio Šimun Musa kratki tekst *Slikarstvo i geometrija* koji je A. B. Šimić napisao u prigodi 19. *Proljetnog salona* "na kojem je omiljena tema bio Šumanovićev geometrizam".⁹⁰⁹ Jezgrovito i sugestivno je ustvrdio da "Šimić sam sebe (...) opravdava za svoje mijene i promjene u umjetničkom postupku, svodeći i sažimajući stvari do jezgrovitosti, svodeći sve na materijalnu, zemaljsku osnovu, ogoljelu do kostura" jer "ujednačuje na ovaj način svoju postekspresionističku poeziju s teorijskim postupcima i kritičkim opservacijama".⁹¹⁰

Zajednički treći i četvrti broj (dvobroj) *Književnika* pojavio se u studenome 1924. Antun Branko Šimić je objavio *Predavanje o Nazoru* (str. 69–79.) te *Žurnalizam: Svjedočanstvo jednog novinara, Zagrebačke novine i literatura, E pa to su novine!* (str. 93–115.). Objavljeni su i tekstovi Marka Ristića *Preobraženja Dade, Historija Literature koja nije Historija literature* (str. 79–88.) i tekst Alberta Ehrensteina *Tubuč* (str. 115–136.).

U dvobroju *Književnika*, koji je i uopće posljednji Šimićev uređeni svezak, nalazi se iznimno važan tekst *Žurnalizam: Svjedočanstvo jednog novinara. Zagrebačke novine i literatura. E pa to su novine!* koji i danas može potaknuti svrsishodne rasprave o novinarstvu, njegovoj funkciji i zloporabi. Kao poticajan moto poslužila mu je Fascolova gruba rečenica:

⁹⁰⁹ Usp. Š. Musa, n. dj., str. 199.

⁹¹⁰ Isto.

"Ova životinja se zove žurnalista."⁹¹¹ U originalnim uvodnim rečenicama, ne štedeći ni na pogrđnim riječima ili riječima koje nije onodobno bilo prikladno spominjati u bilo kojem književnom tekstu, novinare A. B. Šimić ironično naziva "kraljevima" jer "novinar može biti svak tko god ima za tu službu, za to službene potrebne defekte, književniku je dakle sve teže biti novinar što god ima više dara i karaktera".⁹¹² Naveo je svrsishodno što govore "o žurnalizmu neki najveći i drugi pisci iz doba koje pozna novine": Georg Chr. Lichteberg, Goethe, Karl Julius Weber, Shopenhauer, Théophile Gautier, Alfred de Vigny, Balzac, Dostojevski, Ferdinand Lassale, Bismarck, Baudelaire, Fridrich Hebbel i drugi. Vrlo je dojmljivo *Svjedočanstvo jednog novinara*, a zatim je jetko predstavio odnos zagrebačkih novina i literature.⁹¹³

Antun Branko Šimić je u svome *Književniku* objavio vrlo zanimljiv kritički tekst pod naslovom *Umjetnik i filolog* koji se odnosi na Ivekovićev *Rječnik* i Maretićevu *Gramatiku*. Ponajprije postavlja ironičnu "dvojbu" o motivaciji pjesnika za čitanje "ikojega našeg romana" ili tih dviju knjiga, a zatim podsjeća kako je u svome časopisu *Juriš* pisao "da za umjetnika nema nikakvih zapovijedi gramatike i sintakse (koje mu mogu biti samo sredstva)" te "da onaj stil u kojemu su potpuno izvršene te zapovijedi ne mora da vrijedi išta", a zatim pridodaje:

"Mi ćemo se ako treba izražavati tako da nitko ne će moći da nađe ni spomena o kakvoj gramatici ili kakvoj sintaksi ili kakvom tzv. onom stilu. Mi ćemo ako treba zavrištati u neartikuliranim glasovima kao životinje. To se zna, ja se danas ne bih bojao reći nešto sasvim suprotno tome što sam rekao u dobi od dvadeset godina."⁹¹⁴

Međutim, priznaje da o jeziku nakon svega misli "malo drukčije", ali nije u "tolikoj kontradikciji s ondašnjima kako se čini". Naime, i dalje smatra kako "umjetnik smije" izbjegavati uobičajena jezična pravila te prema potrebi stvarati "novo pravilo", samo što to ne bi izrekao istim riječima kao što je govorio u svom *Jurišu*.⁹¹⁵

Zapravo taj Šimićev tekst govori ponajviše o osobnom odnosu prema jezikoslovlju, ali i nerazumijevanju onih koji se bave hrvatskim jezikom iako ga ne poznaju dovoljno:

⁹¹¹ Usp. A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 77.

⁹¹² Isto, str. 82.

⁹¹³ Isto, str. 83–103.

⁹¹⁴ A. B. Šimić, *Sabrana djela*. Svezak 2. *Djela 2. Proza II...*, n. dj., str. 171.

⁹¹⁵ Isto.

"Prvo, što se oni koji su se na hrvatskoj strani bavili jezikom, nisu rodili, a nisu može biti nikada ni živjeli u krajevima gdje se govori čistim štokavskim dijalektom; a drugo, što leksikografi i gramatici uopće treba da budu konzervativni."⁹¹⁶

Veliko je Šimićevo povjerenje upravo u one koji su se rodili "u krajevima čistoga štokavskog dijalekta", ali i samokritički naznačuje:

"Rođenim se štokavcima bit će čini da znaju jezik vrlo dobro, zato se valjda njime i ne bave koliko naprimjer kajkavci. I ja sam, kao rođeni Hercegovac, mislio da mi ne trebaju nikakve gramatike ni rječnici, dok se nisam uvjerio da se i Hercegovac (osobito ako, kao ja, živi desetak godina gotovo bez prekida u Zagrebu i čita knjige gotovo samo na tuđim jezicima) može da zanima što pišu filozofi o našem jeziku."⁹¹⁷

Posebno je žalostan nakon boravka u Hercegovini (prosinac 1923. te siječanj i veljača 1924.) što nitko ne skuplja riječi kojih nema u književnosti. Posebno je istaknuo:

"...i ondje gdje je do sada jezik bio najčišći, svaki dan sve više kvare novine; osobito preko onog novog tipa na selu: za rata je bio narednik, sada torbar, lihvar, spekulat i neka vrug zna što, sigurno je samo to da je trčilaža kakve stranke i (ako već nije, bit će sutra) narodni poslanik."⁹¹⁸

Šimić je kao hercegovački Hrvat lako prepoznao, odredio zavičajni prostor i odlučno ustvrdio "ono" što mnogi drugi nisu razumjeli u posljednjih sto pedeset i više godina da je "Vukov jezik" neosporno jezik hercegovačkih Hrvata. Kritizirajući Maretićev jezični savjetnik, suprotstavlja se njegovu odbacivanju provincijalizama. Međutim, gotovo u svakoj rečenici opravdava pjesničku slobodu tvrdeći da "umjetnik voli sve riječi", a to znači "i sve tuđe koje su se imalo udomaćile u jeziku kojim on piše".⁹¹⁹

U tome tekstu A. B. Šimić hvali sve one koji su se zalagali za bogaćenje hrvatskoga jezika i za slobodu izbora riječi, ali izrekao je nepromišljeno i neke proturječne, suvišne rečenice.

⁹¹⁶ Isto, str. 172.

⁹¹⁷ Isto.

⁹¹⁸ Isto, str. 173.

⁹¹⁹ Isto, str. 178.

4.7. Posthuma

Za zaokruživanje Šimićeve odnosa prema zavičajnom prostoru nezaobilazan je posthumno objavljeni tekst pod naslovom *Perspektiva*.

Istaknuo je da ima slikara koji neće prihvatiti "treću dimenziju uopće", zato što je "platno (papir, zid, i t. d.) ploha", "dvodimenzionalni prostor", pa tvrde da je "treća dimenzija iluzija, laže, prevara".⁹²⁰ Takvi prema njegovu mišljenju navikli su gledati na slikama stvari u onom razmjeru kakve ih vidimo u prirodi. Smatra da je iluzija "neizbježiva", među ostalim zato što je iluzija "istina, premda relativna (kao i sve istine, na koncu konca)". "Dubljina na slici (plohi)", naglašuje Šimić, neosporno je "istina oku", "premda nije opipu i zaključku mozga" jer mozak bi morao prema iskustvu zaključiti kako "samo platno nema dubljine nego samo širinu i visinu (duljinu)".⁹²¹

Zanimljivo je A. B. Šimić prije devedeset i više godina otvorio neke teme o prostoru kojima se danas bavi geokritika. Izrazito je upadljiva njegova tvrdnja da se "iluzije (relativne istine)" nalaze i u samom realnom svijetu⁹²² te navodi primjer:

"Ovo nebo koje gledam s prozora ne gubi svoju ljepotu premda znam iz škole da je to prah koji ima takvu boju... Ono kristalno brdo pred mojim okom u daljini ne prestaje mi biti ljepota, premda, kad bih došao tamo, našao bih naslage tvrdog i tamnog kamena; i, zapamtivši to, znam da mi se ono samo odavle takim pričinja."⁹²³

Antun Branko Šimić je u ovome svom posljednjem i vjerojatno nedovršenom tekstu zasigurno prvi među hrvatskim piscima koji je porušio prostorne granice između realnoga i imaginarnoga.

Neosporno bi se mogli na kraju pridodati još i ostali dokazi o Šimićevu nezaboravu Hercegovine u kritikama, programskim tekstovima i esejima koje je obrazložila Mira Menac-Mihalić u spominjanom radu *Frazeologija A. B. Šimića*. Potkrijepila je tu uporabu frazema koji potječu iz njegova zavičajnog prostora te zaključila da A. B. Šimić upravo u tim tekstovima češće nego u poeziji rabi zavičajne frazeme premda se neki rabe i u drugim

⁹²⁰ Usp. A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 217.

⁹²¹ Isto.

⁹²² Isto.

⁹²³ Isto, str. 218.

hrvatskim krajevima.⁹²⁴ Posebno su zanimljivi izdvojeni frazemi iz tih tekstova: "*dobra strana* {čega} u značenju 'pozitivno (dobro)", "*drmati temeljima* čega u značenju 'ugroziti, uništavati, rušiti", "*držati do sebe* u značenju 'poštovati, cijeniti sam sebe, imati samopoštovanja", "*na pameti je* komu tko / što u značenju 'misli tko o komu / čemu, ne zaboravlja koga / što, brine se tko o komu / čemu", "*polazi za rukom* komu što u značenju 'uspjeva tko u čemu", "*prevariti se u računu* u značenju 'krivo procijeniti", "*stajati na putu* komu u značenju 'dokazati da nije odgovoran", "*tko mu drago* u značenju 'bilo tko", "*kadli-tadli* u značenju 'jednom, jednoga dana, u jednom trenutku", "*živac kamen* u značenju 'vrlo tvrd, nepokolebljiv" itd.⁹²⁵

⁹²⁴ Usp. M. Menac-Mihalić, n. dj., str. 256–258.

⁹²⁵ Isto.

5. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVOJ PRIPOVJEDNOJ PROZI I FELJTONIMA

Zavičajni prostor u Šimićevoj pripovjednoj prozi i feljtonima zaslužuje veću pozornost nego što su mu dosad poklanjali rijetki kritičari i povjesničari književnosti jer su ga smatrali manje vrijednim u njegovu književnom opusu.⁹²⁶ Bertrand Westphal koji multifokalizaciju određuje kao glavno metodološko polazište svoje geokritike, kao što je već pažljivo predstavljeno i obrazloženo u ovome doktorskom radu, poticajno ističe da i manje vrijedna književna djela nekoga pisca koja su napisana s jasnih endogenih stajališta mogu doprinijeti razotkrivanju mjesta i uloge zavičajnog prostora u cjelovitome književnom opusu, stoga ih ne treba zaobilaziti nego sustavno istraživati.⁹²⁷

Budući da je Hercegovina u Šimićevim najranijim prozama gotovo svenazočna, osobito njezin prostor kakvim ga je A. B. Šimić vidio prije stotinjak godina, pluralizam istraživačkih gledišta (multifokalizacija) može pridonijeti svrsishodnoj raščlambi njegove vizije zavičajnog prostora u kontekstu Prvoga svjetskog rata te posljednjih godina korumpirane austrougarske vlasti koja se nije brinula za budućnost hercegovačkog pučanstva. Međutim, ne treba zaboraviti tijekom istraživanja da u Šimićevoj fokalizaciji ili stjenci njegovih pogleda na zavičajni prostor posebnu je ulogu imalo i njegovo dječjačko bilježenje usmenih narodnih priča, bajki, legendi i anegdota pred drinovačkom pučkom školom kako je svjedočio njegov brat Stanislav Šimić.⁹²⁸ To podrazumijeva i načine percipiranja prostora, napominje Stipe Grgas,⁹²⁹ tj. "kako ga doživljava tekstualni subjekt"⁹³⁰ tijekom uobičajenog nadilaženja objektivnog opisa "prirodno danog ili ljudskom rukom stvorenog okoliša".⁹³¹

⁹²⁶ Usp. Mila Pandžić, "Zavičaj u *Ranim pjesmama* Antuna Branka Šimića (pogovor)", u knjizi: Antun Branko Šimić, *Rane pjesme* (prir. Mila Pandžić), Split, 2011., str. 91–105.

⁹²⁷ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 200–213.

⁹²⁸ Usp. S. Šimić, n. dj., str. 292.

⁹²⁹ Usp. Stipe Grgas, "Prostori Kijejskih književnih susreta", u: *XI. Kijejski književni susreti*, Kijevo – Zagreb, 2012., str. 12.

⁹³⁰ Isto.

⁹³¹ Isto.

5.1. Hercegovački zavičaj u kratkim pričama ili crticama

Moglo bi se jednostavno zaključiti kako je A. B. Šimić doživljavao zavičajni prostor raščlanjujući njegove najranije kratke priče. Ako se u tekstu *Ekspresionizam i svečovječanstvo* pažljivo pročita njegove tvrdnje o interesu za književno djelo Antuna Gustava Matoša⁹³² koje sugeriraju kako su mu 1915. lektiru vjerojatno činile i Matoševine novele, priče, putopisi i feljtoni (vjerojatno: *Vidici i putovi*, 1907.; *Naši ljudi i krajevi*, 1910. i *Pečalba*, 1913.), neće biti teško zaključiti pod čijim je utjecajem pisao najraniju prozu. Premda Šimićev odnos prema svojoj najranijoj prozi pokazuje da je nije jako cijenio, u skladu s geokritičkim pristupom dolazi se do značajnih otkrića nazočnosti (slike), funkcije i značenja zavičajnog prostora u njegovu književnom djelu.

Dok je čekao na odlazak u Vinkovce u prvoj godini Prvog svjetskog rata,⁹³³ sudjelovao je u berbi grožđa te doživio dolazak prvih vijesti o pogibijama mladića iz Drinovaca na dalekim bojišnicama. Upravo je njegov prvi pripovjedni tekst naslovljen *Vinogradi*,⁹³⁴ objavljen s još dvije kratke proze *Majka* i *Mûk* kao cjelina *Slike sa sela* u zagrebačkim *Novinama*, a u potpisu je pseudonim Antun B. Š-ić.⁹³⁵

Nema dvojbe da je matoševski započeo prvu svoju crticu kao endogeni promatrač slikovitom personifikacijom kojom kasnom ljetu pripisuje mili, razdragani smijeh pod nebeskim plavetnilom koje uspoređuje s nepreglednim modrim oceanom, a ploveće bijele oblake s mekom svilom ili djevojačkom kosom. Ne štedeći na nerijetkim epitetima, određuje očev vinograd kao mjesto te berbu kao vrijeme događanja, a zatim vrlo jednostavno kao likove svoje kratke priče apostrofira djevojke i dječake kao vinogradare. Jasno je sugerirao da među njima nema mladića, a malo kasnije će se saznati da su otpremljeni u rat za spas cara i carevine, negdje daleko izloženi svakodnevnoj pogibelji, smrti i ranjavanju.

Ako se sudi već po uvodnom opisu, Antun Branko Šimić s nepunih šesnaest godina (u rujnu 1914.) očituje darovitost za pričanje, osobito ostvarivanjem predodžbe o istinitom događaju. Ako je i razvidno njegovo oponašanje Matoševih personifikacija,⁹³⁶ uspio je nametnuti predodžbu o izvornosti svoga slikovitog izražavanja. Uspio je ostvariti posebnu

⁹³² Usp. A. B. Šimić, *Proza II...*, str. 63–65.

⁹³³ Usp. V. Pandžić, *Kijevske rasprave...*, n. dj., str. 84.

⁹³⁴ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 91–105.

⁹³⁵ Antun B. Š-ić, "Slike sa sela", *Novine*, Zagreb, 27. X. 1914., 43, str. 3–4.

⁹³⁶ Usp. Antun Gustav Matoš, *Naši ljudi i krajevi*, Zagreb, 1910.

atmosferu za vrijeme berbe grožđa, specifičan rujanski ugođaj, iako među beračima nema mladića koji su očito davali veseliji ugođaj berbama u prethodnim godinama.

Poželjivši ostvariti povjerenje u svoju priču, mladi pripovjedač odlučio se za pripovijedanje u prvom licu jednine, što mu se činilo najprikladnije i zbog pokušaja ostvarivanja bliskosti s potencijalnim čitateljima.⁹³⁷ On je izravni promatrač koji stoji kraj vinograda te šutke promatra djevojke koje nemaju uobičajeno djevojačko rumenilo na licima bez "dosadanjega veselja",⁹³⁸ ali nema na njihovim licima ni uobičajenog veselja.⁹³⁹

Pripovijedanje se stupnjevito dinamizira jednostavnim uvođenjem toga kontrasta između prirodnoga rujanskog rumenila i prirodnoga "rumenila mladosti" u punome cvatu.⁹⁴⁰ Uključujući lokalizme i regionalizme, pripovjedač vidi u njihovim "sanenim očima" neku potajnu žalost:

"Katkad se koja uspravi i gledne u daljinu, pa opet bere.

Dosadan im je onaj razuzdani smijeh dječaka, što dopire sa vrh vinograda.

– Anđe, zbori ona najveća, hoćemo li moći danas sve svršiti?

– Šta ne ćemo? Gazda bi se Martin ljutio, da sve ne poberemo.

Beru dalje..."⁹⁴¹

Nastojeci predstaviti sebe kao pripovjedača koji želi uspostaviti relaciju između priče o uobičajenoj rujanskoj berbi grožđa u rodnom Drinovcima i iznimnoga povijesnog događaja, početka Prvoga svjetskog rata,⁹⁴² A. B. Šimić zamjećuje kako se te djevojke povremeno usprave i pogledaju u daljinu. Njima smeta razuzdani dječjački smijeh jer još ne razumiju njihove brige, a zatim je uključen kratak dijalog između dviju djevojaka nakon kojega se može zaključiti da je vlasnik vinograda piščev otac Martin Šimić, imućni veleposjednik, koji neće biti zadovoljan ako se grožđe ne obere na vrijeme.

"Berba dalje" ide,⁹⁴³ a pisac slikovitim uvođenjem motiva ptičjeg pjevanja melankolične pjesme na smokvinoj grani najavljuje čitatelju obavijest o nekome nesretnom događanju. Tijekom nastavka dinamičnoga dijaloga, u kojem se apostrofiraju tipična (česta)

⁹³⁷ Usp. Milivoj Solar, *Teorija proze*, Zagreb, 1989., str. 92.

⁹³⁸ A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 223.

⁹³⁹ Isto.

⁹⁴⁰ Isto.

⁹⁴¹ Isto.

⁹⁴² Usp. Gérard Genette, "Discours du récit", u: *Figures III*, Pariz, 1972., str. 72–74.

⁹⁴³ A. B. Šimić, n. dj., str. 223.

stara hercegovačka osobna imena, naglo su otkrivene potresne vijesti o ranjavanju Ivke Matanova, a zatim i Mate Šimunova što je najviše pogodilo djevojku Macu:

"– Mate Šimunov? jedva izusti Maca... (...) trese grančicama i lišćem, a oni šute."⁹⁴⁴

Izaziva pozornost Šimićeva pripovjedačka tehnika otkrivanja ljubavne tajne nakon što je djevojku zaprepastila strašna vijest.

"– Hajde!... A što ti je bilo?... Anđa zašuti, jer je uvidjela šta je Maci...

Blijeda, satrvena odlazi Maca...

– Zar je Mate Šimunov njezin dragan?

– Vidiš, da jest! Jadna ona! Ma, – gdje ti kaza? Odlazim... u dušu mi slazi neki osjećaj boli...

Koliko će ih ovako zaplakati? – pitam se."⁹⁴⁵

Čim je razgovor završio, djevojka Maca naglo je pobjedila te je šapnula da je nešto boli te je otišla kući. Pripovjedač završava svoju kratku priču simboličnom napomenom o vjetriću koji nastavlja puhati, odnosno o vremenu koje će prolaziti bez obzira na nečiju nesreću.

Razvidna je realističnost crtice *Vinogradi* u koju početnik pripovjedač svrsishodno unosi modernističke elemente. Budući da je upravo želio učiniti svoju kratku priču takvom, uključio je osobito u dijalog nekoliko lokalizama i regionalizama, ali i tuđica koje su se bile udomaćile u zapadnohercegovačkom govoru.⁹⁴⁶ Vjerojatno je A. B. Šimiću tada nedostajalo ili hrabrosti ili znanja o značajnijem uključivanju toga govora u svoju vrlo uspješnu kratku priču koja je predstavljena dobro prepoznatljivim zavičajnim sintaktičkim osobitostima u kojima je osobito zamjetan nestandardni redosljed riječi, genitivne sintagme, ispuštene prednaglasnice i zanaglasnice, tipične inverzije itd.

Među Šimićevim najranijim kratkim pričama ili crticama možda je i najdojmljivija *Majka*. Ta iznimna dojmljivost koju ostvaruje specifična liričnost svjedoči da je autor ponajprije pjesnik koji se neštedimice služi stilskim figurama koje donose slikovitost. U skladu s tradicionalnim pisanjem na početku je ponudio opis prostora događanja:

⁹⁴⁴ Isto, str. 224.

⁹⁴⁵ Isto.

⁹⁴⁶ Usp. M. Samardžija, n. dj., str. 37.

"Bilo je nedjeljno popodne. Pred kućom Mate Š. sjedilo je nas nekoliko đaka, učitelj i župnik. Cestom je prolazilo nekoliko žena, među njima jedna starica. Bilo joj je preko šezdeset godina. Široki nabori na licu i čelu pokazivali su dugotrajno trpljenje i muku. Spazi 'gospodsko' društvo, ona skrenu... Drhtala je, premda je sunce prilično žeglo, možda je drhtala od starosti... U rukama je držala veliku krunicu...

- Valjen Isus! izrekla je promuklim glasom i stala..."⁹⁴⁷

Sjela je ta siromašna starica "na klupu tik do stare murve"⁹⁴⁸ te "počela je zboriti, kao da odavno s nama razgovara:

"- Kažu, da nije suđeno!... Kako nije? Dva sina kao dva bora zelena, što se rekne, pa oba u 'sodačiju', a majka što ih mlijekom ranila po godinu dana, neka sama, mrije kući... Tako Bog hoće!... Ima dvadeset i čet'ri godine, otkako sam ostala udovicom, ali mi nikad ne bješe ko sad... Nikog svog kod kuće do sebe jedine..."⁹⁴⁹

Moli stara majka bilo kakvu pomoć jer nikada joj nije bilo gore u životu, dakle ni kada je postala udovicom jer tada je za utjehu imala dva sina:

"Mijo taman cara islužio i izašao kući, kad evo ti opet Jozu mi digoše na njegovo mjesto, a evo sad obojicu... A kako ću za kukuruz na polju, za duhan, za... Kud ću sama? (...) Duhan mi gnjije u kući, a nema ga tko ni nizati, ni sušiti, ni ništa..."⁹⁵⁰

Međutim, nitko ne vidi izlaz iz njezinih nevolja jer car je daleko, a osobe kojima se obraća potpuno su nemoćne. Župnik može samo obećati da će "dobri ljudi" pomoći:⁹⁵¹

"- Pomoći će dobri ljudi, bako!, prekinuo je župnik. Starica, kojoj, se i prije suze osipale, briznula je u gorki plač:

- Pomoć dobri ljudi?!... A gdje su ti dobri ljudi? u nas ih je malo... Što ih ima ne mogu oni na sve strane... Da je na svijetu dobrih tako ljudi, drukčije bi danas bilo... Dobar je Bog samo? i ona je dalje plakala – samo plakala..."⁹⁵²

⁹⁴⁷ A. B. Šimić, n. dj., str. 224.

⁹⁴⁸ Isto.

⁹⁴⁹ Isto.

⁹⁵⁰ Isto.

⁹⁵¹ Isto.

⁹⁵² Isto, str. 224–225.

Pripovjedač slikovito napominje kako im se "svima svila oko srca tuga",⁹⁵³ teško je bilo slušati staričin plač, ali morali su šutjeti jer nisu joj mogli pomoći. Osuđujući rat i prešućivanje nevolja siromašnog svijeta, A. B. Šimić pokazuje da je pažljivo čitao Matoševe priče u kojima je čovjek zbunjen i nemoćan pred drugima koji nisu u takvoj patnji, što je poodavno zamijetio Ivo Frangeš,⁹⁵⁴ ali i brzo pokazuje kako znade izvorno pričati, odbacujući bilo kakvo domoljublje koje bi ciljalo na spašavanje carevine koja ništa dobro nije učinila za život sirotinje što žrtvuje djecu za njezin spas:

"Ona najedanput podiže glavu, nasmiješi se kroz plač župniku i poput naivnog djeteta izusti:

– A kako bi bilo, da mi car jedno pošalje jedno dva mjeseca, dok se ovo uradi u polju... Ta – neka ga brani i služi onaj drugi, Matiša Ikanov, Ilija Mićin i drugi... Zar ih nema u cara kao trave na livadi?"⁹⁵⁵

Kao sveznajući pripovjedač navodi da je župnik s malim čuđenjem slušao njezine riječi, iznenađen njezinom naivnošću, ali kao najmudriji među njima nije znao što će joj odgovoriti u bojazni da je još više ne rastuži istinom kako je to nemoguće, a znao je da ona ne bi barem jednoga sina "samo zbog rada, nego da je uza nju – ko majka i majčino srce".⁹⁵⁶

Shvativši kako je izgubila svaku nadu, starica je ustala, zajecala te prozborila:

"Dobro je on pjevao, lále, kad je pošao:

'Tko će tebe, majko, hranit

Kad ja moram cara branit?...'

Lagano je zamakla kao žena, kojoj se čini da je od nje tuga nerazdružena."⁹⁵⁷

Kao ni njegov učitelj Matoš, u toj crtici A. B. Šimić nije pokazivao nikakvo razumijevanje za moćnike u ratnoj nevolji koji nisu nikada brinuli o siromasima niti je žrtvovanje za njihov spas smatrao domoljubljem.⁹⁵⁸ Jezgrovit je njegov izraz, ali i slikovit bez obzira što nije uključio velik broj ukrasnih pridjeva, metafora, personifikacija ili usporedbi.

Ambiciozni A. B. Šimić unosi pomalo u svoju crticu i elemente putopisa koji se začinju na egzogenom gledištu⁹⁵⁹ dok predočuje zavičajni prostor u tekstu i kontekstu.⁹⁶⁰

⁹⁵³ Isto, str. 225.

⁹⁵⁴ Usp. Ivo Frangeš, *Matoš, Vidrić, Krleža*, Zagreb, 1974., str. 73.

⁹⁵⁵ A. B. Šimić, n. dj., str. 225.

⁹⁵⁶ Isto.

⁹⁵⁷ Isto.

⁹⁵⁸ Usp. Milutin Cihlar Nehajev, "Epitafi Matošu", u: *Hrvatska književna kritika*, V, Zagreb, 1964., str. 83–86.

⁹⁵⁹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 209.

Ipak, poglavito je prepoznatljiv domaći stvarni prostor, utemeljen na endogenom gledištu,⁹⁶¹ koji želi predočiti čitateljima u zagrebačkim *Novinama*, ali očito je i svjestan da bez imaginacije koju bi trebala potaknuti njegova kratka priča teško bi mogao pred čitatelje koji nemaju prikladan vidik očekivanja jer ne poznaju njegov zavičaj.

Među ostalim, sve se u toj crtici čini poznato: "Matina kuća", koji je bio piščev stric, te dvorište s okruglim kamenim stolom za kojim su mogli sjediti samo ugledni ljudi ili školovani mladići koji su sudjelovali u raspravama, ali i posebice osobe koje traže pravdu ili utjehu u svojoj nemoći. U rujnu 1914. nerijetko su do toga stola, vapijući bilo kakvu pomoć, dolazile mnoge majke tražeći oslobođenje svojih sinova od odlaska na bojišnicu.

Treća, najkraća crtica *Mûk* slika je života u piščevim rodnim Drinovcima u rujnu 1915. kad se već dodatno rasplamsavao Prvi svjetski rat, a brzopjavne tragične vijesti postale sve češće. Premda je itekako prepoznatljiv piščev zavičajni prostor, potrebno je istaknuti izobilje novih personifikacija i simbola koji dodatno mogu posvjedočiti Šimićevo darovitost za pisanje kratke proze.

Ostaje mala dvojba oko izvornosti personifikacija u kojoj Suton i njegova kći Tišina imaju za polazište daleko brdo, a kada dođu, sve se nađe zavijeno ispod njihova plašta. Pokušaji razotkrivanja mogućih izvora tih stilskih figura ne omogućuju rezultat koji ne ostavlja dvojbe, samo je jasno kako pisac dobro poznaje prostor koji apostrofira u svome tekstu. Zasigurno mu je dobro poznata zvonjava, odnosno brujanje crkvenog zvona⁹⁶² koje u pripovijedanju odvodi u razmišljanje o bijedi i šutnji:

"Čudno bruji, kao da dolazi ozgo s visina – s plavetnih nebesa, što sliče širokom, nepreglednom oceanu.

Čujem, gdje susjedova žena Kata moli večernju molitvu... Čujem, gdje moli – za nj... Prate je silni glasići djece.

Bože, budi mu u pomoći!"⁹⁶³

Susjedin je suprug također daleko od svoje obitelji. Iako se to izravno ne spominje, iz konteksta se može zaključiti da je na nekoj nepoznatoj bojišnici. Kad je umuklo crkveno

⁹⁶⁰ Usp. Zvezdana Rados, "Ivan Milčetić kao putopisac", u: *Zbornik o Ivanu Milčetiću*, Zagreb, 2002., sv. 7, str. 121–134.

⁹⁶¹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 208–209.

⁹⁶² A. B. Šimić, n. dj., str. 225.

⁹⁶³ Isto, str. 225–226.

zvono te zavlada tišina i sumrak, nakon izlaska iz kuće mala djevojčica Luca moli i poimence, u skladu s drinovačkim običajima, poziva oca u daljini da zajedno jedu kruh. Dok ona tiho govori i gleda daleke zvijezde, zamuknuo je ptičji pjev koji je ponovno donio simboliku sukladnu hercegovačkim etnografskim motivima. Kratke su te Šimićeve prozne sličice, ali nude bogat sadržaj. Nakon višegodišnjih istraživanja može se reći da je ostavio imena nekih stvarnih likova.

Kao i u svim velikim ratovima na Balkanu, Hercegovina je jako stradala i u Prvome svjetskom ratu. Šimiću je bilo dovoljno u trima crticama uključiti pojedine zavičajne lekseme koji se ne mogu svrstati među standardnojezične te neke zavičajne sintaktičke specifičnosti pa da dobije odgovarajući hercegovački jezični kolorit iako nije uključio svoju rođenu ikavicu.

Protuaustrijska kratka priča *Šuckor* koja je objavljena u kolovozu 1915., gotovo godinu dana poslije *Slika sa sela*, počinje opisom hercegovačke ljetne vrućine u koju slikovito smješta i sebe, a zatim A. B. Šimić sugestivno temelji čvrstu poveznicu između žarkoga sunca i Hercegovine, svoga tamnoga lica i mogućih zadirkivanja đaćkih drugova iz ravne Slavonije te hercegovačkoga žarkoga kamenja, srca i ljubavi. Trebalo mu je samo nekoliko rečenica za vrhunsko predstavljanje žarkoga ljetnog dana, a ta se prekrasna slika može smatrati jednom od najljepših reprezentacija Hercegovine u njegovu književnom djelu. Ponosi se hercegovačkim suncem jer ga Hercegovci vole zbog čega je u Hercegovini sve žarko. Jasno je da takvo slikovito divljenje svome zavičaju može napisati samo pisac koji ga voli, ali i koji nosi iznimnu prirodnu darovitost za pisanje.

Riječ je o stvarnom prostoru, ali uključeni su poticaji za imaginaciju. Primjerice, cesta je "crna", a i pripovjedač se boji da će ga zbog opaljene kože nazvati "crnim" što izaziva asocijaciju na aktualni društveni prostor u kojem "plavi" ili "plavokosi" imaju različite povlastice.⁹⁶⁴ Samo uzgredice priča o crnoj boji svoga lica koje bi mu u Slavoniji moglo donijeti nadimak u skladu s tom bojom jer nije cijenjena kao ona suprotna, plava, koja je u Hrvatsku dolazila sa sjevera: iz Mađarske, Austrije, Njemačke, Češke, Poljske ili Slovačke.

Izvršnim opisom A. B. Šimić uvodi u sugestivno pripovijedanje ne gubeći na dinamici koja se očekuje od darovitih pripovjedača. Ljepotu stvarnoga hercegovačkoga prostora nudi za imaginaciju, ali iznenada skreće u seosku krčmu čime najavljuje središnji događaj. Nakon

⁹⁶⁴ Usp. J. Vion-Dury, n. dj., str. 94–95.

uobičajenog pozdrava "Hvaljen Isus!" i odzdrava mlade krčmarice "Vazda Isus!" koja mu je ponudila stolac, vidio je kraj stola kako "sjede ljudi, naši ljudi, brkati i opaljeni suncem",⁹⁶⁵ a "na zamazanim im rukavima 'crno-žuta', pokraj njih prislonjene duge kao jablan puške, one iste, iz kojih prekosavski Hrvati i Dalmatinci pucahu na talijanske kukavice za vremena junačkog Radeckoga".⁹⁶⁶ Nakon međusobnog pogledavanja, najbrkatiji među njima viknuo je pripovjedaču:

"Ja sam 'šuckor'! U ime zakona, tko si ti? Ili si poginuo!"

Ja samrem, krv u meni stane, dršćem kao tanahni prut, kad ga vjetar drma i propentam mucavo:

'Šta ti je, bolan? Ta, ja sam...' Ne mogu da govorim. Nemam snage, a on već naperuje pušku.

'Ta, ja sam tvoj komšija! Zar si me zaboravio, otkada ti dadoše tu pušku!'

Sada skoče i oni drugi. Svi me motre. Krčmarica posreduje:

'Šta vam je ljudi Božji! Ta, to je A.'

A oni ne vjeruju da sam ja onaj isti, koji sam im mrvio duhan za lulu, donosio im u bukari vode, onaj isti, koji sam slušao njihove večernje razgovore pod murvom ili pred kućom."⁹⁶⁷

Zadržavajući se samo nakratko na opisu vanjštine šuckora, mladi pisac etički i psihološki karakterizira zapovjednika šuckora, po lošim djelima poznate seoske pomoćne austrougarske policije koja je na različite načine zlostavljala nemoćno seljačko pučanstvo u Hercegovini. Istaknuo je pozitivnu ulogu seoskoga glavarara koji spašava mladića (pripovjedača) od neumoljivih šuckora, a zatim nastavlja dočaravati ratnu atmosferu u kojoj se čovjek (glavni lik, pripovjedač) osjeća nezaštićenim pred naoružanim ljudima koji ne drže do moralnih načela čim dobiju malo vlasti što je od iskona neosporna činjenica. Nije važno pripovjedaču bilo samo skladno izlaganje pojedinosti o događaju nego i dinamika pripovijedanja, zato su mu svrsishodno poslužile upitne i usklične rečenice.

Suvremeni geokritičari, stotinjak godina nakon što je A. B. Šimić oblikovao svoju kratku priču, lako bi mogli pronaći razloge za posebne pohvale modernom pristupu davno umrlog pisca koji sugestivno predstavlja svoju viziju zavičajnog prostora u ogledalu zavičajne povijesti.⁹⁶⁸ Premda priča ide kraju, vrlo je zanimljivo i sugestivno aktualiziranje

⁹⁶⁵ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 227.

⁹⁶⁶ Isto.

⁹⁶⁷ Isto, str. 227–228.

⁹⁶⁸ Usp. B. Westphal, *Le Monde plausible...*, n. dj., str. 14.

spominjanjem dvojice širokobrijeških fratara koji mu nisu ostali u najugodnijoj uspomeni iako ih je jako štovao, a to su fra Didak Buntić i fra Sebastijan Lesko:

"Ali kuda sam ja zabasao? Odrpano đaće sniva o 'šuckoru', glavaru fra Didaku i o slavnom glazbeniku, što nosi skromno ime fra Sebastijan, inače je aliter širokobriježanski Beethoven ili Verdi, što ga prozvaše i 'meštrom' (postao je naime prefektom pitomaca na Š. B.)."⁹⁶⁹

Fra Didak i fra Sebastijan bili su nezaobilazni autoriteti u Franjevačkom sjemeništu i gimnaziji na Širokom Brijegu. Prvi je bio ravnatelj gimnazije, a drugi najutjecajni profesor i odgojitelj mladih franjevaca.⁹⁷⁰ Uvođenjem njihovih imena otvoreni su novi imaginarni prostori što i jest glavni Šimićev cilj, a sukladno istoj nakani spomenuo je Božu Lovrića, neuspješnoga pjesnika. Na kraju toga odjeljka spominje i fra Brnu Smoljana, svoga izvrsnog profesora francuskog jezika i glavnoga poticatelja na čitanje francuske poezije te pisanje pjesama,⁹⁷¹ koji je kao istaknuti propovjednik i govornik redovito "držao pjesnički govor".⁹⁷²

Nastojeći u završnici priče dodatno argumentirati svoju etičku i psihološku karakterizaciju šuckora u skladu s povijesnim izvorima, a koji su narodu zadavali veliki strah jer nitko nije kontrolirao njihovo protuzakonito ponašanje, A. B. Šimić u okolnostima ratne atmosfere uvodi motiv "jedne uplakane bake" kojoj su šuckori odveli petnaestogodišnjeg sina na prisilni rad. Time su umnoženi razlozi za racionalni strah od šuckora, a na samome zagonetnom kraju priče očito dolazi do začudnoga miješanja snova i zbilje.

Premda se A. B. Šimić jezgrovito uglavnom bavio lokalnom ili regionalnom tematikom u svojim kratkim pričama ili crticama te nastojao proznim tekstom *Šuckor* skrenuti pozornost na neke društvene ili političke probleme, ta njegova kratka priča pokazuje bliskost s modernom koja usmjeruje na psihi čovjeka. Dovoljno ima i u toj kratkoj priči dokaza o njegovu učenju opisivanja te na koncu pripovijedanja od Antuna Gustava Matoša i Vladimira Nazora,⁹⁷³ ali i dobrih razloga za tvrdnju da ih nije oponašao.

Modernistički je pristup još i više zastupljen u kratkoj priči ili crtici *Naša brda* koju je objavio u listopadu 1915. (*Narodne novine*, Zagreb, br. 227, str. 3.). Opisao je idiličnu

⁹⁶⁹ A. B. Šimić, n. dj., str. 228.

⁹⁷⁰ Usp. V. Pandžić, n. dj., str. 65–67.

⁹⁷¹ Isto, str. 94.

⁹⁷² Isto.

⁹⁷³ Usp. Zvezdana Rados, "Istra u Nazorovoj prozi", *Riječ*, Rijeka, 2000., sv. 1/6, str. 179–189.

atmosferu ljetnog odmaranja pod župnikovom hladnicom te dragi hercegovački prostor zaokružio brdima koja su ga odvela u imaginarne prostore:

"Svuda tišina, dosadna seoska tišina, što umara skitničku, bohemsku dušu, željnu senzacija i doživljaja. Dolje se po njivama modri visoki duhan i kočice elegantni i tanani jablanovi kraj seoskoga bunara. Jedna starica zahvaća vodu. u ruci joj velika, teška krunica..."⁹⁷⁴

O drinovačkom župniku, najbližem susjedu, s kojim je ljeti svakodnevno bio u društvu, A. B. Šimić piše prijateljski, nazivajući ga "dobrim i starim župnikom".⁹⁷⁵ Time općenito izražava štovanje svećenika u Hercegovini, posebice franjevac koji imaju neizmjerne zasluge za opstanak hrvatskoga katoličkog naroda. Poprilično je razumijevanja i za nervoznoga drinovačkog učitelja kao državnog službenika kojega zanimaju vijesti s ratnih bojišnica o kojima je ovisila i njegova budućnost.

U slikovitom je Šimićeveu opisu hercegovačkog zavičaja izobilje ljubavi za te prostore koji su čuvali stari moral i narod od propasti. Usklikom ističe ljubav prema hercegovačkim brdima, a zatim se snatreći smješta u stvarne i imaginarne krajolike, čineći sebe dijelom zavičajnog prostora.⁹⁷⁶ Nakon toga je iznenada otvorio iznimno važne književne izazove razmišljajući o onima koji nisu nikada vidjeli brda, ali odmah zatim se čudi kako narodni pjesnici i Grgo Martić nisu u Hercegovini dobili svoga nasljednika. Sugestivno se pita kad će se roditi takav pisac koji će svu tu hercegovačku ljepotu prenijeti u književno djelo jer smatra da nigdje nema takvog mirisa niti čarobnih osmijeha kao što ga imaju hercegovačke djevojke, ali i da neobičnu dušu imaju hercegovački ljudi opaljeni od jakoga sunca te kao "različniji tipovi"⁹⁷⁷ mogu biti izazovniji za prozaike nego tipovi ljudi koje su hrvatski realisti Kovačić i Gjalski uključili u svoja književna djela.

A. B. Šimić potihom je u kratkoj priči *Nаша brda* najavio svoje književne ambicije, ali i svoje koncepcije stvaranja proznih djela. U ostvarivanju tih ambicija potrebni su mu različiti tipovi ljudi, a nalazi ih u Hercegovini. Osobito kao inspiraciju vidi svoje Hercegovke čijoj se ljepoti neprekidno divi, stoga se može govoriti i o Šimićeveu egzogenom gledištu, zato što na svoju Hercegovinu katkada gleda očima putopisca koji je začuđen onim što vidi. Nakon toga hercegovačke likove uspoređuje s imaginarnim likovima, prekrasnim nagorkinjama vilama.

⁹⁷⁴ A. B. Šimić, n. dj., str. 230.

⁹⁷⁵ Isto.

⁹⁷⁶ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 138.

⁹⁷⁷ A. B. Šimić, n. dj., str. 230.

Pripovjedačevo je snatrenje ili meditiranje prekinuto iznenadnom vikom nakon što je župnik ugledao kako žandari postupaju sa siromašnim ribarima. Župnik je počeo sažalijevati ribare jer dobro je znao kakve fizičke kazne čekaju, zato što nisu plaćanjem uzakonjenih pristojbi stekli pravo na ribarenje na drinovačkom jezeru Krenica.⁹⁷⁸ Taj je župnik uvijek bio uz svoj narod, a prema neprijepornim povijesnim izvorima javno je govorio i radio protiv austrougarske vlasti⁹⁷⁹ koja je nemilosrdno iskorištavala hrvatsko hercegovačko pučanstvo, oduzimala hranu, konfiscirala stočno blago, zabranjivala sijela, skupove i javni govor itd.⁹⁸⁰

A. B. Šimić se istinski divio prirodnoj ljepoti svoje Hercegovine, ali i bio je vrlo ironičan kad je slikovito prigovarao vlasti zbog nesreća koje su se dogodile dragom narodu:

"Smijem se iz dna duše. Ne znam, da li tom djetetu ili ljudima bez narodnosti, djevojkama bez momaka, majkama bez sinova, sinovima bez otaca... Smijem se, a moj je smijeh bolan kao zapad tmurnog zimskog dana, kao zadnji posmijeh jesenjih rezeda, kao mršavo, blijedo lice moje majke...

A sunce grije i pali, sunce, naše divno hercegovačko sunce, naša jedina i zadnja svojina."⁹⁸¹

Hercegovačko sunce koje grije i pali ostaje "jedina i zadnja svojina",⁹⁸² u kontekstu strašnih nevolja koje je donio Prvi svjetski rat. To je dragocjenost koju nitko niti hoće niti može otuđiti nakon što su djevojkama oteti mladići, majkama sinovi, a sinovima očevi. Ima ta Šimićeva kratka priča snažnu poruku koja nije dosad izazivala pozornost kakvu zaslužuje. Hercegovce poučava i ohrabruje da unatoč svim izrabljivanjima i mučenjima nitko ne može oteti "divno hercegovačko sunce"⁹⁸³ koje njihovu ljubav i njihova srca čini "žarkima".⁹⁸⁴

Jedan je od najosjećajnijih i najljepših Šimićevih prozних tekstova *Pjesma gladi* koju je posvetio umrlom prijatelju Iliji Glavoti. Za takav se naslov proznog djela odlučio jer na kraju je pridodao i cijelu pjesmu (sonet).

⁹⁷⁸ Usp. Fikret Karčić, "Opšti građanski zakonik u Bosni i Hercegovini: kodifikacija kao sredstvo transformacije pravnog sistema", u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 2013., 5–6, str. 1027–1036.

⁹⁷⁹ Usp. Radoslav Dodig, "Ljubušaci protiv kuluka", *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. 5. 2006., str. 1.

⁹⁸⁰ Usp. Vlado Puljiz, "Prilike u Hercegovini i spašavanje gladne djece u Prvom svjetskom ratu (Osvrt na socijalne i gospodarske prilike, uzroke gladi i ulogu hrvatskih humanitarnih organizacija u spašavanju hercegovačke djece)", u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo* (ur. S. Tadić i M. Šakota), Zagreb, 2009., str. 183–205.

⁹⁸¹ A. B. Šimić, n. dj., str. 231.

⁹⁸² Isto.

⁹⁸³ Isto.

⁹⁸⁴ Isto, str. 227.

Napisao je taj tekst nakon što je iz svojih Drinovaca primio vijest o smrti ponajboljeg prijatelja koji se vratio sa studija iz Beča zbog teške bolesti. Slikovito ga je predstavio kao "zemljaka i prijatelja",⁹⁸⁵ s kojim je bio u takvome prijateljstvu koje se ne može "zamisliti", prijatelja sa srodnom bratskom dušom, istim mislima, čežnjama i osjećajima s kojim je provodio ljetne praznike "lutajući" i "lunjajući" po Drinovačkom polju⁹⁸⁶ te vozeći se čamcem po okruglome, modrom jezeru, uz koje se vežu usmene narodne predaje, legende i bajke:

"Umro je! – Više ne bih ništa trebao reći, jer ta riječ sadržava u sebi toliko boli, toliko žalosti, čemera i tuge, da je gotovo suvišno dalje pisati.

Umro je."⁹⁸⁷

Najvjerojatnije je Šimićeva *Pjesma gladi* bila zapažena kao izvrstan i emotivan tekst u kojem je ponudio čitateljima *Novina* i podatke o svome zavičajnom prostoru koji se razlikuje od uobičajene slike o Hercegovini. Apostrofirani su: polje, jezero, kukuruzi te etnografski podatci koji privlače pozornost osobito s geokritičkih gledišta (legende, predaje, bajke, narodni običaji itd.).⁹⁸⁸ Ipak, u prvom je planu bila vijest o strašnoj gladi u Hercegovini koju je izravno prouzročila austrijska vlast: odvlačenjem cjelokupne muške radne snage na bojišnice (1914. i 1915.), nemilosrdnim vojnim konfiskacijama stočnoga blaga tijekom vrlo kišne i nerodne godine 1915. (primjerice, voda nije izišla iz poplavljenoga Drinovačkog polja do kraja lipnja), a zatim se glad intenzivirala i poprimila tragične razmjere u vrlo sušnim godinama 1916. i 1917.⁹⁸⁹

Postavljajući sebi pitanje kako modrina južnoga neba⁹⁹⁰ nije spasila njegova najboljeg prijatelja Iliju Glavotu, opisao ga je kao krhkoga mladića aristokratskih ruku koji je imao samo ljubav za Hercegovinu, a ništa drugo hercegovačko:

"Ne isticaše se nikada i ne govoraše mnogo osim sa svojim najintimnijim prijateljima. I smijao se vrlo malo, ali se zato smiješio fino i bolesno, često vrlo ironično. ponosan bijaše toliko, da nije od mnogih i mnogih htio primiti potpore.

Umro je!"⁹⁹¹

⁹⁸⁵ Isto, str. 232.

⁹⁸⁶ Isto.

⁹⁸⁷ Isto.

⁹⁸⁸ Usp. B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 12–14. i C. G. de Uriarte, n. dj., str. 181–202.

⁹⁸⁹ Usp. Andrija Nikić, *Godine gladi – Povijesni prikaz spašavanja Hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, Duvno, 1974.

⁹⁹⁰ A. B. Šimić, n. dj., str. 232.

⁹⁹¹ Isto, str. 233.

Pjesmu gladi završio je objavom istine o tragičnoj hercegovačkoj gladi koju nisu htjeli prepoznati isti oni koji nisu zaboravili Hercegovce kad je trebalo ratovati za Austro-Ugarsku Monarhiju:

"Uništila ga je glad, okrutna, crna glad, jača od poezije, jača od života, jaka kao smrt. Njezina je pjesma gromorna i jaka, i mnogi je mora čuti, osjetiti, tko se hoće da dovine sunca kulture i znanja. Mnoge je već ona zaglušila, umorila svojim strašnim zviždukom. I Ilija je Glavota jedan zvuk te pjesme, pjesme gladi, okrutne gladi..."⁹⁹²

U dvjema godinama pisanja kratkih priča i feljtona, A. B. Šimić je napravio, kako to geokritičari kažu, "književnu geografiju" Hercegovine premda je imao samo šesnaest godina.⁹⁹³ Razumljivo je njegovo uglavnom endogeno gledište.⁹⁹⁴ Očituje visoku razinu intimnosti i familijarnosti sa zavičajnim prostorom.⁹⁹⁵ Znakovita je njegova stalna, nedvojbeno lokalizacija rodni Drinovaca u Hercegovinu. Premda je Dalmacija daleko samo nekoliko kilometara, a Dalmatinci su svakodnevno dolazili u drinovačke dućane, gotovo ih ne spominje iako su mnogi Drinovčani rodom ili podrijetlom iz susjedne Dalmacije.

Njegov zavičajni prostor oscilira između realnosti i fikcije, ali fikcija i u njegovim kratkim pričama počesto nadilazi realnost.⁹⁹⁶ Ne vidi u tadašnjem vremenu nikakvu potrebu za pluralnošću drugačijih svjetova od svoje Hercegovine koju je izabrao kao svoju opciju svijeta.⁹⁹⁷ Svoga referenta ukorijenio je u istinskom svijetu.⁹⁹⁸ Nastupao je nerijetko i kao geograf i kao kartograf u predstavljanju zavičajnog prostora.⁹⁹⁹

5.2. Zavičajni prostor u feljtonima

Šimićeve *Proljetne kozerije*, koje se mogu svrstati u feljtone, objavljene su svibnju 1916. također u *Novinama*. Sugestivan je opis zagrebačkoga nedjeljnog poslijepodneva. Pisac

⁹⁹² Isto, str. 234.

⁹⁹³ Usp. Michel Collot, "Pour une géographie littéraire", *Littérature, Histoire, Théorie*, 16. svibnja 2011., br. 8. URL: <http://www.fabula.org/lht/8/collot.html> (3. svibnja 2014.)

⁹⁹⁴ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 208.

⁹⁹⁵ Isto.

⁹⁹⁶ Isto, str. 17. i str. 150–151.

⁹⁹⁷ Isto, str. 192–193.

⁹⁹⁸ Isto.

⁹⁹⁹ Isto, str. 196.

je u specifičnom zanosu biranja ukrasnih pridjeva i metafora koje iznimno uspješno nijansira i otvara prostor za ostale stilske figure:

"Nedjelja. Dan svečan i vedar, dan topao i blagdanski, poljepšan blagdanskim nebom, što se modri kao najfiniji modri baršun, dok se po njem skitaju i lunjaju oblaci i oblačci, maleni, fini, dostojanstveni. Oblaci crvenkasti, modrikasti, plavkasti, oblaci kao kite najljepšeg egzotičnog cvijeća. Oblaci mirišljivi, ljepušni, utjeha samotnicima i siromasima, utjeha tužnim i osjetljivim dušama. Oblaci sancu neba."¹⁰⁰⁰

Tijekom šetnje u raspoloženju na koje je utjecalo proljeće, pogled mu se zaustavio na jednom mladiću koji je sjedio na klupi:

"Sam je, sam je kao i ja, ali je veseo i nasmijan ko proljetni dan."¹⁰⁰¹

Iako je donedavno bio na galicijskoj bojišnici i ruskim prostorima, mladi i radosni vojnik zanosno je pjevao sevdalinku. Feljtonist se zanio zatvorenih očiju u sanjarenje te "iza spuštenih trepavica"¹⁰⁰² gledao njemu najmiliji grad Mostar:

"Vidim njegove džamije i munare, vitke, stare, starinske munare, što poput ispruženih ruku skrušeno mole Alaha. Čujem glas staroga, pobožnog mujezina, glas akšama, sjenovitog i tajanstvenoga. Vidim kafanice, pune 'turskih' lola, što uz ibrik kave i cigaretu hercegovačkog duhana provode dan pjevajući sevdalinke, orijentalne i čeznutljive, da se sve tresu duvarovi i mali pendžeri. Vidim stari most, rimski i turski, čujem kako se ispod njega kotrlja Neretva srdita, bijesna i nezadovoljna sa samom sobom. Vidim prostrana, široka turska groblja s više stanovnika od samoga živog Mostara, travom zarasla, a po njoj se igraju djeca. Oh, vidim Mostar, Mostar, Mostar."¹⁰⁰³

Poprilično patetično izražava A. B. Šimić svoje sjećanje na dragi Mostar, a na kraju feljtona je pjesmom, "iskrenim, vrlo iskrenim sonetom",¹⁰⁰⁴ uspostavio intimnu vezu sa zavičajnim prostorom u kojem se "postaje dobar čovjek"¹⁰⁰⁵ makar i siromašan, samo s mogućnošću darivanja "bouquetom snova".¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰⁰ A. B. Šimić, n. dj., str. 235.

¹⁰⁰¹ Isto.

¹⁰⁰² Isto.

¹⁰⁰³ Isto, str. 236.

¹⁰⁰⁴ Isto, str. 237.

¹⁰⁰⁵ Usp. J. Vion-Dury, n. dj., str. 93–114.

¹⁰⁰⁶ A. B. Šimić, n. dj., str. 238.

Koliko je A. B. Šimiću stalo do njegova zavičaja, može se dobro zaključiti također iz feljtona *Senzacije*, objavljenog u *Novinama* početkom svibnja 1916. Bio je to polemički odgovor na objede Jose Sironića koji mu je predbacio da samo hvali one koji dolaze iz njegove Hercegovine, a da sve ostalo kudi.¹⁰⁰⁷ Žestoko je uzvratio, ironično, sarkastično, ponavljajući svoje riječi o Hercegovcima kao ljudima koji govore bez straha kada treba obraniti istinu. Čvrsto je demantirao tu objedu sebe i svoga zavičaja što se nerijetko događalo geografskim prostorima koji nisu imali pravo na slobodu, kako je to nedavno obrazložio geokritičar Bertrand Westphal.¹⁰⁰⁸ A. B. Šimić je poticajno i odlučno istaknuo ljubav prema svojoj Hercegovini odbacivši neargumentirane optužbe za neobjektivnost.

Jetkom je ironijom osudio nekršćanske napade koje objavljuje kršćanska revija ističući da bi se trebala obasjavati Kristovim svjetlom,¹⁰⁰⁹ podgrijavati srca žarom kršćanske ljubavi¹⁰¹⁰ te uključivati svu našu volju i snagu za našu milu domovinu Hrvatsku.¹⁰¹¹

Ni jednu neprikladnu riječ nije uzvratio A. B. Šimić onima koji su pisali o ljudima prema njihovoj pripadnosti nekom hrvatskom kraju. Smatrao je nedopustivim pripisivanje individualnih, osobito etičkih karakteristika svim ljudima koji pripadaju nekoj zajednici, kraju, zemlji, državi, rasi i sl. Bio je među prvim hrvatskim književnicima koji se jasno usprotivio rasističkim teorijama u svim njihovim varijantama, tumačenjima i interpretacijama.

Napisavši tekst *Luč 1915/16*, jasno je A. B. Šimić, već strogi kritik, istaknuo pohvale Noncu (pseudonim), odnosno Zvonimiru Šprajceru, Bosancu, koji se tada nalazio negdje na bojišnici. Istaknuo je u tom tekstu da njegove pohvale treba zaslužiti, a dotični ih je zaslužio što će i dokazati kad se vrati te pjesmom proslavi našu Herceg-Bosnu. Uzgredno je apostrofirao Tugomira Alaupovića koji je bio istaknuta osoba toga doba: književnik, ravnatelj tuzlanske gimnazije i nadzornik, ali i slavljén kao veliki pjesnik čije se pjesme A. B. Šimiću nisu uopće sviđale.

Ipak, A. B. Šimića je kao ponosnoga Hercegovca najteže u *Luči 1915/16* uvrijedila *Korna Antuna Matasovića*, kratka priča ili "feljtonistički pisan putopis",¹⁰¹² u kojem učiteljica

¹⁰⁰⁷ Usp. Joso Sironić, "Naši kritici", *Novine*, Zagreb, 26. IV. 1916., 92, str. 3–4.

¹⁰⁰⁸ Usp. B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 37.

¹⁰⁰⁹ Usp. Antun Branko Šimić, "Što hoćemo?", *Luč*, 1915., 1, str. 1.

¹⁰¹⁰ Isto.

¹⁰¹¹ Isto.

¹⁰¹² A. B. Šimić, *Sabrana djela*. Svezak 2. *Djela 2. Proza II...*, n. dj., str. 13.

Korna zamišlja sebe kako uči neuku hercegovačku djecu i zapušteno selo te pokušava "poludivljake" učiniti ljudima.¹⁰¹³

Nelijepa su Matasovićeve kvaziantropološka fantaziranja u kojem se ponosni stanovnici jednoga hrvatskoga kraja nazivaju "poludivljacima".¹⁰¹⁴ Itekako je to rasrdilo A. B. Šimića, ali mirno i mudro je odgovorio tom trgovcu koji se nakon 1918. uglavnom uspješno bavio trgovinom u Bosni i Hercegovini. Najvjerojatnije su se Matasović i Šimić poznavali još iz Vinkovaca: prvi je uspjeh vidio u materijalnim probitcima, a drugi u stjecanju znanja i kulturi kao duhovnim dobrima. U skladu s time je usmjerio pogled slavonskom trgovcu na hercegovačku sklonost prema školovanju, navodeći kao primjer velik broj mladića iz Ljubuškog kotara koji su odlučili završiti srednje i visoke škole.

A. B. Šimić vjerojatno se kao prvi Hercegovac prikladno suprotstavio ružnim običajima klevetanja ljudi prema njihovoj zavičajnoj pripadnosti. Branio je Hercegovinu kao zemlju s perspektivom jer se njezina mladež bori za znanje.

Ne prelazeći uljudbenu granicu, nije se suprotstavljao samo onima koji su svoju nesuvislost nespretno predstavljali u pojedinim književnim listovima i časopisima, gdje im zapravo nije bilo mjesto kad je riječ o umjetnosti (a ne komercijalnim poslovima!), što se osobito odnosi na Antuna Matasovića i Josipa Sironića te njihovih suradnika u pokušajima nuđenja imaginarnih antropoloških prostora koji teško prolaze u jednome malom, osviještenome narodu.

U drugoj polovici 20. stoljeća, nekoliko desetljeća nakon A. B. Šimića, moderni su antropolozi takve rasističke imaginacije pojedinih prostora pažljivo analizirali i navodili kao važne uzroke nevolja i nesreća koje prate cijelo čovječanstvo ili ljudski rod, ali i manje geografske prostore (zemlje, pokrajine, regije, gradove, sela...).¹⁰¹⁵ A. B. Šimić elokventnom je zaštitom svoje Hercegovine (odnosno Hercegovaca) od rasističkih napadaja itekako, i na taj način, doprinio hrvatskoj kulturi prije stotinjak godina, što je gotovo nezamijećeno u tekstovima hrvatskih književnih kritičara i povjesničara književnosti.

¹⁰¹³ Isto, str. 14.

¹⁰¹⁴ Isto.

¹⁰¹⁵ Usp. Gilbert Durand, *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Pariz, 1984.

5.3. Prostor u nedovršenim romanima i necjelovitoj noveli

Nakon ljeta 1916. protekle su gotovo tri godine dok A. B. Šimić nije objavio novi prozni (pripovjedni) tekst *Dvostruko lice* (ulomak romana) u drugome broju svoga drugog časopisa *Juriš* (Zagreb, 1919., 2, str. 38–52.). Pisao je tri godine uglavnom pjesme i kritike, stoga se moglo zaključiti da nije bio zadovoljan svojim ranim pripovjednim djelima. Njegovi kritički kriteriji bili su neprilagodljivi, strogi i prema sebi, a nije želio pisati kao što su to činili drugi, primjerice hrvatski realisti iako je vrlo cijenio njihove novele i romane. Međutim, kako je nekoliko puta i sam izjavljivao, jednostavno mu je nedostajalo vremena za pisanje romana, ali unatoč tome tragao je za načinima pisanja originalnih tekstova u skladu s modernim koncepcijama u njemačkoj i francuskoj književnosti, a to je značilo pripovijedanje koje će imati originalna obilježja, strukturiranje pripovjednih djela kakva nisu uobičajena u hrvatskoj književnosti do kraja Prvoga svjetskog rata. Bio je kao mladi književni kritičar duboko svjestan velikoga čitateljskog interesa za romane, što ga je zasigurno izazivalo na pokušaje strukturiranja modernoga romanesknog teksta, ali trebalo je prekinuti postojeće literarne konvencije kao što ih je prekidao u poeziji, tj. pretvoriti tradicionalni realizam u novi književni jezik koji će omogućiti izražavanje univerzalne realnosti.¹⁰¹⁶

Dobro je shvaćao A. B. Šimić suodnose potencijalnih čitatelja i pisaca (romanopisaca), tj. ovisnost književnog stvaralaštva o čitateljskim interesima,¹⁰¹⁷ stoga je pokušao napisati roman kojim bi barem kao izdavač časopisa smanjio svoje financijske brige. Ipak, nije mogao u skladu sa svojim književnim stajalištima i stvaralačkim načelima napisati roman bez transgresije, tj. nije mogao bez ponude "novoga" načina pisanja, rušenja običaja i načela, kao ni u svojim *Slobodnim stihovima*.¹⁰¹⁸ Razumljivo da mu to nije moglo odmah donijeti uspjeh koji je pretpostavljao "suradnju s čitateljima" jer u Hrvatskoj tada nije bilo mnogo zainteresiranih čitatelja za moderni roman. Za prekid sa starim konvencijama bilo je potrebno inovirati prozni tekst izvan uobičajenih granica pa je tek pokušao napisati roman sa specifičnim socijalnim relacijama u posebnome društvenom prostoru.

¹⁰¹⁶ Usp. Justine Wary, "De la notion de transgression pour l'étude d'une œuvre moderniste: Le cas de l'œuvre d'Elizabeth Bowen", u: Université de Reims - Champagne-Ardenne, Centre Interdisciplinaire de Recherches sur les Langues Et la Pensée, *1ère Journée D'Étude des doctorants du CIRLEP*, Reims, 2012., str. 5–16.

¹⁰¹⁷ To je nakon šezdesetak godina sustavno obrazložio Hans Robert Jauss u svojoj teoriji (estetici) recepcije: H. R. Jauss, *Ästhetische Erfahrung...*, n. dj., str. 81.; H. R. Jauss, *Pour une esthétique...*, n. dj., str. 52.

¹⁰¹⁸ Usp. Wolfgang Iser, "Čitateljeva uloga u Fieldingovu *Josephu Andrews*", u: Miroslav Beker, *Suvremene književne teorije*, Zagreb, 1986., str. 273–274.

Objavljeni početak romana *Dvostruko lice* ima tri posebno naslovljena poglavlja, kompozicijski neujednačena: *Smrtni ples*, *Satanista* i *Bog i broj 5*. U svakom slučaju riječ je o neobičnim naslovima koji mogu biti i izrazito znakoviti svakom dobrom poznavatelju Šimićeva pjesništva. Jasna je fragmentacija i neuravnoteženost kompozicije dok u prozi koja smjera na napuštanje realizma i prihvaćanje tipičnih modernističkih reprezentacija nemirnoga svijeta od kojeg želi preuzeti glas.¹⁰¹⁹

Očita je ekspresionistička poveznica, ali ima u njima i realizma premda ga pisac želi zaobići pod svaku cijenu jer ne želi biti tradicionalni prozaik koji slijedi samo svoga dobrog učitelja. On uči od mnogih, ali ne trpi samo nečiji subjektivni smjer nego traži način kako ostvariti "svoju" subjektivnost, svoj doživljaj čovjeka i kolektiva u okolnostima koje ne jamče čitateljsku zainteresiranost. Budući da je najavljivao i nastavke svoga početničkog romana, zasigurno je imao velike ambicije o kojima nije posebno govorio, zato nije lako bez dvojbi odgonetnuti razloge zbog kojih nije bilo tih nastavaka u tih pet-šest godina prije njegove prerane smrti.

Samo se prema prvoj rečenici ulomka *Smrtni ples* moglo pretpostaviti da je riječ o tradicionalnom uvodu. Druga rečenica već najavljuje jutro u gradu koje s teškoćama unosi u dnevnu svjetlost svoja najvidljivija gradska obilježja. Prevladavaju i boje koje ne jamče da će bljedilo ustupiti mjesto rumeni:

"Zima se bila duboko uvukla u nekoliko posljednjih toplih dana. Ali se pokazala iznenada jutros u gradu koji je sporije no obično unio u dan svoje visoke krovove i asfalt, plavkaste od snijega smrznuta u minuloj noći. Preko dana je ulicama hod bio brži, uobičajeno bljedilo zamijenila rumen, a svake vrste sportsmani učinili su pravu malu svečanost radošću svojih lica i svježim bojama svojih odjeća."¹⁰²⁰

U slijedu uvodnih rečenica može se prepoznati zbiljska ekspresionistička slika gradskih ulica u večernjim zimskim satima koje dobivaju "malko sablasnu boju od zelenkastih lampa", ali i Šimićeva odlučnost za stvaranje moderne proze koja će biti sukladna i njegovu pjesničkom stvaranju koje nije bilo zaustavljeno unatoč minoriziranju ili izravnom negiranju tzv. "književnih stručnjaka" koji se boje revolucionarnih mijena:

¹⁰¹⁹ Usp. J. Wary, n. dj., str. 5–16.

¹⁰²⁰ A. B. Šimić, n. dj., str. 343.

"No večeras, oko 7 sati, zima je s ulica, preko dana izgaženih i već pocrnjelih, ispraznila sve te ljude u njihove stanove i kavane, ukočila i zaoštrila predmete, i spolja išarala sve prozore bijelim fantastičnim crtarijama. Ulice su obilazile gradom izgubljene i zvonko prazne, kao da je iz njih bio ispijen zrak. One su dobivale malko sablasnu boju od zelenkastih lampa koje su ih pratile sve do konca."¹⁰²¹

Pisac uokviruje vremenski i prostorno svoje pripovijedanje, ali teško je odgonetnuti predviđenu tematiku jer na svoj način štedi na riječima koje bi mogućeg čitatelja usmjerile da će to biti pristup socijalnoj problematici.

Možda će netko i priupitati za razloge raspravljanja o romanu *Dvostruko lice* u okviru rada *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića* jer nema izravnoga spominjanja njegova zavičajnog prostora. Međutim, ovdje se uz pomoć psihoanalitičarke Juliette Vion-Dury,¹⁰²² koja se priključila geokritičarima, otkriva pripovjedač kao sastavnica zavičajnog prostora, što je prepoznatljivo prema višeznačnosti nekih njegovih rečenica koje su jasno ukorijenjene u zavičajnoj sintaksi njegova zavičajnog prostora.

Glavni lik studenta se pojavljuje iznenada kad je čitatelj već prihvatio opis kao način uvođenja u roman. Kratko, ali i svrsishodno, predstavljen je kao mladi čovjek koji uglavnom živi "na ulici i u kavani":

"Student Ivan Gol, koji je gotovo cijeli život živio na ulici i u kavani, sklonio se ispred zime u topli fotelj kavane Central. Kavana Central bila je prva u gradu i svojom svijetlom prostranošću i svojim velikim ogledalima i svojom galerijom koje druge kavane nisu imale. Kao svaka kavana i ona je imala svoje stalne goste."¹⁰²³

Štedio je pisac na svakovrsnim dijalozima koji i nisu tradicionalno predstavljeni. Uvođenje drugoga važnog lika donosi uspješniju sociološku karakterizaciju:

"Opet je pijan, pomislio je Gol zastavši naglo i kao da je zaboravio Rika, pogledao u prostor koji je bio pukao iznad kuća, ogroman i hladan.

Gol se skanjivao što da učini.

Napisao sam roman... *Smrtni ples*... Hajdmo piti, propentao umorno Rik.

Smrtni ples, pale u Golov mozak samo te dvije riječi i iz njih se izvila vizija bezbrojnih nagih tjelesa koja su u divljoj mucu plesala ispremiješana i strovaljivala se u crn bezdan.

¹⁰²¹ Isto.

¹⁰²² Usp. J. Vion-Dury, n. dj., str. 93–114.

¹⁰²³ A. B. Šimić, n. dj., str. 343.

No, hajdmo! prišao je Gol brzo Riku, uhvatio ga ispod ruke i pokrenuo naprijed."¹⁰²⁴

Ako je jedno od glavnih obilježja moderne proze različita dezorijentiranost likova,¹⁰²⁵ lako se može prepoznati u završnim rečenicama poglavlja *Ples smrti*. Iako Gol hvata za ruku "romanopisca" Rika i pokreće ga "naprijed", nije ni njemu jasno kamo se to trebaju bez dvojbe usmjeriti. Jasna je psihička karakterizacija. Riječ je o likovima koji se slabo i snalaze jer očito su opterećeni umjetničkim ambicijama.

Neobično je strukturiranje toga poglavlja koje razotkriva specifičnu inventivnost, ali i ostavlja dojam o rastrganosti fabule.¹⁰²⁶ Nema dvojbe da je A. B. Šimić smatrao da ima velike mogućnosti za pisanje pripovjednih djela, ali da bi trebao još razmišljati o uspješnu strukturiranju romanesknog teksta.

Drugo poglavlje pod naslovom *Satanista* započinje predstavljanjem sveze dvaju glavnih likova: Dragutina Rika i Ivana Gola. Nema više hercegovačke romantike kao u kratkim pričama, crticama iz 1915. i 1916. Grad, zasigurno Zagreb, nudi život koji čini mladog čovjeka ovisnikom o drugim ljudima koje i ne poznaje dobro, ali život ga obvezuje i na prijateljstva koja su obično vodila u nesreću:

"Budući da je Dragutin Rik bio svezan za život Ivana Gola mnogim zajedničkim doživljajima, ne možemo brzo proći mimo njega. Dragutin Rik je bio svakako najmnogostranija ličnost koju je Ivan Gol ikada sreo. On je zapravo bio tako mnogostran da pisac ne zna kojom bi njegovom osobinom počeo. I kad je već upotrijebljena ta riječ 'mnogostran', pisac će pokušati da ga nekako pomoću slika barem donekle označi."¹⁰²⁷

Sukob među dvojicom likova gotovo je nastao bez ikakve motivacije. Kad je Rik prolazio šetalištem, Gol se pravio da ga ne vidi. Nakon što je Rik "skinuo šešir još dublje, osmjehnuo se još ljubaznije, zovnuo Gola imenom i pristupio k njemu", ponovno "Gol je poznati popustljivi slabić".

Sve je zagonetno, polako se najavljuje mrak, a nedinamična fabula najvjerojatnije je navela na zaključak A. B. Šimića da je teže napisati moderni roman nego avangardne stihove. Svjestan je bio da pjesnik ne može zaraditi nikakav honorar, ali shvatio je da moderni roman

¹⁰²⁴ Isto, str. 345.

¹⁰²⁵ Usp. M. Solar, n. dj., str. 168.

¹⁰²⁶ Usp. M. Beker, *Suvremene književne teorije...*, n. dj., str. 151–168.

¹⁰²⁷ A. B. Šimić, n. dj., str. 346.

također neće imati čitatelje, pa je odgodio pisanje romana za neka bolja vremena koja nije dočekao.

U trećem poglavlju *Bog i broj 5* glavni likovi dolaze do zagonetnog broja 5, ali sve razotkriva njihovo stanje i dezorijentaciju u traženju "mjesta" koja imaju samo "kućni broj", a u koje ne vraćaju ljudi koji drže do čudorednih načela:

"Broj 5, zakričala su obojica u isti čas kočijašu kojemu su prodrmlali san i uvalili se u topli zatvoreni fijaker. Rik, koji je stenjao od alkohola i umora, naslonio je odmah glavu na meku postavu fijakera i stao da drijema. Gol je gledao napolje kroz okno da ga slike predmeta iz noći oslobode misli od kojih ga je već boljela glava. Naviknut da živi mnogo u noći, on je duboko osjećao život kuća i ulica."¹⁰²⁸

Dvojbe nema da je riječ o modernoj prozi koja je jasan i čvrst odmak od tradicionalnoga realističkog oblikovanja proznoga teksta. Mogli bi se nesigurno i naslućivati romanopisci koji su izravno i neizravno utjecali na A. B. Šimića, ali on je po običaju toliko samosvojan da bi teško bilo izreći čvrst zaključak. Primjerice, on ne piše roman na temelju sjećanja koje primjerice izazivaju osjeti poput Marcelovih u Proustovu romanu *Put k Swannu* nego temelji svoje prozno izražavanje na zagonetnom planiranju ponašanja likova koja ne pridonose napetosti ni fabule ni čitljivosti teksta:

"Gol je probudio Rika i obojica su izišla.

Napolju noć je bila crna, ništa se nije vidjelo. Nebesa nekud iščezla u visinu, otišla do đavola. Pred očima je stajala neprozirna crna masa.

Oni su napipali fijaker i probudili kočijaša koji ih je čekao.

Gol, spustivši praznu glavu na Rikovo rame slušao je samo kako jedna tamna ulica, koja je životinjski zijevala, guta sve u svoju crnu šupljinu."¹⁰²⁹

Premda je A. B. Šimić tijekom Prvoga svjetskoga rata ostao bez mogućnosti redovitog praćenja rada francuskih romanopisaca, očito su do njega dolazile nove koncepcije pripovijedanja i strukturiranja romana. Svenazočan je tragičan i ironičan pogled na ljudski život koji prolazi brzo u zbunjenosti pojedinca da uzme sebi ponešto u nesretnim poslijeratnim okolnostima zbrajanja ljudskih i materijalnih gubitaka.

¹⁰²⁸ Isto, str. 350–351.

¹⁰²⁹ Isto, str. 354.

Ako se postavi pitanje o razlozima nedovršenosti toga romana, neće se moći zaobići činjenica da je taj roman mogao izazvati veliku buku u okolnostima kad su A. B. Šimiću mnogi prigovarali zbog "nećudorednog" pisanja pjesama.

Ne ostavljaju tri posebne priče bilo kakav dojam o cjelovitosti što je i bila najvjerojatnije autorova koncepcija. Dok je u Šimićevim ranim prozama itekako važan prostor (zavičaj, Hercegovina) i uobičajena struktura priče, izrazito nekonvencionalna forma posebno je obilježje početka romana *Dvostruko lice* koji je koncepcijski podaleko od romaneskne tradicije. Očito je mladi pisac htio stvoriti svoj "šimićevski svijet" koji je oslonjen na zbilju, ali ostvaruje se u fantaziji koja ima, ipak, određene granice. Njegovi likovi ne mogu se prihvatiti kao junaci, a pisac ih je moderno zamislio kao osobe koje ne mogu vladati svojim namjerama, tj. jednostavno "nisu gospodari svojih namjera jer ono što ih usmjeruje u njihovu djelovanju, obično je bez samokontrole".¹⁰³⁰

Nema nigdje svijetle perspektive, a ne mogu je nadomjestiti povremeni tragovi sićušnoga optimizma koji zrači iz osoba koje malo znače na tradicionalnoj društvenoj ljestvici. Nisu ponuđena privlačna obilježja ljudskog življenja koja se itekako mogu razlučiti uz riječi: ljubav, ćudoređe, hrabrost, čast, sućutnost, ponos itd. U skladu s time su jasna obilježja modernoga romanesknog teksta koji je nastojao oblikovati A. B. Šimić. Ipak, najvjerojatnije je zaključio da mu taj i slični mogući romani neće donijeti željeni uspjeh kod čitatelja pa nije žurio u oblikovanje novih poglavlja svoga romana *Dvostruko lice*. Moglo bi se pridodati da je bio dobro svjestan činjenice da mu moderna proza neće donijeti uspjeh kao avangardno pjesništvo.

Dok se s potencijalnim kritičarima mogao kako tako nositi oko pisanja pjesama koje mu i nisu mogle donijeti materijalni probitak, bio je svjestan da mu njegov modernistički roman mora osigurati i čitateljstvo¹⁰³¹ jer njegova reakcija, što mu je bilo očito poznato, utječe, na stvaranje novih romana. Ostalo je nepoznato kako su čitatelji i kritičari recipirali dijelove romana *Dvostruko lice*, ali u svakom slučaju A. B. Šimić nije bio zadovoljan te je u okolnostima pripreme svojih *Preobraženja* odgodio dovršetak toga romana za neko bolje vrijeme. Neosporno je uspio u *Slobodnim stihovima* i zbirkom *Preobraženja*, ali ne može se reći da je doživio neuspjeh u oblikovanju moderne proze u kojoj je gradski prostor u prvom

¹⁰³⁰ Usp. V. Biti, n. dj., str. 293.

¹⁰³¹ Usp. H. R. Jauss, *Ästhetische Erfahrung...*, n. dj., str. 81.; H. R. Jauss, *Pour une esthétique...*, n. dj., str. 52.

planu nego je razotkrio velike svoje mogućnosti što su trebale doći do izražaja u budućnosti koje, nažalost, nije bilo zbog piščeve smrti.

Uvodni dio romana *Čuvari duha*, koji je A. B. Šimić nastojao napisati u jesen 1919., ostao je u rukopisu. Mogao ga je objaviti kao i početni dio romana *Dvostruko lice*, ali vjerojatno je smatrao da taj tekst nije uopće za objavljivanje.

Usporede li se ta dva teksta, nije teško zaključiti da je početak romana *Čuvari duha* neobičniji, moderniji jer pokazuje veći odmak od tradicionalne proze u hrvatskoj književnosti. Mladi pisac koji nastupa kao pripovjedač u prvom licu jednine pretvara početak romana u svojevrsne upute potencijalnom čitatelju te napominje da bi između njega i tradicionalnoga čitatelja moglo doći do velikoga nerazumijevanja. Poziva na sporazumijevanje jer je riječ o romanu "iz života umjetnika" koji je pun zagonetaka, ali razotkrivanje bi zbiljskih umjetnika bio uzaludan posao:

"Prije nego svoje poštovane čitače ne uvedem u sam roman, potrebno je da se sporazumimo o jednoj stvari: naime, mnogi će pomisliti dok bude čitao ovaj roman iz života umjetnika da sam ja, pisac, opisivao ovdje svoje drugove u umjetnosti – štaviše naći će se po koji tko će htjeti da iza ove ili one maske u romanu odgonetne pravo lice ovog ili onog umjetnika koji postoji u zbiljnosti, to jest živi u Zagrebu kao tijelo i očituje svoj duh u hrvatskom današnjem tzv. duhovnom životu. Ali – taj bi se samo prevario, i pisac unaprijed poručuje da je svaki takav posao odgonetavanja uzaludan i može da odvede u zabludu."¹⁰³²

Nastavljajući sličnim poticajnim uvodnicama najaviti moderni roman, pisac napominje i "priznaje" da je htio napisati samo "roman", bez drugih namjera, stoga što "njegova lica žive samo u romanu, tj. nijedno od njih ne živi projicirano još i u zbiljskom životu". Napisao je gotovo kratki traktat o mogućnostima romanopiščeva "posluživanja" u romanu "ljudima iz života oko sebe" te pridodaje vrlo zanimljivo pitanje:

"Koliko bi ti ljudi zadržali od sebe preneseni u roman?"¹⁰³³

Iako je ponovio staro umjetničko pitanje, ponudio je na svoj način razmišljanje o mogućnostima nečijega "suđenja" o zbiljskim ljudima koji su poslužili nekom "piscu za stvaranje njegovih lica, po onom kakvi su oni u umjetničkom djelu". Budući da bi to moglo

¹⁰³² A. B. Šimić, *Proza II...*, n. dj., str. 247.

¹⁰³³ Isto.

navesti i na "krivi sud", osjećao je dodatnu potrebu za ilustracijom navedene tvrdnje pa je zaključio da su se mnogi poslužili Cezarom, ali u svim je djelima Cezar drugačiji, tj. "ni jedan onaj pravi Cezar u životu, u najboljem slučaju tek Cezar ovog ili onog pisca".¹⁰³⁴ U skladu s time je najavio:

"I dopustimo i ovaj slučaj (ali samo za primjer): pisac se ovog romana poslužio doista svojim drugovima u umjetnosti – no, neka poštovani čitači dobro čuju da bi isti pisac mogao u drugom romanu načiniti od svakog onog tko je u ovom romanu vrug anđela a tko anđeo vruga – i ne bi lagao. To je kao s mramorom iz kojeg kipar može da iskleše Apolona ili Lucifera."¹⁰³⁵

Razlažući svoju neobičnu koncepciju, A. B. Šimić završava napomenom čitateljima da su već napisane riječi dovoljne za "sporazum" koji će omogućiti međusobno razumijevanje, ali i osobito prihvaćanje vlastitoga "vladanja" ili ponašanja u određenim životnim okolnostima:

"Već i s jednog drugog razloga što ću i u ovom obliku romana moći da kažem što sam želio, ne trebajući – kako sam ti ispočetka kanio – da sve prenesem u jedan fantastični svijet."¹⁰³⁶

Očito je A. B. Šimić nastojao barem djelomice napisati "roman-esej" u koji bi uključio književnu znanstvenu problematiku, usklađivao pripovijedanje s "načelima logičkog razvijanja pojedinih misli"¹⁰³⁷ te strukturirao romaneskni tekst koji bi omogućivao "uvid u moguću klasifikaciju umjetničke proze":¹⁰³⁸

"U tom svijetu – fantastičnom – osjećao bih se svakako mučno jer tu kraljuje nenatkriljivi H. H. Ewers na prijestolju s kojega ga dosada nije mogao da makne ni mlađi gospodin Meyerink u svojem triumfu. Ovaj drugi mogao je da sjedne tek nekoliko stepenica niže – a na koju bih tek stepenicu smio ja da sjednem u tom svijetu!"¹⁰³⁹

Spominjanjem imena njemačkoga književnika Hans Heinza Ewersa te zatim austrijskog književnika Gustava Meyrinka A. B. Šimić je razotkrio i svoju lektiru do koje je mogao za vrijeme Prvoga svjetskog rata, a u nedostatku najnovijih francuskih knjiga koje nije bilo moguće ili lako unijeti na prostore Austro-Ugarske Monarhije. Dvojbe nema da je H. H.

¹⁰³⁴ Isto.

¹⁰³⁵ Isto, str. 247–248.

¹⁰³⁶ Isto, str. 248.

¹⁰³⁷ Usp. M. Solar, n. dj., str. 173.

¹⁰³⁸ Isto.

¹⁰³⁹ A. B. Šimić, n. dj., str. 248.

Ewers bio početkom 20. stoljeća jedan od najčitanijih pisaca fantastičnih književnih djela na njemačkom jeziku, punih mračnih scena i erotike, a bio je vrlo poznat i kao izazivač književnih skandala. Gustav Meyrink bio je također jedan od važnih predstavnika fantastične književnosti, a nudio je okultne, "čarobnjačke" tvrdnje u svojim popularnim djelima koja su imala značajan utjecaj na pojedine srednjoeuropske književnosti. A. B. Šimić iskreno priznaje svoju nemoć ostvarivanja takvih djela koja bi i na hrvatskom jeziku imala veliko čitateljstvo, ali ironično pridodaje kao neočekivani "romanopisac" da mu to i nije glavni cilj. Bez obzira na nisku "stepenicu" svoga položaja u životnoj svakodnevnici pokušao je barem napisati uvodni dio romana:

"Sigurno na jednu tako nisku da bi mi trebalo tek nekoliko puta koraknuti pa da se nađem u jednom drugom svijetu, tj. na tlu najsvagdanije realnosti. To sam i učinio – jer bi me ipak bilo stid sjediti tako nisko – i našao se evo ovdje gdje stojim sada."¹⁰⁴⁰

Zanimljivo je da A. B. Šimić na početku nedovršenog romana *Čuvari duha* razmatra tradicionalni problem "vremena" kao glavnoga obilježja pričanja o događajima, što može biti poseban izazov i za naš geokritički pristup jer sam pisac otvara temu odnosa vrijeme-prostor.¹⁰⁴¹ Jasno određuje vrijeme, ali ne može bez jake ironije ni bez osebujne duhovitosti predstaviti hrvatski mentalitet, osobito prevrtljive, sluganske hrvatske političare:

"Vrijeme u koje se događa ovaj roman je odmah nakon svršetka svjetskog rata kad se hrvatska zemlja oslobodila svojega kralja u jednom gradu i postavila nad sobom vlast drugog kralja u drugom gradu. Događaj svakako važan što se najbolje može da opazi po politicima koji su sad okrenuli lice prema onom prijestolnom gradu kojemu su prije držali okrenutu stražnju stranu svojeg tijela."¹⁰⁴²

Nakon čitanja prethodnih rečenica nameće se pitanje mogućnosti objavljivanja toga teksta jer očito Šimić ironizira "zamjenu prostora" (grada) iz kojih se nad Hrvatskom vlada, a u koju uključuje i svoj zavičajni prostor (Hercegovinu) i gradski prostor u kojem trenutačno stvara (Zagreb).

Socijalni pjesnik A. B. Šimić nastojao je kao prozaik uključiti u svoje nacрте romana problem siromašnih ili "mršavih" i bogatih ili "debelih". Uvijek je za one koji su u podređenom položaju premda je tako zaobišao nelogičnosti koje su karakteristične za rušenje

¹⁰⁴⁰ Isto.

¹⁰⁴¹ Usp. B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 9–13.

¹⁰⁴² A. B. Šimić, n. dj., str. 248.

starih konvencija uvođenja u svijet romana. Nema dvojbe da je riječ o vrlo zanimljivu i začudno duhovitom pokušaju pisanja moderne proze:

"Ovaj roman govori o mršavima jer pisca uglavnom zanima duša i duh, tj. njemu bi bilo teško pronaći u debelim naslagama tijela onih debelih duša, dok mu je to u mršavih bilo lako, koji se u po kojem primjerku pretvarali gotovo u samu dušu i čija su zelenkasta i sivkasta lica bila često sličnija licima duhova nego ljudi."¹⁰⁴³

Potrebno je pripomenuti da A. B. Šimić povremeno miješa dva oblika teksta: pripovijedanje i opisivanje. Međutim, šteti na dramskim elementima. On je pjesnik koji u opsežnijem pripovjednom tekstu teško kroti svoje asocijacije pa se ne zadržava samo na jednoj tematici, ali to ne treba shvaćati kao udaljavanje od teme zamišljenoga romana. Uporno želi posvjedočiti da moderna proza nema čvrstu strukturu kao realistički roman ili novela.

Ako je uopće prikladno razgovarati o Šimićevoj strukturiranju romana na temelju kratkog ulomka, može se barem "lukavo" zaključiti da mu nije mudro izricati ni pohvale ni pokude. Ipak, pohvale zaslužuje za pokušaje traganja za novim načinom izražavanja. Skromno je njegovo fabuliranje, ali svrsishodno povezuje različite događaje koji mogu zadržati čitateljsku pozornost. U njegovu pripovijedanju nema tradicionalnih retardacija nego nastoji postići unutarnju napetost oslanjajući se na mnoštvo asocijacija. Gotovo je zanemarena govorna karakterizacija likova, razbija svaku ukalupljenost te promiče nelogičnosti koje mogu privući znatiželjnog čitatelja.

Treća moderna proza *Čačuga*, zapravo nacrt Šimićeve novele iz 1920., objavljena je prvi put u *Sabranim djelima*. Riječ je o necjelovitoj kratkoj priči koju su, ipak, uglavnom oblikovali priređivači njegovih djela. Ostavio ju je nedovršenu, vjerojatno s nadom da će je jednoga dana prikladno završiti. Vlasnici rukopisa pretpostavljaju da je bilo još nekoliko dijelova toga teksta koji bi mogao nositi isti naslov, ali u međuvremenu su zagubljeni ili otuđeni, što se nelijepo događalo njegovoj ostavštini u hrvatskom prostoru punom različitih zavidnika i otuđivača i među poznatim književnicima.

Očituje se i u nacrtu ove novele moderno odstupanje od poprilično čvrstih načela i koncepcija pisanja tradicionalnih proznih tekstova. Prostor je gradski. Središte događanja je kavana u koju ulazi neočekivani gost koji je "u kavani 'nevidljiv' kao i svaki drugi došljak", tj.

¹⁰⁴³ Isto, str. 249.

"jedan od onih za koje mozak stalnih gostiju pomisli kad im oko padne na njih: da su slučajno svratili ovamo u kavanu i da bi mogli otići bez povratka", ali taj "lik je tako počeo polako da izronjuje iz svoje nevidljivosti", a i "vrijeme ga je otkrivalo".¹⁰⁴⁴ Napetost pričanja se održava u očekivanju razotkrivanja nepoznate osobe, a kad je jedan stari gost, koji se vratio iz Pariza, uzviknuo njegovo ime "Čačuga", puno nesvagdašnje simbolike, postalo im je ime poznato, samo što su zatim htjeli znati tko se "nalazi" ispod toga imena:

"Doduše, informacija Čačugina poznanika nije bila odveć povoljna: Čačuga je za svojih gimnazijalnih dana bio okrivljen zbog jedne đačke političke zavjere, ali neosuđen, kasnije je bio student u Beogradu, a za vrijeme rata u Parizu."¹⁰⁴⁵

Pisac je uporan u etičkoj i sociološkoj karakterizaciji lika Čačuge pa se i ta priča može promatrati samo kao nacrt za uvodni dio romana. U usporedbi s tekstovima *Dvostruko lice* i *Čuvari duha* u tom su tekstu rečenice izrazito kraće. Jezgrovito izražavanje pojačava zamjetnost nelogičnoga miješanja egoizma s altruizmom, što može navesti na zaključak da pisac nije još ni približno razradio samo nabačene natuknice koje su trebale poslužiti za dobro strukturiranu modernu novelu. Dojmljivo je predstavljen subjektivni doživljaj vremena i prostora u gradskoj kavani gdje svi gosti žele znati sve o drugima.¹⁰⁴⁶

Čačuga pokazuje da A. B. Šimić nije konvencionalni prozaik nego pisac koji duboko promišlja što će zabilježiti za potencijalne čitatelje. U spletu prepoznatljivih emocija i nedorečenih poruka nazire se barem nacrt uspješnoga modernoga koncipiranja proznoga teksta, ali ime Čačuga nije slučajan izbor pisca koji ne zaboravlja svoj zavičajni prostor i u kreiranju moderne proze. Naime, taj se nadimak i u Hercegovini i obližnjoj Dalmaciji početkom 20. stoljeća davao "ušudnim" (slabašnim, jadnim) muškarcima čije ponašanje nije bilo u skladu s dobrim običajima i zakonima što je mogao biti odjek i iz drugih krajeva. Ipak, najjasniju poveznicu nedovršenih modernih proza s Hercegovinom ostvaruju regionalizmi i frazemi.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁴ Isto, str. 262.

¹⁰⁴⁵ Isto, str. 263.

¹⁰⁴⁶ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 237.

¹⁰⁴⁷ Usp. M. Menac-Mihalić, n. dj., str. 255–268.

U Šimićevim proznim pripovjednim tekstovima (crticama ili kratkim pričama) i feljtonima koje je pisao od 1915. do 1917. razotkrivena je nazočnost zavičajnog prostora (Hercegovine) te utvrđena njegova funkcionalnost u zanimljivom pripovijedanju. Tri nedovršena prozna teksta koje je pisao ili pokušao napisati nakon 1917. svjedoče o njegovu interesu za moderne načine pripovijedanja, odnosno strukturiranja romana i novela.

Prozni pripovjedni tekstovi koje je pisao do 1917. pokazuju njegov pripovjedački dar, ljubav prema zavičaju i veliku sposobnost imaginacije te stvaranja imaginarnih prostora. Njegovi nedovršeni prozni tekstovi (novele, romani) ne omogućuju jasne prosudbe i ocjene, ali mogu potaknuti barem hrvatske čitatelje na žaljenje što Antun Branko Šimić nije duže živio, tj. imao više vremena i za prozno pripovjedno stvaralaštvo.

6. HERCEGOVINA U ŠIMIĆEVIM PISMIMA, BILJEŠKAMA I JEZIČNIM POLEMIKAMA

Zaokupljenost hercegovačkim zavičajem A. B. Šimić pokazivao je također u različitim bilješkama i jezičnim polemikama, ali i u pismima koje je slao roditeljima,¹⁰⁴⁸ braći, sestrama, prijateljima, piscima, zaručnici i drugima. Dio njegovih bilježaka je sačuvan, možda i većina jezičnih polemika, ali mnoga su njegova pisma uništena, neka zagubljena i neotkrivena, pojedina su i namjerno prikrivena ili arhivirana na nepoznatim mjestima.¹⁰⁴⁹ Nema dvojbe o potrebi usmjerivanja pozornosti tim tekstovima u okviru istraživanja funkcije ili problematike zavičajnih prostora u Šimićevu književnom djelu što uzgredice može pridonijeti određenju "osebujnosti" identiteta koji je ovdje u središtu pozornosti.¹⁰⁵⁰

6.1. Zavičajni prostor u pismima i bilješkama (1915. – 1921.)

Budući da gimnazijalac i mladi pjesnik Antun Šimić nije bio zadovoljan odnosom ravnateljstva mostarske gimnazije prema učenicima Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, osobito uvjetima koje su nametnuli za prijelaz u tu državnu školu, krenuo je iz Mostara u Sarajevo, a onda se nakon neuspjelih pokušaja upisa u sarajevsku, visočku i tuzlansku gimnaziju uputio konačno u Vinkovce (u siječnju 1914.). Prema sjećanjima i tvrdnjama svojih roditelja i braće u pismima iz toga slavonskoga grada nije skrivao žaljenje zbog odlaska iz dragoga zavičaja.

U prvome sačuvanom pismu Iliji Jakovljeviću od 8. siječnja 1915.¹⁰⁵¹ osobito je apostrofirao probleme svoga sumještanina i prijatelja fra Krešimira Pandžića kojega nisu

¹⁰⁴⁸ Martin Šimić, otac Antuna Branka Šimića, uništavao je sva njegova pisma nakon što ih je pročitao njegovoj majci, braći i sestrama. Usp. J. Šimić, *Sjećanja na moju braću...*, str. 225.

¹⁰⁴⁹ Primjerice, pisma koja je slao svojoj sestri Anđi u rodne Drinovce i Sarajevo u kojem se školovala. Ponajprije ih je zaplijenila (i njezine pjesme u rukopisu) talijanska vojna policija 1941. u Sovićima nakon što je pokušala prebaciti pismo Tina Ujevića Zani Vučemiloviću u Imotski. Od Talijana su ih preuzele hrvatske vlasti 1943. u Splitu. Krajem Drugoga svjetskoga rata partizani su zaplijenili cijelu talijansku dokumentaciju u Splitu, a zasigurno i ono što je ostalo iza NDH-a. Budući da je u tim pismima Antun Branko Šimić savjetovao sestri Anđi kako će pisati pjesme, bila bi vrlo zanimljiva istraživačima njegova života i djela. Pjesnikinja i učiteljica Anđa Anđela Šimić radila je dvanaest godina u školi u Donjim Sovićima. Gurnuta je sa skupinom učiteljica i časnih sestara u jednu provaliju iznad Dubrovnika. Usp. Zrinka Pandžić – Mila Pandžić, "Anđa Anđela Šimić, samozatajna pjesnikinja i prva učiteljica u Donjim Sovićima", *Susreti* 8, Grude, 2014., str. 119–133.

¹⁰⁵⁰ Usp. S. Grgas, *Ispisivanje prostora...*, n. dj., str. 16.

¹⁰⁵¹ Usp. A. B. Šimić, *Sabrana djela. Svezak 2. Djela 2. Proza II...*, n. dj., str. 527–529.

željeli primiti na Sveučilište u Zagrebu pa zbog toga "polazi u Beč na univerzu". Naziva "groznim" taj postupak prema njemu sugerirajući da je riječ o diskriminaciji Hercegovaca i Bosanaca u najvećem hrvatskom gradu i na jedinom hrvatskom sveučilištu, čega je uistinu i bilo sve do početka 1920-ih, ali i poslije, osobito nakon Drugoga svjetskog rata kad se o Hercegovcima govorilo uglavnom kao državnim neprijateljima. U nastavku toga pisma žalio se na katehetu koji mu je dao ocjenu dovoljan iako je znao "bolje od drugih, koji imaju veoma-dobar" jer dotični "misli" da su "svi Bošnj. i Herc. bezvjerci". Očito je nastojao prijatelju Jakovljeviću, s kojim je surađivao u organizaciji Udruge hrvatske katoličke đačke mladeži, predočiti "kakav sud imaju" domaći "pa i – inteligentni ljudi o Bošnjacima i Hercegovcima" u kontekstu omalovažavanja katolika Hrvata koje su pastorizirali bosanski te osobito hercegovački franjevci,¹⁰⁵² a ponajviše zbog njihova odupiranja ili odgađanja predaje župa svjetovnim svećenicima.¹⁰⁵³

Svidjela se osobito A. B. Šimiću prijateljeva pohvala njegovoj pjesmi *Septembar*. Riječ je o zanimljivome matoševskom sonetu u kojem se ističu zavičajni motivi, a cijelom pjesmom prevladava neobična "sjeta" zbog tužnoga odlaska iz zavičaja.¹⁰⁵⁴

U pismu od 8. kolovoza 1920.¹⁰⁵⁵ književniku i političaru Vasi Stajiću, tada vrlo utjecajnom u Vojvodini, u kojem za svoju djevojku Josipu Marinić, diplomiranu učiteljicu, moli zaposlenje u Bačkoj, kod bunjevačkih Hrvata, upotrijebio je zavičajni izraz "zaručen" u značenju sintagme "zauzeto mjesto". Napominjući kako je njegova djevojka po njegovu "naputku molila na prvom mjestu Sombor, a na drugom Monoštor, tj. ako bi Sombor već bio 'zaručen' (kako to Hercegovci vele)" od njezine prijateljice i kolegice Anke Šterk koja je već molila zaposlenje u istim mjestima, njegova bi djevojka onda otišla u Monoštor, "naravno s pretpostavkom da ta mjesta ne će dobiti ostale moliteljice, ako bi ih eventualno bilo".¹⁰⁵⁶ Glagolski pridjev trpni "zaručen" rabi kao najprikladniju riječ kada treba izraziti činjenicu da

¹⁰⁵² Prema mnogim izvorima nije odnos pojedinih svjetovnih svećenika Đakovačke biskupije krajem 19. i početkom 20. stoljeća prema hrvatskim katolicima iz hercegovačkih i bosanskih franjevačkih župa bio za pohvalu. Ovdje se samo spominje činjenica koja će u narednih stotinjak godina imati teške posljedice za integraciju hrvatskoga naroda. U tom kontekstu su Hercegovina ili Hercegovci jako smetali onima koji nisu željeli vidjeti Hrvatsku kao neovisnu državu.

¹⁰⁵³ Usp. Viktor Nuić, *Istina o "hercegovačkom slučaju": povijest tragičnih sukoba između biskupa i franjevaca u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1998.

¹⁰⁵⁴ O tome nešto više napisano je u drugom poglavlju ovoga doktorskog rada.

¹⁰⁵⁵ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 561.

¹⁰⁵⁶ Posljednji put je tada neka beogradska vlada tražila hrvatske učitelje za rad s djecom bunjevačkih Hrvata.

je netko već dobio određeni posao. Time je posvjedočio kako i u nevoljnim okolnostima traženja posla za svoju djevojku pronađe utočište ili okrepu u sjećanjima na zavičaj kao "prostornost" koja je imala "oblikotvornu ulogu"¹⁰⁵⁷ u "stvaranju" Šimićeve "svijeta".

U necjelovitome tekstu *Intima*, koji je uglavnom nastao 1920., a olako ga spojio Stanislav Šimić prema kratkim bilješkama na papirićima,¹⁰⁵⁸ poticajna je uvodna napomena da je to odjeljak o njemu "najintimnijem" te ukratko objašnjava da to mnogi mogu shvatiti kao "taštinu" ako uopće pročitaju tu bilješku ili ako ih interesira nešto slično. Nije na tim papirićima, kako ističe, želio "mnogo teoretizirati opravdavajući" zašto to piše o sebi i da to nije samo o njemu "nešto" nego zapravo dokazivanje "kako čovjek, ipak, najbolje poznaje sam sebe", "najbolje poznaje svoj život, svoje misli, dušu" te "štaviše on nema ni za druge apsolutno nikakvog drugog mjerila izvan sebe samog".¹⁰⁵⁹

Ubrzo su njegove isprekidane bilješke usmjerene na prošla vremena u kojima promatra sebe u vremenu i prostoru, a nakon što je ustvrdio kako "mi ne samo da ne znamo gotovo ništa o ljudima koje sretamo svaki dan i koje možda poznajemo, nego – ako se dublje zamislimo – mi znamo beskrajno malo o našoj rodbini, o našim prijateljima, braći, sestrama".¹⁰⁶⁰ Riječ je o neobičnim, skromno oblikovanim originalnim mislima o svagdašnjim temama koje su tijekom povijesti, od antičkoga doba do danas, mnogi filozofi promišljali i oblikovali u svojim tekstovima. Međutim, u tome tekstu govori ponajprije pjesnik, "vječni romantik", sklon povremenom filozofiranju, udaljavanju od iskonske pjesničke uloge:

"Moja sudbina vječnog romantika. Da sam ja u djetinjstvu bio romantik, to ne bi trebalo ni spominjati – jer tko, molim lijepo, nije kao dijete bio romantik? – kad ja ne bih bio u toj dobi takav romantik, kakav, uvjeren sam, nije bio nitko ili, to smijem pouzdano reći, kakvog romantika ja nikad nisam sreo, ma da sam se, naročito zainteresiran, svuda prišuljao gdje bi tko šta tako slično o sebi pričao, i ma da pročitah, dakako, i tolike knjige davno pokojnih i onih još živih romantika. Dokazima ne mogu služiti – jer me je naprosto stid i jer mi to ionako nitko ne bi vjerovao da bijah toliki romantik."¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁷ Usp. S. Grgas, n. dj., str. 17.

¹⁰⁵⁸ Teško je utvrditi kada je na tim listićima ostavljao bilješke.

¹⁰⁵⁹ Usp. Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Knjiga treća. Proza II*, Zagreb, 1960., str. 145.

¹⁰⁶⁰ Isto.

¹⁰⁶¹ Isto, str. 146.

Upravo mnoge činjenice o njegovu djetinjstvu svjedoče da je bio romantik, počesto "zamišljeno dijete" koje se udaljavalo od zbilje, a sam je to smatrao prirođenim i nepromjenljivim ili "neizlječivim". O tome je često razmišljao, zaokupljen zavičajem i djetinjstvom, a zatim je zaključivao da ga je romantikom odredio prostor koji zaokružuje mjesto njegova rođenja i djetinjstva, kako to i sugerira Westphal dok piše o prostoru u kojem zrije pisac.¹⁰⁶² U skladu s time je "oduvijek mislio da je za one koji ne žele da budu romantici sreća biti rođen u velikom gradu – naprimjer u Beču ili Parizu; jer samo se po sebi razumije da se takvom sretniku ne može ni izdaleka dogoditi ono što meni, rođenu u jednom tako malom, malom mjestu: da mi naprimjer obližnji grad – koji je za mene danas također ne jedanput nego stotinu puta: mali – bijaše takva fantastična predodžba koju me je doista stid [opisati i ne mogu to od straha da mi se ne će povjerovati]."¹⁰⁶³

Jasno je da je taj mali grad četrnaest kilometara udaljeni gradić Imotski koji pripada Dalmaciji kojoj je Austrija i početkom 20. stoljeća nametala samo svoju posebnu vlast i za neiskrenu utjehu poseban Dalmatinski sabor, nastojeći je držati što više odijeljenom od Hercegovine i Bosne kao prostora koji se diči hrvatskim domoljubljem. O tome gradu stvarana je "takva fantastična predodžba" koju mu je bilo teško opisivati jer mu ljudi neće povjerovati.

Nema dvojbe da je A. B. Šimić kao dijete ili kao dječacić i dječak promatrao Imotski iz zračne udaljenosti od nekih pet-šest kilometara "kao na dlanu" iz dijela Imotsko-bekijskog polja koje se naziva Boljava, gdje je njegov otac, veleposjednik, imao ponajviše obradive zemlje. Imotski je bio noću skromno osvjetljen, a sve ostalo bilo je u mraku što je bio dodatni poticaj za dječaka s iznimno razvijenom maštom.

Na jednomu je papiriću Antun Branko Šimić zabilježio da mu je "jedan mladić iz Mostara" donio bratovo pismo, zasigurno Stankovo (Stanislavovo), "koji je njegov prijatelj."¹⁰⁶⁴ Već formirani pjesnik i kritik A. B. Šimić, sa specifičnom "zemljačkom" solidarnošću, bilježi da je mladić došao u slikarsku školu s preporukom njegova brata. Sve ga to podsjeća na "samog" sebe "u onim godinama" u kojima je "došao u Zagreb", stoga ga hvata "strah" za toga "mladića da će se, dakako, još više razočarati". Posebno ga je začudilo kako taj

¹⁰⁶² Usp. B. Westphal, n. dj., str. 242–244.

¹⁰⁶³ A. B. Šimić, n. dj., str. 146.

¹⁰⁶⁴ Isto, str. 147.

mladić – Mostarac, Hercegovac – govori "o ekspresionizmu" te se pita što će "sve morati" on i drugi mladići "preturiti" (također jedan česti zavičajni izraz!) i to "uvijek svaki sve iz početka i kroz iste klance", tj. "svaki sve mora proći i vrlo mu malo koristi što su drugi prošli kroz iste zablude i riješili ih se".¹⁰⁶⁵ Njegova zabrinutost za sudbine svojih "zemljaka" neosporno je svjedočanstvo njegove ljubavi i zaokupljenosti Hercegovinom u gradu Zagrebu koji je izabrao za svoje življenje i umjetničko bavljenje.

Možebitno je jedan od najvažnijih listića na kojem je pribilježio sjećanja na obiteljski dom, na strogoga oca, strogi katolički odgoj i drugo:

"Strah. Dijete je bilo mala životinja što se boji. Božje su zapovijedi glasile: ljubi! poštuj! – Ja sam se samo bojao."¹⁰⁶⁶

Priznaje da se u ranom djetinjstvu najmanje bojao Boga:

"Svaki dan, prije jela i osobito uvečer, mi smo se svi dugo molili. Ali moj je jezik samo izgovarao nerazumljive riječi i ja sam mislio uvijek na nešto drugo, a ne na onoga kojemu su bile upravljene. Kadikad se zaboravio i sklopljenih ruku zurio nijem u kakav predmet, nagli zamumljaj oca bi me prenuo, ja bih protrnuo i nastavio moliti drščućim glasom i tijelom. I u te čase ja se nisam bojao Boga nego oca pokraj sebe."¹⁰⁶⁷

Prema tomu svjedočenju ostala je uspomena da je njegov otac bio vrlo strog, što je bilo uobičajeno u tadašnjemu obiteljskom odgoju. Istaknuo je da su se oca svi bojali, on i "mati najviše,"¹⁰⁶⁸ zato su morali svi šutjeti dok je otac šapćući čitao novine, a kad bi se neko dijete oglasilo, "mati bi zaprepaštena pogledala nijemo prema nama, dugo mahala glavom sablažnjujući se nad nama".¹⁰⁶⁹ Nakon toga bi obično djeca na prstima "poodilazila" (zavičajni izraz!) u krevete, ali "ako bi se najmlađe nećkalo da pođe spavati i počelo plakati, otac bi planuo, udario nogom o pod i izašao",¹⁰⁷⁰ a svi su zatim "sa zebnjom slušali njegove teške korake u noći ispred kuće".¹⁰⁷¹ Očito se A. B. Šimiću nije sviđao strogi očevo odgoj,

¹⁰⁶⁵ Isto.

¹⁰⁶⁶ Isto, str. 148.

¹⁰⁶⁷ Isto.

¹⁰⁶⁸ Isto.

¹⁰⁶⁹ Isto.

¹⁰⁷⁰ Isto.

¹⁰⁷¹ Isto.

autoritarnost koja mu je donosila strah te bi se moglo zaključiti, kao što je i napisao, da se u djetinjstvu više bojao oca nego Boga.

U stalnoj obuzetosti svojom Hercegovinom posebno su mjesto imala hercegovačka brda i brjegovi kako navodi na jednom od papirića u okviru teksta *Intima*:

"Hercegovačka brda. Još kao dijete imao sam tamnu tjeskobu kad bih gledao hercegovačka brda, ono golo kamenje koje se sraslo u brda, tek na površini odijeljeni kamenovi."¹⁰⁷²

Prema biografskim podacima proljeće i ljeto A. B. Šimića činilo je vedrim, a u njegovu književnom djelu jesen i zima bila su godišnja doba koja su donosila tamnu tjeskobu, izobilje poticaja za tmurna raspoloženja.¹⁰⁷³ Premda kamen u njegovim ranim pjesmama ne donosi redovito veliko nezadovoljstvo, uglavnom je poticaj za nostalgiju poput kamenoga praga u pjesmi *Na kućnom pragu* ili za izrazito tužna raspoloženja (primjerice: *Nedjelja i Lutanje*).

Ako se promatra geokritički, u skladu s Westphalovom teorijom prostora u području književnosti,¹⁰⁷⁴ teško se može dokučiti stvarnost, barem prema njegovim današnjim Drinovicima, u koja je brda gledao jer brežuljci u blizini njegove rodne kuće uglavnom su obrasli šumom od pamtivijeka, ali bilo mu je dovoljno napraviti kilometar-dva prema jugu pa da uistinu ugleda golo kamenje. Proširi li se vidik na udaljenost desetak i više kilometara zračne linije, ukazat će se prostori koje ne može promijeniti "ljubica ili travka koja je u slučajnoj šaci zemlje, sakrita između kamenja, našla mogućnosti za svoj korijen".¹⁰⁷⁵

A. B. Šimića je ta hercegovačka "pustoš tvrdog kamenja otuđivala"¹⁰⁷⁶ od samoga sebe, ali mijenjalo se njegovo raspoloženje "kad su se brda udaljivala, kad su se pojedinosti slijevale u cjelinu",¹⁰⁷⁷ tj. kad su "postajala plavi skamenjeni plamen, dok na prožetosti na koncu ne bi bila već bestjelesna i tek boja koja se više nije razlikovala od boje neba i oblaka".¹⁰⁷⁸ Njegova personificirana brda donose različite poticaje za produkciju prostora, a

¹⁰⁷² Isto.

¹⁰⁷³ Isto.

¹⁰⁷⁴ Usp. B. Westphal, *Le Monde plausible...*, n. dj., str. 68–69.

¹⁰⁷⁵ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 148.

¹⁰⁷⁶ Isto.

¹⁰⁷⁷ Isto, str. 148–149.

¹⁰⁷⁸ Isto.

umjesto primarno ponuđene stvarnosti (zbilje) nadolazila je imaginacija, kako se to događa i u svim sličnim okolnostima, neovisno ističu Soja i Westphal.¹⁰⁷⁹

Zanimljiva je osobito s geokritičkih gledišta Šimićeva rečenica:

"Kasnije, kada se u meni razvila refleksija, brda mi nisu bila samo tuđa; njihova ogromnost, neizmjernost težine (koja je tolika da i sama riječ težina čini se ovdje neumjesna jer izaziva pojam mjerenja), stabilnost, trajnost – činile su mene čovjeka s njegovom sitnošću, nečim krhkim što se jedva, gotovo nikako ne da s njima usporediti."¹⁰⁸⁰

Kao prilog ishodišnoj tezi da je Šimićevo književno djelo prikladno za geokritičku raščlambu svjedoče i njegove rečenice:

"To uspoređenje čovjeka poražava, gotovo poništava: čovjek je blizu svom iščeznuću.

Ako je to od čovjeka u poredbi s brijegom, šta onda bude od njega u poredbi s jednom zvijezdom, s planetima, sa suncem, kojega on ogromnost ne može obuhvatiti ni svojom 'sveobuhvatnom' fantazijom, kad bi se moć njezina obuhvaćanja pomnožila tisuće i milijune puta.

Misao na te ogromnosti ne samo da dovede čovjeka na rub svakoga 'biti', ona ga približava vrtoglavici, i on iz tih vrtoglavih sfera voli se spustiti u svoj uski, sitni ljudski život, u te svagdanje dimenzije, gdje jedino osjeća da zbiljski postoji i u kojem prostoru je jedino miran, i kod svoje kuće, pored svih sićušnih nemira i svega onoga što ga stiže."¹⁰⁸¹

Usporedba čovjeka i brda donosi čovjeku poraz, poništenje i blizinu iščeznuća. Još je teža i za čovjeka neugodnija usporedba sa zvijezdom, planetima ili suncem čiju veličinu nije moguće obuhvatiti ni fantazijom pa ako joj se moć pomnoži "tisućama i milijunima puta". "Katkada geografija korisno osvjetljuje književne studije", a "percepcija različitih osjetilnih pejzaža" može također dati "precizne indikacije", sugerira Westphal.¹⁰⁸²

U *Dnevniku 1920-1921.* sjećao se A. B. Šimić svoga zavičaja s nekom posebnom radošću dok je bilježio kako mu je na um "došla namisao" da opjeva "sav svoj dosadašnji život u jednom lirskom spjevu". Vraćajući se često u mislima svomu zavičaju, pa i svojoj majci, sebi je u tom spjevu predvidio ime "Ivan Tomas (po prezimenu svoje majke)", s nadom

¹⁰⁷⁹ Usp. E. W. Soja, *Postmodern Geographies...*, n. dj., str. 7.; B. Westphal, "Pour une approche...", n. dj., str. 10.

¹⁰⁸⁰ A. B. Šimić, n. dj., str. 149.

¹⁰⁸¹ Isto.

¹⁰⁸² Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 221.

da će to možda "ipak jedanput učiniti".¹⁰⁸³ U trenutku bilježenja tih rečenica napunile su se gotovo četiri godine od kada nije vidio majku. Premda je neobično da taj avangardni pjesnik govori o "opjevavanju" svoga dosadašnjeg života "u jednom lirskom spjevu", potrebno je istaknuti da bi i to vjerojatno "učinio" originalno i avangardno.

6.2. Zavičajni prostor u pismima i jezičnim polemikama (1923. – 1925.)

Antun Branko Šimić stigao je u svoje rodne Drinovce početkom prosinca 1923. nakon šest godina i triju mjeseci izbivanja. Javlja se (9. prosinca 1923.) svojoj zaručnici Josipi Tatjani Marinić. Napomenuo je da je taj dan nedjelja kada se može prvi put malo pribрати te napisati pismo. Prema tome lako se može razumjeti da ga je po dolasku u rodno mjesto došla u skladu s hercegovačkim običajima posjetiti mnogobrojna rodbina. Istaknuo je kako je sretno doputovao kući, a da ga je očev fijaker "na vrijeme dočekao". Budući da je doputovao u Drinovce nakon šest godina zbog majčine bolesti, barem tako mu je otac javljao, ističe da njegovoj "mami nije baš rđavo, ali bilo je vrlo rđavo".¹⁰⁸⁴ Služio se uobičajenim izrazima koje se u Hercegovini rabe za loše zdravlje. U nastavku pisma napominje kako je "danas" njegova majka "štaviše hodala i gotovila jelo".¹⁰⁸⁵ Glagolski pridjev radni "gotovila" (ovdje u funkciji krnjega perfekta) ima značenje "pripremala" ili kuhala jelo.

Osobito mu se činilo važnim javiti svojoj zaručnici da su ga kod kuće dočekali "neobično ljubazno", dok je on očekivao očevu kritiku jer ga podugo nije bilo u rodnoj kući:

"Moj otac je i previše ljubazan, dosadno ljubazan, nikad se tako u životu nije vladao prema meni; ne samo da mi ništa ne prigovara nego se pokazuje najzadovoljniji mnome što može biti, kao da ništa bilo nije. Koji su uzroci toj promjeni, ne znam. Moguće što sam pokazao kako mogu biti bez njegove pomoći, što mogu živjeti samostalno, i što tako dugo nisam dolazio kući. A moguće da ima i drugih uzroka. Kako je bilo smiješno smisliti – premda ja to uostalom nikad nisam ni mislio – da će me razbaštiniti. Naprotiv, moji se naprežu da me pričvrste uza se, da me ni u kojem smislu ne izgube, itd. Jednom riječi, sretni su što sam došao. Tako je barem za sada."¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸³ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 120.

¹⁰⁸⁴ Usp. A. B. Šimić, *Sabrana djela*. Svezak 2. *Djela 2. Proza II...*, n. dj., str. 531.

¹⁰⁸⁵ Isto.

¹⁰⁸⁶ Isto.

U tome pismu vino i duhan su konstitutivni elementi zavičajnog prostora ili Hercegovine. Naime, istaknuo je kako su mu njegovi ukućani objašnjavali da je "vrlo slab, mršav" i kako će se oporaviti, stoga su ga potaknuli da pije "neko neobično fino vino, broćansko – tako se zove po Broćnju" te je ustvrdio kako su "najskuplja i najbolja vina u Zagrebu ništa" jer takvoga "vina nema ni u našem kraju nego samo u Broćnju".¹⁰⁸⁷ "Broćansko" hercegovačko vino nema negativne konotacije kao što vino ima u Miltonovu *Comusu*, o čemu piše estetičar recepcije Stanley F. Fish.¹⁰⁸⁸ Ta su "najbolja vina" namijenjena popravljaju zdravlja, a ne pijanim gozbama.

Rijetko je A. B. Šimić pušio,¹⁰⁸⁹ ali zbog neznanja o štetnosti pušenja duhana te očito u dobru raspoloženju zbog radosnoga prihvaćanja u obiteljskom domu, također je napisao Tatjani kako puši "najbolji duhan što ga je otac izabrao" za njega i brata Stanka, koji je "iskrižan onako tanko kao flor, a možda još i tanje, samo što nije onako poslagan" te pridodaje kao neki zaključak:

"Baš kao u Zagrebu što se sasvim odućim od kuće i svega ovoga, tako mi se sada čini kao da sam uvijek bio sin uz svojeg oca ovdje u Drinovcima. Čudnovato."¹⁰⁹⁰

Zanimljivo je Šimićevo ponovno prihvaćanje zavičajnih riječi, primjerice "odućim", koje podugo nije porabio. Prema obiteljskim je svjedočenjima tijekom boravka 1923. i početkom 1924. uvijek govorio kao što se i govorilo u njegovim Drinovcima, uostalom kao i njegova braća Stanislav i Jerko, te je ostala uspomena na "Martinove sinove" koji nisu "pogospodili" svoj govor.¹⁰⁹¹ Međutim, samo je malo neobično, ali sukladno njegovoj iznimnoj verbalnoj inteligenciji da nakon šestogodišnjega izbivanja ponovno svrsishodno uključuje riječi i fraze koje nije dugo rabio niti čuo u Zagrebu želeći ostvariti komunikaciju bez šumova.

¹⁰⁸⁷ Isto, str. 531–532.

¹⁰⁸⁸ Usp. Stanley F. Fish, "Obavještavajući *Variorum*", u: Miroslav Beker, *Suvremene književne teorije*, Zagreb, 1986., str. 289–290.

¹⁰⁸⁹ Prema riječima svoga brata Jerka pušio je "samo toliko koliko je bilo potrebno pokazati se muškarcem". Onodobno su svi morali pušiti. Usp. J. Šimić, n. dj., str. 14.

¹⁰⁹⁰ A. B. Šimić, n. dj., str. 531–532.

Ne dovodeći u vezu s A. B. Šimićem, zanimljivo je kako Gaston Bachelard piše o rodnoj kući nakon šezdesetak godina od toga pisma: "Kao što vidimo, snovi ponekad silaze u neodređenu prošlost, u prošlost bez svih datuma, tako duboko da se čini kako se naše jasne uspomene na rodnu kuću izdvajaju iz nas. Ti snovi iznenađuju našu maštu. To ponekad ide i dotle da čak i posumnjamo da smo živjeli tamo gdje smo živjeli." Usp. G. Bachelard, *Poetika prostora...*, n. dj., str. 73.

¹⁰⁹¹ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 104–105.

Može se iz toga pisma zaručnici Tatjani Josipi Marinić zaključiti da mu se svidjelo u obiteljskom domu, među ostalim, i zato što se otac lijepo odnosio prema njemu. Ipak, poznavateljima njegova životopisa razvidna je i njegova namjera koju je uskladio sa svojom zaručnicom u Zagrebu da od oca dobije i novce: "Ne znam još koliko ću se moći koristiti promjenom u držanju oca prema meni. Svakako ću moći nešto."¹⁰⁹²

Upravo je to "nešto" intrigiralo neke njegove biografe koji nisu znali da "siromašni" A. B. Šimić za svoje izdavačke planove zapravo izvlači novac od bogatoga oca koji je tada počeo nizati poslovne nevolje koje su najavljivale njegove poduzetničke neuspjehe, podizanje hipoteka i sl.

Nakon što je u pismu iz Drinovaca od 22. prosinca 1923. prigovorio svojoj zaručnici što je od nje dobio samo jedno pismo, napominje da je dobro, kako se "mnogo oporavio" i da dobro izgleda što mu kažu svi koji su mu prije govorili da je "slab": "I doista jedem upravo s užitkom, a otac me nuka da pijem vina, on vjeruje da bi me to osnažilo. Ako mi se što ne dogodi kao ono u Šumeću, doći ću u Zagreb mnogo zdraviji i jači."¹⁰⁹³ Za geokritičare uistinu ima u tome pismu zanimljivih podataka, "realema" važnih za interpretaciju njegova života, pa i vino se u francuskoj geokritičkoj teoriji spominje kao jedno od obilježja prostora.¹⁰⁹⁴

U nastavku toga pisma napominje da su ti dani "gotovo svi bili lijepi kao u proljeće, samo danas se čini da će snijeg", što su također zanimljivi podatci za pisanje o prostoru, osobito o klimatskim uvjetima.¹⁰⁹⁵

Izrijeком piše da je "raspoloženje" prema njemu članova njegove obitelji, ponajprije oca, "i dalje jednako ljubazno". Osobito ističe da mu otac nije prigovorio "ni za što još ni jednom riječi" te da vidi kako mu "ni u buduće" neće prigovarati. Prikrivajući djelomice svoje planove je napisao:

"To je ugodno. Zbog svega toga ne kajem se što sam ovamo otišao. Ako sad ne imadnem velike materijalne koristi, imat ću sigurno poslije. Usmeno ću Ti o tome mnogo više pripovijedati."¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹² Isto, str. 532.

¹⁰⁹³ Isto.

¹⁰⁹⁴ Usp. Clément Levy, "Le plongeon de Sappho ou le saut de Leucade", u: Bertrand Westphal, *Le Rivage des mythes: une géocritique méditerranéenne: le lieu et son mythe*, Limoges, 2001., str. 47.

¹⁰⁹⁵ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 532.

¹⁰⁹⁶ Isto.

Pridodaje u tome pismu da se njegovi "pripravljaju za Božić", ali će možda biti i dosadno kao što mu je "uvijek dosadno" kad nije "sâm". Izrazio je ljutnju na svoga brata Stanislava (Stanka) što mu nije "izvadio iz biblioteke Dostojevskoga" ("kad on ne može da učini taku sitnicu, kako bi što drugo?"), ali bit će mu drago da s njegovim bratom zajedno proslavi Božić, a završava pismo porukom da joj neće pisati ako ne bude dobivao uredno od nje pisma: "... makar da sam ja u Drinovicima, a Ti u Zagrebu" te ga potpisuje samo imenom "Ante".¹⁰⁹⁷

Dva dana kasnije dopisuje tom pismu vijest da ga je posjetio prijatelj Aleksandar Odić, učitelj, kojem je posvetio i pjesmu *Grad*:

"Odić je neki dan bio kod mene, dovezao se u fijakeru. Do njega, jer je u polju voda, ima dosta, oko 21 km, a možda i više cestom. Da nije vode, ne bi bilo ni polovinu. Pitao je za Tebe. I čudio se silno da sam došao kući. Nije vjerovao da sam ja sve dok me nije vidio."¹⁰⁹⁸

Naime, učitelj Aleksandar Odić, rođen u Orašju na bosanskoj strani Save, viđao se s prijateljem A. B. Šimićem u Zagrebu dok je završavao studij na Višoj pedagoškoj školi. Njemu je prvom povjerio da će (i)jekavizirati svoje tekstove.¹⁰⁹⁹

Na kraju pisma napominje da je oca nagovorio da Stanku pošalje novaca, te da 22. prosinca "puše bura, ali i sunce grije", a da je njegovoj "sobi vrlo ugodno i toplo" te da pozdravi Stanka premda se ljuti na njega.¹¹⁰⁰

Na sam Badnji dan 1923. (uobičajen izraz među hrvatskim katolicima u Hercegovini) napisao je svojoj zaručnici jedno pismo u kojem joj javlja da je dan prije u Drinovicima padao snijeg, što nije čest slučaj, ali samo dan kasnije "grije sunce":

"Vrlo lijepo vrijeme i juče i danas. U ovako brdskom kraju snijeg je divan."¹¹⁰¹

Nastavio je u istom tonu kao i u prethodnim pismima:

"Dispozicija mojih jednaka i još bolja nego prije. Ja na nju gledam svaki dan kao Ti na barometar. Ovdje ima nekakav učitelj koji me licem i osobito govorom opominje na Rastka Petrovića. On češće dolazi k meni, ali niti ja imam što razgovarati s njime niti on sa mnom."¹¹⁰²

¹⁰⁹⁷ Isto, str. 533.

¹⁰⁹⁸ Isto.

¹⁰⁹⁹ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 205–206.

¹¹⁰⁰ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 533.

¹¹⁰¹ Isto.

Požalio se u tom pismu i na moguće protuzakonito čitanje pisama u pošti, zbog čega su njegova pisma "samo poslovna", a njezina pisma nije im moguće čitati jer on je uvijek "na pošti kad stigne torba". Posebno je napomenuo da je i poslao jedan paket na adresu njihove prijateljice Pepe iz Imotskoga. Postoje dokazi da je taj paket, u kojem se među ostalim, nalazio fino križani duhan što je bilo strogo zabranjeno, poslao Imoćanin, prijatelj njegova oca jer nije smio navesti svoju adresu. Naime, prodaja i slanje duhana nije bilo dopušteno, osobito iz Hercegovine.

U pismu zaručnici iz Drinovaca od 8. siječnja 1924. obavješćuje ju kako je "prekjuče stigao iz Mostara" te kod kuće našao jedno njezino pismo:

"Poslije onoga što sam Ti pisao iz Mostara nemam Ti bogzna što javiti. Iz Mostara sam se vratio po jakoj zimi, u fjjakeru još hladnije nego da sam išao pješice, zato sam juče bio malo slab, ali danas mi je opet dobro. Drukčije sam se neobično oporavio, pa su se neki Mostarci koji me poznaju iz Zagreba, upravo čudili kako dobro izgledam. Put u Mostar mi inače nije bio ugodan radi zime, ali mi je drago radi Tebe što sam išao.

Kad ću doći u Zagreb, još ne znam pravo. Moguće oko sredine februara. No ni to nije sasvim sigurno. Može se što promijeniti, pa bih otišao ranije ili kasnije. Da nije materijalna situacija u Zagrebu za nas kakva jest, ja bih možda došao i prije. Ovako bi je moje življenje u Zagrebu samo pogoršalo. Ja mislim da Ti tako lakše živiš, osobito kad bih Ti ja mogao još nešto slati. Uostalom, ja mnogo želim da dođem tamo, ali ne radi Zagreba, koji mi je vrlo mrzak, nego radi Tebe."¹¹⁰³

Antunu Branku Šimiću nije godilo putovanje u Mostar zbog zime, za koju Bachelard kaže da je najstarije godišnje doba koje vraća u prošlost,¹¹⁰⁴ ali očito mu je bilo ugodno u rodnoj kući u Drinovcima zbog čega i nije žurio u Zagreb. Imao je i mogućnosti pomaganja zaručnici slanjem paketa i najvjerojatnije novaca. U takvim je okolnostima dobio ponovno i dar za zabavljanje sugovornika:

¹¹⁰² Isto, str. 534.

¹¹⁰³ Isto, str. 535.

¹¹⁰⁴ Usp. G. Bachelard, n. dj., str. 59.

"Ima mnogo sitnica o kojima kad ih vidim, odlučim Ti pisati ali zaboravim. Tako je na primjer u Mostaru đezma (3 findžana) izvrsne turske kave 6 kruna, u Čapljini 5 K, u Ljubuškom (gdje je možda najbolja) 4 K. Divna jeftinoća, zar ne?! U Imotskom je vijenac suhих smokava 8 K."¹¹⁰⁵

Obavijestio je zaručnicu i kako njegova majka priprema kavu:

"Moja mati ovako peče crnu kavu: uzavri u jednom loncu vodu da vrije, onda tu vrelu vodu nalije u jednu đezmu u kojoj je već unutra samljevena kava, pa sad metne tu đezmu na vatru da opet uzavre i stane kipjeti, promiješa je i na koncu je izlije u drugu đezmu iz koje se toči u findžan. Tako je kava i dobra i ima mnogo cvijeta. Na tozu (talogu od kave) ona nikad ne peče."¹¹⁰⁶

Ponovno se uznemireno vratio i na paket koji je poslan iz Imotskoga:

"O onome paketu mi je već dosadilo pisati, jer sam Ti o njemu pisao već nekoliko puta. Čudiš se da Ti u svom drugom pismu nisam o njemu ni riječi progovorio. Ali, zaboga, Tatjana, to je pismo otišlo prije no što sam ja odlučio poslati taj paket. S druge strane, zašto sam ja taj paket poslao na Pepu, zašto sam ga poslao iz Imotskoga, zašto sam stavio ono pošiljačevo ime, zašto nisam poblize pisao o njemu onda – sve to ima svoj razlog. Ali, i poslije svih objašnjenja, koja su uostalom gotovo sva suvišna i nije ih najpametnije pisati, ja se bojim da Ti, imajući tako malo fantazije, ne načiniš kakvu zbrku, te se taj prokleti paket moradne vratiti ili propasti."¹¹⁰⁷

U Drinovcima je katkada pratio politička i kulturna događanja, ali nije bio nesretan zbog skromne obaviještenosti o svagdašnjim događanjima:

"Ja ovdje pročitam po gdje koji broj Obzora, koji prima učitelj; moj otac ne prima više Obzora, jer mu je teško čitati ona sitna slova."¹¹⁰⁸

U tome je pismu žestoko iskritizirao svoga brata Stanka jer mu nije posudio naručene knjige, ali i ne odgovara mu na njegova pisma:

"Čudim se da mi Stanko ništa, ama ništa ne odgovara na moje pismo. On je pravo magare."¹¹⁰⁹

Riječ "magare" upotrebljava se u Drinovcima uglavnom u pogrdom značenju, tj. kad se nekomu hoće uputiti prigovor za njegovo tvrdoglavo ponašanje, što geokritičar Pageaux

¹¹⁰⁵ A. B. Šimić, n. dj., str. 535.

¹¹⁰⁶ Isto.

¹¹⁰⁷ Isto.

¹¹⁰⁸ Isto, str. 536.

¹¹⁰⁹ Isto.

naziva "najjačim prenositeljima arhetipova" ili nekoga društvenog iskustva koje je važno za razumijevanje prijelaza preokreta te njihovih različitih značenja u vremenu i u prostoru.¹¹¹⁰

U pismima iz rodni Drinovaca zanimljivo i znakovito je umnoženje hercegovačkih regionalizama i frazema te drinovačkih lokalizama.

Nakon povratka iz Drinovaca u Zagreb, iako se teško razbolio na putu, u svome novom časopisu "Književnik" objavljuje tekst *Umjetnik i filolog* pa je tako otvorio jednu temu koja je izazvala žestoke polemike o jeziku. Budući da je i sam imao veliko samopouzdanje, vjerovao u svoje poznavanje hrvatskoga jezika koje se temeljilo na njegovu dječjem iskustvu komunikacije na štokavskom narječju, samokritički je prigovorio štokavcima da ne uče dovoljno svoj jezik jer umišljaju da "znaju jezik vrlo dobro" zbog čega se njime ne bave kao "kajkavci".¹¹¹¹ O sebi kaže da je "rođeni Hercegovac" koji je nekad mislio da mu ne trebaju "nikakve gramatike ni rječnici" sve do "uvjerenja" da i "Hercegovac (osobito ako, kao ja, živi desetak godina gotovo bez prekida u Zagrebu" te čita knjige "samo na tuđim jezicima") može se zainteresirati "što pišu filolozi o našem jeziku".¹¹¹²

U vrlo zanimljivome, dinamičnom tekstu *O riječima*, objavljenom u "Književniku" (1924, I., 2, str. 67–68.), osvrće se na kritiku u zagrebačkom listu "Riječi". Taj je tekst neobično zanimljiv, stoga je prikladno navesti jedan cijeli odjeljak:

"U Ivekovića rječniku nema rdave riječi *neizbježno* - pa ni riječi *izbjeći* u ovom značenju - zato mi je žao da u njemu ne mogu naći primjera. Ali krivo misli recenzent kad tvrdi da *neizbježno* ima pozitivan smisao. Ako to u žargonu može značiti nešto slično što i *sigurno*, time nije dokazano da to nije negativan pojam. Na primjer *nelijep* je nešto slično što i *ružan*, *neopran* što i *zamazan*, pa su ipak oni prvi pojmovi negativni, a ovi drugi pozitivni."¹¹¹³

Napominjući da ne bi ulazio u "filozofiju po kojoj svaki pojam može biti i negativan i pozitivan u relaciji prema drugome", poziva na ostanak kod gramatike, o kojoj i jest "prepirka" te tumači kako u gramatici "riječ sastavljena s negacijom ima onda negativno značenje" i to "ako je negacija živa i poriče pređašnje značenje riječi s kojom je

¹¹¹⁰ Usp. D.-H. Pageaux, n. dj., str. 133.

¹¹¹¹ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 171–173.

¹¹¹² Isto.

¹¹¹³ Isto, str. 242–243.

sastavljena".¹¹¹⁴ Sugestivno obrazlaže kako je "svakom očevidno da *ne* u riječi *neizbježno* poriče ostali dio riječi" te da ta "riječ po tom ima negativno značenje", a zatim postavlja pitanje o značenju riječi "izbježno" premda se ta riječ ne rabi iako nitko ne zna ništa o njezinoj mogućoj uporabi u budućnosti:

"Rat je neizbježan, znači da rat ne ćemo izbjeći.

Rat nije neizbježan, znači da bismo ga nekako mogli izbjeći.

Neizbježno je da ne će biti rata, znači da ga ne ćemo izbjeći, bit će ga svakako.

*Neizbježno je da ne će nikad izumrijeti jezične pogreške, znači da će one svakako jedamput izumrijeti."*¹¹¹⁵

Nakon toga navoda je napomenuo da "jezične pogreške ne će izumrijeti" – dok se ljudi moraju i takvim "sitnicama pravdati".¹¹¹⁶

Osobito je zanimljivo u tekstu *O riječima* jednostavno tumačenje značenja riječi šipak. Uvodno je usmjerio pozornost na govor u Hercegovini i Hrvatskom primorju gdje "šipak znači ono što u francuskom *la grenade*, u njemačkom *der Granatapfel*",¹¹¹⁷ stoga je u tome značenju "upotrijebljena i u prijevodu Gideove priče *Povratak Rasipnoga Sina*, a ne u onom značenju u kojem se ona govori naprimjer u Zagrebu".¹¹¹⁸ Kad je god A. B. Šimiću nedostajala prikladna ili svrsishodna riječ, prisjećao se svoje Hercegovine pokazujući suvremenicima, ali i poručujući budućima, kako je materinski (majčinski) govor nezaboravan i presudan u mnogim životnim situacijama. Time je naznačio svoju vjernost zavičaju (zavičajnom prostoru) bez obzira na proteklo vrijeme od njegova napuštanja u okolnostima koje mu nisu bile drage.

U pismu Tatjani iz Dubrovnika od 28. listopada 1924. uznemireno piše:

"Od oca još nema ništa, ali ja se spremam opet na ofenzivu."¹¹¹⁹

¹¹¹⁴ Isto, str. 243.

¹¹¹⁵ Isto.

¹¹¹⁶ Isto.

¹¹¹⁷ Isto.

¹¹¹⁸ Isto.

¹¹¹⁹ Isto, str. 538.

O kakvoj "ofenzivi" je riječ može se i pretpostaviti. Nedostaje mu novaca, a nema ih ni njegova opetovano nezaposlena zaručnica Tatjana Josipa Marinić.

Nakon dvadesetak teških bolesničkih dana u pismu iz Dubrovnika (19. studenoga 1924.) napisao je Tatjani:

"I od oca sam primio pismo, u kojem su objašnjene neke stvari. Onih 2500 D, koje smo dobili u Zagreb, nije poslao on nego banka Ljubuška, koja mu je bila obećala da će poslati 5000 D., ali ga je prevarila – on je to tek vidio mnogo kasnije kad mu je javila koliko je poslala. (Zamisli, ono moje prvo pismo koje sam mu odavle poslao, nije primio.) U pismu mi piše da će mi slati novaca čim imadne i da se ja ne trebam ništa brigati, on će – kaže – sve isplatiti. Da, ali kako da se ja ne brigam kad od mene pitaju novce a ne od njega! Inače se malo tuži kako mnogo mora na mjesec slati nama novaca – preko 1000 K svaki dan. Itd... Itd..."¹¹²⁰

Pridodao je i zamolbu da oprost Stanku zbog prigovora o novcu koji je slao njegov otac:

"One Stankove riječi o novcu su svakako neugodne, ali on je još djetinjast i nije rđav toliko koliko bi ga mogle pokazati take riječi. U ovakom je slučaju najbolje ostati potpuno miran."¹¹²¹

Naime, njegov brat Stanko (Stanislav) počeo je vrlo neugodno optuživati njegovu zaručnicu da troši novac njihova oca sa svojim komunističkim prijateljicama i prijateljima. Među njima dvoje izbili su sukobi koji neće prestati ni nakon povratka A. B. Šimića u Zagreb (u veljači 1925.) gdje će i umrijeti 2. svibnja 1925. Imala je uistinu tada vrlo agresivno komunističko društvo koje se bavilo ucjenama pa čak i pljačkama, o čemu se nije moglo pisati do 1990., stoga su Stanislav (Stanko) Šimić i Tatjana Marinić (kršteno ime je prestala upotrebljavati) bili u žestokom sukobu ne samo do smrti A. B. Šimića nego i do Stanislavove smrti (1960.).¹¹²²

Antun Branko Šimić pisao je 17. prosinca 1924. zaručnici pismo iz Cavtata (Sanatorij Tiha) u kojem je obavješćuje da će od oca "možda dobiti kakvih novaca kad bude 'vaga' (prodavanje duhana)" te da se njegova starija sestra Anđa vratila iz Sarajeva u Drinovce jer su

¹¹²⁰ Isto, str. 539.

¹¹²¹ Isto, str. 540.

¹¹²² Usp. J. Šimić, n. dj., str. 150.

u Sarajevu "škole zatvorene radi šarlaha".¹¹²³ Prikladno je zamijetiti da u drinovačkom govoru umjesto uzročnoga priloga "zbog" upotrebljava se namjerni prilog "radi".

Bilo je to predbožićno doba pa je pitao zaručnicu:

"Hoće li Stanko u Hercegovinu?"¹¹²⁴

Vrlo je izazovna za istraživanje zavičajne tematike njegova poruka zaručnici da planira nakon zime otići "na proljeće" ponovno u svoje Drinovce. Tako je prvi put na neki način posvjedočio svoje razmišljanje o književnom stvaranju u miru obiteljskoga doma te samo povremenim odlascima u Zagreb, što je bio isplanirao njegov otac tijekom njegova boravka u Drinorcima krajem 1923. i početkom 1924.¹¹²⁵ Naime, tada ga je i potihom potaknuo – u pokušaju izvlačenja iz egzistencijalnih nevolja – na ženidbu "te svoje cure" iako je njome kao potencijalni svekar, na temelju svega što je o njoj saznao, bio vrlo nezadovoljan, a zatim i ponudio da nakon vjenčanja žive u Drinorcima gdje ona može raditi kao učiteljica u tridesetak metara udaljenoj školi, što je i jamčio kao utjecajan čovjek.¹¹²⁶

Nije poznato gdje je završio autograf kratkoga teksta *Vrsalović zavrzuje jezik* koji je napisan kao odgovor na članak dr. B. Vrsalovića *Prilikom Maretićeva "Savjetnika"*, otisnuta u "Jugoslavenskoj njivi":¹¹²⁷

"Ovaj Vrsalović po tome što se ljuti da se 'nekoji Zagrepčani hoće da nataknu za jezikoslovce a da u Hercegovinu i u dalmatinsku Bukovicu nikada ni zagledali nisu', bit će zavirio u koji od tih krajeva i misli da odmah može reći: 'Zato mi niti zagrebačke knjige razumemo, niti Zagrepčani razumeju nas.'

Ovaj Vrsalović pretjeruje. Evo ja sam zagrebački pisac pa ga ipak razumijem, kad mu popravim jezičke i stilističke pogreške. I tu samu rečenicu mu treba popraviti ovako: zato niti mi razumijemo zagrebačke knjige, niti Zagrepčani razumiju nas. I onaj, koji tako zna jezik, mjesto da ga uči piše članke o tome kako se Maretić prilagodio današnjemu Zagrebu (...)."¹¹²⁸

¹¹²³ Usp. A. B. Šimić, n. dj., str. 542.

¹¹²⁴ Isto.

¹¹²⁵ Isto, str. 544.

¹¹²⁶ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 225–230.

¹¹²⁷ Usp. B. Vrsalović, "Prilikom Maretićeva 'Savjetnika'", *Jugoslavenska njiva*, Zagreb, 16. 9. 1924., god. VIII, knj. II, br. 6., str. 220–228.

¹¹²⁸ A. B. Šimić, n. dj., str. 378.

Neštedimice je A. B. Šimić nastupao prema svojim protivnicima, osobito nakon uočavanja njihovih slabosti ili neznanja. Bilo je u tome i žestoke podrugljivosti koja je prelazila uobičajene granice u polemikama među književnicima. Koliko u njegovoj zajedljivosti ima običaja iz njegova zavičaja, možda će razotkriti antropolozi i etnografi nadahnuti ili potaknuti Westphalovim tekstom *Antropološki stroj (La machine anthropologique)* iz knjige *Vjerojatni svijet (Le Monde plausible)*.¹¹²⁹

Neobjavljen je bio i njegov tekst *Filozofija o riječi* sve do 1960. kada ga je predstavio Stanislav Šimić u splitskim *Mogućnostima*. Neobično je zanimljiv prvi odjeljak u kojemu zapravo iznosi svoje glavne teze o jeziku. Riječ je o tipičnome raspravljačkom tekstu u kojem nakon zanimljivih tvrdnja pridodaje protutvrđnje, potkrjepljuje i iznosi konačne zaključke. Evo toga prvog odjeljka:

"Treba razlikovati: jezik kao sredstvo za sporazumijevanje i jezik kao sredstvo za pjesništvo, za umjetnost. (Jezik kao sredstvo za pjesništvo nikako se ne smije zamijeniti onim takozvanim pjesničkim jezikom koji nije ništa drugo nego skup riječi i fraza najčešće upotrebljivanih: rezervoar iz kojega crpe nemoćnici.) Svaka riječ svagdanjega govora, svaka riječ uopće može biti sredstvo za pjesništvo."¹¹³⁰

Pozorno govori o promjenama značenja pojedinih riječi što smatra sudbinom koja se ne može mijenjati. Posebno mu je zanimljiva riječ *narod* koju drugačije izgovaraju novinari, ministri. Obrazlaže i etimologiju te riječi "...i pogledamo je bolje i dublje, to jest ako se sjetimo da su prve majke rađale djecu, da su *narodile* pokoljenja i da je genij nazvao ta narodena pokoljenja *narodom*", pa kaže da je slika pred očima jasnija i vidimo je drugačijom nego kad su novinar ili političar pokušali "definirati svoj 'narod'".¹¹³¹ Posebno hvali ulogu pjesnika koji može toj riječi vratiti izvornost, izazivajući različite senzacije pa kaže da umjetnički jezik može začuditi i kad je riječ uzeta iz svagdašnjega žargona. Svoje razmišljanje o riječima sažima u čvrstu rečenicu:

"Loši pjesnici i uopće loši pisci jesu baš oni koji izmrcvarenu riječ dotuku do kraja."¹¹³²

¹¹²⁹ Usp. B. Westphal, *Le Monde plausible...*, n. dj., str. 167–186.

¹¹³⁰ A. B. Šimić, n. dj., str. 301.

¹¹³¹ Isto, str. 302.

¹¹³² Isto.

Nastavlja svoje iznimno promišljanje jezične problematike tvrdeći da "u djelima, koja stvara duh, uvijek ima tijelo svoj udio pri njihovu uobličanju; ne samo kao sredstvo nego: ritam riječi je uvjetovan i disanjem, uho po svojoj strukturi može osjećati ugodno samo sklad ili neugodno barem veliki nesklad, itd."¹¹³³

Vrlo je dojmljivo, a i može se razumjeti, zašto se Antun Branko Šimić uvijek vraća svome zavičajnom govoru ili hercegovačkomu govoru. U njemu traži sigurnost, potporu za svoja razmišljanja o jeziku i u jeziku. Jezik je posebno potreban umjetniku da bi iznijansirano predočio svoje osjećaje, ali nigdje ne kaže da umjetnik izražava i misao. Primjerice:

"Genij: usuditi se. U Hercegovini se veli izvrsno u dijalektu: *osloboditi se*, a to znači: *usuditi se*. (Osloboditi se sveza, predrasuda, itd.)"¹¹³⁴

Svaki put A. B. Šimić ističe da jezik ne nastaje samo iznenada, nego je to dug proces za koji treba zahvaljivati mnogim pokoljenjima:

"Stoga, koliko god u jeziku gledali veliko izumijeće, najdavnije sredstvo koje je čovjeka udaljilo od životinje, ipak treba da prema svakoj pojedinoj riječi budemo vrlo oprezni i kad filozofiramo i kad pišemo pjesme."¹¹³⁵

Nakon što je uvodno u tekstu *Filozofija o riječi* pisao o potrebi razlikovanja jezika "kao sredstva za sporazumijevanje"¹¹³⁶ i jezika "kao sredstva za pjesništvo, za umjetnost",¹¹³⁷ te nakon što je ustvrdio da "svaka riječ svagdašnjeg govora" može biti "sredstvo za pjesništvo",¹¹³⁸ zabilježio je jednu neobično važnu činjenicu pokazujući svoju zaokupljenost rodnom Hercegovinom.

O jeziku je Antun Branko Šimić pisao, između ostalih, i u tekstovima: *Slobodni prijevod Slobodnih stihova*, *Prijevod filozofije*, *O riječima*, *Journaille*, *Interpunktija i pjesma*, *Vrsalović zavrzuje jezik* i dr. Čvrsto se drži nekih svojih stajališta koja ne najavljuju bilo kakvu mogućnost mijene njegovih odlučnih tvrdnji.

¹¹³³ Isto.

¹¹³⁴ Isto.

¹¹³⁵ Isto, str. 302–303.

¹¹³⁶ Isto, str. 301.

¹¹³⁷ Isto.

¹¹³⁸ Isto.

Hercegovina A. B. Šimiću nije samo prostor koji ga inspirira za književno stvaranje nego i prostor koji promiče najbolja društvena mjerila za suprotstavljanje mladog intelektualca nevoljama u životnim okolnostima koja nisu sukladna kršćanskim načelima, stoga zavičajni prostor možebitno i nehotice idealizira. Stigao je mladički ponosno u Zagreb, u kojem je njemački među imućnim i utjecajnim staležima bio prvi jezik, s uvjerenjem da kao Hercegovac bolje poznaje i osjeća hrvatski jezik što mu je davalo samopouzdanje te usmjerivalo ga da Hercegovinu pozicionira kao prostor u kojem je jedino moguće naučiti dobar hrvatski jezik.¹¹³⁹

Upravo Šimićevo razmišljanje o jeziku u svakoj rečenici svjedoči koliko je pjesniku važan njegov materinski jezik jer pjesnik ne može izraziti sebe, svoju pjesmu bez iskonske materinske riječi, što podrazumijeva domaći idiom: regionalni, mjesni i obiteljski. Kad se to ima na umu, nameće se nevjerojatno čuđenje i dvojbe nad poslom priređivača njegovih književnih djela kao što su Nedjeljko Mihanović i Dubravko Jelčić koji su se pretvorili u "prevoditelje" zamjenjujući hercegovačke regionalizme riječima koje pripadaju hrvatskome standardnom jeziku. Primjerice, Mihanović korigira u svim njegovim pjesmama riječ *dublina* u *dubina*, zamjenicu *ko* u *tko* iako je riječ o tipičnim dijalektizmima ili regionalizmima koji su zasigurno A. B. Šimiću bili ne samo prihvatljivi nego i vrlo dragi, nezaobilazni te dragocjeni u umjetničkom stvaranju.

Bez obzira koliko je A. B. Šimić kao pjesnik otvoren Svijetu, objašnjavao je studiozno i Krunoslav Pranjić,¹¹⁴⁰ on je upravo kao pjesnik ukorijenjen u svoj zavičajni govor, a kad mu je bila potrebna prava riječ, vraćao se svome zavičajnom govoru. Također je sugestivno istaknuo kako se o tome istaknutom hrvatskom književniku pisalo s različitih stajališta, ali unatoč tomu nisu dostatna postojeća istraživanja njegova jezičnoga izraza.¹¹⁴¹ Želeći dodatno obrazložiti svoju tvrdnju, naveo je Šimićeve pozive mladim piscima:

"Najbolji stil ne mora da znači potpuno ništa. Mi ćemo se ako treba izražavati tako da niko neće moći da nađe ikakvu uspomenu na kakvu gramatiku ili kakvu sintaksu ili kakav tzv. onaj stil. *Mi ćemo ako treba zavrištati u neartikulovanim glasovima kao životinje.*"¹¹⁴²

¹¹³⁹ Isto, str. 302–303.

¹¹⁴⁰ Usp. K. Pranjić, *Jezikom i stilom...*, n. dj., str. 173–183.

¹¹⁴¹ Isto, str. 174–175.

¹¹⁴² Isto, str. 175.

Pranjić je osjetio bliskim Šimićevev jezični izraz te pružio čvrste dokaze i blage sugestije da nitko ne smije posegnuti u Šimićevev izraz.¹¹⁴³

Stanislav Šimić je posebice pridavao posebnu pozornost ponavljanju stare tvrdnje A. B. Šimića da se pjesnici rađaju, a ne postaju. On je i najbolje poznao njegov jezični izraz, a posebice zavičajni govor do kojega je toliko držao da bi se moglo reći da ga je boljelo čim bi netko promijenio bilo koji dijalektizam u Šimićevevim tekstovima, posebice pjesmama:¹¹⁴⁴

"Jezik je postao od čovjeka u njegovu životu u stanovitom kraju prapovijesnoga svijeta: prvotni izraz njegove veće, ili manje, pjesničkosti, koji postaje tradicija i ujedno građa prvoj poeziji koju on čini. (...) Tradicija u nekoj književnosti je skupa sa životom i jezikom, u stanovitom vremenu i dijelu svijeta, majka književnosti, a pjesnik joj je otac."¹¹⁴⁵

Stanislav Šimić je štiteći bratov pjesnički izraz posebno istaknuo:

"Pjesma se eto tvori onako kako je stvaran jezik prema zvuku stvari i zbivanja u prirodi i životu. Sva se čutila sjedinjuju u čutilo sluha: te se i zvukom riječi izražava osjećaj. Osjećaj majke o rođenju je osjećaj o razdvojenju djeteta od nje."¹¹⁴⁶

Neosporno se A. B. Šimić neprekidno vraćao svome zavičajnom govoru jer prekid sa zavičajem smatrao je opasnošću za svoje umjetničko stvaranje, stoga Stanislav Šimić kaže o razgraničenju "filološkoga posla o jeziku i umjetničkoga shvaćanja o riječi" kako treba stalno imati na umu važnost narodnoga govora za jezik književnosti.¹¹⁴⁷

Koliko je A. B. Šimić poznao zavičajni govor, postoji izobilje i drugih dokaza koje se ne može nazvati objektivnim dokazima kao one koje je zabilježio u svojim tekstovima.¹¹⁴⁸ Nedvojbeno su mu se više sviđali zapadnohercegovački govori (ili u jednini: zapadnohercegovački govor), nego dalmatinski ili duvanjski, jednostavno zato što se rodio u okruženju tih govora koji su mu bliži i koje je smatrao svojim, tj. svojim materinskim govorom. Ipak i među zapadnohercegovačkim govorima najviše je volio svoj drinovački ili drinovačke govore jer su mu bili bliže srcu.

¹¹⁴³ Isto, str. 173–183. Usp. također: Krunoslav Pranjić, "Jedan troslovčan u četirma prepjevima"..., n. dj., str. 17–35.

¹¹⁴⁴ Vodio je mnoge polemike kao istinski čuvar jezičnoga izraza svoga brata Antuna Branka Šimića. Usp. Stanislav Šimić, *Jezik i pjesnik*, Zagreb, 1955.

¹¹⁴⁵ S. Šimić, "Pogovor...", n. dj., str. 325.

¹¹⁴⁶ Isto, str. 344.

¹¹⁴⁷ Isto, str. 382.

¹¹⁴⁸ Isto, str. 390.

U cijelome je svome životu ostao vjeran osobnome, specifičnome načinu komunikacije što nikada nije potiskivao u zaborav nego dapače slavio, promicao i istodobno se divio zavičajnom govoru. Ljubav prema tom govoru unio je u cijeli svoj književni opus, ali i u tekstove koji se ne mogu uključiti u književnost. Bilo kakva interpretacija i stilska analiza njegovih djela ne može proći bez prepoznavanja elemenata koji svjedoče da je tijekom uporabe hrvatskoga standardnog jezika neprekidno rasijavao tipične hercegovačke regionalizme u svojim djelima.

7. PREGLED ŠKOLSKE RECEPCIJE KNJIŽEVNOGA DJELA A. B. ŠIMIĆA

(s osobitim obzirom na zapostavljenost pjesama s motivima
iz zavičajnog prostora)

Početak 21. stoljeća često se piše o raznovrsnoj i bogatoj recepciji književnoga djela A. B. Šimića, ali katkada i posebice raspravlja o zanimljivoj školskoj recepciji,¹¹⁴⁹ nerijetko s osobitim obzirom na zapostavljenost pjesama s motivima iz zavičajnog prostora što je za geokritičare poseban istraživački izazov. Prije pedesetak godina još je bilo književnih kritičara i povjesničara književnosti koji su negirali postojanje interesa za njegovo književno djelo, ali bilo je i kasnijih, katkada začudnih i potpuno netočnih izjava o nepoznatosti njegova književnog djela iako je objavljeno nekoliko knjiga, zbornika i nekoliko desetaka opsežnih rasprava te mnoštvo kratkih tekstova o njegovu djelu u različitim listovima i časopisima u Hrvatskoj i izvan Hrvatske.¹¹⁵⁰

Školska je recepcija pjesama A. B. Šimića začeta još dok je bio učenik Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu,¹¹⁵¹ nastavili su je vinkovački¹¹⁵² i zagrebački školski kolege u okviru svoje slobodne lektire, zatim znatizeljni zagrebački gimnazijalci tijekom slušanja radijskih emisija krajem 1920-ih, a ostali hrvatski gimnazijalci u 1930-ima, te na svečanim priredbama i skupovima.¹¹⁵³ Službena je školska recepcija pokrenuta tek 1941.,¹¹⁵⁴ a prije i nakon toga bilo je školskih godina kada je prešućivano ili bilo zabranjeno spominjanje njegova književnog djela u školama, osobito pjesama s motivima iz zavičajnog prostora.¹¹⁵⁵

Prvi dio ovoga poglavlja sastoji se od pregleda recepcije njegova djela u nekadašnjim nižim razredima gimnazije i današnjim višim razredima osnovne škole, tj. od petoga do

¹¹⁴⁹ Usp. Jadranka Nemeth-Jajić, "Recepcija pjesništva A. B. Šimića u nastavi hrvatskoga jezika", u: *4. kijeovski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 123–139.

¹¹⁵⁰ U posljednjih dvadesetak godina zasigurno se svake godine pojavi diljem svijeta stotinjak različitih tekstova o njegovu životu i djelu.

¹¹⁵¹ Usp. M. Barbarić, n. dj., str. 20–22.

¹¹⁵² Usp. Marko Kadić, "Malo sjećanja na Antu B. Šimića", *Kršni zavičaj*, Drinovci, 1973., 6, str. 70–73.

¹¹⁵³ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 128.

¹¹⁵⁴ Usp. Mate Ujević, *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola (III. dio)*, Zagreb, 1941., str. 566–568. Bilješku o A. B. Šimiću napisao je Ivan Goran Kovačić.

¹¹⁵⁵ Usp. Vlado Pandžić, *Recepcija djela braće Šimića: Antuna Branka i Stanislava Stanka*, Split, 2011., str. 22–23.

osmoga razreda, a zatim u drugom dijelu poglavlja priređen je pregled školske recepcije u gimnazijama i ostalim srednjim školama.

7.1. Recepcija Šimićevih pjesama u nižim razredima gimnazije i višim razredima osnovne škole

Budući da su prvi čitatelji ili recipijenti, kao što je naprijed istaknuto, književnoga djela A. B. Šimića bili kolege i stariji gimnazijalci na Širokom Brijegu, riječ je o najranijim pjesmama u kojima su svenazočni motivi iz njegova zavičajnog prostora.¹¹⁵⁶ Naime, dugo je nevažnom označivana činjenica da su Antuna Šimića već na početku trećega razreda gimnazije smatrali darovitim pjesnikom mnogi sjemeništarci i pojedini profesori na Širokom Brijegu.¹¹⁵⁷ Trebalo je biti zatajeno ili prešućeno njegovo pisanje pjesama, ali neočekivano je postalo vrlo zanimljivo za učeničke i profesorske razgovore kako to sugerira njegov tadašnji ponajbolji školski prijatelj fra Mladen Barbarić.¹¹⁵⁸

Postoje izvori prema kojima se može zaključiti da je mladi pjesnik dobivao pohvale ne samo svojih kolega nego i pojedinih profesora pa je sukladno tome poslao svoju *Zimsku pjesmu* uredništvu *Luči*.¹¹⁵⁹ Premda nisu pronađeni dokazi o sjemeništarcima i gimnazijalcima koji su kritizirali ili ismijavali njegove pjesme, može se pretpostaviti da ih je također bilo.

Sigurno je bilo i profesora koji su bili zadovoljni njegovim pisanjem pjesama te su mu davali potporu, a neosporne su činjenice kako u okolnostima života u Franjevačkom sjemeništu nije bilo slobodno slati pisma bez odobrenja barem nekog profesora ili odgojitelja.¹¹⁶⁰

Tiskanje je njegove prve pjesme *Zimske pjesme u Vilingaju*, prilogu *Luči* (VIII., br. 9), koja je redovito stizala u Franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu, imalo značajan odjek među kolegama, zato što je bilo najvažnije dokazivanje njegove pjesničke darovitosti. U tim

¹¹⁵⁶ Usp. M. Barbarić, n. dj., str. 20–22.

¹¹⁵⁷ Isto, str. 21.

¹¹⁵⁸ Isto.

¹¹⁵⁹ Mladen Barbarić, u: Stjepan Šešelj, "Antun Branko Šimić – I smrt će biti sasma nešto ljudsko (dokumentarno-igrana radiodrama)", u: *Zbornik radova i pjesama, 4. kijeovski književni susreti (Posvećeno Antunu Branku Šimiću)*, Kijevo, 2005., str. 227.

¹¹⁶⁰ Usp. Mila Pandžić, "Osnovnoškolska recepcija pjesama Antuna Branka Šimića", u: *Zlatni danci 15 – dječje pjesništvo: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa*, Osijek, 2014., str. 93.

je danima vjerojatno bio vrlo popularan sjemeništarač što su potvrdili u različitim prigodama Ilija Glavota, Nikola Kordić, fra Mladen Barbarić i drugi.¹¹⁶¹

Antun Šimić (Antun Branko Šimić) stekao je veliko samopouzdanje, postao još ambiciozniji te je nastavio uporno pisati na radost većine svojih čitatelja, ne odmičući se od zavičajnog prostora.¹¹⁶² Kao što se to obično događa, pjesnička popularnost utjecala je i na promjenu njegova ponašanja, gubitak uzorne discipline, zanemarivanje pojedinih nastavnih predmeta itd.¹¹⁶³

Širokobriješki gimnazijalci i profesori kojima su se svidjele njegove najranije pjesme vjerojatno su smatrali da je Hercegovina dobila modernoga lirskog pjesnika.¹¹⁶⁴ Imao je neveliko čitateljstvo, ali bilo je tada dragocjeno zbog poticanja njegova daljnega pjesničkog stvaranja.¹¹⁶⁵ Njegov odlazak iz Franjevačkog sjemeništa potaknuo je na dodatni interes za njegove pjesme jer pronosili su se glasovi da je zbog svojih pjesama morao otići iz poznatoga sjemeništa i gimnazije na Širokom Brijegu.¹¹⁶⁶ Najvjerojatnije su učenici čitali prijepise njegovih neobjavljenih pjesama te objavljene *Zimske pjesme* koja je postala popularna, zato što su je učenici mogli čitati i doživljavati na svoj način bez obzira iz kojega su dijela Hercegovine došli, odnosno omogućivala je multifokalizaciju prostora.¹¹⁶⁷ Novi je dokaz njegove pjesničke darovitosti bila i pjesma *Žeteoci* koja je objavljena u *Luči* samo mjesec dana nakon njegova odlaska koja je neosporno još više potaknula interes za njegove neobične pjesme.¹¹⁶⁸

Među čitateljima su njegovih najranijih pjesama na Širokom Brijegu također bili i neki profesori i odgojitelji, ali neki su zasigurno bili vrlo nezadovoljni njegovim upornim pjesničkim stvaralaštvom. Dobro je također poznato da su neki profesori bili i nezadovoljni zbog odlaska mladog pjesnika iz sjemeništa jer su smatrali na temelju dotadašnjih franjevačkih iskustava kako je moguće uskladiti pisanje pjesama i franjevačke obveze.¹¹⁶⁹

Među onima koji su žalili što je mladi pjesnik Antun Šimić pobjegao sa Širokog Brijega bio je fra Brno (Bernardin) Smoljan, profesor francuskoga jezika i književnosti, vrlo

¹¹⁶¹ Usp. M. Barbarić, "Sjećanja...", n. dj., str. 20–22.

¹¹⁶² Isto.

¹¹⁶³ Usp. S. Šešelj, n. dj., str. 215. i 223–224.

¹¹⁶⁴ Isto. M. Pandžić, n. dj., str. 93.

¹¹⁶⁵ Isto.

¹¹⁶⁶ Usp. S. Šešelj, n. dj., str. 211., 215–216., 223–224.

¹¹⁶⁷ Usp. B. Westphal, *La Géocritique. Réel...*, n. dj., str. 201–213.

¹¹⁶⁸ Usp. S. Šešelj, n. dj., str. 216.

¹¹⁶⁹ Isto, str. 224.

emotivan i izvrstan predavač, odličan govornik i propovjednik.¹¹⁷⁰ Vjerojatno je prepoznao njegovu pjesničku darovitost, brzo ga je zainteresirao za učenje francuskoga jezika koji nije bio obvezni nastavni predmet, ali i za čitanje francuske dječje i mladeške književnosti te antologijskih francuskih književnih djela koja nisu promicala neprihvatljive liberalne ideje.¹¹⁷¹

"Zasigurno je najviše zaslužan", upravo fra Bernardin (Brne) Smoljan, "za odlično znanje francuskoga jezika A. B. Šimića, nakon samo triju godina izbornoga (polutajnog) učenja jer taj jezik onodobno nije bio javno (službeno, uzakonjeno) zastupljen kao predmet u nastavnim osnovama Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu",¹¹⁷² ali isto tako je "pridonio njegovu začudnom doživljavanju i razumijevanju književnosti, najmodernijoj i najsvrhovitijoj recepciji kakvu nije pokazivao ni jedan onodobni hrvatski pisac, a temeljila se na tzv. francuskoj eksplikaciji književnoga djela, tj. raščlambi od naslova pa do posljednje rečenice (riječi!), što se smatralo povijesnom preobrazbom nastave književnosti".¹¹⁷³

Pojedini su školski prijatelji u nižim razredima gimnazije naučili napamet Šimićevo početničku *Zimsku pjesmu*, a s njima je komunicirao i nakon odlaska sa Širokog Brijega, stoga mu je bio dobro poznat interes za njegove rane pjesme što je sve trajalo oko četiri godine do pojave njegovih *Slobodnih stihova*.¹¹⁷⁴ Od tada je među sjemeništarcima na Širokom Brijegu moglo biti samo šutljivih ili tajnih pristaša njegovih novih pjesama koje nisu cijenili kao umjetnost ni ondašnji književni kritičari, ali nije bilo nepoznato njegovo književno stvaralaštvo vanjskim gimnazijalcima na Širokom Brijegu te mladim ljudima u Mostaru zahvaljujući promidžbi Stanislava Šimića, šest godina mlađega brata, koje mu je preporučivao kad su odlazili na školovanje u Zagreb.¹¹⁷⁵

Postojao je također značajan interes za pjesme A. B. Šimića dok je pohađao vinkovačku gimnaziju (od veljače 1914. do lipnja 1915.), ali o tome je ostalo malo sigurnih izvora. Svrsishodno je ovdje izdvojiti Vinkovčanina Marka Kadića koji je, kao što je već spomenuto, objavio tekst *Malo sjećanja na Antu Šimića u Kršnom zavičaju*.¹¹⁷⁶ Premda su mu

¹¹⁷⁰ Usp. V. Pandžić, *Kijevske rasprave...*, n. dj., str. 93–94.

¹¹⁷¹ Isto.

¹¹⁷² Isto, str. 94.

¹¹⁷³ Isto.

¹¹⁷⁴ Usp. M. Barbarić, n. dj., str. 21.

¹¹⁷⁵ A. B. Šimić, *Sabrana djela. Knjiga treća. Proza II...*, n. dj., str. 147.

¹¹⁷⁶ Usp. M. Kadić, n. dj., str. 70–73.

se omakle i povelike netočnosti, dobronamjerno je i slikovito predstavio A. B. Šimića kao učenika vinkovačke gimnazije. Zapamtio ga je kao pjesnika, a "kad ga nije bilo doma", priznaje Kadić, "kao znatizeljni gimnazijalčić pregledavao sam po stolu teke i papire, gdje je bilo napisano dosta pjesama i koliko se mogu sjećati, bile su kratke i osjećajne, jer sam dospio neke i pročitati".¹¹⁷⁷ U Zagrebu su se katkada sreli, na kraju izjavljuje Kadić, pa su se u razgovoru prisjećali "Vinkovaca i zajedničkoga stanovanja".¹¹⁷⁸

Nekoliko je Vinkovčana kasnije pisalo o recepciji njegova književnog djela, s nekima je polemizirao, ali svi su prešućivali njegove rane stihove pa i one koje je napisao u Vinkovcima. Prvi ga je priključio uglednim vinkovačkim književnicima istaknuti književni kritičar Josip Bogner u tekstu *O ekspresionizmu i A. B. Šimiću*.¹¹⁷⁹

Došavši u rujnu 1915. u Zagreb, A. B. Šimić se nije samozatajno kretao u mladome književnom društvu već se osjećao kao afirmirani pjesnik s povelikim samopouzdanjem, ali nije prikrivao ni ponos svojim književnim uspjesima.¹¹⁸⁰ Interes za njegovo književno stvaralaštvo (pjesme i prozu) bilo je poprilično među učenicima u nižim i višim razredima Donjogradske gimnazije što su posvjedočili njegovi školski prijatelji u razgovorima s njegovom braćom Stanislavom Šimićem i Jerkom Šimićem, ali i s drugim osobama.¹¹⁸¹ Nakon izbacivanja iz osmoga razreda gimnazije, još je više porastao interes u objema zagrebačkim gimnazijama za njegove nove (ekspresionističke) pjesme, a bilo je profesora književnosti u nižim razredima gimnazije koji su u skladu s onodobnim običajima pred učenicima krasnoslovlili njegove rane pjesme te su tako motivirali učenike za čitanje književnih djela.¹¹⁸²

U različitim su prigodama pojedini književnici isticali da je A. B. Šimić bio nepoznat kao pjesnik dok je bio zagrebački gimnazijalac, ali neosporne su navedene činjenice o interesu mladih ljudi za njegove pjesme. Svoju je popularnost očito mogao zahvaliti pojedinim profesorima i izrazito motiviranim učenicima jer su ga podjednako potiskivali javno ili šutke s književne pozornice u zaborav stari utjecajni kritičari, ali i poneki vršnjak,

¹¹⁷⁷ Isto, str. 70.

¹¹⁷⁸ Isto.

¹¹⁷⁹ Usp. Josip Bogner, "O ekspresionizmu i A. B. Šimiću", *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske Vinkovci*, 1963., 2, str. 273–276.

¹¹⁸⁰ Usp. U. Donadini, n. dj., str. 214.

¹¹⁸¹ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 97.

¹¹⁸² Isto.

kolega, zavidnik, bez obzira na pripadnost političkoj ljevici ili političkoj desnici. S protekom vremena bilo je sve više onih koji su naslućivali pa zatim zaključivali kako je među njima kratko živio i bogato stvarao hrvatski pisac koji će obilježiti epohu. Obraćali su na svoj način samo pozornost njegovu neuobičajenom književnom tekstu te društvenom kontekstu ili geografskom prostoru, a nije ih zanimalo intertekst koji je presudno važan za cjelovitu recepciju.¹¹⁸³

Početak 1930-ih, dok je razložno očekivana bolja recepcija njegovih pjesama, dogodili su se teški napadaji na njegovo pjesničko djelo, a njegove avangardne pjesme, osobito *Slobodne stihove* i *Preobraženja*, ocrnjivali su kao propale eksperimente bolesnoga mladića koji je bio izgubio relaciju s društvenom zbiljom. Primjerice, Kerubin Šegvić, tadašnji istaknuti književni kritičar nije promicao potrebu različitih pogleda na pjesnički tekst i različitih čitanja pjesničkoga teksta, što geokritičari danas nazivaju multifokalizacijom,¹¹⁸⁴ pa je nakon objavljivanja Šimićevih *Izabranih pjesama* u izdanju Matice hrvatske (1933.) izrijekom napisao, premda za to nije imao objektivnih razloga, da bi tu knjigu trebali zaobilaziti mladići i djevojke koji imaju "krvi u obrazu".¹¹⁸⁵ Kad tako nešto napiše vrlo utjecajni kritičar, nije teško zaključiti kako te pjesme nisu mogle biti službeno uključene u državne niže gimnazije u Kraljevini Jugoslaviji, također ni u nadbiskupijske ni redovničke niže gimnazije s pravom javnosti.

Međutim, koliko god je Šegvićeva kritika zaustavljala legalni ulazak Šimićevih pjesama u niže gimnazije, toliko je i pripomogla njihovoj promidžbi među mladim ljudima koji od iskona žele kušati upravo ono što je zabranjeno. Matičina nevelika knjiga Šimićevih *Izabranih pjesama* bila je jedna od najtraženijih pjesničkih knjiga, stoga bi se nakon istraživanja moglo zaključiti da je zbog toga nije bilo u katalozima nekih važnih knjižnica nakon 1934., osim u Sveučilišnoj knjižnici te Radničkoj biblioteci u Zagrebu.

Od 1939. do 1941. izrazito je porastao interes za krasnoslov njegovih socijalnih pjesama u nižim razredima gimnazije, osobito pod utjecajem Hrvatske seljačke stranke u čijim su listovima pisali Jerko Šimić i Stanislav Šimić (braća A. B. Šimića).¹¹⁸⁶ Postao je nakon petnaestak godina popularan socijalni pjesnik. Budući da su tada započele pripreme

¹¹⁸³ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 234–240.

¹¹⁸⁴ Isto.

¹¹⁸⁵ Usp. K. Šegvić, n. dj., str. 269.

¹¹⁸⁶ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 160.

hrvatskih čitanaka pod voditeljstvom Mate Ujevića, prijatelja A. B. Šimića, mnogi su očekivali njegove pjesme u tim dugo priželjkivanim hrvatskim udžbenicima, ali do kraja Banovine Hrvatske (1941.) nisu se pojavili.

Nakon što je pristiglo odobrenje vlasti NDH-a, otisnut je službeni udžbenik Mate Ujevića *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola* u kojoj su predstavljene dvije Šimićeve pjesme *Pjesnici* te *Smrt i ja*.¹¹⁸⁷ Po naslovu se lako zaključuje da ta čitanka nije bila namijenjena nižim razredima gimnazije, ali bila je zapravo jedini prikladni udžbenik za treći i četvrti razred.

Upravo je Mate Ujević, intelektualac uzorno široke europske kulture, izvrstan stručnjak za stariju i noviju hrvatsku književnost, ali i čovjek koji je kao hrvatski domoljub uživao povjerenje nove vlasti, prvi put hrabro ponudio pjesničko djelo A. B. Šimića hrvatskim učenicima. Pjesme *Pjesnici* te *Smrt i ja* sigurno su izazivale učenički interes već zbog svoje neobične vanjske strukturiranosti. Istodobno su također postale popularne neke njegove rane pjesme koje su kolale u prijepisima za lekturu, a u njima je bio razgovijetan njegov zavičajni prostor ili Hercegovina: *Žeteoci*, *Na povratku kući*, *Kukuruzi*, *Blagoslov žita*, *Pobožna pjesma*, *Plavokosi suton*, *Čamac*, *Hosana* te *Blagoslov* i druge.¹¹⁸⁸ U nekim školama postale su omiljene njegove pjesme: *Hercegovina (Ja koracam...)* i *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* te *Pjesma jednom brijegu*, zato što su njegovi školski prijatelji često tvrdili da je nadahnuće dobio promatrajući Široki Brijeg koji je podugo slovio kao utvrda hrvatstva. Tri-četiri školske godine recepcije njegovih pjesama u NDH-a potaknule su mnoge ondašnje učenike i na naknadni interes za njegovo književno djelo.

U čitankama za niže gimnazije te više razrede osnovnih škola u komunističkoj Jugoslaviji, gotovo do njezina kraja, nije bilo mjesta za pjesme A. B. Šimića. Profesor Vice Zaninović, partizanski prvoborac i istaknuti komunist, nije ni pokušao u drugoj polovici 1940-ih uključiti njegove antologijske avangardne (modernističke, ekspresionističke) pjesme u svoje čitanke koje su mogle poslužiti u nižim razredima gimnazije jer su ga sprečavale, može

¹¹⁸⁷ Usp. M. Ujević, n. dj., str. 566–568.

¹¹⁸⁸ Sačuvani su primjerci prijepisa njegovih ranih pjesama koji su služili za slobodnu učeničku lekturu.

se nedvojbeno istaknuti, opasne kritike komunističkih ideologa,¹¹⁸⁹ a bilo je dobro poznato da je A. B. Šimić bez ikakvih racionalnih razloga bio na popisu pisaca čija književna djela ne smiju u niže gimnazije te u osnovne škole.¹¹⁹⁰

U osnovnoškolskim čitankama koje su pripremali Juraj Bukša i Antica Antoš, obvezne od 1950-ih do 1980-ih godina, nije također bilo mjesta za Šimićeve višeslojne i višeznačne pjesme sukladno općepoznatim strogim komitetskim uputama komunističkim autorima i komunističkim recenzentima. Izrazito je paradoksalna ta činjenica o hrvatskim osnovnoškolskim čitankama u koje nisu mogle biti uključene njegove pjesme iako je istodobno o njima napisano poprilično pohvalnih kritika u Hrvatskoj i inozemstvu.¹¹⁹¹ Nasuprot tome svrsishodno je bilo tadašnje uključivanje njegovih religioznih i misaonih pjesama u katoličke vjeronaučne udžbenike, što je pridonosilo njegovu ugledu kod mladih hrvatskih naraštaja koji su odlazili na katolički vjeronauk u župnim dvoranama.¹¹⁹²

U drugoj polovici 1980-ih, kad se već naslućivao kraj komunističke Jugoslavije, novi autori osnovnoškolskih čitanaka, koji su isto tako morali biti komunisti, pokušali su predstaviti poneku Šimićevu pjesmu što je već bio mali demokratski iskorak. Činili su to sukladno tadašnjoj komunističkoj politici, državnome i geografskom prostoru, ali iz njihovih se koncepcija barem moglo naslućivati novo doba osnovnoškolske interpretacije i recepcije književnih djela.

Zanimljivo je usmjeriti pozornost na prihvaćenost književnog djela A. B. Šimića u nekim susjednim državama, bivšim jugoslavenskim republikama nakon koje se može neosporno zaključiti kako je bila uspješnija i opsežnija osnovnoškolska recepcija njegovih pjesama tijekom druge polovice 20. stoljeća barem u nekim republikama nego u SR Hrvatskoj. Sveučilišni profesor Jože Lipnik iz Maribora potkrijepio je nedvojbenim dokazima svoje tvrdnje na Međunarodnome znanstvenom skupu o hrvatskome književniku Antunu Branku Šimiću u Drinovicima (2008.) da je u Sloveniji nekoliko desetljeća postojao velik interes za Šimićeve pjesme, a upoznavali su ih "ponajviše iz udžbenika za osnovne škole,

¹¹⁸⁹ Usp. Tatjana Šarić, "Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945–1952.", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, Zagreb, 2010., 42, str. 403–404.

¹¹⁹⁰ Postoji o tome opsežna dokumentacija u hrvatskim arhivima. Usp. Mila Pandžić, "Interpretacija i recepcija Šimićevih pjesama *Pjesnici* i *Opomena* u gimnaziji (1920. – 1960.)", *Hrvatski*, 2012., 1, str. 30.

¹¹⁹¹ Usp. T. Sabljak, "Pregled kritike...", n. dj., str. 90–106.

¹¹⁹² Antun Hobljaj, "Katehetska pokoncilaska kretanja", *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 2003., 4, str. 586–616.

srednjoškolskih čitanaka, izvornih hrvatskih knjiga"¹¹⁹³ i prijevoda na slovenski jezik. Osnovnoškolska interpretacija i recepcija Šimićevih pjesama u Srbiji (do 1990.) nije imala tako visoku razinu kao usustavljena srednjoškolska interpretacija i recepcija, što se može zaključiti prema srbijanskim osnovnoškolskim udžbenicima koje je pripremao hrvatski književnik Petar Gudelj. Istraživanje sveučilišnog profesora Mazlloma Kumbove rezultiralo je činjenicama da su mladi Albanci u Kosovu svrsishodno interpretirali i uspješno recipirali Šimićeve pjesme prema izvrsnim Mekulijevim prijevodima na albanski.¹¹⁹⁴ Sveučilišna profesorica Krystyna Pieniążek-Marković koja je objavila ponajbolju knjigu o A. B. Šimiću sugerirala je zaključke o specifičnoj recepciji njegovih pjesama u Poljskoj.¹¹⁹⁵

Tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.) u Hrvatskoj nastava književnosti je izvođena prema djelomice promijenjenim prijeratnim nastavnim programima i čitankama koje su doživjele samo neznatne promjene, ali poprilično je bila uspješnija osnovnoškolska recepcija Šimićevih pjesama jer nije bilo tradicionalnoga izbjegavanja motiva iz Hercegovine koja je hrvatskom narodu tada bila vrlo važna.

Slučajno se dogodilo da je u istom danu počela oslobodilačka "Oluja" i objavljen nakon višemjesečne pripreme *Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj* (1. kolovoza 1995.).¹¹⁹⁶ U šestom je razredu osnovne škole predviđena interpretacija antologijske Šimićeve pjesme *Raspeće*; u sedmom – antologijske pjesme *Molitva na putu*, a u osmom razredu jedna od najljepših hrvatskih pjesama – *Opomena*. Prvi put je A. B. Šimić, jedan od najboljih hrvatskih pjesnika u 20. stoljeću,¹¹⁹⁷ zastupljen u nastavnim programima za osnovne škole, a sve je predviđene pjesme trebalo obvezno uključiti u službene čitanke.

Autori toga okvirnoga programa nisu predvidjeli njegove dvije antologijske pjesme *Hercegovina (Ja koracam...)* i *Hercegovina (Pod zvijezdama...)*, zato što su ih smatrali preteškima za tu učeničku dob zbog njihove slojevitosti i višeznačnosti, ali i zbog transgresivnosti ili pjesnikova rušenja u tim pjesmama, kao i u ostalima nakon *Ranih*

¹¹⁹³ Usp. J. Lipnik, n. dj., str. 37–54.

¹¹⁹⁴ Usp. M. Kumnova, n. dj., str. 107–120.

¹¹⁹⁵ Usp. K. Pieniążek-Marković, "Krajolici, putovi, mjesta, vrijeme...", n. dj., str. 431–450.

¹¹⁹⁶ *Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 1. kolovoza 1995., str. 67–79.

¹¹⁹⁷ Usp. K. Bagić, "Antun Branko Šimić – i njegova...", n. dj., str. 23.

pjesama, svih tradicionalnih pjesničkih običaja, načela, normi i pravila.¹¹⁹⁸ Međutim, ostavljena je mogućnost potencijalnim autorima udžbenika da i te pjesme uključe s prikladnim metodičkim instrumentarijima u svoje čitanke, što su neki i učinili te pridodali još neke pjesme u kojima se mogu prepoznati stvarni i naslućivati imaginarni prostori Šimićeve Hercegovine.

Ovdje su izdvojena tri glavna zaključka koji su nastali na sintezi istraživanja školske recepcije Šimićevih pjesama u nekadašnjim nižim razredima gimnazije ili kasnije u višim razredima osnovne škole. Uglavnom su sukladni postavljenim hipotezama o štednji u pristupu njegovim avangardnim pjesmama i zapostavljanju pjesama s motivima iz zavičajnog prostora, ali nakon istraživanja suvremenih udžbenika uočeno je veliko zaostajanje njihovih autora za najmodernijim pristupima književnom tekstu te koncipiranju udžbenika književnosti:

- Šimićevim avangardnim pjesmama uskraćivana je učenička pozornost zbog političkoga i sličnoga onemogućavanja slobodnog pristupa u školskim interpretacijama, zato što njegove stihove nije bilo moguće ideološki prilagođivati neknjiževnim namjerama.

- Zapostavljenost Šimićevih pjesama s motivima iz zavičajnog prostora u pojedinim razdobljima ima duboke neknjiževne korijene u specifičnome političkom odnosu prema njegovoj rodnoj Hercegovini ili nepogodnome društvenom prostoru, što zaslužuje posebnu pozornost povjesničara, geografa i sociologa, ali i psihologa.¹¹⁹⁹

- Većina autora osnovnoškolskih hrvatskih čitanaka početkom 21. stoljeća očito se još nije daleko odmakla od zbunjenosti, nesigurnosti, nespretnosti i neznanja prvih kritičara toga znamenitog hrvatskog pjesnika koji nisu razumjeli njegove pjesme niti prepoznali povijesnu prekretnicu koju su donijele u hrvatsku književnost niti je znala kako svrsishodno uključiti barem neke njegove pjesme u svoje udžbenike.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁸ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 65–125.

¹¹⁹⁹ U nastojanju barem skromnoga mijenjanja odnosa prema tim zapostavljenim pjesmama priređena je knjiga Antuna Branka Šimića *Rane pjesme* (Split, 2011.; prir. Mila Pandžić) koja vrlo dobro privlači pozornost osnovnoškolaca u okviru slobodne lektire.

¹²⁰⁰ Usp. Jadranka Nemeth-Jajić, *Udžbenici hrvatskoga jezika u razrednoj nastavi*, Split, 2007., str. 20–21. i 27–34.

7.2. Interpretacija i recepcija književnoga djela A. B. Šimića u gimnaziji i srednjim školama

Antologijske pjesme Antuna Branka Šimića *Pjesnici, Opomena i Hercegovina (Pod zvijezdama...)* pripadaju njegovim najboljim i najpopularnijim pjesmama, ali i najboljim i najpopularnijim hrvatskim lirskim pjesmama u 20. stoljeću.¹²⁰¹ Tako se može zaključiti ako se sudi prema navođenju stihova tih dviju pjesama u javnoj komunikaciji krajem 20. i početkom 21. stoljeća diljem Hrvatske i još nekih država. Naime, mnogi govornici hrvatskoga i još nekih jezika, poglavito intelektualci, stari i mladi, u različitim okolnostima izgovaraju ozbiljno, šaljivo ili ironično prvi stih pjesme *Pjesnici*, prve u njegovoj zbirci *Preobraženja*.¹²⁰²

U nastojanju slanja moralnih poruka i pouka mnogi (stari i mladi) navode tri početna stiha *Opomene*, pretposljednje pjesme iz te njegove jedine zbirke.¹²⁰³ Ako se želi apostrofirati Šimićev zavičaj, mnogi izgovaraju prva dva stiha njegove druge po redu pjesme s naslovom *Hercegovina (Pod zvijezdama...)*.¹²⁰⁴

Budući da su te pjesme samo povremeno i ponegdje bile neslužbeno uključene u hrvatsku gimnazijsku nastavu književnosti od 1920. do 1960., popularnost su im zasigurno donosile različite školske i izvanškolske govorne (zvučne) ili scenske interpretacije (čitanje, krasnoslov, recitiranje, deklamiranje), stoga im je ovdje poklonjena posebna pozornost.¹²⁰⁵

Iako je A. B. Šimić već početkom 1920-ih godina bio stekao značajnu afirmaciju, nije to navođeno u njegovim životopisima krajem 1940-ih i početkom 1950-ih, ali ponavljane su često tvrdnje o njegovoj nepoznatosti što nije odgovaralo istini.¹²⁰⁶ Jerko Šimić, sarajevski gimnazijalac i operetni pjevač, pričao je kako su pjesme: *Na povratku kući, Plavokosi suton, Čamac, Opomenu, Pjesnike, Povratak (Ti...), Povratak (Ja...), Hercegovinu (Ja koracam...)* i *Hercegovinu (Pod zvijezdama...)* recitirali sarajevski gimnazijalci na svečanom dočeku

¹²⁰¹ Prvi put su objavljene u zbirci *Preobraženja* (u svibnju 1920.).

¹²⁰² A. B. Šimić, *Pjesme...*, n. dj., str. 111.

¹²⁰³ Isto, str. 158.

¹²⁰⁴ Isto, str. 144.

¹²⁰⁵ Današnji hrvatski gimnazijalci kao i mnogi drugi u različitim prigodama također izriču stihove *Opomene* kao poruke ili čestitke, uglavnom bez navođenja imena pjesnika Antuna Branka Šimića.

¹²⁰⁶ Životopisi su pisani pod strogim nadzorom pisaca koji su bili glavni komunistički ideolozi ili agitpropovci. Usp. T. Šarić, n. dj., str. 387–424.

njegova brata A. B. Šimića u Sarajevu tijekom proputovanja u Hercegovinu (1. prosinca 1923.).¹²⁰⁷

Šimićeve su *Rane pjesme* (1912. – 1917.) i *Slobodne stihove* (1917. – 1919.) ubrzo nakon nastanka pažljivo čitali njegovi vršnjaci gimnazijalci, koliko se može suditi prema dostupnim činjenicama, a zbirku *Preobraženja* nisu na takvoj razini gimnazijalci recipirali od 1920. do 1925. Zabilježena su, primjerice, sjećanja na prepisivanje i deklamiranje njegove *Opomene* u zagrebačkim gimnazijama, na javna čitanja (recitale) te pjesme, ali katkada i *Hercegovine* (*Ja koracam...*) te *Hercegovine* (*Pod zvijezdama...*) u mostarskoj, sarajevskoj i potajice u širokobriješkoj gimnaziji.¹²⁰⁸

Kad je A. B. Šimić umro (2. svibnja 1925.), objavljen je povelik broj vrlo dojmljivih i objektivnih nekrologa, ali pojedini njegovi protivnici i zavidnici željeli su njegovo književno djelo što prije skloniti u zaborav.¹²⁰⁹ Iako su njegove, među ostalima, antologijske pjesme *Pjesnici*, *Samoća na vodi*, *Hercegovina* (*Ja koracam...*), *Hercegovina* (*Pod zvijezdama...*) i *Opomena* izazivale pozornost mladih pjesnika i književnih kritičara u razdoblju od 1925. do 1939., nije poznato da su u bilo kojoj gimnaziji izravno ili službeno bile uključene u nastavu, ali mnogi su ih gimnazijalci poznavali.¹²¹⁰ U čitankama, koje su zapravo bile srpske premda su bile namijenjene i hrvatskim gimnazijama, njemu nije bilo mjesta jer ga nisu smatrali relevantnim pjesnikom.¹²¹¹

Obično su te Šimićeve pjesme gimnazijalci upoznavali izvan školskih zgrada dok su ih govorno ili scenski interpretirali njegovi prijatelji i poštovatelji u različitim prigodama i prostorima: u kazalištu (primjerice u prigodi izvedbe njegova prijevoda Lenormandova dramskog teksta *Čovjek koji se hrani snovima* u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu 10. listopada 1925.), ali i u kavanama, restauracijama, igralištima, na izletima itd.¹²¹² Činili su to istaknuti hrvatski glumci i glumice, ali i ostali intelektualci što je tada bilo uobičajeno.

Kritičari su rijetko pisali o pjesniku A. B. Šimiću u sedmogodišnjem razdoblju od 1926. do 1933. dok se nisu pojavile njegove *Izabrane pjesme* u izdanju Matice hrvatske. Iako

¹²⁰⁷ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 126.

¹²⁰⁸ Isto, str. 52–57.

¹²⁰⁹ Usp. I. Jakovljević, n. dj., str. 152.

¹²¹⁰ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 61–62.

¹²¹¹ Dragutin Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti i ogledi* (za III. i IV. razred trgovačkih akademija), Zagreb, 1929.; Miloš Savković, *Jugoslovenska književnost, III*, Beograd, 1926.

¹²¹² Usp. J. Šimić, n. dj., str. 60–63.

Šegvić u svojoj oštroj kritici nije prepoznao odgojnost ni *Opomene*,¹²¹³ najvjerojatnije je njegova kritika odbila tek mali broj gimnazijalaca od Šimićevih pjesama: *Pjesnici*, *Hercegovina (Ja koracam...)*, *Hercegovina (Pod zvijezdama...)*, *Opomena*, *Molitva na putu* i drugih, ali mnoge je itekako privukla, napravila im je iznimno veliku promidžbu.

Šegvić je imao značajan utjecaj na mnoge profesore hrvatskoga jezika i književnosti, osobito na profesore u katoličkim, isusovačkim i franjevačkim gimnazijama, ali upravo su u tim školama pojedini profesori omogućivali susret sa Šimićevim religioznim i misaonim pjesmama.¹²¹⁴ Među ostalim, profesori Klasične franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, prijatelji Antuna Branka Šimića: fra Martin Sopta (njegov ispovjednik prije smrti), fra Krešimir Pandžić i fra Placid Pandžić (prijatelji iz rodnih Drinovaca), imali su dobro mišljenje o većini njegovih pjesama (i o *Pjesnicima*, *Hercegovini /Ja koracam.../*, *Hercegovini /Pod zvijezdama.../* i *Opomeni*), ali o nekim pjesmama su govorili da ih nije trebao napisati.¹²¹⁵ Pojedini hercegovački franjevci (mlađi od te trojice), također profesori u toj gimnaziji tijekom 1930-ih godina, odbacivali su i izrijekom osuđivali te pjesme.¹²¹⁶

Nedostatno su jasni tragovi Šimićeve pjesme *Opomena* (i još nekih njegovih pjesama: primjerice dviju *Hercegovina*) u Klasičnoj franjevačkoj gimnaziji u Visokoj i Klasičnoj franjevačkoj gimnaziji u Sinju još od 1920. godine.¹²¹⁷ Možda je to bio rezultat njegova rada u Hrvatskome katoličkom pokretu do 1917. godine, a možebitno su i neki profesori promišljeno njegovu *Opomenu* nudili na razmišljanje franjevačkim kandidatima sa specifičnim odgojnim ciljevima. U svakom bi slučaju bilo zanimljivo istražiti svrhu eventualne nazočnosti te Šimićeve pjesme u franjevačkim gimnazijama tijekom 1920-ih i 1930-ih godina.

U skladu s tvrdnjama akademika Ive Padovana, glasovitoga medicinara i predsjednika HAZU-a, može se zaključiti, da je pjesnik A. B. Šimić bio strogo zabranjen u 1930-im godinama u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Travniku koju su vodili isusovci, što je njemu bilo dobro poznato kao "Napretkovu" stipendistu.¹²¹⁸ Unatoč tome je s oduševljenjem

¹²¹³ Usp. K. Šegvić, n. dj., str. 269.

¹²¹⁴ Isto.

¹²¹⁵ Usp. M. Barbarić, n. dj., str. 21.

¹²¹⁶ Usp. A. R. Glavaš, n. dj., str. 298–304.

¹²¹⁷ Isto.

¹²¹⁸ Prema bilješci V. Pandžića o razgovoru s Ivom Padovanom, Vlatkom Pavletićem, Miroslavom Šicelom i Anđelkom Vuletićem nakon predstavljanja njegove knjige *Tajna večera* (1997.) u Zagrebu. Usp. Vlado Pandžić, *Razgovori s profesorima (nastavnicima) književnosti, prosvjetnim savjetnicima i urednicima knjiga o A. B. Šimiću /rukopis: 1960. – 2010./*, Sovići – Široki Brijeg – Mostar – Sarajevo – Zagreb, 2010., str. 202.

tajno čitao njegove pjesme, osobito *Opomenu*, dok je pohađao tu znamenitu školu između gimnazijskog školovanja u Dubrovniku i Zagrebu, zato što su bile otklon od tradicionalnih zakonitosti strukturiranja pjesama, što se danas u književnoj teoriji naziva "transgresijom".¹²¹⁹ Prema njegovu je sjećanju u prijepisima kružilo desetak Šimićevih pjesama među travničkim učenicima.

U zagrebačkim su gimnazijama pojedini profesori književnosti u drugom dijelu 1930-ih prema ondašnjim običajima u razredu slobodno krasnosloveli Šimićeve pjesme: *Pjesnici*, *Hercegovina (Ja koracam...)*, *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* i *Opomena*, iako se nisu nalazile u službenim nastavnim programima. Nasuprot tome, neki su profesori upravo te i još neke pjesme iz *Preobraženja* navodili kao primjere nepoetičnosti njegove poezije, tj. kao slabe pjesme ili primjere koje ne bi trebali slijediti mladi pjesnici.¹²²⁰

Izazovno je istraživanje govorne ili scenske realizacije Šimićevih pjesama, posebice onih u kojima su prepoznatljivi zavičajni motivi, u razdoblju od 1925. do 1939. koja je zasigurno značajno utjecala i na gimnazijsku recepciju. Naime, često su se u Zagrebu događala različita zavičajna hercegovačka okupljanja na kojima su recitirane njegove pjesme, a zagrebački gimnazijalci i studenti dolazili su na takve skupove jer su nastupale popularne glumice i glumci: Božena Begović, Dubravko Dujšin, Nina Vavra, Božena Kraljeva, Jozo Laurenčić, Mato Grković, Vjekoslav Afrić, Janko Rakuša i drugi.¹²²¹

Premda bi bilo jako korisno, dosad nije bilo moguće sustavno istražiti pismohranu Radio-Zagreba (u doba NDH-a: Hrvatski krugoval) koji je umjesto strogo zabranjene politike krajem 1920-ih i u 1930-im emitirao emisije iz književnosti i kulture. Istraživači životopisa radijske spikerice i glumice Božene Begović vjerojatno će pronaći još mnoge zanimljive činjenice o njezinoj govornoj interpretaciji pjesama A. B. Šimića.¹²²² Nakon što je Šimićeve pjesme recitirala na dubrovačkoj kazališnoj pozornici, Božena Begović čitala ih je kao prva spikerica Radio-Zagreba (1926.) u specijalnim radijskim emisijama koje su u narednih petnaestak godina često slušali i komentirali gimnazijalci u svojim razredima jer radio je tada

¹²¹⁹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 72–73.

¹²²⁰ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 145–148.

¹²²¹ Prema riječima Jerka Šimića, takve skupove na kojima je slavljen i pjesnik A. B. Šimić, nerijetko u organizaciji nogometnoga kluba "Građanski" koji su uglavnom vodili Hercegovci (Jozo Jakopić, Ivo Kraljević i Jerko Šimić), ponajviše su financirali bogati zagrebački industrijalci. Isto, str. 149–151.

¹²²² S A. B. Šimićem i njegovom djevojkom Josipom Tatjanom Marinić sprijateljila se dok je on s njezinim ocem Milanom Begovićem uređivao *Savremenik* (1923.), a organizirala mu je dolazak u dubrovačku bolnicu u jesen 1924. Tada je bila redateljica i glumica u Dubrovačkome kazališnom društvu. Isto, str. 118–120.

bio najprivlačniji i najutjecajnije medij u području kulture. Nekadašnji operetni pjevač Jerko Šimić i sâm je krasnoslovio stihove svoga brata u različitim prigodama (na književnim manifestacijama u kazalištu, kavanama, zagrebačkim gimnazijama i fakultetima) i to nerijetko u društvu Dragutina Tadijanovića do 1933. koji je te godine izazvao polustoljetni sukob s obitelji A. B. Šimića i mučne sudske sporove zbog svojatanja i prikrivanja njegovih rukopisa.¹²²³

Istraženo je samo djelomice glumačko govorno interpretiranje Šimićevih socijalnih pjesama sa zavičajnim motivima na radničkim, sindikalnim i mladeškim skupovima diljem ondašnje države između 1925. i 1939. (do osnutka Banovine Hrvatske).¹²²⁴ U organizaciji takvih skupova, posebice za mlade ljude (gimnazijalce i studente), osobito je bio uspješan sindikalni vođa Jakov Bašić, prijatelj braće Šimića, koji je u svome beogradskom listu objavio nekrološki tekst o Antunu Branku Šimiću.¹²²⁵

Može se zaključiti na temelju apostrofiranih činjenica da je govorna ili scenska interpretacija Šimićevih pjesama *Na povratku kući*, *Plavokosi suton*, *Čamac*, *Opomena*, *Pjesnici*, *Povratak (Ti...)*, *Povratak (Ja...)*, *Hercegovina (Ja koracam...)* i *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* i drugih od 1925. do 1939. više utjecala na zagrebačke gimnazijalce nego prezentiranje njegovih pjesama u tiskanom obliku.

Dogodile su se značajne promjene u pristupu Šimićevim pjesmama u gimnazijama pod utjecajem vladajuće Hrvatske seljačke stranke od 1939. do 1941. u Banovini Hrvatskoj.¹²²⁶ Političku moć su dobili pojedini njegovi prijatelji, također njegov brat Jerko, ali i Stanislav, koji je uz potporu Jakova Bašića pozvao Tina Ujevića iz Splita u Zagreb gdje su zajedno uređivali sindikalnu *Pravicu*, haesesovsko glasilo za radnike i seljake.¹²²⁷ U tome je krugu pokrenuta promidžba pjesama A. B. Šimića, stoga je itekako poraslo zanimanje za njegove socijalne pjesme među profesorima književnosti i gimnazijalcima.

Na recepciju pjesama A. B. Šimića, što podrazumijeva i školsku recepciju, tada je odlučno utjecao Tin Ujević koji ga je postavio na treće mjesto ljestvice najboljih hrvatskih

¹²²³ Isto, str. 12–15.; str. 94–105.; str. 166–172.

¹²²⁴ Isto, str. 220–228.

¹²²⁵ Usp. J. Bašić, n. dj., str. 20–21.

¹²²⁶ Antuna Branka Šimića nije jako zanimala politika, ali ostale su uspomene na njegovo simpatiziranje "Radićeve stranke". Usp. J. Šimić, n. dj., str. 186.

¹²²⁷ Usp. V. Pandžić, n. dj., str. 181–183.

pjesnika svih vremena.¹²²⁸ To je imalo jak odjek u kulturnoj javnosti pa i u hrvatskim gimnazijama jer su tadašnji profesori i gimnazijalci pratili te komentirali novinske napise o književnicima i književnosti.¹²²⁹

U školskoj su godini 1939./1940. u Banovini Hrvatskoj Šimićeve pjesme čitane i tumačene u mnogim hrvatskim gimnazijama i srednjim strukovnim školama. Posebno su ih promovirali profesori haesesovci koji su posebice hvalili njegove socijalne pjesme. U tome su se istaknuli oni koji su i sami bili književnici. Primjerice, u gospićkoj gimnaziji je književnik i profesor Vladimir Jurčić često recitirao pjesme A. B. Šimića, osobito *Pjesnike*, *Opomenu*, *Hercegovinu (Ja koracam...)*, *Plavokosi suton*, *Povratak (Ti...)* i *Hercegovinu (Pod zvijezdama...)* te pjesme o siromasima, o čemu je obavještavao njegovu braću u Zagrebu s kojima je prijateljevao.¹²³⁰

Kao što je već navedeno u prvome dijelu ovoga poglavlja, prvo službeno uključivanje u hrvatske gimnazije pjesama Antuna Branka Šimića, kojemu su početkom 1920-ih pripisivali radićevštinu koja nije bila draga ustašama, dogodilo se točno početkom školske godine 1941./1942. Mate Ujević predstavio ga je monografski dvjema pjesmama u *Hrvatskoj čitanci za više razrede srednjih škola* (pod naslovom *Plodovi srca i uma*): *Pjesnici* i *Smrt i ja*.¹²³¹ Posebno je to odjeknulo u mostarskoj državnoj gimnaziji i Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu. Šesnaest godina nakon smrti uključen je jedan Hercegovac među najistaknutije hrvatske pjesnike 20. stoljeća. Njegove pjesme sa zavičajnim motivima: *Na povratku kući*, *Plavokosi suton*, *Čamac*, *Povratak (Ti...)*, *Povratak (Ja...)*, *Hercegovina (Ja koracam...)* i *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* postale su vrlo popularne jer su se sviđale tadašnjoj državnoj vlasti, osobito nekim ministrima koji su bili rodом iz Hercegovine.¹²³² Onodobni su gimnazijalci gotovo redovito ponijeli u život prve stihove pjesama *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* i *Pjesnici* koja je postala jednom od najpopularnijih pjesama, a nekima je

¹²²⁸ Usp. N. Škrgić, n. dj., str. 5.

¹²²⁹ Tin Ujević je u Sarajevu (1930. – 1937.), Splitu (1937. – 1940.) i Zagrebu (1940. – 1955.) često karikirao i istodobno hvalio Šimićeve *Opomenu*. Primjerice, kad su ga gimnazijalci pitali o "grijehu propustom", nerijetko je uzvikivao: "Čovječe, pazi da ne prođeš žedan pored bačve pune vina!" Usp. J. Šimić, n. dj., str. 194–195.

¹²³⁰ Isto, str. 37.

¹²³¹ Usp. M. Ujević, n. dj., str. 566–568.

¹²³² Usp. J. Šimić, n. dj., str. 102.

služila za ismijavanje pjesnika,¹²³³ odnosno za šaljive razgovore i komentare o ponašanjima pjesnika.¹²³⁴

Premda su Antun Branko Šimić i Ljubomir Maraković bili prijatelji i jedno vrijeme suradnici u Hrvatskome katoličkom pokretu, nije izvršni književni kritičar Maraković slijedio Matu Ujevića u promidžbi pjesnika Šimića u svojoj *Hrvatskoj čitanci za više razrede srednjih škola* (*Žetva*, Zagreb, 1941. i 1943.). Budući da je u središtu njegove pozornosti bio stih, cijela zbirka *Preobraženja* mogla mu je poslužiti za prikladno objašnjenje hrvatskoga slobodnog stiha, ali zaobišao je njegova istinskog tvorca i prvoga hrvatskoga promicatelja kako to tvrde mnogi hrvatski književni kritičari i povjesničari književnosti.¹²³⁵

Može se zaključiti prema sačuvanim školskim dnevnicima i ostaloj školskoj dokumentaciji kako su tri-četiri školske godine u doba NDH-a bile godine službene gimnazijske interpretacije i recepcije pjesama A. B. Šimića.

Kao što je već naprijed spomenuto i objašnjeno, cijelo doba komunističke Jugoslavije nije bilo povoljno za gimnazijsku ili srednjoškolsku interpretaciju i recepciju pjesama A. B. Šimića,¹²³⁶ zato što su tako željeli pisci koji su istodobno bili komunistički ideolozi i izvršna vlast, ali i oni koji su se hitro prilagodili socijalističkom realizmu služeći se crno-bijelom tehnikom u književnom stvaranju koje je moralo promicati komunističku politiku.¹²³⁷

Vice Zanimović potpuno ga je zaobišao u *Čitanci za niže razrede gimnazije* (kraj 1945.), a spominjao ga je u čitanci *Primjeri iz književnosti za VII. razred gimnazije* (1947.),¹²³⁸ koju su zbog predstavljanja Tina Ujevića¹²³⁹ zastrašujuće napali agitpropovci Radovan Zogović i Marin Franičević.¹²⁴⁰ Ponudio je Zanimović uobičajene komunističke ocjene života i djela A. B. Šimića koje su donijele samo zapreke za eventualni školski pristup njegovim književnim tekstovima.¹²⁴¹ U komentaru o hrvatskom i slovenskom ekspresionizmu apostrofirao je njegove listove *Vijavica* i *Juriš* te odredio "područja na kojima je

¹²³³ Usp. V. Krmpotić, n. dj., str. 155–162.

¹²³⁴ Isto, 159–160.

¹²³⁵ Primjerice: N. Polić, n. dj., str. 65. i M. Šicel, n. dj., str. 188.

¹²³⁶ Usp. T. Šarić, n. dj., str. 387–424.

¹²³⁷ Isto.

¹²³⁸ Usp. Vice Zanimović, *Primjeri iz književnosti za VII. razred gimnazije*, Zagreb, 1947., str. 17.

¹²³⁹ Usp. T. Šarić, n. dj., str. 387–424.

¹²⁴⁰ Usp. Radovan Zogović, *Primjer kako ne treba praviti "Primjere iz književnosti"*, Beograd – Zagreb, 1947., str. 5–44.; Marin Franičević, *Pisci i problemi*, Zagreb, 1948., str. 270–272.

¹²⁴¹ Usp. V. Zanimović, n. dj., str. 17.

ekspresionizam bio plodan"¹²⁴² kao što su "lirika i drama (A. B. Šimić, M. Krleža, A. Cesarec)",¹²⁴³ a zatim je samo jednom složenom rečenicom izrekao kakvo bi trebalo biti komunističko oblikovanje udžbenika u kojima nema mjesta za one koji nisu prešli na njihovu stranu:

"Pojedinci su i kod nas uspjeli da 'prijedu na drugu obalu' (M. Krleža, A. Cesarec, *Književna republika*, 1923–1927), dok su mnogi drugi, zadovoljni 'formalnom revolucijom', obogaćeni rezultatima ekspresionističkog perioda, napose ekspresionističkim svladavanjem izraza, ostali udaljeni od života, a pogotovu od pozitivnih društvenih snaga i njihovih stremljenja."¹²⁴⁴

Izostavljeno je samo ime A. B. Šimića iz te jasne rečenice, Zaninovićeve izravne optužbe, iz koje se saznaje da je bio udaljen "od života" i "pozitivnih društvenih snaga i njihovih stremljenja".¹²⁴⁵ Vrlo su opasne takve tvrdnje za živuće pisce, česte u Sovjetskom Savezu o ljudima koji se nisu sviđali komunističkim šefovima i vođama.¹²⁴⁶ Budući da je A. B. Šimić bio već dvadeset i dvije godine mrtav, takve su nedopustive tvrdnje¹²⁴⁷ donosile velike nevolje članovima obitelji umrlih hrvatskih književnika, a neke takve komunističke izjave donijele su tragediju i njegovoj obitelji.¹²⁴⁸

Nedopustivo je bez pristanka vlasnika autorskih prava (roditelja i braće) tiskana knjiga Antuna Branka Šimića *Pjesme* (1950.) koja je trebala biti i školska lektira.¹²⁴⁹ Pogovor *O lirici Antuna Branka Šimića*, koji može poslužiti kao primjer demagoških komunističkih tekstova, napisao je Marijan Matković.¹²⁵⁰ Na početku je začudno ideološko komentiranje, komunistička pokuda imperijalističkih ratova, a zatim su uslijedile velike pohvale Miroslavu Krleži, zato što se razlikovao od suvremenih pisaca "ne samo po kvaliteti, nego i po idejnoj sadržini".¹²⁵¹ Nakon toga je Matković konačno predstavio pjesnika A. B. Šimića kao "solipsista" koji je bio "intelektualno i emocionalno nemoćan da shvati ulogu pjesnika u

¹²⁴² Isto.

¹²⁴³ Isto.

¹²⁴⁴ Isto.

¹²⁴⁵ Isto.

¹²⁴⁶ Usp. T. Šarić, n. dj., str. 387–424.; R. Zogović, n. dj., str. 5–44. i M. Franičević, n. dj., str. 270–272.

¹²⁴⁷ Usp. T. Šarić, n. dj., str. 387–424.

¹²⁴⁸ Usp. Z. Pandžić – M. Pandžić, n. dj., str. 119–133.

¹²⁴⁹ O Tadijanovićevo lošem uređenju te knjige i intervencijama u pojedinim pjesmama objavljeno je nekoliko vrlo negativnih kritika, ali ovdje ih nije prikladno komentirati.

¹²⁵⁰ Usp. M. Matković, n. dj., str. 127–136.

¹²⁵¹ Isto, str. 128.

jednom društvu zaoštrenih klasnih suprotnosti",¹²⁵² stoga se "u suštini nije snalazio i, utječući se neriješenim za njega upitnicima, on je kroz svoj kratki život prolazio začuđenim, grozničavim, pjesničkim očima".¹²⁵³ Nakon navođenja stihova i nekoliko rečenica o pjesmi *Konac*, naveo je cijelu pjesmu *Pjesnici* te napisao da "ima u tim stihovima nekog osamljeničkog tzv. aristokratizma, kojega se taj Hercegovac nikada ne će moći potpuno osloboditi".¹²⁵⁴ U godini 1950. nazvati nekoga Hercegovcem bilo je svojevrsno prokazivanje, ali i odbijanje potencijalnih čitatelja od njegovih neuobičajenih pjesama.

Pri kraju opsežnoga pogovora, nakon stihova pjesme *Tijelo i mi*, a prije navoda cijele *Opomene*, Matković izrijeком tvrdi da je A. B. Šimić kao pjesnik bio samo opsjednut svojom sudbinom, osobnim problemima:

"Da, on leži u lešu i svjestan je tog fakta rješavajući svoj lični problem u smislu svoje rane pjesme *Opomena* (1920.)."¹²⁵⁵

Poslije *Opomene*, koju pogrešno naziva "ranom pjesmom",¹²⁵⁶ Matković prebrzo napominje da A. B. Šimić "piše i socijalno-refleksivne pjesme",¹²⁵⁷ čime je izbjegao komentiranje i ocjenjivanje te antologijske pjesme.¹²⁵⁸

Matković kao autor pogovora nije afirmirao A. B. Šimića sukladno umjetničkoj vrijednosti njegovih pjesama nego se upustio u komentiranja koja su preuzeta od sovjetskih uzora. Čitateljima je osobito bila znakovita njegova tvrdnja:

"Svakako je utjecaj njegovih poznatijih suvremenika, Gustava Krkleca i Dobriše Cesarića, mnogo snažniji u našoj literaturi, u kojoj on još uvijek zauzima samotarsko mjesto."¹²⁵⁹

Zaključno se o knjizi A. B. Šimića pod naslovom *Pjesme* može ustvrditi da je unatoč nedopustivim urednikovim intervencijama i neprikladnom pogovoru donijela u nemilim političkim okolnostima prisjećanje na prerano umrloga hrvatskoga pjesnika, ali djelomice pripomogla priznanju umjetničke vrijednosti njegovih pjesama. Otisnuta je u vrlo složenim političkim okolnostima, ali omogućila je izlazak na danje svjetlo pjesmama koje su potom

¹²⁵² Isto, str. 130.

¹²⁵³ Isto, str. 127–130.

¹²⁵⁴ Isto, str. 130.

¹²⁵⁵ Isto, str. 135.

¹²⁵⁶ Isto.

¹²⁵⁷ Isto.

¹²⁵⁸ Isto.

¹²⁵⁹ Isto, str. 136.

počele privlačiti veliku pozornost književnih kritičara. Budući da je naklada od 5.000 primjeraka razdijeljena gradskim i gimnazijskim knjižnicama po cijeloj tadašnjoj državi, do kraja 1950., već je početkom 1951. postala tražena knjiga.

Tijekom školskih godina 1950./1951. i 1951./1952. ponovno su u Zagrebu postale vrlo popularne i neke njegove socijalne pjesme sa zavičajnim motivima, što se može vidjeti u školskim dnevnicima, a čitali su ih pojedini profesori upravo iz knjige *Pjesme*. To se odrazilo u Zaninovićevoj *Čitanci iz jugoslavenske književnosti za VIII. razred gimnazije* (1952.) koji je u taj novi gimnazijski udžbenik uključio četiri Šimićeve pjesme (*Pjesnici*, *Povratak*, *Zemlja i Siromasi koji jedu od podne do podne*).¹²⁶⁰

Ako se pozorno pogleda koji su pisci bolje ili opsežnije predstavljeni u tom udžbeniku, skromnom se može nazvati prezentacija pjesnika A. B. Šimića, ali vrlo značajno je utjecala na recepciju njegovih pjesama u gimnaziji iako slabo educirani profesori književnosti, s diplomama Filozofskog fakulteta u Zagrebu s kraja 1940-ih i početka 1950-ih, gotovo ništa nisu znali o tome hrvatskome književniku.

Književno djelo A. B. Šimića neočekivano je privlačilo specifičnu i začuđujuću pozornost u 1950-im i početkom 1960-ih, ali nisu bili mnogobrojni profesori koji su pročitane kritike njegovih djela prenosili u svoju nastavu književnosti. Premda su mnogi, uglavnom mladi kritičari isticali i obrazlagali kako će taj pjesnik uskoro biti slavlj¹²⁶¹ kao jedan od najboljih hrvatskih književnika u 20. stoljeću,¹²⁶² njegove vrhunske antologijske pjesme nisu se nalazile u gimnazijskim programima. U završnim 1950-im godinama bilo je u pojedinim gimnazijama profesorskih i učeničkih interpretativnih čitanja i recitiranja Šimićevih socijalnih pjesama u različitim prigodama: *Siromasi*, *Okna na kućama siromaha*, *Pogled siromaha*, *Žene pred uredima*, *Siromahu* i drugih, ali nisu pronađeni dokazi o takvoj govornoj ili scenskoj interpretaciji ili recitiranju njegovih pjesama: *Opomena*, *Pjesnici*, *Molitva na putu*, *Hercegovina (Ja koracam...)* i *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* na uobičajenim svečanim školskim priredbama, koje su redovito usklađivane s komunističkim komitetima.¹²⁶³

¹²⁶⁰ Vice Zaninović, *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VIII. razred gimnazije*, Zagreb, 1952.

¹²⁶¹ Usp. Z. Posavac, n. dj., str. 1–8.

¹²⁶² Usp. Vlatko Pavletić, "A. B. Šimić – preobrazitelj poezije", u: *Trenutak sadašnjosti*, Zagreb, 1960., str. 244–247.

¹²⁶³ Prema anketiranjima i razgovorima s umirovljenim nastavnicima, školske priredbe su obvezno nadzirali članovi Komunističke partije i njihovi suradnici.

Vice Zanimović je svoju udžbeničku koncepciju i svoj odnos prema A. B. Šimiću ponovno pokazao u *Čitanci s pregledom jugoslavenskih književnosti za IV. razred gimnazije* (1958.). Otprije predstavljenim pjesmama *Povratak*, *Zemlja* i *Siromasi koji jedu od podne do podne* u *Čitanci iz jugoslavenske književnosti za VIII. razred gimnazije* (1952.)¹²⁶⁴ pridodao je samo pjesmu *Smrt i ja*. Napunio je samo tri udžbeničke stranice pjesmama i životopisom A. B. Šimića,¹²⁶⁵ a Miroslavu Krleži posvetio je gotovo pedeset stranica, tj. šesnaest puta više udžbeničkih stranica.¹²⁶⁶

Dobro je zamjetno kako je priređivač Vice Zanimović izbjegavao izricanje svoga kritičkog suda o pjesmama A. B. Šimića.¹²⁶⁷ Kao promicatelj socijalističkog realizma nije ni mogao govoriti o Šimićevu rušenju objektivnih načela, pravila ili normi, odnosno transgresivnosti, kako to danas govore geokritičari.¹²⁶⁸ U toj samo djelomice promijenjenoj *Čitanci s pregledom jugoslavenskih književnosti za IV. razred gimnazije* (1958.) – nakon tvrdnje da je Šimića zanimao život skromnih ljudi – ponajprije je naveo Cesarićevo zapažanje o njegovoj autokritici zbog koje je teško pisao, a zatim Krklečevo mišljenje o njegovoj zbirci punoj "nekeg treptanja i tankih sjenka" koja je "sva kao proljetna mjesečina".¹²⁶⁹

Zanimović je A. B. Šimiću još dopisao subjektivizam (prosudivanje po vlastitim dojmovima, jednostranost, pristranost, nekolektivizam, protudruštenost) kao negativnu karakteristiku:

"... u tim stihovima on nam otkriva sav svoj subjektivistički stav prema životu u škrtim usporedbama i pjesničkim slikama."¹²⁷⁰

Može se zaključiti na temelju predstavljanja A. B. Šimića u tom udžbeniku kako je Zanimović u skladu s komunističkim diktatom jako reducirao komunikaciju profesora i osamnaestogodišnjih ili devetnaestogodišnjih maturanata hrvatskih gimnazija sa Šimićevim pjesmama štedeći na vlastitim komentarima, ali i ne uključujući u svoju čitanku malo više

¹²⁶⁴ Zanimovićeva *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VIII. razred gimnazije* (1952.) bila je posljednji udžbenik književnosti za VIII. razred gimnazije, zato što je 1956. promijenjen gimnazijski plan i program. Umjesto osam gimnazija je imala četiri razreda. Dotadašnja niža gimnazija povezana je s četverogodišnjom osnovnom školom u osmogodišnju.

¹²⁶⁵ Vice Zanimović, *Čitanka s pregledom jugoslavenskih književnosti za IV. razred gimnazije*, Zagreb, 1958., str. 377–379.

¹²⁶⁶ Isto, str. 287–333.

¹²⁶⁷ Isto, str. 379.

¹²⁶⁸ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 73–75.

¹²⁶⁹ V. Zanimović, n. dj., str. 379.

¹²⁷⁰ Isto.

njegovih antologijskih pjesama, primjerice: *Opomene*, *Pjesnika*, *Hercegovine (Ja koracam...)*, *Hercegovine (Pod zvijezdama...)*, *Molitve na putu*, *Molitve za preobraženje*, *Tijela*, *Nadenog Boga*, *Marije*, *Sunca siromaha* i drugih.

Uz Viktora Žmegača koji je prvi proslavio avangardnost, originalnost i transgresivnost te neizmjernu višeslojnost i višeznačnost Šimićevih pjesama za opću i gimnazijsku recepciju njegova književnog djela krajem 1950-ih godina bili su itekako zaslužni ugledni književni kritičari i povjesničari: Krsto Špoljar, Marko Ristić, Đuro Plemenčić, A. H. Žarković, Tomislav Sabljak, Stanislav Šimić, Zlatko Posavac, Marijan Jurković, Milica Buinac i drugi.

Velik su interes izazvala trodijelna Šimićeva *Sabrana djela* u jesen 1960., osobito u poznatim okolnostima da ih je uredio i u smrtnom strahu žurno u tisak opremio njegov brat Stanislav Šimić, samo nekoliko dana prije svoje smrti od leukemije (7. srpnja 1960.). Iako su to izdanje, prema javnom svjedočenju Jerka Šimića, pokušala uništiti trojica hrvatskih književnika, koji su zbog toga izgubili na ugledu,¹²⁷¹ motivirala su veliku kritičku recepciju njegova književnog djela,¹²⁷² ali sve je to ubrzano utjecalo na poboljšavanje gimnazijske interpretacije i recepcije.

Osim neprikladnoga teksta Antuna Šoljana koji je bio usmjeren na tek umrloga književnika Stanislava Šimića u zagrebačkom *Telegramu*,¹²⁷³ kritičari su itekako hvalili *Sabrana djela* A. B. Šimića.¹²⁷⁴ Prema riječima Miroslava Vaupotića, već su tijekom školske godine 1960./1961. održavana predavanja o A. B. Šimiću i recitali njegovih pjesama u zagrebačkim gimnazijama, ali to se sporo širilo izvan Zagreba gdje je vrlo stroga prosvjetna vlast čekala na službene komitetske direktive.¹²⁷⁵ U promidžbi *Preobraženja* u zagrebačkim gimnazijama tada je izvrsni profesor Vaupotić imao nezaboravnu ulogu.¹²⁷⁶

Poboljšana školska recepcija Šimićevih pjesama u hrvatskim gimnazijama početkom 1960-ih godina plod je velikoga interesa za njegova *Sabrana djela* (1960.) koja su dugo

¹²⁷¹ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 210–215.; J. Šimić, "Tko je vlasnik...", n. dj., str. 326–330.

¹²⁷² Budući da se o tome vijest brzo širila, do kraja 1960. rasprodani su svi kompleti Šimićevih *Sabranih djela* koji su stigli u knjižare. Usp. J. Šimić, *Sjećanja na moju braću...*, n. dj., str. 214–215.

¹²⁷³ A. Šoljan, n. dj., str. 4.

¹²⁷⁴ Početkom 1960-ih godina napisano je nekoliko desetaka pohvalnih književnih kritika.

¹²⁷⁵ Usp. Miroslav Vaupotić, "Za istinu o A. B. Šimiću i literaturi o njemu", *Književnik*, Zagreb, 1960., 9, str. 70–83.

¹²⁷⁶ Blisko je surađivao sa Stanislavom Šimićem sve do njegove smrti. Usp. Miroslav Vaupotić, "Predgovor", u: Stanislav Šimić – Josip Bogner – Otokar Keršovani, *Izabrana djela*, Zagreb, 1975., str. 7–27.

očekivana. Dok se nisu pojavila te dobila kritičke pohvale, malo je bilo profesora koji su sustavno pristupali njegovim pjesmama iako su četiri bile predstavljene u Zaninovićevoj *Čitanci s pregledom jugoslavenskih književnosti za IV. razred gimnazije* (1958.)¹²⁷⁷ koja je bila jedini smjerokaz za nastavu književnosti, dakle profesori književnosti nisu smjeli slobodno uključivati u svoju nastavu ni književna djela ni pisce koji nisu ponuđeni u tom udžbeniku.¹²⁷⁸

Odnosilo se to i na izvrsne Šimićeve pjesme u kojima je zamjetljiv njegov zavičajni prostor (primjerice: *Žeteoci*, *Na povratku kući*, *Blagoslov žita*, *Pobožna pjesma*, *Plavokosi suton*, *Hercegovina (Ja koracam...)*, *Hercegovina (Pod zvijezdama...)*, *Pjesma jednom brijegu* i drugima), ali i na pjesme, primjerice, *Pjesnici*, *Opomena*, *Žene s jednim srcem* i *Moja preobraženja* koje su s ostalim njegovim pjesmama iz *Preobraženja*,¹²⁷⁹ zbog izostavljanja interpunkcije te slobodnih stihova, bile predmet ismijavanja pojedinih profesora i književnih kritičara, tj. onih koji nisu prepoznavali "istinsku, izvornu i čistu riječ jedne nove poezije u stihovima".¹²⁸⁰

Profesor Miroslav Vaupotić hvalio je urednički posao Stanislava Šimića, ali i sugerirao da pojedini hrvatski književnici nisu radosni zbog tiskanja Šimićevih *Sabranih djela*.¹²⁸¹ Motivirao je mnoge, osobito gimnazijalce, na čitanje tih triju svezaka, posebice prvoga s podnaslovom *Poezija*, jer službena Zaninovićeva *Čitanka s pregledom jugoslavenskih književnosti za IV. razred gimnazije* (1958.) imala je glavnu ulogu početkom 1960-ih u službenoj promidžbi određenih književnika koji su bili istodobno hvaljeni kao komunisti (komunistički uzori) i najbolji pisci u tadašnjoj saveznoj državi.

Iako je u toj čitanci A. B. Šimić bio predstavljen četirima pjesmama koje se također, kao i sve pjesme iz *Preobraženja*, mogu nazvati antologijskima bez ikakvih prijepora, Zaninović je već tim izborom (*Povratak*, *Zemlja*, *Siromasi koji jedu od podne do podne* te *Smrt i ja*) predočio svoju udžbeničku koncepciju neugrožavanja pozicije privilegiranih književnika jer nije predstavio pjesme koje bi bolje razotkrile pjesnikovu avangardnost.¹²⁸² Također je posebno potrebno istaknuti činjenicu da u toj čitanci nema prikladnih metodičkih instrumentarija uz Šimićeve pjesme koji bi trebali upućivati motivirane gimnazijalce na

¹²⁷⁷ Usp. V. Zaninović, n. dj., str. 377–379.

¹²⁷⁸ Usp. R. Zogović, n. dj., str. 5–44.; M. Franičević, n. dj. 270–272.

¹²⁷⁹ Usp. V. Žmegač, "O lirici A. B. Šimića...", n. dj., str. 97–109.

¹²⁸⁰ Usp. V. Krmpotić, n. dj., str. 159.

¹²⁸¹ Usp. M. Vaupotić, n. dj., str. 7–27.

¹²⁸² Usp. V. Zaninović, n. dj., str. 377–379.

samostalan rad. Ne može se ustvrditi da rezultati poticajne usporedbe predstavljanja Miroslava Krleže i A. B. Šimića u toj čitanci daju odgovor o Zaninovićevoj osobnoj kritičkoj procjeni književnih djela te dvojice velikih hrvatskih književnika¹²⁸³ nego govore o njegovoj sklonosti ispunjavanja uvjeta za priređivanje udžbenika¹²⁸⁴ koje postavljaju komunistički moćnici.¹²⁸⁵

Početak 1960-ih neprekidno je poticano književno stvaranje u skladu s tzv. potrebama razvoja socijalističkog društva jer je komunistička vlast hvalila socijalistički realizam u umjetnosti.¹²⁸⁶ U skladu s time lako je prepoznati razloge Zaninovićeve skromnoga predstavljanja književnog djela A. B. Šimića u čitanci jer tako je zapravo sugerirao profesorima i maturantima hrvatskih gimnazija da se ne oduševljavaju njegovim pjesmama.¹²⁸⁷ Premda je antologijskim pjesmama s izrazitim hercegovačkim motivima zatvaran put do srednjoškolaca, postalo je to, ipak, manji problem nakon objave *Sabranih djela* jer su ih zainteresirani mogli samostalno pronaći u prvoj knjizi.

Najveću je prekretnicu u školskoj recepciji Šimićevih pjesama donio udžbenik Ive Frangeša, Miroslava Šicela i Dragutina Rosandića *Pristup književnom djelu (čitanka za prvi razred gimnazije)* (1962.) koji se pojavio u školskoj godini 1962./1963. iako ga neke škole nisu tijekom te školske godine ponudile svojim učenicima, uglavnom zbog profesorske sklonosti tradicionalnim nastavnim pristupima. Ponajprije je potrebno apostrofirati uključivanje metode interpretacije u pristup književnom djelu, što je Ivo Frangeš sustavno zagovarao sa Zdenkom Škrebom te Aleksandrom Flakerom u časopisu *Umjetnost riječi* (1957.).¹²⁸⁸ U tome se udžbeniku nalaze dvije Šimićeve pjesme *Mrtva ljubav* i *Smrt*, a prva je ponuđena kao ljubavna pjesma u poglavlju *Individualni karakter umjetničkog djela* dok je drugoj svrha prezentacija i određenje lirske pjesme s "motivom smrti".¹²⁸⁹

Uz Šimićevu *Mrtva ljubav*, predstavljenu nakon Matoševe *Utjehe kose*, priređivači udžbenika suprotstavljaju predodžbe smrti dvojice istaknutih hrvatskih pjesnika, a zatim ističu

¹²⁸³ Usp. Šimun Jurišić, "Književni povjesničar Vice Zaninović", *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 2002., 1, str. 303–312.

¹²⁸⁴ Usp. T. Šarić, n. dj., str. 403–404.

¹²⁸⁵ U Hrvatskoj nije između 1945. i 1990. nitko mogao prirediti ni osnovnoškolski ni gimnazijski udžbenik za hrvatski jezik i književnost ako nije bio član Saveza komunista. To je općepoznata činjenica iz suvremene povijesti.

¹²⁸⁶ Usp. M. Šicel, n. dj., str. 231–238.

¹²⁸⁷ Usp. V. Zaninović, n. dj., str. 377–379.

¹²⁸⁸ Usp. Zdenko Škreb – Ante Stamać (ur.), *Uvod u književnost*, Zagreb, 1986., str. 489–498.

¹²⁸⁹ Usp. Ivo Frangeš – Miroslav Šicel – Dragutin Rosandić, *Pristup književnom djelu. Čitanka za 1. razred gimnazije*, Zagreb, 1962., str. 12–13. i 53.

da "Matoš pun tuge i teške žalosti za izgubljenom dragom pronalazi utjehu, izlaz iz svoje boli, vjerujući da se u smrti sniva i tako na neki način produžuje život u jednome novom, višem obliku postojanja"¹²⁹⁰ dok mlađi "A. B. Šimić zatvara crni veo oko sebe i ne nalazi nigdje utjehe".¹²⁹¹

Šimićeva pjesma *Smrt* popraćena je metodičkim instrumentarijem koji je pomnjivo usklađen navođenjem poticajnih tvrdnja, oblikovanjem jednostavnih pitanja i nešto težih zadataka koji mogu gimnazijalca voditi u samostalnu interpretaciju te pjesme. Predstavljanje tih dviju pjesama u tome udžbeniku koji je naglo prekinuo tradicionalni pristup književnom djelu itekako je pojačao interes za pjesme A. B. Šimića te za njegovo ukupno književno djelo, dakle i za cijelu zbirku *Preobraženja*, a u kompliciranome je političkom kontekstu, može se pretpostaviti dok se ne dođe do sigurnih dokaza, barem je malo pridonijelo popuštanju žestokih komunističkih stega oko njegova zavičaja tijekom 1963. i početkom 1964.

Toj je vrlo važnoj prekretnici u školskoj recepciji književnoga djela A. B. Šimića, osobito pjesama u kojima je prepoznatljiva njegova Hercegovina, izvrsnim predgovorom knjizi A. B. Šimića *Pjesme i proza* doprinio ugledni pjesnik, kritičar i sveučilišni nastavnik Jure Kaštelan,¹²⁹² partizanski borac kojega su pomno slušali komunistički političari, pjesnik koji je, među ostalim, patetično slavio tadašnju državu i socijalističko društvo što mu je donosilo značajan društveni položaj i utjecaj. Motivirao je mnoge čitatelje, osobito profesore, studente i gimnazijalce, stoga je u gradskim i školskim knjižnicama bila vrlo tražena knjiga jer bila je na popisima obvezne školske lektire.¹²⁹³

Tijekom pregledavanja dostupnih školskih dnevnika četvrtih razreda zagrebačkih gimnazija iz školske godine 1963./1964. nađene su zabilješke koje pokazuju da su učenici pisali referate o Šimićevim pjesmama, ali i uočeno je da neki profesori književnosti nisu nigdje zabilježili njegovo ime, što pokazuje da vjerojatno nisu uopće interpretirali njegove pjesme ili poklanjali su im takvu skromnu pozornost koja nije trebala biti zabilježena.

¹²⁹⁰ Isto, str. 13.

¹²⁹¹ Isto.

¹²⁹² Usp. Jure Kaštelan, "Antun Branko Šimić (predgovor)", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme i proza* (ur. J. Kaštelan), Zagreb, 1963., str. 7–21.

¹²⁹³ U starim je katalozima vidljivo da su mnoge imale petnaestak ili dvadesetak primjeraka te knjige.

Šimićeve pjesme *Pjesnici, Hercegovina (Ja koracam...)*, *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* i *Opomena* nisu ni spominjane u gimnazijskoj nastavi u Hercegovini od 1945. do 1964. godine, tj. tijekom dvadeset godina koje su prošle u teroru nad hrvatskim katoličkim pučanstvom,¹²⁹⁴ a najvjerojatnije su iznimno rijetki bili gimnazijalci i profesori, kao što je već istaknuto, koji su čitali njegove pjesme.¹²⁹⁵ Tek nakon što je hrvatski književnik Gustav Krklec, nekadašnji bliski prijatelj te protivnik A. B. Šimića u književnim polemikama, posjetio sa skupinom književnika Hercegovinu (1963.), počeli su profesori književnosti govoriti o životu i djelu Hercegovca, koji u svojim književnim djelima nije zaboravio zavičajni prostor, te interpretirati njegove pjesme iz Zaninovićeve čitanke za četvrti razred gimnazije.¹²⁹⁶

U školskoj godini 1964./1965. službena je prosvjetna politika neočekivano poticala interpretaciju pjesama A. B. Šimića u hrvatskim gimnazijama i drugim srednjim školama. Unatoč oprezu mnogih profesora dok su tumačili njegove pjesme, brzo je rastao interes za njegove pjesme jer nisu pripadale socijalističkom realizmu, ali njegovi kritički tekstovi nisu mogli u škole, što je utvrđeno tijekom pregledavanja školskih dnevnika gimnazija i ostalih srednjih škola. Razloge nije teško odgonetnuti jer tada je bilo nemoguće, primjerice, uključiti u nastavu negativne kritike književnih djela Ive Andrića i Miroslava Krležje. Nije također nevažan bio razlog za prešućivanje kritičkoga djela A. B. Šimića u nastavi književnosti ni činjenica da je 1933. njegov brat Stanislav Šimić objavio knjigu *Krležja kao kritik* u kojoj nije lijepo pisao o Krležinu kritičkom radu, a kako se u Hrvatskoj i tadašnjoj saveznoj državi pisalo ili moglo pisati o njegovu književnom djelu od 1945. do 1981., postoji bogata literatura i povijesni izvori.

Dok se ne istraže arhivi komunističkih komiteta, može se samo s povelikom sigurnošću pretpostavljati kako su na iznenadno političko poticanje školske recepcije pjesama A. B. Šimića utjecale odluke koje su donijete barem u centralnim komunističkim komitetima SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine,¹²⁹⁷ a očito je planiran drugačiji odnos prema Hercegovini u novome političkom kontekstu. U skladu s time može se navesti kako su na

¹²⁹⁴ Usp. Šimun Šito Ćorić, *Hercegovci Hrvati Hercegovine*, Zagreb, 1995.; Andrija Nikić, *Hercegovski franjevački mučenici: 1524–1945*, Mostar, 1992.

¹²⁹⁵ Sve do drugoga dijela 1960-ih u zapadnoj su Hercegovini učitelji, profesori i ravnatelji uglavnom bili iz Srbije i Crne Gore ili Srbi iz istočne Hercegovine i Bosne. Prikupljena se dokumentacija nalazi u Županijskom arhivu u Širokom Brijegu.

¹²⁹⁶ U rujnu 1964. neočekivano je predviđena kao udžbenik u širokobriješkoj (tada lištičkoj) i ljubuškoj gimnaziji, što je sigurno bilo usklađeno s odlukama komunističkih komiteta.

¹²⁹⁷ Usp. Hamdija Pozderac, "Predgovor", u: *Životvorno sunce. Šimićeve susreti. Zbornik*, Grude, 1981., str. 6–7.

povijesnu prekretnicu u gimnazijskoj interpretaciji i recepciji Šimićevih pjesama odlučno utjecali "Šimićevi susreti" koji su prvi put organizirani 1964. u Drinovcima, u čast hrvatskim književnicima Antunu Branku Šimiću i Stanislavu Šimiću.¹²⁹⁸ Nakon uvodnih komunističkih govora, pred nekoliko tisuća gostiju iz cijele Hercegovine, južne Bosne i susjedne Dalmacije Društvo književnika Hrvatske (tadašnji naziv) otkrilo je spomen-ploču na njihovoj rodnoj kući, osnovna škola u Drinovcima dobila je njihova imena, a zatim je otkriven spomenik s njihovim poprsjima i stihovima iz *Opomene*.¹²⁹⁹ Između govora istaknutih književnika glumice i glumci vrlo glasno su recitirali pjesme A. B. Šimića (*Opomena, Pjesnici, Na povratku kući, Čamac, Hercegovina /Ja koracam.../, Hercegovina /Pod zvijezdama.../, Povratak /Ti.../, Povratak /Ja.../, Siromasi koji jedu od podne do podne* i druge).¹³⁰⁰ Prikladno je napomenuti da je tada prvi put većina hercegovačkih gimnazijalaca koji su dovezeni iz Širokog Brijega, Mostara, Ljubuškog i Čapljine čula antologijske pjesme A. B. Šimića.¹³⁰¹

Mnoštvo je pisanih dokaza (uglavnom u školskim dnevnicima i pismenim zadaćama) o pojačanoj školskoj recepciji Šimićevih pjesama tijekom cijele školske godine 1964./1965. u nekim hrvatskim gimnazijama, ali na temelju istraživanja školske dokumentacije pojedinih hrvatskih gimnazija i srednjih škola dolazi se do zaključka da nije nigdje zabilježeno njegovo ime, što sugerira potpuni izostanak interpretacije njegovih pjesama iako je Zaninovićeve čitanka za IV. razred gimnazije bila službeni udžbenik. Prema tim podacima može se zaključiti kako profesori nisu riskirali uključivanje u nastavu pjesnika o kojemu se najmoćniji književnici (komunisti) nisu očitovali, stoga su se u četvrtom razredu nastavili tradicionalno baviti dva-tri mjeseca književnim djelom Miroslava Krleža koji je izravno preko prosvjetne vlasti utjecao na nastavu književnosti, a kako gimnazijalci nisu bili motivirani za čitanje i interpretaciju njegovih djela, organizirani su stručni i znanstveni skupovi o toj problematici.¹³⁰²

¹²⁹⁸ Usp. *Životvorno sunce...*, n. dj., str. 39–42.

¹²⁹⁹ Isto, str. 6–7. i 39.

¹³⁰⁰ Organizatori su prvih "Šimićevih susreta" (još bez toga naziva) bili: Društvo književnika Hrvatske i Savez književnika Jugoslavije. Isto, str. 10–42.

¹³⁰¹ Isto.

¹³⁰² Usp. Krunoslav Pranjić, "S Krležom – konflikt (!)", *Republika*, 1973., 6, str. 617–621.; Čedo Kisić – Luka Pavlović (ur.), *Krleža u školi (okrugli sto "Odjeka")*, Sarajevo, 1973.

U drugoj polovici 1960-ih uspostavljen je kontinuitet stalnih poboljšanja školske interpretacije Šimićevih pjesama, ali njegovu avangardnome kritičkom opusu bio je onemogućen pristup u hrvatskim gimnazijama.

Značajan je doprinos recepciji Šimićevih pjesama od 1964. pa do početka 1970-ih godina donosila nevelika knjiga njegovih izabranih djela *Pjesme i eseji* (1964.)¹³⁰³ koja je bila namijenjena za školsku lektiru. Priredila ju je i motivirajući pogovor napisala Vesna Krmpotić.¹³⁰⁴ Mnogim je učenicima ta jeftina knjiga omogućila prikladno čitanje i recepciju njegovih pjesama.

Marin Franičević, Agitpropov nadzornik hrvatske književnosti i nastave književnosti u drugoj polovici 1940-ih i u 1950-im godinama,¹³⁰⁵ iznenada je 1964. postao promicatelj književnog djela A. B. Šimića.¹³⁰⁶ Njegova studija *Pjesnik krika i preobraženja* u knjizi *Književne interpretacije*, obveznoj literaturi studenata književnosti krajem 1960-ih, te njegovi članci u sarajevskom časopisu *Izraz* (1966.) i knjizi izabranih djela A. B. Šimića *Stihovi i proza* pretvoreni su na seminarima profesora književnosti (osobito u Bosni i Hercegovini) u svojevrsnu naredbu za školski pristup hrvatskomu piscu kojemu nije u prethodnim dvama desetljećima omogućivao uključivanje u nastavu književnosti.¹³⁰⁷ Sugestivno je obrazlagao Šimićev "preokret kojim počinje jedan od tokova suvremene hrvatske poezije",¹³⁰⁸ stoga se može ustvrditi da je s povelikim zakašnjenjem ohrabrivao profesore na promjenu mišljenja i odnosa prema djelu umrloga hrvatskoga pjesnika i kritičara. Vjerojatno je i sâm to učinio nakon što je pročitao pohvalne kritike koje su napisali istaknuti književni kritičari (Marko Ristić, Tomislav Sabljak, Zlatko Posavac, Viktor Žmegač, Bruno Popović, Vlatko Pavletić, Milica Buinac, Tomislav Ladan, Jure Kaštelan, Vesna Krmpotić i drugi), ali i njegova

¹³⁰³ Antun Branko Šimić, *Pjesme i eseji*, Zagreb, 1964.

¹³⁰⁴ Vesna Krmpotić je u primjerenome popratnom tekstu ("Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme i eseji*, Zagreb, 1964., str. 160.) nastojala izazvati učeničku pozornost nakon poticajnog osvrta na pjesmu *Opomena*: "Usprkos trijumfalnom pohodu slobodnog stiha, službena je kritika još uvijek s nepovjerenjem gledala na poeziju što je zazirala od sroka i uobičajene, mehaničke metrike. Tako su i pjesme 'Preobraženja' bile proglašene prepotentnim istupom nedoučenoga đaka koji je slobodni stih usvojio zbog puke nemoći da sačini neku metričku formu i da se podvrgne disciplini, recimo soneta. Tom stavu kritike išlo je u prilog što je slobodne stihove stalo pisati sve i sva; pod slobodnim se stihom vrlo komotno podrazumijevala anarhija i oslobođenje od svake stege."

¹³⁰⁵ Usp. Marin Franičević, "Književnost pred novim zadacima", *Slobodna Dalmacija*, Split, 22. 4. 1945.; Marin Franičević, *Pisci i problemi*, Zagreb, 1948.

¹³⁰⁶ Usp. Marin Franičević, *Književne interpretacije*, Zagreb, 1964.

¹³⁰⁷ Usp. Marin Franičević, "Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Stihovi i proza. Izabrana djela*, Sarajevo, 1967., str. 9.

¹³⁰⁸ Usp. Marin Franičević, "Antun Branko Šimić", *Izraz*, 1966., 2, str. 138–139.

promjena mišljenja mogla je nadoći nakon političkih mijena koje su signalizirale da je na zalasku onaj najrigidniji komunizam koji je dugo zagovarao.¹³⁰⁹

U razdoblju od 1964. do 1971. bila je vrlo važna za gimnazijsku interpretaciju i recepciju gotovo svakodnevna novinska, govorna ili scenska interpretacija Šimićevih pjesama na različitim scenama te radijska, televizijska i filmska interpretacija. U tih šest-sedam godina natjecale su se sarajevske, zagrebačke i beogradske novinske, radijske pa i televizijske kuće koja će donijeti više zanimljivih izvješća sa "Šimićevih susreta", razgovora s članovima obitelji braće Šimića, ali i njihovim prijateljima iz djetinjstva te školskim kolegama.¹³¹⁰

U međuvremenu je Vice Zaninović nastojao ponešto promijeniti u svojoj čitanci za IV. razred gimnazije iz 1958. pa je ponudio *Pregled književnosti s čitankom za četvrti razred gimnazije* (Zagreb, 1968.; XII. /I. prer./ izdanje), ali ostavio je stari izbor Šimićevih pjesama: *Povratak, Zemlja, Smrt i ja* i *Siromasi koji jedu od podne do podne*. U tekstu *Književnost između dva rata* nije prešutio ocjene književnih kritičara koji su A. B. Šimića postavljali na istaknuto mjesto među hrvatskim pjesnicima.¹³¹¹ U skladu s tim udžbenikom glavnina je profesora nastavila poslušno tumačiti njegove pjesme sukladno službenim zahtjevima komunističke vlasti da književnost mora bez ikakvih odstupanja socijalistički odgajati mlade ljude (omladinu).¹³¹² Taj socijalistički pristup još je nekih pet-šest godina prakticiran u interpretaciji njegovih pjesama u mnogim hrvatskim gimnazijama, posebice u interpretaciji *Opomene* i *Pjesnika* u okviru nastavnih sati koji su bili namijenjeni provjeri učeničke lektire, ali i u tumačenju pjesama *Hercegovina (Ja koracam...)* i *Hercegovina (Pod zvijezdama...)*, osobito u Hercegovini, gdje se školska interpretacija i recepcija redovito poboljšavala poslije svakih "Šimićevih susreta" iako su ih jako opterećivali komunistički govori koji nisu bili u nikakvoj svezi s književnim djelom A. B. Šimića.¹³¹³

¹³⁰⁹ Usp. M. Franičević, "Antun Branko Šimić"..., n. dj., str. 9.

¹³¹⁰ Isto.

¹³¹¹ Usp. M. Ristić, n. dj.; V. Žmegač, n. dj.; S. Šimić, n. dj.; J. Kaštelan, n. dj.; Krmpotić, n. dj.; Marin Franičević, "Antun Branko Šimić", *Izraz*, 1966., 2, str. 138–139.; Marin Franičević, "Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Stihovi i proza. Izabrana djela*, Sarajevo, 1967., str. 9.

¹³¹² Za odgoj mladeži u skladu s obvezama doprinosa tzv. socijalističkom razvoju jugoslavenskog društva prilagođivane su i školske interpretacije književnim djelima: Marina Držića, Ivana Gundulića, Petra Preradovića, Augusta Šenoae, Antuna Gustava Matoša te svih hrvatskih (i drugih) pisaca koji su bili zastupljeni u nastavi književnosti. Usp. Mila Pandžić, "Interpretacija i recepcija Šimićevih pjesama *Pjesnici* i *Opomena* u gimnaziji (1961. – 1975.)", *Hrvatski*, 2013., 2, str. 98.

¹³¹³ Usp. *Životvorno sunce*..., n. dj., str. 4–8. i 11–26.

Svrshodno je napomenuti o školskoj interpretaciji Šimićevih pjesama od 1964. do 1971. kako je vlast sukladno svome totalitarizmu, nakon što je 1964. bez javne odluke odobrila i potaknula školski pristup njegovim pjesmama, uporno pokušavala uključiti njegova avangardna umjetnička djela u svoju promidžbu.¹³¹⁴ Nastojala je uz izravnu pomoć poslušnih profesora prikazati književnika A. B. Šimića kao pronositelja komunističkih ideja te promicatelja "bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda i narodnosti", što je bilo kontraproduktivno jer učenici u njegovim pjesmama nisu to mogli pronaći,¹³¹⁵ ali za to su uspješno iskorištavali pojedine izdvojene rečenice iz njegovih tekstova o jeziku.¹³¹⁶

Tijekom 1970. i 1971. na velikim su političkim skupovima mladi hrvatski domoljubi često krasnoslovali Šimićeve pjesme s motivima iz njegova zavičajnog prostora, što može biti poseban izazov povjesničarima za istraživanje, ali ponajviše, ipak, isticali su njegovu *Opomenu* premda ne sadrži izravne domoljubne poruke ili pouke.¹³¹⁷ Budući da su je mnogi vrsni glumci zanosno izgovarali na različitim pozornicama tijekom tih godina, zasigurno se sviđala domoljubnim Hrvatima jer njezina se odgojna vrijednost osobito očituje u promicanju i poticanju empatije i odgoja ljudi za razumijevanje drugih ili svih ljudi, odnosno svakog čovjeka. Bilo bi također zanimljivo istražiti njezinu ulogu političkog paravana na početnim domoljubnim skupovima jer nije se ništa neprikladno moglo naći u pjesmi koja se temelji na slanju univerzalnih ljudskih poruka koje su nerijetko izgovarali onodobni komunistički političari.¹³¹⁸

Neosporna je činjenica da su u Hrvatskom proljeću važne uloge imali Šimićevi Hercegovci, što razotkriva još jedan veliki razlog njegove popularnosti u tim burnim povijesnim godinama. Dvije pjesme koje imaju zajednički naslov *Hercegovina* s podjednakim su zanosom krasnoslovali profesionalci i priučeni recitatori u Zagrebu i Hercegovini što je danas vidljivo na internetskim stranicama.

Pjesme A. B. Šimića bile su svojevrsno otkriće mnogim hrvatskim intelektualcima koji ih nisu upoznali tijekom školovanja, ali brzo su počeli navoditi njegove stihove u različitim situacijama, govoru i pismu, što se održalo do danas u svim medijima, ponajviše u

¹³¹⁴ Usp. Ivan Biondić, *Raspuća hrvatskoga učiteljstva (od sekularizma do boljševizma)*, Zagreb, 1994.

¹³¹⁵ Usp. *Životvorno sunce...*, n. dj., na više mjesta.

¹³¹⁶ Usp. A. B. Šimić, *Sabrana djela. Knjiga treća. Proza II...*, n. dj., str. 418–420.

¹³¹⁷ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 101–102.

¹³¹⁸ Usp. J. Kaštelan, *Približavanje. Prolegomena...*, n. dj., str. 24–27.

televizijskim emisijama.¹³¹⁹ Nema dvojbe oko utjecaja njegovih misaonih ili religioznih pjesama na nadahnutost i ohrabrenost mladih ljudi, zato danas nije lako pronaći mladoga hrvatskoga intelektualca kojemu se ne sviđaju njegovi stihovi.

Premda još nije priređen ni površan pregled tekstova koji su objavljeni u mnogim listovima te radijskih i televizijskih emisija, može se već na temelju djelomičnog uvida u te materijale u arhivima, knjižnicama i internetu govoriti o bogatoj bibliografiji radova o životu i djelu A. B. Šimića koji su nastali u tome vrlo zanimljivom vremenu. Posebnu su pozornost izazivale radijske emisije koje su snimane 1970. i 1971. u njegovoj rodnoj kući te susjednoj Osnovnoj školi "Antun Branko i Stanislav Šimić" u Drinovcima.¹³²⁰

Najambicioznije je televizijske emisije snimala Sarajevska televizija od svibnja 1970. do svibnja 1971. u kojima je Šimićev zavičaj konačno predstavljan bez komunističkog politikantstva, šovinističkih objeda i neprikladnih političkih optuživanja.¹³²¹ Oko drinovačke crkve sv. Mihovila, koja se nalazi u blizini rodne kuće A. B. Šimića, a u kojoj je i kršten, okupljale su se televizijske ekipe koje su, očito prema naputcima iz komiteta, prvi put prikazale Drinovce i zapadnu Hercegovinu kao prostor u kojem žive vrlo radini, dostojanstveni i poštteni ljudi.¹³²² Potrebno je napomenuti da gotovo nije bilo ni radijske ni televizijske emisije u kojima nisu deklamirane Šimićeve pjesme s motivima iz Hercegovine, a *Hercegovina (Pod zvijezdama...)* obično je imala ulogu uvoda u te emisije koje su zasigurno gledali i gimnazijalci, odnosno srednjoškolci.¹³²³ Ipak, najbolje sarajevske televizijske emisije o A. B. Šimiću i njegovu zavičajnom prostoru nisu sve onodobno prikazane jer su arhivirane tijekom rušenja Hrvatskog proljeća krajem 1971.¹³²⁴

Godine 1970. i 1971. nisu upamćene jedino po odličnoj kritičkoj recepciji književnoga djela A. B. Šimića, primjerice raspravama u dvama dvobrojima časopisa *Kritika*,¹³²⁵ nego i po

¹³¹⁹ Najčešće se navode i interpretiraju stihovi iz *Opomene i Pjesnika*.

¹³²⁰ Usp. J. Šimić, n. dj., str. 48–51.

¹³²¹ Isto. Jerko Šimić sudjelovao je u snimanju tih emisija.

¹³²² Usp. M. Barbarić, n. dj., str. 20–22.; J. Šimić, n. dj., str. 29–31.

¹³²³ Svakodnevno se u različitim oblicima pojavljuju na internetskim stranicama.

¹³²⁴ O tome je često pisano u ondašnjim listovima, osobito u sarajevskom *Oslobođenju*. Ovdje im nije poklonjena pozornost jer nadilazi potrebe ovog istraživanja.

¹³²⁵ Usp. Rupprecht Slavko Baur, "A. B. Šimić i njemački ekspresionizam. – Ekspresionizam i hrvatska književnost", posebno izdanje časopisa *Kritika*, sv. 3., Zagreb, 1969., str. 84–87.; Dubravko Ivančan, "Modernizam ili sudbina poezije A. B. Šimića", *Kritika*, Zagreb, srpanj – kolovoz 1970., br. 13, str. 501–517.; Zagreb, rujanj – listopad 1970., br. 14 (nastavak iz prošlog broja), str. 687–702.

odličnoj školskoj recepciji njegova književnoga djela.¹³²⁶ Međutim, nakon što su gimnazijska i ostala srednjoškolska interpretacija i recepcija Šimićevih književnih djela postigla najveću razinu u tim godinama, neplanirano se dogodilo naglo i veliko spuštanje te razine u 1972. te 1973., što je bila izravna posljedica rušenja Hrvatskoga proljeća.¹³²⁷ O tome su prikupljena svjedočenja anketom tadašnjih profesora književnosti koji su u većini istaknuli da za to nije bilo ni najmanjih racionalnih razloga jer A. B. Šimić je umro 1925. Ponovno je postao nepoželjan u gimnazijama i srednjim školama u skladu s nemilosrdnom protuhrvatskom kampanjom u tim školskim ustanovama diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a odjednom se govorilo i o njegovu negativnom odnosu prema komunistima početkom 1920-ih godina dok je bio zaručen s Josipom Tatjanom Marinić, zagrebačkom komunisticom.¹³²⁸

Tijekom gušenja Hrvatskoga proljeća bilo je nespretnih izbacivanja Šimićevih pjesama iz gimnazija i ostalih srednjih škola, a začudno bi to moglo biti samo onima koji, ne poznajući suvremenu hrvatsku povijest, ne znaju kako su pojedini komunistički moćnici opravdavali svoje postupke činjenicom da je bio Hrvat iz Hercegovine.¹³²⁹ Bilo je i prosvjeda na profesorskim sastancima (aktivima) protiv toga hrvatskoga pjesnika i književnog kritičara, a uvezeni profesori iz ostalih jugoslavenskih republika spominjali su ga kao opasnost za "naprednu jugoslavensku omladinu".¹³³⁰ Bilo je unatoč tome dobronamjernih predstavnika prosvjetne vlasti i profesora koji se nisu slagali s takvim stajalištima pa je većina profesora nastavila interpretirati pjesme A. B. Šimića, samo što su opreznije interpretirali *Opomenu* nego *Pjesnike*, a *Hercegovinu* (*Ja koracam...*) i *Hercegovinu* (*Pod zvijezdama...*) te ostale njegove pjesme s izrazitim hercegovačkim motivima jednostavno su prešućivali što se može ustvrditi prema pregledanim školskim dnevnicima.¹³³¹

U školskoj godini 1973./1974. značajan je doprinos povratku Šimićevih pjesama u hrvatske gimnazije i novomu kritičkom čitanju njegova književnog djela¹³³² donijela

¹³²⁶ Izvori: školski dnevnic i ostala školska dokumentacija iz školskih godina 1969./1970., 1970./1971. i 1971./1972.

¹³²⁷ Izvori: školski dnevnic i ostala školska dokumentacija iz školskih godina 1971./1972. i 1972./1973.

¹³²⁸ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 102.

¹³²⁹ Izvori: u pismohranama bivših prosvjetno-pedagoških službi (sada: Agencija za odgoj i obrazovanje) i Arhivu Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, ali i nezaštićeni u različitim školskim spremištima diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

¹³³⁰ Isto.

¹³³¹ Usp. M. Pandžić, n. dj., str. 102.

¹³³² Izvori: školski dnevnic i ostala školska dokumentacija iz školske godine 1973./1974.

antologija hrvatskoga pjesništva *La poésie croate (des origines à nos jours)* koja je objavljena 1972. u Parizu.¹³³³ Priredili su je hrvatski književnici Slavko Mihalić te Ivan Kušan. Jeanine Matillon je odlično prevela četiri Šimićeve pjesme: *Opomena (Avertissement)*, *Veliki ubijač (Le grand tueur)*,¹³³⁴ *Žene pred uredima (Femmes devant les bureaux)* i *Smrt i ja (La mort et moi)*, a pjesmu *Prazno nebo (Le ciel est vide)* preveo je Marc Alyn. Pierre Seghers, pariški nakladnik, za naslov svoga predgovora uzeo je francusku riječ *Avertissement* u hrvatskome značenju *Opomena*, čime je francuskim čitateljima skrenuo pozornost na tu pjesmu te sugerirao koju pjesmu u toj antologiji osobito cijeni.¹³³⁵ Budući da je u mnogim hrvatskim gimnazijama i srednjim školama onodobno francuski bio obično drugi ili čak prvi strani jezik, profesori francuskog jezika su s učenicima uspoređivali izvorni oblik i prijevod pjesme *Opomena (Avertissement)*,¹³³⁶ ali i ostalih prevedenih Šimićevih pjesama.¹³³⁷

Među uzrocima novoga potiskivanja A. B. Šimića iz hrvatskih gimnazija tijekom 1972. te početkom 1973. ne treba zaboraviti ni na pojačanu promidžbu njegovih misaonih i religioznih pjesama u glasilima Katoličke crkve u Hrvata (od 1969. pa nadalje), što je komunistima kao ateistima smetalo jer u njihovim je programima bilo predviđeno borbeno suprotstavljanje Katoličkoj crkvi u Hrvata.¹³³⁸ Osobito se komunističkoj vlasti nije sviđao krasnoslov njegovih religioznih pjesama (*Molitva na putu, Molitva, Nađeni Bog, Blagoslov žita, Marija* itd.) na crkvenim priredbama gdje su ih djeca i odrasli brzo prihvaćali, što je sve doprinosilo, Westphalovski rečeno, multifokalnoj recepciji njegovih pjesama¹³³⁹ iako je mnogima to bilo onemogućeno jer su se bojali posjećivati priredbe koje je organizirala Katolička crkva.¹³⁴⁰ Veliku su popularnost stekle pjesme: *Pjesnici, Opomena, Molitva na putu, Molitva, Hercegovina (Ja koracam...)* i *Hercegovina (Pod zvijezdama...)*, zato što su umnažane njihove snimke na različitim modernim nosačima zvuka, a neke su u međuvremenu bile nekoliko puta uglazbljene što je itekako poboljšavalo njihovu recepciju te činilo ih najpoznatijim hrvatskim pjesmama koje su nastale u prvoj polovici 20. stoljeća.¹³⁴¹

¹³³³ Usp. Slavko Mihalić – Ivan Kušan (ur.), *La poésie croate (des origines à nos jours)*, Pariz, 1972., str. 165.

¹³³⁴ U toj se antologiji nalazi pogrešan naslov (podnaslov): *Velika vrata*, str. 166.

¹³³⁵ Usp. Pierre Seghers, "Avertissement", u: S. Mihalić – I. Kušan, n. dj., str. 5–8.

¹³³⁶ Izvori: školski dnevници i ostala školska dokumentacija.

¹³³⁷ Usp. S. Mihalić – I. Kušan (ur.), n. dj., str. 165–169.

¹³³⁸ Usp. Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Zagreb, 2013.

¹³³⁹ Usp. B. Westphal, n. dj., str. 65–125.

¹³⁴⁰ Usp. K. Pieniżek, *Pjesničko stvaralaštvo...*, n. dj., str. 100–126.

¹³⁴¹ Usp. mediateke, internetske stranice i sl.

Prema podacima iz školskih dnevnika, ipak, bilo je profesora književnosti koji nikada nisu interpretirali Šimićeve pjesme, a ponajviše je takvih radilo u najvećim hrvatskim gradovima što pokazuje i načine zapošljavanja prosvjetnih djelatnika, napose onih iz drugih, istočnih jugoslavenskih republika.¹³⁴² Pregledavanjem sačuvanih školskih dnevnika, posebice zagrebačkih gimnazija i ostalih srednjih škola, neosporno se dolazi do istih ili sličnih zaključaka koje mogu potkrijepiti stariji hrvatski intelektualci, a među kojima mnogi pamte kako su A. B. Šimića pojedini profesori kritizirali u svojim predavanjima zbog socijalnih pjesama koje nisu sadržavale parole, patetiku te veličanje revolucija, socijalizma i komunizma.¹³⁴³

Unatoč nepovoljnim političkim okolnostima nije bilo više moguće u 1970-ima zaustaviti recepciju Šimićeve pjesničkog djela u gimnazijama i srednjim školama u Hrvatskoj jer stekao je već međunarodnu pjesničku slavu. Njegove su pjesme uvrštene u srednjoškolske udžbenike te nastavne programe književnosti u tadašnjoj saveznoj državi, a tiskane su i monografije koje su povećavale zanimanje za njegovo ukupno književno djelo te promicale školski monografski pristup u okviru školske lektire, što je itekako utjecalo na recepciju njegovih pjesama s motivima iz zavičajnog prostora.

Džepno izdanje izabranih djela Antuna Branka Šimića *Pjesme i kritike* objavljeno je 1973. u Zagrebu, a vrlo brzo je postalo zanimljiva lektirna knjiga za sve srednjoškolce.¹³⁴⁴ Uredila je tu neveliku knjigu Marija Peakić, a Miroslav Šicel (M. Š.) napisao je pogovor pod naslovom *Antun Branko Šimić* te završio ga izrazito poticajnom ocjenom koja je mogla motivirati učenike na čitanje i interpretaciju pjesama.¹³⁴⁵

Vice Zanimović posljednji je put 1973. ponudio djelomice promijenjeni *Pregled književnosti s čitankom za IV. razred gimnazije*, ali nije mijenjao izbor Šimićevih pjesama koji je prezentirao u čitanci iz 1968. U preglednom tekstu *Književnost između dva rata* nije se

¹³⁴² Podaci su preuzeti iz školskih dnevnika gimnazija i srednjih škola.

¹³⁴³ U Spomen-domu Antuna Branka Šimića u Zagrebu (u pripremi) znanstvenicima će biti na raspolaganju i dokumentacija, pisana i usmena svjedočenja te različiti pisani i drugi materijali o školskoj recepciji njegova književnoga djela.

¹³⁴⁴ Nije toj knjizi cijena bila visoka kao ni Šimićevoj knjizi koju je priredila Vesna Krmpotić, stoga se najvjerojatnije našla u mnogim hrvatskim domovima.

¹³⁴⁵ Usp. M. Š., "Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme i kritike*, Zagreb, 1973., str. 221–224.

doticao ni stalnoga povećanja čitateljstva ni vrlo uspjele školske recepcije njegovih pjesama diljem tadašnje savezne države.¹³⁴⁶

Zaninovićeva jako zastarjela udžbenička koncepcija, bez velikih promjena od 1945., postala je neprihvatljiva profesorima književnosti u hrvatskim gimnazijama i srednjim školama, a onda su Dragutin Rosandić i Miroslav Šicel objavili u Školskoj knjizi *Čitanku s pregledom književnosti za IV. razred srednjih škola* (1974.) koja je zastupala interpretativno-analitičku nastavu književnosti te potaknula moderni pristup i Šimićevim pjesmama.¹³⁴⁷ Ponajprije su predstavili pjesmu *Pjesnici*, a zatim su joj priključili moderan metodički instrumentarij u kojem se prvo pitanje usmjeruje na određenje teme te potom potiče uočavanje "individualnoga (posebnog) u Šimićevu pristupu toj temi".¹³⁴⁸ Napominjući kako je "Šimić svoj doživljaj (svoje shvaćanje) pjesnika i poezije izrazio lirskom minijaturom, koja ostvaruje poseban tip pjesničkog govora",¹³⁴⁹ poticajno su uputili učenike na zapažanje "posebnosti Šimićeva doživljavanja i izražavanja", "značenje riječi *čuđenje* u kontekstu pjesme", "odnos pjesnika i svijeta" te "preobražavanje svijeta u poeziju, u novu stvarnost",¹³⁵⁰ što bi se geokritički moglo razumjeti kao preobrazbu stvarnog prostora u imaginarni prostor.

Najzanimljivije je za ovaj doktorski rad Rosandićevo i Šicelovo predstavljanje pjesme *Hercegovina (Ja koracam...)* sa svrsishodnim metodičkim instrumentarijem u kojem se naglašuje pjesnikovo nadahnuće "zavičajnim motivima", osobito apostrofira promjena "vizualne stvarnosti" u "novu stvarnost", pretvara "svijet impresija, vizija slutnji – u sadržaj pjesnikove svijesti", a zatim se nude mogućnosti za raspravu o pretvaranju "osjetilnih spoznaja" u "subjektivnu ekspresiju".¹³⁵¹ Najmoderniji je to bio metodički pristup Šimićevoj pjesmi s motivima iz zavičajnog prostora koji se može pretvoriti u neograničene nove imaginarne prostore.

Premda moderna Rosandićeva i Šicelova *Čitanka s pregledom književnosti za IV. razred srednjih škola* donosi još samo pjesmu *Smrt i ja*, s podjednako dobrim metodičkim

¹³⁴⁶ U skladu sa spomenutim svjedočenjem Jože Lipnika u Sloveniji još je od 1950-ih vladao interes za Šimićeve pjesme, posebice za *Hercegovinu (Pod zvijezdama...)*, a nakon što je Veno Taufer izabrao i preveo njegove pjesme na slovenski te objavio knjigu *Pesmi* (Maribor, 1975.), interes je još i pojačan, osobito u gimnazijama gdje su Šimićeve pjesme bile vrlo popularne. Usp. J. Lipnik, n. dj., str. 37–54.

¹³⁴⁷ Usp. Dragutin Rosandić – Miroslav Šicel, *Čitanka s pregledom književnosti za IV. razred srednjih škola*, Zagreb, 1974., str. 23–28.

¹³⁴⁸ Isto, str. 23.

¹³⁴⁹ Isto.

¹³⁵⁰ Isto.

¹³⁵¹ Isto, str. 25–26.

instrumentarijem kao i uz prethodne dvije pjesme, dodatno nudi poticajne zadatke za samostalno učeničko pisanje¹³⁵² u okviru cjelovitoga pristupa Šimićevim antologijskim pjesmama.¹³⁵³

U tom je udžbeniku prikladan za učeničko razmišljanje te raspravu i ponuđeni životopis A. B. Šimića, iako nije besprijekorno napisan, djelomice je u pozitivističkom ozračju. Neosporno je ta čitanka podigla na visoku razinu interpretaciju i recepciju Šimićevih pjesama u hrvatskim gimnazijama.

Tijekom 1974. ostvarena su dva izvrsna strana izdanja Šimićevih pjesama koja su obradovala hrvatsku kulturnu javnost, ali i potom utjecala na školsku recepciju njegovih pjesama. Prvo je izvrsni talijanist Mladen Machiedo vrhunski, uzorno prepjevao njegove pjesme na talijanski te ih prezentirao u knjizi *Poesie di Antun Branko Šimić* koja je otisnuta u Lecceu (1974.), a nakon nekoliko mjeseci je znameniti hrvatski i francuski slikar i grafičar Virgilije Nevistić, rođeni Hercegovac, u Parizu (1974.) objavio grafičku mapu sa Šimićevim pjesmama koje su vrlo uspješno preveli na francuski: Janine Matillon, Marc Alyn, Pierre Calderón i Predrag Matvejević koji je i autor uvodnoga teksta. Budući da je slikar, grafičar i pjesnik Nevjestić, s umjetničkim pseudonimom Virgil, slovio kao istaknuti umjetnik u Parizu, njegovoj je grafičkoj mapi poklonjena iznimna pozornost. Profesorima književnosti i francuskoga jezika bila je dodatna motivacija u interpretaciji pjesama A. B. Šimića što se može vidjeti u školskoj dokumentaciji i različitim materijalima.

U objektivnom istraživanju, kao što se nastoji ostvariti u ovome doktorskom radu, ne mogu se zaobići doprinosi "Šimićevih susreta" (u Drinovcima) školskoj recepciji književnog djela A. B. Šimića, s osobitim obzirom na pjesme s motivima iz zavičajnog prostora. Na toj je književnoj manifestaciji samo do 1975. tridesetak glumica i glumaca govorno ili scenski interpretiralo njegove pjesme iako ju je pratila stroga organizacija i selekcija koju su nametali komunistički komiteti.¹³⁵⁴ Koliko je to značilo ondašnjim gimnazijalcima i ostalim srednjoškolicima u recepciji Šimićevih pjesama, nije moguće ni približno odgovoriti bez dodatnih specifičnih istraživanja, ali može se ustvrditi da ni jedni "Šimićevi susreti" nisu

¹³⁵² Usp. Jadranka Nemeth-Jajić, "A. B. Šimić – poticaj učeničkom pisanju", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 345–360.

¹³⁵³ Usp. D. Rosandić – M. Šicel, n. dj., str. 27.

¹³⁵⁴ Zabranjen je bio nastup mnogim glumcima zbog tzv. hrvatskoga nacionalizma. Usp. J. Šimić, n. dj., str. 85.

prošli bez recitala njegovih pjesama s hercegovačkim motivima.¹³⁵⁵ Novinskim, radijskim i televizijskim izvješćima te filmovima o toj književnoj manifestaciji ostvarivana je velika popularnost književnika A. B. Šimića ne samo među gimnazijalcima i ostalim srednjoškolcima nego i među mnogim slušateljima i gledateljima.

U razdoblju od 1964. do 1975. petnaestak je zagrebačkih glumica i glumaca počesto recitiralo Šimićeve pjesme na zagrebačkim pozornicama, ali i na mnogim pozornicama tadašnje savezne države. Njihovi su pozorni slušatelji ponajviše bili srednjoškolci i studenti, stoga su te scenske realizacije značajno utjecale i na školsku recepciju njegovih pjesama, ali bile su važne i za afirmaciju pojedinih glumica i glumaca.¹³⁵⁶

U tom je kontekstu obvezno istaknuti zasluge Zlatka Crnkovića te Gorana Matovića koji su gostovali u mnogim gradovima, gimnazijama i srednjim školama izvan Republike Hrvatske, a potom Nadu Subotić, Božidara Bobana, Fabijana Šovagovića, Tonka Lonzu, Tomislava Durbešića i druge. Nema dvojbe o njihovoj izvrsnoj i uzornoj govornoj interpretaciji,¹³⁵⁷ a uz odlično ocijenjena recitiranja na "Šimićevim susretima",¹³⁵⁸ može se nedvojbeno zaključiti da je sve to pripomoglo uspjehu školske recepcije Šimićevih pjesama u hrvatskim gimnazijama i ostalim srednjim školama.

U razdoblju između 1975. i 1990., nakon Šicelove i Rosandićeve čitanke, može se govoriti o sustavnom pristupu književnom djelu Antuna Branka Šimića iako su neki pisci (Krlježa, Andrić i još neki) bili izrazito opsežnije zastupljeni u nastavi i u tome modernom udžbeniku. Međutim, koliko je poznato, A. B. Šimić brzo je postajao jedan od najdražih hrvatskih pjesnika. Mnoštvo novinskih napisa i audiovizualnih zapisa te nosača zvuka i slike (radijskih, televizijskih, filmskih) pridonosili su školskoj recepciji njegovih pjesama u tzv. usmjerenom obrazovanju koje je nametnuto umjesto gimnazija i strukovnih srednjih škola.

Školskoj recepciji njegovih pjesama i dalje su pridonosile različite književne manifestacije u njegovu čast, pa i "Šimićevi susreti" iako su od 1972. do 1988. bili pod još

¹³⁵⁵ Usp. *Životvorno sunce...*, n. dj., str. 39–42.

¹³⁵⁶ Usp. Bruno Kragić, "Pjesnik kao Eiron", u: Nikola Batušić (ur.), *Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Zagreb – Split, 2005., str. 416–425.

¹³⁵⁷ Premda nije bio zadovoljan svojim glasovnim mogućnostima, istaknuti pjesnik, kritičar i sveučilišni profesor Jure Kaštelan volio je u različitim zgodama krasnoloviti Šimićeve antologijske pjesme, ponajviše *Opomenu*, *Pjesnike* i *Hercegovinu* (*Ja koracam...*). Usp. J. Šimić, n. dj., str. 111–112.

¹³⁵⁸ Na tim su svečanim skupovima sudjelovali mnogi književnici, profesori književnosti, ali i mnoštvo zainteresiranih intelektualaca i drugih. Svečano su uručivane nagrade pjesnicima i književnim kritičarima. Usp. *Životvorno sunce...*, n. dj., str. 39–42.

strožim komunističkim, komitetskim i udbaškim nadzorom koji je podrazumijevao selekciju sudionika prema pravilima jugoslavenskoga tzv. "bratstva i jedinstva".¹³⁵⁹

U petogodišnjem razdoblju od 1990. do 1995. intenzivirana je školska recepcija književnoga djela Antuna Branka Šimića. Budući da su izbačene iz hrvatskih nastavnih programa "književnosti jugoslavenskih naroda i narodnosti", ostalo je dovoljno vremena u školskoj satnici za cjelovitiji pristup njegovu književnom djelu.¹³⁶⁰ Tijekom Domovinskoga rata veliku su popularnost imale obje pjesme pod naslovom *Hercegovina* i *Pjesma jednom brijegu, Molitva na putu* itd., jer su Hercegovci ponovno kao hrabri hrvatski branitelji bili vrlo popularni diljem Hrvatske.

1. kolovoza 1995. objavljen je *Program za nastavni predmet Hrvatski jezik za gimnazije*.¹³⁶¹ U četvrtom razredu gimnazije predviđene su Šimićeve pjesme: *Pjesnici, Moja preobraženja, Hercegovina (Pod zvijezdama...), Povratak, Smrt i ja, Smrt, Ručak siromaha i Opomena*. Postale su obvezne te pjesme u nastavi od jeseni 1995. pa sve do danas,¹³⁶² a morale su biti zastupljene u udžbenicima književnosti za koje je raspisivan natječaj.

S jednogodišnjim zakašnjenjem tiskana su do početka školske godine 1996./1997. dva udžbenika iz književnosti koji su ispunjavali natječajne uvjete: *Književnost 4* (autori: Vlado Pandžić i Josip Kekez), udžbenik za četvrti razred gimnazije u izdanju Profila u Zagrebu (1996.),¹³⁶³ u kojem je afirmiran moderni problemsko-recepcijski pristup u čijem je temelju Jaussova teorija recepcije,¹³⁶⁴ a zatim *Čitanka 4* (skupina autora kojoj je voditeljica Dinka Juričić), udžbenik za 4. razred gimnazije u izdanju Školske knjige (1996.),¹³⁶⁵ u kojem su bili ponovljeni tradicionalni metodički pristupi, uglavnom proizašli iz pozitivizma.

¹³⁵⁹ Prema zapisnicima Organizacijskog odbora koji se sada nalaze u Županijskom arhivu u Širokom Brijegu bio je uskraćivan poziv (zabranjen dolazak) njegovu bratu Jerku Šimiću i rodbini iz Zagreba od 1972. do 1988.

¹³⁶⁰ Ako se usporede nastavni programi književnosti za gimnazije, srednje škole i usmjereno obrazovanje u komunističkoj Jugoslaviji (1945. – 1990.), može se zaključiti da je hrvatskoj književnosti bilo uglavnom namijenjeno oko 20% nastavne satnice.

¹³⁶¹ *Nastavni planovi srednjih škola. Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama*, Zagreb, 1. kolovoza 1995.

¹³⁶² Isto, str. 158.

¹³⁶³ Vlado Pandžić – Josip Kekez, *Književnost 4, udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Zagreb, 1996.

¹³⁶⁴ Usp. Šimun Musa – Marko Tokić – Mirela Šušić, *Uvod u metodiku, interpretaciju i recepciju književnosti*, Zadar, 2015., str. 238–243.

¹³⁶⁵ *Čitanka 4: udžbenik za 4. razred gimnazije* (ur. Dinka Juričić), Zagreb, 1996.

Nakon četrnaest godina od službene objave *Nastavnoga programa za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama* otisnut je udžbenik *Književni vremeplov 4* (autorice: Sandra Rossetti-Bazdan, Dragica Dujmović-Markusi i Terezija Pavić-Pezer), čitanka za 4. razred gimnazije u izdanju Profila (2010.),¹³⁶⁶ o kojem se može govoriti kao metodičkom koraku unatrag k odbačenom pozitivizmu. Premda je teorija recepcije tada bila vrlo popularna u hrvatskoj znanosti i nastavi književnosti, autoricama je vjerojatno bila nepoznanica jer su zaboravile na osnovno načelo oblikovanja modernog udžbenika koji bi trebao originalno uvoditi učenike u istinsku individualnu komunikaciju s književnim tekstom, a ne orijentirati se na patetično ponavljanje i oblikovanje tvrdnji prema zastarjelim metodičkim instrumentarijima.¹³⁶⁷

Zaokruživanje poglavlja o školskoj recepciji književnoga djela Antuna Branka Šimića ne bi bilo sukladno načelima pisanja ovoga doktorskog rada bez spomena povijesnih činjenica da je u svibnju 2011. bila devedeset prva obljetnica tiskanja Šimićeve zbirke *Preobraženja*, a upravo je u tome mjesecu na obnovljenoj hrvatskoj državnoj maturi ponuđena njegova *Opomena* za biranje među dvjema temama za školski esej iz nastavnog predmeta Hrvatski jezik.¹³⁶⁸ U suvremenoj nastavi književnosti u hrvatskoj gimnaziji i ostalim srednjim školama, potrebno je osobito istaknuti, poklanja se književnom djelu Antuna Branka Šimića prikladna pozornost što osigurava uglavnom vrlo uspješnu školsku recepciju.¹³⁶⁹

Nakon vrlo značajnih poticaja i doprinosa teorije recepcije modernoj školskoj recepciji književnosti u hrvatskim školama, neosporno dolazi novo doba hrvatske nastave književnosti u koju će nedvojbeno biti uključen izrazito učinkoviti geokritički pristup.¹³⁷⁰

¹³⁶⁶ Sandra Rossetti-Bazdan – Dragica Dujmović-Markusi – Terezija Pavić-Pezer, *Književni vremeplov 4 – čitanka iz hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije*, Zagreb, 2010.

¹³⁶⁷ Usp. J. Nemeth-Jajić, n. dj., str. 20.

¹³⁶⁸ Arhiv Agencije za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2011.

¹³⁶⁹ Usp. J. Nemeth-Jajić, "Recepcija pjesništva A. B. Šimića ...", n. dj., str. 123–139.

¹³⁷⁰ Usp. B. Westphal, navedena djela.

ZAKLJUČAK

U završnici doktorskoga rada *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića* može se ponajprije zaključiti da je većina hipoteza neosporno potvrđena te dobro potkrijepljena istraživačkim rezultatima. Nastojanja za postignućem planiranih znanstvenih doprinosa otvorila su mogućnosti za nova istraživanja *zavičajnog prostora*. Najvažniji se rezultati jasno očituju u svrsishodnoj problematizaciji i dokazivanju funkcionalnosti *zavičajnog prostora* ili Hercegovine u Šimićevu književnom djelu.

Usmjerenost na *zavičajni prostor* ili Hercegovinu u književnom djelu Antuna Branka Šimića umjesto tradicionalnoga bavljenja uglavnom *vremenom* sukladna je "zaokretu k prostoru" diljem svijeta krajem 20. i početkom 21. stoljeća. U kontekstu starih i novih književnih teorija o *prostoru* usklađeno je cjelovito istraživanje *zavičajnog prostora* u njegovu djelu s modernim znanstvenim istraživanjima *prostora* u književnom tekstu. Ostvareno je na temelju nekoliko stotina relevantnih interdisciplinarnih radova: književnih znanstvenika, književnih kritičara, povjesničara književnosti i jezikoslovaca (ponajprije dijalektologa te leksikologa), geografa (geografa kulture), etnologa, a zatim sociologa, filozofa, povjesničara, antropologa, urbanista, arhitekata, arheologa i drugih koji se znanstveno bave *prostorom*.

Prikladna je motivacija te važan oslonac u istraživanjima *zavičajnog prostora* ili Hercegovine u književnom djelu Antuna Branka Šimića bila geokritika koja je u posljednjih petnaestak godina postala izrazito aktualna književna teorija u Francuskoj te anglosaksonskim zemljama, a zatim i među znanstvenicima koji se primarno bave književnošću, ali i drugim znanstvenim disciplinama, osobito geografijom, dijalektologijom, etnologijom, antropologijom, sociologijom, arheologijom itd. Odlučnost u izboru te uloge geokritike u doktorskome radu *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića* proistekla je iz promišljanja problematike *prostora* (ovdje Hercegovine) nakon višegodišnjih istraživanja relevantne literature. Budući da sva istraživanja u ovome doktorskome radu vode u konačnici prema Šimićevu *zavičajnom* ili *hercegovačkom prostoru* u njegovu književnom djelu, potvrđena je hipoteza o posebnoj svrsishodnosti geokritike kao najprimjenjivije ili najprikladnije književne teorije za ta istraživanja.

Uglavnom u skladu s kronološkim slijedom – pregledom, tumačenjem i svojevrsnom sintezom književnih teorija od antičke Grčke i Rima do 20. stoljeća u prvom su poglavlju razotkriveni odnosi prema *prostoru* u književnosti tijekom povijesti. Važnošću *vremena* i

prostora u starim mitologijama bavili su se mnogi, osobito oni koje je zanimala grčka i druge mitologije. Nema prijepora oko tvrdnji naših suvremenika da pozornost *prostoru* u antičkoj Grčkoj i Rimu nije uvijek bila na razini pozornosti *vremenu*. Ipak, iako su stari Grci i Rimljani više inzistirali na *vremenu*, nisu zaboravljali ni *prostor*, što je potkrijepljeno stajalištima grčkih i rimskih filozofa i učitelja govorništva. Aurelije Augustin usmjerio je srednji vijek također na *vrijeme*. Prva se velika mijena dogodila u *Božanstvenoj komediji* u kojoj je Dante poglavito opisao *imaginarni prostor*, a može se zaključiti istodobno s mnogim povjesničarima i teoretičarima književnosti kako je njegov odnos prema *vremenu* statičan, a prema *prostoru* izrazito dinamičan. Tada je zapravo začeta koncepcija *prostor-vrijeme*, što Bahtin i Westphal elokventno dokazuju, ali vrlo spora je bila njezina evolucija od početka renesanse do 20. stoljeća, tj. do "ajnštanovske revolucije" (1916.) te kraja Drugoga svjetskoga rata (1945.) kada je u okolnostima dekolonijalizacije došlo i do promjene odnosa prema *prostoru* u životu pojedinca i svijeta. Povijesni "zaokret k prostoru" u pristupima književnom tekstu i u drugim znanstvenim disciplinama potaknula je knjiga Gastona Bachelarda *Poetika prostora* (1957.) koja je mnogima poslužila kao motivacija za pozornost *prostoru* (Michel Foucault, John Berger, Marchall Berman, Anthony Giddens, Henri Lefebvre, Edward Soja itd.), a nakon toga je uslijedila Westphalova geokritika (1999.). Nakon što je u skladu sa znanstvenim načelima geokritika postavljena u povijesni i interdisciplinarni kontekst književnih teorija, osobito u okviru "zaokreta k prostoru", dokazano i zaključeno je kako je svrsishodna njezina metodologija, zbog čega je ukomponirana u koncepciju istraživanja zavičajnog prostora u književnom djelu Antuna Branka Šimića koja se, ipak, temelji na cjelovitoj povijesti književnih teorija, ali i na usustavljenosti geokritike koja je primjenjivana u istraživanju *složenosti (višestrukosti) značenja prostora, dinamičnosti transformacija prostora, promjenjivosti prostora* ili *nefiksiranomu predstavljanju prostora* te osobito *imaginarnim varijacijama u konstituiranju mjesta ili prostora*. Usklađivanje istraživačke strategije poglavito s geokritikom, koja trenutačno promiče najperspektivnije moderno istraživanje *prostora* u književnosti, niti otklanja niti derogira ostale moderne metodologije znanosti o književnosti u ovome doktorskom radu.

Upravo su prethodne tvrdnje primarno važne za zaključke o pregledu, tumačenju i ocjeni najrelevantnijih kritičkih i znanstvenih tekstova o *zavičajnom prostoru* u Šimićevu književnom djelu koji su prikazani i ocijenjeni u drugom poglavlju gdje je potvrđeno kako je poglavito riječ o pozitivističkim tekstovima. Izdvajaju se izvrsni, studiozni i poticajni tekstovi

o *zavičajnom prostoru* ili Hercegovini: Stanislava Šimića (1960.), Jure Kaštelana (1963. i 1970.), Radovana Vučkovića (1969.) te Krystyne Pieniżek-Marković (2000.). Neosporno je njihovo kritičko suglasje o vrlo značajnoj nazočnosti zavičajnog prostora u Šimićeve književnom djelu. Osim teksta Krystyne Pieniżek-Marković iz 2008. – ne može se tvrditi da je bilo geokritičkih istraživanja *zavičajnog prostora* u njegovu književnom djelu.

Budući da su polazišta u istraživanju toga *prostora* u književnom djelu Antuna Branka Šimića usklađena s Westphalovim premisama pristupa književnom tekstu (*spaciotemporalnosti*, *transgresivnosti* i *referencijalnosti*), na temelju istraživanja *zavičajnih prostora* u Šimićevoj poeziji u okviru trećeg poglavlja, na početku djelomice prema Jaussovoj teoriji recepcije te uglavnom u skladu s Westphalovom geokritičkom književnom teorijom, raščlanjivan je "stvarni i imaginarni svijet" te istraživane razlike između stvarnoga zavičaja (stvarnosti, zbilje) i zamišljenoga (imaginarnoga) zavičaja. Nedvojbeno je utvrđena nazočnost *zavičajnog prostora* u svim (četirima) Šimićevim stvaralačkim fazama. Potvrđena je hipoteza da je najjasnija nazočnost *stvarnoga zavičajnog prostora* u *Ranim pjesmama*, a najšira je otvorenost za neizbrojive *imaginarne prostore* u *Preobraženjima*. Prikladno su potkrijepljene činjenice o Šimićeve neprekidnom prisjećanju na zavičaj, a zavičajni zemljovid je osobito razvidan u strukturi ranih pjesama. Premda su tematika, motivika i zavičajni govor ograđivale *Rane pjesme* od ostalih hrvatskih krajeva, pjesničke slike predstavljaju specifičan regionalni život te jasno sugeriraju kako su, ipak, osobne sudbine pjesniku u prvom planu. Geografija je razgovijetna u strukturi većine tih pjesama kao jaka motivacija. Pjesnik što je bio stariji, to je manje slikao prirodnu zbilju, a više se usmjerivao na doživljaj čovjeka u tome dragom prostoru. Visoko je cijenio svoj zavičajni govor, a za uključivanje u hrvatsku književnost zauvijek će zasluživati hrvatsku zahvalnost.

Analitičkim metodama u četvrtom je poglavlju potvrđena i potkrijepljena hipoteza o najskromnijoj nazočnosti *zavičajnog prostora* u njegovim kritikama, programskim tekstovima i esejima. Pozornim čitanjem i istraživanjem odbačene su također stare uopćene tvrdnje o njegovu potpunome zaboravu Hercegovine tijekom pisanja tih avangardnih kritičkih tekstova, a to je djelomice demantirano i neospornom činjenicom da je upravo prekretnički tekst *Berlinski Sturm ili nova umjetnost germanska*, najavu avangardnih smjernica u hrvatskoj književnosti, napisao u rodnom mjestu.

U petom poglavlju je ustanovljena, raščlanjivana i predstavljena svrsishodna nazočnost *stvarnoga* i *imaginarnoga zavičajnog prostora* u njegovim ranim kratkim pričama,

criticama i feljtonima te nedovršenim romanima i necjelovitoj noveli. Utvrđen je gotovo potpuni zaborav književnih kritičara i znanstvenika na njegovu prozu koja uistinu nema značajnu umjetničku vrijednost, ali zanimljiva je s geokritičkih gledišta, zato što je A. B. Šimiću bila itekako izazovna hercegovačka tematika.

Potvrđena je u šestom poglavlju Šimićeva zaokupljenost *zavičajnim prostorom* i u neknjiževnim tekstovima. To može pridonijeti određenju "osebnosti" identiteta pojedinih *prostora* koji vjerojatno zanimaju različite znanstvenike.

Provedena istraživanja školske recepcije književnoga djela Antuna Branka Šimića (u sedmom poglavlju), s osobitom obzirom na zapostavljenost pjesama s hercegovačkim motivima, rezultirala su dokazima o tradicionalnom izbjegavanju tih pjesama u hrvatskim školama što apsolutno više govori o službenome (političkom) odnosu prema Hercegovini nego njihovoj umjetničkoj vrijednosti. Nakon što je teorija (estetika) recepcije vrlo značajno pridonijela modernoj školskoj recepciji književnosti u hrvatskim školama, bez dvojbe se može očekivati nova modernizacija hrvatske nastave književnosti u kojoj će uz teoriju recepcije važnu ulogu imati geokritički pristup. Može se očekivati da će geokritika sustavno nabolje promijeniti školski odnos prema funkciji i značenju Hercegovine u književnom djelu Antuna Branka Šimića, što je potvrđeno u ovome doktorskom radu.

Na kraju se može još sažeto istaknuti kako su problematizacijom funkcionalnosti Hercegovine u književnom djelu Antuna Branka Šimića ponajprije ostvareni poticaji, a pregledom i kritičkom ocjenom dosadašnjih teorijskih spoznaja i istraživanja dotične znanstvene problematike uspostavljeni temelji za znanstveno istraživanje. Pojedini ciljevi i svrha istraživanja realizirani su već tijekom usustavljivanja prikupljenih činjenica o nazočnosti, funkciji i značenju Hercegovine u njegovu književnom djelu, a znanstvenim dokazivanjem, obrazlaganjem i potkrjepljivanjem, ponajviše u skladu s geokritičkim načelima, razotkriveni su načini njezina uključivanja u njegovo književno djelo. Potvrđivanjem svih hipoteza i realizacijom ciljeva te cjelovitom obradom teme omogućeno je svrsishodno oblikovanje cijeloga dokorskog rada.

Književno djelo Antuna Branka Šimića dosad nije bilo proučavano u skladu s geokritičkim pristupom, stoga je ovaj doktorski rad koncipiran i ostvarivan kao originalni doprinos postojećim proučavanjima te poticaj daljnjim znanstvenim istraživanjima njegova književnog djela, ali i geokritičkom pristupu djelima drugih hrvatskih književnika.

LITERATURA I DRUGI IZVORI

- Akmadža, Miroslav: *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Zagreb, 2013.
- Alerić, Danijel: "Velika i Mala Sebišina: neobičan primjer pučke etimologije", *Filologija*, Zagreb, 1973., 7, str. 27–33.
- Alfirević, Frano: "Antun Branko Šimić", *Jug. njiva*, 1925., I, 10, str. 229.
- Aristotel: *O pjesničkom umijeću*, Zagreb, 2005.
- Aristotel: *Retorika*, Zagreb, 1989.
- Arnold, Matthew: *Essays in Criticism*, London, 1865.
- Augustin, Aurelije: *O državi Božjoj. De civitate Dei* (s latinskog preveo Tomislav Ladan), Zagreb, 1982. – 1996.
- Bachelard, Gaston: *La Poétique de l'espace*, Pariz, 1957.
- Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Zagreb, 2000.
- Bagić, Krešimir: "Antun Branko Šimić – i njegova Preobraženja", *Glas Istre*, Pula, 1995., str. 23.
- Bagić, Krešimir: "Antun Branko Šimić: mogući portret pjesnika", *Quorum*, Zagreb, 1997., 4, str. 33–47.
- Bagić, Krešimir: "'Drama svijeta' kao 'drama jezika'", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 361–373.
- Bakula, fra Petar: *Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina*, Split, 1867.
- Barac, Antun: "Antun Branko Šimić", u: St. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Beograd, 1929., IV, str. 648–649.
- Barbarić, Mladen: "Sjećanja na Antuna Branka Šimića", *Kršni zavičaj*, Drinovci, 1971., 2, str. 20–22.
- Barthes, Roland: *L'Aventure sémiologique*, Pariz, 1985.
- Barthes, Roland: *Le Plaisir du texte*, Pariz, 1973.
- Barthes, Roland: *L'Empires des signes*, Pariz, 1970.
- Barthes, Roland: "Rhétorique de l'image", *Communications*, 1964., 1, str. 40–51.
- Bašić, Jakov: "Antun Branko Šimić", *Vidici*, Beograd, 1925., 1, str. 15–19.
- Bauer, Sidonia: *La poésie vécue d'André Velter*, Berlin, 2015.

- Baur, Rupprecht S.: "A. B. Šimić i njemački ekspresionizam. – Ekspresionizam i hrvatska književnost", *Kritika*, 1969., sv. 3., str. 84–87.
- Beker, Miroslav: *Povijest književnih teorija*, Zagreb, 1979.
- Beker, Miroslav: *Suvremene književne teorije*, Zagreb, 1999.
- Beker, Miroslav: *Uvod u komparativnu književnost*, Zagreb, 1995.
- Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu*, Zagreb, 2007.
- Benac, Alojz i dr.: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1984.
- Bezić, Živan: "Tajna vremena", *Crkva u svijetu*, 1995., 30, br. 4, str. 381–395.
- Biondić, Ivan: *Raspuća hrvatskoga učiteljstva (od sekularizma do boljševizma)*, Zagreb, 1994.
- Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb, 2000.
- Biti, Vladimir (ur.): *Suvremena teorija pripovijedanja*, Zagreb, 1992.
- Blanchot, Maurice: *L'Espace littéraire*, Paris, 1955.
- Bogner, Josip: "O ekspresionizmu i A. B. Šimiću", *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske Vinkovci*, 1963., 2, str. 273–276.
- Bogner, Josip: "Počeci ekspresionizma u hrvatskoj književnosti", *Književnik*, Zagreb, 1930., 8, str. 343–348.
- Bošković, Ivan: "Šimićevo rano pjesništvo i mijene u ozračju estetskih, idejnih i svjetonazorskih sukoba u hrvatskoj književnosti na razmeđu dvadesetog stoljeća", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 221–234.
- Bošković-Stulli, Maja: "Usmena književnost", u: *Povijest hrvatske književnosti*, 1, Zagreb, 1978.
- Brešić, Vinko: "Antun Branko Šimić. Predgovor", u: Antun Branko Šimić, *Opomena. Izabrane pjesme*, Zagreb, 1995., str. 12–13.
- Brešić, Vinko: "Bibliografija časopisa Antuna Branka Šimića", u: *4. kijeovski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 167–205.
- Brešić, Vinko: "Predgovor", u: Milutin Cihlar Nehajev, *Bijeg: povijest jednog našeg čovjeka*, Zagreb, 1996., str. 5–10.
- Brković, Ivana: "Književni prostori u svjetlu prostornog obrata", *Umjetnost riječi*, 2013., 1–2, str. 115–138.

- Brković, Ivana: "Semantika prostora u 'Trublji slovinskoj' Vladislava Menčetića", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 2012., br. 50, str. 259–280.
- Brozović, Dalibor: "O Makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije", *Makarski zbornik*, Makarska, 1970., 1, str. 381–405.
- Brunet, Roger: *Le Déchiffrement du Monde. Théorie et pratique de la géographie*, Pariz, 2001.
- Bubalo, Jakov: "Široki Brig, a ne Široki Brijeg", *Naša ognjišta*, Tomislavgrad, 1990., 6, str. 17.
- Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908.
- Buinac, Milica: "Pohod plave avangarde. Stvaralački put A. B. Šimića", *Literatura*, Zagreb, 1959., II, br. 12–13, str. 1116–1132.
- Bulst, Walther: "Bedenken eines Philologen", *Studium generale* 7, 1954., str. 321–323.
- Busquet, Grégory: "L'espace politique chez Henri Lefebvre: l'idéologie et l'utopie", *justice spatiale | spatial justice*, 2012.–2013., br. 5., URL: <http://www.jssj.org> (17. srpnja 2014.)
- Cahen, Didier: "L'enfance de l'art", *Le Monde*, Pariz, 17. travnja 2015., str. 7.
- Cesarić, Dobriša: "O A. B. Šimiću", *Književna republika*, Zagreb, 1925., 7, str. 305–311.
- Collot, Michel: "Pour une géographie littéraire", *Littérature, Histoire, Théorie*, 16. svibnja 2011., br. 8. URL: <http://www.fabula.org/lht/8/collot.html> (3. svibnja 2014.)
- Corneille, Pierre: "Troisième discours. Des trois unités, d'action, de jour, et de lieu", u: *Trois discours*, Pariz, 1830., str. 101–128.
- Creed, G. W. – Ching, B.: "Recognizing Rusticity: Identity and Power of Place", u: Creed, G. W. – Ching, B. (ur.), *Knowing Your Place: Rural Identity and Cultural Hierarchy*, New York, 1997.
- Culler, Jonathan: *Književna teorija – vrlo kratak uvod*, Zagreb, 2001.
- Čagalj, Ivan: "Vrijeme u filozofiji Aurelija Augustina", *Crkva u svijetu*, 1978., 13, br. 1, str. 52–58.
- Čitanka 4: *udžbenik za 4. razred gimnazije* (ur. Dinka Juričić), Zagreb, 1996.
- Čorkalo, Katica: "Autobiografski zapisi Antuna Branka Šimića", u: *4. kijevski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 75–96.
- Čorić, Šimun Šito: *Hercegovci Hrvati Hercegovine*, Zagreb, 1995.

- Dear, Michael: "Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory by Edward W. Soja", *Annals of the Association of American Geographers*, 1990., vol. 80, br. 4, str. 649–654. URL: <http://www.jstor.org/stable/2563388> (23. siječnja 2014.)
- Deltin, Sophie: "La Géocritique", *Le matricule des anges, Le mensuel de la littérature contemporaine*, studeni-prosinac 2007., br. 88.
(URL: http://www.lmda.net/din/tit_lmda.php?Id=56967/10. srpnja 2014./)
- Derrida, Jacques: *Les Arts de l'espace: écrits et interventions sur l'architecture*, Pariz, 2015.
- Dodig, Radoslav: "Hardomiljski govor", u: *Hardomilje: prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje, 1998., str. 105–126.
- Dodig, Radoslav: "Ljubušaci protiv kuluka", *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. 5. 2006., str. 1.
- Donadini, Ulderiko: "Vijavica", *Kokot*, 1917., 14, str. 214.
- Doudet, Caroline: "Géocritique: théorie, méthodologie, pratique", *Acta fabula*, svibanj 2008., br. 5. (URL: <http://www.fabula.org/revue/document4136.php/2>. svibnja 2014./)
- Durand, Gilbert: *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Pariz, 1984.
- Eagleton, Terry: *Književna teorija*, Zagreb, 1987.
- Ellis, John M.: *The Theory of Literary Criticism*, Berkeley, 1974.
- Escarpit, Robert: *Sociologija književnosti*, Zagreb, 1970.
- Flaker, Aleksandar: *Pitanja hrvatske avangarde (u: Izabrana djela)*, Zagreb, 1987.
- Flaker, Aleksandar: *Poetika osporavanja: avangarda i književna ljevica*, Zagreb, 1982.
- Flaker, Aleksandar: *Stilske formacije*, Zagreb, 1986.
- Flaker, Aleksandar – Pranjić, Krunoslav: *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Zagreb, 1978.
- Flaker, Aleksandar – Škreb, Zdenko: *Stilovi i razdoblja*, Zagreb, 1964.
- Foucault, Michel: "Des espaces autres", u: *Dits et écrits: 1954-1988*, t. IV (1980-1988), Pariz, 1994., str. 752–762.
- Foucault, Michel: *Znanje i moć*, Zagreb, 1994.
- Frangeš, Ivo: *Matoš, Vidrić, Krleža*, Zagreb, 1974.
- Frangeš, Ivo: *Nove stilističke studije*, Zagreb, 1986.
- Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1987.
- Frangeš, Ivo – Šicel, Miroslav – Rosandić, Dragutin: *Pristup književnom djelu. Čitanka za 1. razred gimnazije*, Zagreb, 1962.

- Franičević, Marin: "Antun Branko Šimić", *Izraz*, 1966., 2, str. 138–139.
- Franičević, Marin: "Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Stihovi i proza. Izabrana djela*, Sarajevo, 1967., str. 9.
- Franičević, Marin: "Književnost pred novim zadacima", *Slobodna Dalmacija*, Split, 22. 4. 1945.
- Franičević, Marin: *Književne interpretacije*, Zagreb, 1964.
- Franičević, Marin: *Pisci i problemi*, Zagreb, 1948.
- Franić, Ante: "O autohtonim izvorima ekspresionizma u hrvatskoj književnosti", *Zadarska revija*, 1969., XVIII, I, str. 1–45.
- Gavazzi, Milovan: "Kulturna analiza etnografije Hrvata", *Narodna starina*, 1928., VI, I, str. 115–144.
- Genette, Gérard: *Fiction et diction*, Paris, 1991.
- Glavaš, Andrija Radoslav: *Hrvatska književnost i duhovnost* (prir. Branimir Donat), Zagreb, 1995.
- Glavaš, O. Radoslav: *Biskup O. Paškal Buconjić prigodom tridesetgodišnjice biskupovanja 1880–1910*, Mostar, 1910.
- Goodman, Nelson: *Jezici umjetnosti; pristup teoriji simbola*, Zagreb, 2002.
- Grassin, Jean-Marie: "Pour une science des espaces littéraires", u: Bertrand Westphal: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. I–XIII.
- Grgas, Stipe: "Američka protupovijest u romanima Leslie Marmon Silko", *Glasje*, 1996., 5, str. 134.–144.
- Grgas, Stipe: "Bilješka uz prostor", *Tema*, 2006., 3, 9–10, str. 15–18.
- Grgas, Stipe: "For a (re)assertion of spatiality in literary studies" (neobjavljeno izlaganje naknadno objavljeno na CD-u): "Horizon of Space and Territoriality in the Prose Narratives of Antun Šoljan", u: *Memory, History and Critique: European Identity at the Millennium /CDROM/*, Utrecht, 1998.
- Grgas, Stipe: "Gdje je postmodernitet?", *Filozofska istraživanja*, 2002., 22, 2–3, str. 415–426.
- Grgas, Stipe: *Ispisivanje prostora: čitanje suvremenoga američkog romana*, Zagreb, 2000.
- Grgas, Stipe: "Posvećenje prostora kao ljudska praksa", *Glasje*, 2003., 7, 13–14, str. 43–51.
- Grgas, Stipe: "Povijest, povijesti i fikcije", *Filozofska istraživanja*, 1993., 13, 3, str. 695–705.
- Grgas, Stipe: "Prostori Kijevskih književnih susreta", u: *XI. Kijevski književni susreti*, Kijevo – Zagreb, 2012.

- Grgas, Stipe: "The Sense of Place in the Poetry of John Montague", *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, 1997., XLII, str. 145–153.
- Grgas, Stipe: "Zagovarajući regionalizam na primjeru Raosovih *Prosjaka i sinova*", *Zbornik radova i pjesama (posvećeno Ivanu Raosu)*, Kijevo, 2009., str. 9–17.
- Grubišić, Vinko: "Neki talijanizmi u govoru zapadne Hercegovine", *Hrvatska misao*, Mostar, 2000., 15–16, str. 151–160.
- Hangi, Antun: *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1907.
- Hirsch, Eric Donald Jr.: *The Aims of Interpretation*, Chicago, 1976.
- Hoblaj, Antun: "Katehetska pokoncilaska kretanja", *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 2003., 4, str. 586–616.
- Huetcheon, Linda: *A poetic of postmodernism*, London, 1989.
- Humo, Hamza: "A. B. Šimić", *Reč*, 1925, 323, str. 2.
- Imamović, Enver: *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1998.
- Ivančan, Dubravko: "Modernizam ili sudbina poezije A. B. Šimića", *Kritika*, 1970., 13, str. 501–517. i 14, str. 687–702.
- Ivanišin, Nikola: *Fenomen književnog ekspresionizma*, Zagreb, 1990.
- Ivanišin, Nikola: *Tradicija, eksperiment, avangarda*, Split, 1975.
- Ivanjek, Željko: "Tajna zbirka narodnih poslovice Mate Ujevića", *Jutarnji list*, Zagreb, 26. 5. 2006.: <http://www.jutarnji.hr/template/article/article-print.jsp?id=220489>
- Jakobson, Roman: *Lingvistika i poetika*, Beograd, 1966.
- Jakobson, Roman: *Questions de poétique*, Pariz, 1973.
- Jakovljević, Ilija: "Antun Branko Šimić (Nekoliko riječi o drugu iz mladosti)", *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1925., 6, str. 149–152.
- Jauss, Hans Robert: *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, Frankfurt/M., 1982.
- Jauss, Hans Robert: "Die Partialität der rezeptionsästhetischen Methode", u: Rainer Warning, *Rezeptionsästhetik, Theorie und Praxis*, Munchen, 1975.
- Jauss, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Frankfurt/M, 1974.
- Jauss, Hans Robert: *Pour une esthétique de la réception*, Pariz, 1978.
- Jauss, Hans Robert: *Pour une herméneutique littéraire*, Pariz, 1978.
- Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb, 2004.

- Jurić, Slaven: "A. B. Šimić i mitovi poetskoga modernizma", u: *Zbornik radova u povodu 70. rođendana Milivoja Solara*, 2007., str. 97–109.
- Jurić, Slaven: "Od geometrije do prostora (konture prostora u Šimićevoj lirici)", *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2006., 32(1), str. 464–475.
- Jurić, Slaven: *Počeci slobodnoga stiha*, Zagreb, 2006.
- Jurić, Slaven. "Šimićev simultanzizam u teoriji i praksi", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 407–418.
- Jurić, Slaven: "Šimićev slobodni stih – modernističko (p)osvajanje tradicije", u: *4. kijeovski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 37–60.
- Jurišić, Šimun: "Književni povjesničar Vice Zaninović", *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 2002., 1, str. 303–312.
- Jutronić, Grmislav: "A. B. Šimić", *Narodni list*, 1918., 39, str. 1.
- Kadić, Marko: "Malo sjećanja na Antu B. Šimića", *Kršni zavičaj*, Drinovci, 1973., 6, str. 70–71.
- Kalin, Boris: *Povijest filozofije*, Zagreb, 1996.
- Karčić, Fikret: "Opšti građanski zakonik u Bosni i Hercegovini: kodifikacija kao sredstvo transformacije pravnog sistema", u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 2013., 5–6, str. 1027–1036.
- Kaštelan, Jure: "Antun Branko Šimić (predgovor)", u: *Antun Branko Šimić, Pjesme i proza*, Zagreb, 1963, str. 7–8.
- Kaštelan, Jure: "Približavanje. Prolegomena za liriku Antuna Branka Šimića", *Razlog*, Zagreb, 1970., 1, str. 11–19.
- Kaštelan, Jure: *Približavanje. Prolegomena za liriku Antuna Branka Šimića*, Zagreb, 1970.
- K-ć., J. (Josip Kulundžić): "Smrt pjesnika A. B. Šimića", *Slobodna tribina*, Zagreb, 1925., 607, str. 4.
- Kisić, Čedo – Pavlović, Luka (ur.): *Krleža u školi (okrugli sto "Odjeka")*, Sarajevo, 1973.
- Konstantinović, Radomir: "Pesnik zvezda i ristanaka: Uz knjigu pesama A. B. Šimića", *Književne novine*, Beograd, 2. I. 1951., 1, str. 5.
- Konstantinović, Zoran: *Ekspressionizam*, Cetinje, 1967.

- Kordić, Lucijan: *Mučeništvo crkve u Hrvatskoj*, Chicago, 1988.
- Kovačević, Marko: "Duvanjski govor i njegove posebnosti", *Duvanjski zbornik*, Zagreb – Tomislavgrad, 2000., str. 493–511.
- Kovačić, Ivan Goran: "Pjesnik tijela i siromaha", *Novosti*, Zagreb, 1940., 248, str. 15.
- Kozić, Maja: "O važnosti Petra Hektorovića i njegova putopisnog spjeva 'Ribanje i ribarsko prigovaranje' za povijest hrvatske etnologije", *Studia ethnologica Croatica*, 1995., vol. 6, 1, str. 199–213.
- Kragić, Bruno: "Pjesnik kao Eiron", u: Nikola Batušić (ur.), *Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Zagreb – Split, 2005., str. 416–425.
- Krišto, Jure: "Petar Rogulja i razvoj Hrvatskoga katoličkog pokreta (uz 80. obljetnicu smrti)", *Croatica christiana periodica*, Zagreb, 2001., 47, str. 207–223.
- Kritika*, časopis: "Ekspressionizam i hrvatska književnost", Zagreb, 1969., 3.
- Krklec, Gustav: "Antun Branko Šimić", *Srpski književni glasnik*, Beograd, 1925, 2, str. 119.
- Krmpotić, Vesna: "Antun Branko Šimić", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme i eseji*, Zagreb, 1964., str. 157.
- Kumnova, Mazllom: "Antun Branko Šimić kod Albanaca", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 107–120.
- Kvintilijan, Marko Fabije: *Obrazovanje govornika*, Sarajevo, 1984.
- Lacheraf, Mostefa: "L'écrivain et l'esprit du lieu", u: Belgacem Aït Ouyahia, *Pierres et lumières*, Alger, 1999., str. 5–8.
- Ladan, Tomislav: *Zoon graphicon*, Sarajevo, 1962.
- Lahaie, Christiane: *Ces mondes brefs. Pour une géocritique de la nouvelle québécoise contemporaine*, Québec, 2009.
- Lasić, Stanko: *Krleža. Kronologija života i rada*, Zagreb, 1982.
- Lasić, Stanko: *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži, I–VI*, Zagreb, 1989. – 1993.
- Lasić, Stanko: *Sukob na književnoj ljevici 1928 – 1952*, Zagreb, 1970.
- Lefebvre, Henri: *La production de l'espace*, Pariz, 1974.
- Letoublon, Françoise: "Comptes rendus: Bertrand WESTPHAL, *L'œil de la Méditerranée. Une odyssee littéraire*", La Tour d'Aigues, éditions de l'Aube, 2005: 399 pages y compris

- bibliographie et index des noms propres", *GAIA*, 2008. – 2009., 12. (URL: [http://agora.xtek.fr/UserFiles/Westphal\(1\).pdf](http://agora.xtek.fr/UserFiles/Westphal(1).pdf) /13. travnja 2014./)
- Lévy, Clément: "Le plongeon de Sappho ou le saut de Leucade", u: Bertrand Westphal, *Le Rivage des mythes: une géocritique méditerranéenne: le lieu et son mythe*, Limoges, 2001., str. 37–48.
- Lévy, Clément – Westphal, Bertrand (ur.): *Géocritique: État des lieux – Geocriticism: A Survey*, Limoges, 2014. (PDF izdanje)
- Lipnik, Jože: "Recepcija književnoga djela Antuna Branka Šimića u Sloveniji (1954 – 2008)", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 37–54.
- Lisac, Josip: *Hrvatska dijalektologija 1.*, Zagreb, 2003.
- Lombardo, Patrizia: "Hippolyte Taine ou la critique sans l'art", *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 1985., vol. 37, 1, str. 179–191.
- Lončarević, Vladimir: "Svjetlo katoličke obnove. Uz stotu obljetnicu Luči – "Lista hrvatskog katoličkog đastva" (1905-2005)", *Obnovljeni život*, Zagreb, 2006., 1, str. 59–78.
- Longin: *Fragments. Art rhétorique*, Pariz, 2001.
- Löw, Martina: "Osveta tijela nad prostorom?", *Kolo*, 2007., br. 4.
- Lukács, István: "Siromašni pjesnici o siromasima (Attila József i A. B. Šimić)", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 301–323.
- Lunaček, Vladimir: "Antun Branko Šimić (In memoriam)", *Obzor*, Zagreb, 4. svibnja 1925., str. 24.
- M., J. (Josip Matasović): "Stari grijeh novog S a v r e m e n i k a", *Život*, Zagreb, 1922.–23., I, str. 91–96.
- Machiedo, Mladen: "A. B. Šimić u svjetlu nekih europskih podudarnosti", *Croatica*, 1976., VII, 7-8, str. 153–163.
- Majer, Vjekoslav: "Izabrane pjesme A. B. Šimića", *Hrvatska revija*, Zagreb, 1933., 11, str. 651.
- Mandić, Dominik: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, 1967.
- Maraković, Ljubomir: *Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1941.
- Maraković, Ljubomir: *Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Nauka o književnosti (poetika)*, Zagreb, 1943.

- Marić, Ante: "Religioznost A. B. Šimića i vjera u Boga u njegovu pjesničkom opusu", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 203–220.
- Matas, Mate – Šilović, Duje: "Mali rječnik i opis običaja zagorskih sela", *Zbornik o Zagori*, 1995., 1, str. 133–155.
- Matijević, Zlatko: "Hrvatski katolički pokret i politika (1903. – 1920.)", *Croatica christiana periodica*, Zagreb, 2001., 47, str. 181–205.
- Matijević, Zlatko: "Hrvatski katolički seniorat i politika (1912. – 1919.)", *Croatica christiana periodica*, Zagreb, 2000., 46, str. 121–162.
- Matković, Marijan: "O lirici Antuna Branka Šimića", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme*, Zagreb, 1950., str. 127–136.
- Matoš, Antun Gustav: *Naši ljudi i krajevi*, Zagreb, 1910.
- Matoš, Stipan – Mićanović, M. – Pandžić, Vlado (ur.): *4. kijevski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005.
- McClain, Larry: "The Rhetoric of Regional Representation: American Fiction and the Politics of Cultural Dissent", *Genre*, 1994., XXVII, str. 227–253.
- Mejovšek, Milko: *Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*, Zagreb, 2007.
- Menac-Mihalić, Mira: "Dva moliškohrvatska rječnika", *Hrvatski iseljenički zbornik 2002.*, Zagreb, 2001., str. 111–119.
- Menac-Mihalić, Mira: "Frazeologija A. B. Šimića", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 255–268.
- Menac-Mihalić, Mira: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Zagreb, 2005.
- Menac-Mihalić, Mira: "Problemi izrade višedijalekatnoga frazeološkog rječnika", *Filologija*, Zagreb, 2002./2003., 38/39, str. 49–55.
- Mihalić, Slavko – Kušan, Ivan: *La poésie croate (des origines à nos jours)*, Pariz, 1972.
- Mijatović, Anđelko: *Ganga, pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*, Tomislavgrad, 2004.
- Milanja, Cvjetko (ur.): *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*, Zagreb, 2002.
- Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Zagreb, 2000.

- Milarić, Vladimir: "Govor boja", *Izraz*, 1957., I, 10, str. 41–44.
- Milas, Matej: "Današnji mostarski dijalekt", *Rad*, 1993., 153, str. 47–99.
- Milićević, Josip: "Etnografski podaci u djelima Mate Balote (1898-1963)", *Etnološka tribina*, 1978., 1, str. 37–44.
- Milićević, Nika: "Božićna ćaskanja o A. B. Šimiću", *Jugoslovenska pošta*, Sarajevo, 1930., 187, str. 10.
- Milićević, Nikola: "A. B. Šimić 2. V. 1925 – 2. V. 1955", *Vjesnik*, Zagreb, 1. V. 1955., 3160, str. 9.
- Miller, J. W.: "Anytime the Ground is Uneven", u: W. E. Mallory – P. Simpson-Housley (ur.), *Geography and Literature*, Syracuse, 1987.
- Mišković, Milan: "Šimićeva pjesma 'Nađeni Bog' kao životna poruka", *Dometi*, 1995., 1–6, str. 221–228.
- Musa, Šimun: "Boja kao kreativni činitelj Šimićeve lirike", *Zbornik radova Sto godina A. B. Šimića*, Mostar, 1998., str. 113–119.
- Musa, Šimun (ur.): *Hrvatska književnost u BiH u drugoj polovici 19. st. i početkom 20. st.* (knjiga 8), Edicija 100 knjiga hrvatske književnosti u BiH, Sarajevo, 2005.
- Musa, Šimun (ur.): *Hrvatska književnost u BiH u prvoj polovici 20. st.* (knjiga 10), Edicija 100 knjiga hrvatske književnosti u BiH, Sarajevo, 2007.
- Musa, Šimun: "Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini s obzirom na njegov zakonski i stvarni položaj u društvu", *Filologija*, Zagreb, 2007., 48, str. 115–134.
- Musa, Šimun: "Književni rad Mihovila Pavlinovića", *Hum*, Mostar, 2006., I, str. 59–90.
- Musa, Šimun: "Novinsko-publicistička djelatnost u Mostaru u drugoj polovici 19. stoljeća", *Mostariensia*, Mostar, 1998., 8, str. 87–102.
- Musa, Šimun: "Pjesnik likovnosti o likovnoj umjetnosti", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 185–202.
- Musa, Šimun: *Povijesni pregled hrvatskog jezika u BiH* (u: *Zbornik radova – Simpozij Mostarski dani hrvatskog jezika*), Mostar, 2001., str. 39–51.
- Musa, Šimun: *Studije i ogledi*, Mostar, 2009.
- Musa, Šimun: *Život i književno djelo Ilije Jakovljevića*, Mostar, 1998./1999.
- Musa, Šimun – Kljajo, Marina: "S. S. Kranjčević, pjesnik skladne cjeline", *Osvit*, Mostar, 2008., 1–4, str. 224–239.

- Musa, Šimun – Tokić, Marko – Šušić, Mirela: *Uvod u metodiku, interpretaciju i recepciju književnosti*, Zadar, 2015.
- Musa, Šimun – Vasilj, Marija: "Religiozna podvojenost u pjesništvu A. B. Šimića (Nacrt za studiju)", u: *Zbornik radova – Suvremena znanost i vjera*, Mostar, 2011., str. 327–333.
- Nastavni plan i program za arhitektonsko-građevinski odsek državne srednje tehničke škole*, Beograd, 1938.
- Nastavni plan i program za gimnazije, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knjiga XV*, Beograd, 1935.
- Nastavni plan i program za učiteljske škole*, Beograd, 1926.
- Nastavni planovi srednjih škola. Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama*, Zagreb, 1. kolovoza 1995.
- Nazor, Vladimir – Barac, Antun: *Čitanka iz hrvatskoga ili srpskoga jezika za četvrti razred srednjih i njima sličnih škola*, Zagreb, 1926.
- Nehajev, Milutin Cihlar: "Epitafi Matošu", u: *Hrvatska književna kritika*, V, Zagreb, 1964.
- Nemec, Krešimir: *Mogućnosti tumačenja*, Zagreb, 2000.
- Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.*, Zagreb, 1998.
- Nemeth-Jajić, Jadranka: "A. B. Šimić – poticaj učeničkom pisanju", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 345–360.
- Nemeth-Jajić, Jadranka: *Hrvatski književnici u nastavi*, Split, 2011.
- Nemeth-Jajić, Jadranka: "O jeziku i stilu bajke *Jež* Katarzynie Kotowske u prijevodu Ivane Vidović Bolt", u: *Zlatni danci 13 – suvremena dječja književnost: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*, Osijek, 2012., str. 247–252.
- Nemeth-Jajić, Jadranka: "Recepcija pjesništva A. B. Šimića u nastavi hrvatskoga jezika", u: *4. kijeovski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 123–139.
- Nemeth-Jajić, Jadranka: "Tin u pjesmama drugih", u: *5. kijeovski književni susreti (Posvećeni Tinu Ujeviću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2006., str. 87–93.
- Nemeth-Jajić, Jadranka: *Udžbenici hrvatskoga jezika u razrednoj nastavi*, Split, 2007.
- Nikić, Andrija: *Godine gladi – Povijesni prikaz spašavanja Hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, Duvno, 1974.
- Nikić, Andrija: *Hercegovački franjevački mučenici: 1524–1945*, Mostar, 1992.

- Nikić, Andrija: "Oslobođenje Imotske krajine od Turaka", u: *Čuvari baštine* (ur. M. Babić i B. Pezo), Imotski, 1989., str. 173–189.
- Nikić, Andrija: "Pravo Hrvata u Bosni i Hercegovini na materinski jezik", *Osvit*, 2005., 1–2, str. 11–22.
- Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb, 2003.
- Nuić, Viktor: *Istina o "hercegovačkom slučaju": povijest tragičnih sukoba između biskupa i franjevacu u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1998.
- Oakes, Timothy: "Place and the Paradox of Modernity", *Annals of the Association of American Geographers*, 1997., 87, 3, str. 509–531.
- O-ć, "Izabrane pjesme A. B. Šimića", *Obzor*, Zagreb, 1933., 1918, str. 3.
- Oklopčić, Biljana: "Stereotipija u prikazu ženskoga lika u genealoškim ciklusima Williama Faulknera i Miroslava Krležu: Eula Varner Snopes i Charlotta Castelli-Glembay", *Fluminensia*, 2008., 1, str. 99.–118.
- Okuka, Miloš: "Govorne osobine stanovništva Drežnice", *Glasnik*, Sarajevo, 1983./1984., 38, str. 63–80.
- Oraić Tolić, Dubravka: *Akademsko pismo*, Zagreb, 2011.
- Oraić Tolić, Dubravka: *Paradigme 20. stoljeća. Avangarda i postmoderna*, Zagreb, 1996.
- Pageaux, Daniel-Henri: "De la géocritique à la géosymbolique. Regards sur un champ interdisciplinaire: littérature générale et comparée et géographie", u: Bertrand Westphal, *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 125–160.
- Palameta, Miroslav: "Šimićeve preobrazbe i 'Preobraženja'", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 135–148.
- Pandžić, Bazilije: "Biskup fra Paškal Buconjić (prigodom 150. godišnjice rođenja)", *Kršni zavičaj*, 1984., 17, str. 39–45.
- Pandžić, Mila: "Antun Branko Šimić o dječjoj književnosti", u: *Zlatni danci 14 – suvremena dječja književnost II: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*, Osijek, 2013., str. 7–21.
- Pandžić, Mila: "Hercegovina u pjesmama Antuna Branka Šimića (pogovor)", u: Antun Branko Šimić, *Hercegovina*, Split, 2012., str. 69–82.

- Pandžić, Mila: "Interpretacija i recepcija Šimićevih pjesama *Pjesnici i Opomena* u gimnaziji (1920. – 1960.)", *Hrvatski*, 2012., 1, str. 19–44.
- Pandžić, Mila: "Interpretacija i recepcija Šimićevih pjesama *Pjesnici i Opomena* u gimnaziji (1961. – 1975.)", *Hrvatski*, 2013., 2, str. 87–115.
- Pandžić, Mila: "Osnovnoškolska recepcija pjesama Antuna Branka Šimića", u: *Zlatni danci 15 – dječje pjesništvo: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*, Osijek, 2014., str. 93–115.
- Pandžić, Mila: "Predgovor", u: Antun Branko Šimić, *Rane pjesme*, Split, 2011., str. 5–7.
- Pandžić, Mila: "Zavičaj u prozi Antuna Branka Šimića", *Susreti 6*, Grude, 2012., str. 157–164.
- Pandžić, Mila: "Zavičaj u *Ranim pjesmama* Antuna Branka Šimića (pogovor)", u: Antun Branko Šimić, *Rane pjesme*, Redak, Split, 2011., str. 91–105.
- Pandžić, Mila: "Zavičajni govor u *Ranim pjesmama* Antuna Branka Šimića", Matica hrvatska Grude, *Susreti 5*, Grude, 2011., str. 183–203.
- Pandžić, Vlado: "A. B. Šimić – avangardni književni kritik", u: Antun Branko Šimić, *Proza I*, Sarajevo, 2009., str. 5–19.
- Pandžić, Vlado: "Antun Branko Šimić: 'Čuđenje u svijetu' ili jedan od najvećih hrvatskih pjesnika svih vremena", u: Antun Branko Šimić, *Pjesme*, Sarajevo, 2009., str. 5–24.
- Pandžić, Vlado: "'Duhovno hajduštvo u jeziku' protiv 'zloduha u kulturi' (predgovor)", u: Stanislav Šimić – Vladimir Jurčić, *Izabrana djela* (prir. V. Pandžić), Sarajevo, 2009., str. 7–41.
- Pandžić, Vlado: *Hrvatski roman u školi*, Zagreb, 2001.
- Pandžić, Vlado: *Kijevske rasprave o hrvatskim književnicima*, Split, 2011.
- Pandžić, Vlado: "Kronološki pregled života i književnog rada Antuna Branka Šimića", u: *4. kijevski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 9–14.
- Pandžić, Vlado: "Loši udžbenici – glavni krivci", *Prosvjetni list*, Sarajevo, 1969., 348, str. 6.
- Pandžić, Vlado: *Nagovori i zagovori*, Split, 2003.
- Pandžić, Vlado: *Pouke i muke po hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini*, Hrvatski leksikografski institut Bosne i Hercegovine, Mostar, 2006.
- Pandžić, Vlado: *Prilozi za hrvatsku povijest recepcije književnosti*, Zagreb, 2004.

- Pandžić, Vlado: "Produktivni avangardni kritik – usputni, neuspjeli pripovjedač", u: Antun Branko Šimić, *Proza II*, Sarajevo, 2009., str. 5–23.
- Pandžić, Vlado: *Profesori i učenici, hrvatski pisci*, Zagreb, 2001.
- Pandžić, Vlado: *Putovima školske recepcije književnosti*, Zagreb, 2001.
- Pandžić, Vlado: *Razgovori s profesorima (nastavnicima) književnosti, prosvjetnim savjetnicima i urednicima knjiga o A. B. Šimiću* (rukopis: 1960.–2010.), Sovići – Široki Brijeg – Mostar – Sarajevo – Zagreb, 2010.
- Pandžić, Vlado: *Recepcija dječje književnosti*, Split, 2008.
- Pandžić, Vlado: *Recepcija djela braće Šimića: Antuna Branka i Stanislava Stanka*, Split, 2011.
- Pandžić, Vlado: "Rodbinski prilozi za životopis Antuna Branka Šimića", u: *4. kijevski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 151–165.
- Pandžić, Vlado: *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, Split, 2007.
- Pandžić, Vlado: "Sređivanje" pjesnika, *Danas*, Zagreb, 21. veljače 1989., 365, str. 34–35.
- Pandžić, Vlado: *Školska razlikovna gramatika sela Drinovaca* (u rukopisu), Drinovci, 1970.
- Pandžić, Vlado (ur.): *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008.
- Pandžić, Vlado – Kekez, Josip: *Književnost 4, udžbenika za četvrti razred gimnazije*, Zagreb, 1996.
- Pandžić, Zrinka – Pandžić, Mila: "Anđa Anđela Šimić, samozatajna pjesnikinja i prva učiteljica u Donjim Sovićima", *Susreti* 8, Grude, 2014., str. 119–133.
- Pavletić, Vlatko: *Analiza bez koje se ne može*, Zagreb, 1961.
- Pavletić, Vlatko: *Kako čitati poeziju*, Zagreb, 1988.
- Pavletić, Vlatko: *Kako razumjeti poeziju*, Zagreb, 1995.
- Pavletić, Vlatko: *Ključ za modernu poeziju*, Zagreb, 1986.
- Pavletić, Vlatko: *Trenutak sadašnjosti*, Zagreb, 1960.
- Pavličević, Drago: *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994.
- Pavličić, Pavao: *Književna genologija*, Zagreb, 1983.
- Peco, Asim: *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 1986.
- Peco, Asim: *Književni jezik i narodni govori*, Mostar, 1990.

- Pejić, Marinko: "Geometrijski oblici pjesama Antuna Branka Šimića", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 55–63.
- Peričić, Helena: *Deset drskih studija o književnim pitanjima, pojavnostima i sudbinama*, Split, 2011.
- Peričić, Helena: "Nužnost putovanja, pronađeni zavičaj i Hvar (O lirskim zapisima Chestera V. Beersa)", u: *Dani Hvarskog kazališta (Hvar – književnost i kazalište)* (ur. Dubravko Jelčić – Boris Senker – Vinka Glunčić-Bužančić), Split, 2012., str. 368–380.
- Peričić, Helena: *Posrednici engleske književnosti u hrvatskoj književnoj kritici u razdoblju od 1914. do 1940.*, Zagreb, 2003.
- Pieniążek, Krystyna: *Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimića*, Zagreb, 2000.
- Pieniążek-Marković, Krystyna: "Gotski grad", u: *4. kijevski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 15–26.
- Pieniążek-Marković, Krystyna: "Krajolici, putovi, mjesta, vrijeme – neki vidovi Šimićeve prostorne imaginacije u Preobraženjima", *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 431–450.
- Pietri, Charles: "Les origines de la 'pédagogie'. Grèce et Rome", u: Mialaret, Gaston – Val, Jean, *Histoire mondiale de l'éducation*, Pariz, 1981.
- Pintarić, Ana: "'Gospode, Tebi!... Hosana – Hosana! –' – Antun Branko Šimić od tragičnoga do radosnoga ljudskog postojanja", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 73–81.
- Platon: *Država*, Zagreb, 1997.
- Plemenčić, Đuro: "Antun Branko Šimić", *Republika*, 1950., VI, br. 11–12, str. 826.
- Polić, Nikola: "O slobodnom stihu P r e o b r a ž e n j a A. B. Šimića", *Marginalia*, Zagreb, 1921., str. 64–68.
- Posavac, Zlatko: "Plavi sjaj kometa. O pjesniku A. B. Šimiću", *Prisutnosti*, Zagreb, 1957., 1, str. 1–8.
- Pozderac, Hamdija: "Predgovor", u: *Životvorno sunce. Šimićeви susreti. Zbornik*, Grude, 1981., str. 6–7.
- Pranjić, Krunoslav: "Jedan troslovčan u četirma prepjevima", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 17–35.

- Pranjčić, Krunoslav: *Jezikom i stilom kroza književnost*, Zagreb, 1986.
- Pranjčić, Krunoslav: "S Krležom – konflikt (?!)", *Republika*, 1973., 6, str. 617–621.
- Pranjčković, Ivo: "Antun Branko Šimić i hrvatski jezik (o stotoj obljetnici Šimićevega rođenja)", *Republika*, Zagreb, 1999., 3–4, str. 33–43.
- Pranjčković, Ivo: "Sintaksa Antuna Branka Šimića", u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008., str. 121–134.
- Pranjčković, Ivo: "Sintaktičko-semantičke osobnosti Šimićevih *Tijela*", u: *4. kijevski književni susreti (Posvećeni Antunu Branku Šimiću): Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005., str. 27–36.
- Pranjčković, Ivo: "Šimićeva jezična praksa", u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti. Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, Zagreb, 2002., str. 103–126.
- Prica, Čedo: *Bilježnice namjernog sjećanja*, Zagreb, 1996.
- Privremeni nastavni plan i program za učiteljske škole u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd, 1931.
- Prohaska, Dragutin: *Pregled hrvatske i srpske književnosti i ogledi (za III. i IV. razred trgovačkih akademija)*, Zagreb, 1929.
- Puljiz, Vlado: "Prilike u Hercegovini i spašavanje gladne djece u Prvom svjetskom ratu (Osvrt na socijalne i gospodarske prilike, uzroke gladi i ulogu hrvatskih humanitarnih organizacija u spašavanju hercegovačke djece)", u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo* (ur. S. Tadić i M. Šakota), Zagreb, 2009., str. 183–205.
- Radić, Antun: *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, Zagreb, 1997.
- Rados, Zvezdana: "Dalmacija u putopisnoj prozi Mihovila Pavlinovića", u: *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova (Petar Zoranić i njegovi suvremenici, Slavenski prostori u putopisnoj literaturi, Znanstveni rad akademika Dalibora Brozovića)*, Zadar, 2009., str. 249–261.
- Rados, Zvezdana: "Istra u Nazorovoj prozi", *Riječ*, Rijeka, 2000., sv. 1/6, str. 179–189.
- Rados, Zvezdana: "Ivan Milčetić kao putopisac", u: *Zbornik o Ivanu Milčetiću*, Zagreb, 2002., sv. 7, str. 121–134.
- Rados, Zvezdana: "Otok na otoku. (Nazorove priče s otoka)", *Glasje*, Zadar, 1997., god. IV, br. 7-8, str. 77–95.

- Rapacka, Joanna: *Leksikon hrvatskih tradicija*, Zagreb, 2002.
- Ristić, Marko: "Sonata u sivom", *Rad JAZU*, Zagreb, 1955., 308, str. 7–35.
- Rosandić, Dragutin: *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Zagreb, 1986.
- Rosandić, Dragutin – Šicel, Miroslav: *Čitanka s pregledom književnosti III*, Zagreb, 1973.
- Rosandić, Dragutin – Šicel, Miroslav: *Čitanka s pregledom književnosti za IV. razred srednjih škola*, Zagreb, 1974.
- Rosandić, Dragutin – Šicel, Miroslav: *Čitanka s pregledom književnosti I*, Zagreb, 1975.
- Rossetti-Bazdan, Sandra – Dujmović-Markusi, Dragica – Pavić-Pezer, Terezija: *Književni vremeplov 4 – čitanka iz hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije*, Zagreb, 2010.
- Rotar, Janez: "Presenetljiva sodobnost pesništva A. B. Šimića (1898-1925)", u: Antun Branko Šimić, *Pesmi*, Maribor, 1975., str. 75–99.
- Roudaut, Jean: *Les villes imaginaires dans la littérature françaises: les douze portes*, Pariz, 1990.
- Sabljak, Tomislav: "Na marginama poezije A. B. Šimića", *Izraz*, Sarajevo, 1958., 12, str. 623–631.
- Sabljak, Tomislav: "Pregled kritike o A. B. Šimiću (Prilog bibliografiji)", *Književnik*, 1959., 6, str. 90–106.
- Samardžija, Marko: *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika (udžbenik za 4. razred gimnazije)*, Zagreb, 1995.
- Silić, Josip – Pranjković, Ivo: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, 2007.
- Silobrić, Vlatko: *Kako sastaviti i ocijeniti znanstveno djelo*, Zagreb, 1983.
- Simić, Novak: "Antun Branko Šimić", *Književnik*, 1933., br. 9, str. 379–380.
- Sironić, Joso: "Naši kritici", *Novine*, Zagreb, 26. IV. 1916., 92, str. 3–4.
- Sironić, Milivoj: *Rasprave o helenskoj književnosti*, Zagreb, 1995.
- Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (knjiga prva), Zagreb, 1971.
- Slabinac, Gordana: *Hrvatska književna avangarda*, Zagreb, 1988.
- Slamnig, Ivan: *Svjetska književnost zapadnoga kruga*, Zagreb, 2001.
- Soja, Edward W.: *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London, 1989.
- Soja, Edward W.: *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Oxford, 1996.

- Solar, Milivoj: *Filozofija književnosti*, Zagreb, 1985.
- Solar, Milivoj: *Retorika postmoderne*, Zagreb, 2005.
- Solar, Milivoj: *Rječnik književnoga nazivlja*, Zagreb, 2006.
- Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, Zagreb, 1994.
- Solar, Milivoj: *Teorija proze*, Zagreb, 1989.
- Solar, Milivoj: *Vježbe tumačenja*, Zagreb, 1997.
- Šamić, Midhat: *Kako nastaje naučno djelo*, Sarajevo, 1969.
- Šamija, Ivan Branko: *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Zagreb, 2004.
- Šamija, Ivan Branko – Ujević, Petar: *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb, 2001.
- Šarić, Tatjana: "Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945–1952.", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, Zagreb, 2010., 42, str. 387–424.
- Šegvić, Kerubin: "Antun Branko Šimić: Izabrane pjesme", *Hrvatska smotra*, 1933., 8-9, str. 269.
- Šešelj, Stjepan: "Antun Branko Šimić – I smrt će biti sasma nešto ljudsko (dokumentarno-igrana radiodrama)", u: *Zbornik radova i pjesama, 4. kijevski književni susreti (Posvećeno Antunu Branku Šimiću)*, Kijevo, 2005., str. 207–232.
- Šicel, Miroslav: *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1982.
- Šicel, Miroslav: *Hrvatski književni obzori*, Rijeka, 1997.
- Šicel, Miroslav: *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb, 1971.
- Šicel, Miroslav: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Zagreb, 1972.
- Šimić, Antun B.: "Slike sa sela", *Novine*, Zagreb, 27. X. 1914., 43, str. 3–4.
- Šimić, Antun Branko – Nevjestić, Virgilije: *Poésies* (Grafička mapa: pjesme A. B. Šimića i grafike V. Nevjestića), Pariz, 1974.
- Šimić, Antun Branko: *Au bord du monde*, Rustrel, 2014.
- Šimić, Antun Branko: *Hercegovina* (ur. M. Pandžić), Split, 2012.
- Šimić, Antun Branko: "Namjesto svih programa", *Vijavica*, Zagreb, 1917., 1, str. 1.
- Šimić, Antun Branko: "Nazorova nova knjiga", *Novine*, 1917., 189, str. 3–4.
- Šimić, Antun Branko: "Nove knjige", *Novine*, 1916., str. 2–4.
- Šimić, Antun Branko: *Opomena. Izabrane pjesme* (ur. V. Brešić), Zagreb, 1995.
- Šimić, Antun Branko: *Pesmi* (ur. i preveo Veno Taufer), Maribor, 1975.
- Šimić, Antun Branko: *Pjesme i eseji* (ur. V. Krmpotić), Zagreb, 1964.
- Šimić, Antun Branko: *Pjesme i proza* (ur. J. Kaštelan), Zagreb, 1963.

- Šimić, Antun Branko: *Poesie di Antun Branko Šimić* (preveo i priredio Mladen Machiedo), Lecce, 1974.
- Šimić, Antun Branko: *Poezija*, Sarajevo, 2009.
- Šimić, Antun Branko: "Pravdanje o Vidriću", *Obzor*, Zagreb, 18. V. 1922., br. 133, str. 1–2.
- Šimić, Antun Branko: *Preobraženja* (ur. V. Pandžić), Split, 2005.
- Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme* (ur. V. Pandžić), Zagreb, 1995./1996.
- Šimić, Antun Branko: *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Zagreb, 2005.
- Šimić, Antun Branko: *Preobraženja*, Zagreb, 1920.
- Šimić, Antun Branko: "Priče iz davnine", *Obzor*, 1917., 54, str. 1.
- Šimić, Antun Branko: *Proza I*, Sarajevo, 2009.
- Šimić, Antun Branko: *Proza II*, Sarajevo, 2009.
- Šimić, Antun Branko: *Rane pjesme* (ur. M. Pandžić), Split, 2011.
- Šimić, Antun Branko: *Sabrana djela. Knjiga druga. Proza I*, Zagreb, 1960.
- Šimić, Antun Branko: *Sabrana djela. Knjiga prva. Poezija*, Zagreb, 1960.
- Šimić, Antun Branko: *Sabrana djela. Knjiga treća. Proza II*, Zagreb, 1960.
- Šimić, Antun Branko: *Sabrana djela. Svezak 2. Djela 2. Proza II*, Zagreb, 1988.
- Šimić, Antun Branko: *Sabrana djela. Svezak I. Djela 1. Pjesme, proza I*, Zagreb, 1988.
- Šimić, Antun Branko: *Stihovi i proza* (ur. M. Franičević), Sarajevo, 1967.
- Šimić, Antun Branko: *Sunce siromaha* (ur. V. Pandžić), Vinkovci, 2005.
- Šimić, Antun Branko: "Što hoćemo?", *Luč*, 1905., 1, str. 1
- Šimić, Jerko: "Sjećanje na A. B. Šimića", *Oko*, 1987., str. 401–404.
- Šimić, Jerko: *Sjećanja na moju braću hrvatske književnike* (u rukopisu), Drinovci – Zagreb, 1962. – 1992.
- Šimić, Jerko (ur.): *Tinova pisma Stanislavu Šimiću*, Zagreb, 1986.
- Šimić, Jerko: "Tko je vlasnik književne ostavštine Antuna Branka Šimića", *Život*, 1972., 9, str. 326–330.
- Šimić, Stanislav: *Jezik i pjesnik*, Zagreb, 1955.
- Šimić, Stanislav: "Kritik A. B. Šimić", *Mogućnosti*, 1959., IV, 9, str. 745–761, 10, str. 838–852.
- Šimić, Stanislav: "O redakciji 'Izabranih pjesama' A. B. Šimića", *Književnik*, Zagreb, 1933., 10, str. 425–428.

- Šimić, Stanislav: "Pogovor o djelu A. B. Šimića", u: Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Knjiga prva. Poezija*, Zagreb, 1960., str.
- Šimić, Stanislav: "Zapis o životu", u: Antun Branko Šimić, *Sabrana djela. Knjiga prva. Poezija*, Zagreb, 1960.
- Šimundić, Mate: "Ekonomi Imotske krajine", u: *Čuvari baštine* (ur. M. Babić i B. Pezo), Imotski, 1989., str. 451–510.
- Šimundić, Mate: *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo, 1971.
- Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1957.
- Škreb, Zdenko – Stamać, Ante (ur.): *Uvod u književnost*, Zagreb, 1986.
- Škrgić, Nikola: "Tin Ujević – atrakcija Zagreba, 'Kralj boema' Tin Ujević o današnjoj literaturi i o poetskom stvaranju u svijetu", *Pravda*, Beograd, 1938., 12218, str. 5.
- Šoljan, Antun: "Jao! (Antun Branko Šimić: *Sabrana djela, I, II, III*. – uredio, pripomene i pogovor napisao S. Šimić, izdalo 'Znanje', Zagreb, 1960)", *Telegram*, 4. novembra 1960., str. 4.
- Šonje, Jure (ur.): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2000.
- Špoljar, Krsto: "Pjesme Antuna Branka Šimića", *Studentski list*, Zagreb, 16. prosinca 1950., VI, br. 30, str. 5.
- Tadijanović, Dragutin: "O historijatu Hamsunova *Blagoslova zemlje* u prijevodu Antuna Branka Šimića", u: Knut Hamsun, *Blagoslov zemlje*, Zagreb, 1983. str. 335–341.
- Tadijanović, Dragutin: "O redakciji 'Izabranih pjesama' A. B. Šimića", *Književnik*, Zagreb, 1933., 9, str. 382–385.
- Taghavi Fardoud, Zahra: "L'étude de l'image poétisée de l'espace, fondée sur l'approche géocritique, dans la poésie de Guillaume Apollinaire et de Mohammad-Ali Sépanlou", *Études de langue et littérature françaises*, 2016., vol. 6, br. 2, str. 103–123.
- Tally, Robert: "Geocriticism and Classic American Literature" (izlaganje), South Central MLA (Modern Language Association) Convention, San Antonio, SAD, 2008. URL: <https://digital.library.txstate.edu/bitstream/handle/10877/3923/fulltext.pdf> (1. kolovoza 2014.)
- Tally, Robert: *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*, New York, 2011.
- Tally, Robert: "Textual Geographies: The Real-and-Imagined Spaces of Literature, Criticism, and Theory", *Reconstruction: Studies in Contemporary Culture* (online časopis), 2014.,

Vol. 14, br. 3. (URL: <http://reconstruction.eserver.org/Issues/143/Tally.shtml> 23. siječnja 2015.)

Tenžera, Veselko: "Fenomenologija pada i preobraženja", *Kolo*, 1969., 12, str. 1230–1242.

Tenžera, Veselko: "Prevrat i preobraženje", u: *Miting*, Zagreb, 1977., str. 291–294.

Tetan: "Antun Branko Šimić", *Reflektor*, Zagreb, 1925., str. 44.

Thorpe, James Ernest (ur.): *The Aims and Methods of Scholarship in Modern Languages and Literature*, New York, 1963.

Tieghem, Philippe van: *Les grandes doctrines littéraires en France*, Pariz, 1990.

Todorov, Tzvetan: "Texte", u: Ducrot, Oswald – Todorov, Tzvetan, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Pariz, 1972., str. 375–382.

Tomović, Robert: "Poezija Antuna Branka Šimića", *Život*, 1958., br. 4, str. 274.

Tygstrup, Frederik: "Espace et récit", u: *Littérature et espaces*, Limoges, 2003., str. 57–65.

Ujević, Mate: *Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1941.

Ujević, Tin: *Sabrana djela*, sv. 14., Zagreb, 1966.

Vaupotić, Miroslav: "Između ljubavi i smrti – dvije pjesme A. B. Šimića (ličnosti i djela pjesnika)", *15 dana*, Zagreb, 1960., IV, 6, str. 14.

Vaupotić, Miroslav: "Predgovor", u: Šimić, Stanislav – Bogner, Josip – Keršovani, Otokar, *Izabrana djela*, Zagreb, 1975., str. 7–27.

Vaupotić, Miroslav: "Za istinu o A. B. Šimiću i literaturi o njemu", *Književnik*, 1960., br. 9, str. 70–83.

Veljak, Lino: "Einsteinova Specijalna teorija relativnosti i aktualni prijepori u filozofiji", *Filozofska istraživanja*, 2006., 26 (3), str. 507–514.

Vidan, Ivo: *Tekstovi u kontekstu. Odjeci i odnosi u novijoj književnosti*, Zagreb, 1975.

Vidan, Ivo: *Uliks Jamesa Joycea; Krik i bijes Williama Faulknera: (romani struje svijesti)*, Zagreb, 1996.

Vince, Zlatko: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990.

Vinšćak, Tomo: *Vjervanja o drveću u Hrvata*, Jastrebarsko, 2002.

Vion-Dury, Juliette: "L'espace dans lequel on devient humain", u: Bertrand Westphal, *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000., str. 93–114.

Vodička, Franc: *Struktura vývoje*, Prag, 1969.

Vučković, Radovan: *Avangardna poezija*, Banja Luka, 1984.

- Vučković, Radovan: *Preobražaji i preobraženja*, Sarajevo, 1969.
- Vuković, Tvrtko (prir.): *Muzama iza leđa. Čitanja hrvatske lirike*, Zagreb, 2010.
- Vukušić, Stjepan: "Naglašavanje posavskoga govora prema zapadnom novoštokavskom naglašavanju (ikavaca)", *Filologija*, Zagreb, 1982./1983., str. 361–380.
- Vuletić, Branko: *Prostor pjesme*, Zagreb, 1999.
- Wary, Justine: "De la notion de transgression pour l'étude d'une œuvre moderniste: Le cas de l'œuvre d'Elizabeth Bowen", u: Université de Reims – Champagne-Ardenne, Centre Interdisciplinaire de Recherche sur les Langues Et la Pensée, *1ère Journée D'Étude des doctorants du CIRLEP*, Reims, 2012., str. 5–16.
- Weil, Simone: *L'enracinement*, Pariz, 1990.
- Wells-Lynn, Amy: "The Intertextual, Sexually-Coded Rue Jacob: A Geocritical Approach to Djuna Barnes, Natalie Barney, and Radclyffe Hall", *South Central Review*, 2005., vol. 22, br. 3, str. 79.
- Westphal, Bertrand – Flabbi, Lorenzo i dr. (ur.): *Espaces, Tourismes, Esthétiques*, Limoges, 2010.
- Westphal, Bertrand – Fontanille, Jacques – Vion-Dury, Juliette (ur.): *L'Émergence, en réponse aux travaux de Jean-Marie Grassin*, Bern – Berlin – Bruxelles, 2011.
- Westphal, Bertrand – Vion-Dury, Juliette – Grassin, Jean-Marie (ur.): *Littérature et espaces*, Limoges, 2003
- Westphal, Bertrand (ur.): *Austro-fictions: Une géographie de l'intime*, Rouen i Havre, 2010.
- Westphal, Bertrand: *L'Œil de la Méditerranée: Une odyssée littéraire*, La Tour d'Aigues, 2005.
- Westphal, Bertrand: *La Cage des méridiens. La Littérature et l'Art contemporain face à la globalisation*, Pariz, 2016.
- Westphal, Bertrand: *La Géocritique mode d'emploi*, Limoges, 2000.
- Westphal, Bertrand: *La Géocritique. Réel, fiction, espace*, Pariz, 2007.
- Westphal, Bertrand: *Le Monde plausible. Espace, lieu, carte*, Pariz, 2011.
- Westphal, Bertrand: *Le Rivage des mythes: une géocritique méditerranéenne: le lieu et son mythe*, Limoges, 2001.
- Westphal, Bertrand: *Roman & évangile: transposition de l'évangile dans le roman européen*, Limoges, 2002.
- Wiesner, Ljubo i dr.: *Hrvatska mlada lirika*, Zagreb, 1914.

- Wilson, Charles Reagan: *The New Regionalism*, Jackson, 1998.
- Zaninović, Vice: *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VIII. razred gimnazije*, Zagreb, 1953.
- Zaninović, Vice: *Čitanka s pregledom jugoslavenskih književnosti za IV. razred gimnazije*, Zagreb, 1958.
- Zaninović, Vice: *Čitanka za niže razrede gimnazija*, Zagreb, 1945.
- Zaninović, Vice: *Čitanka za V. razred narodne osmogodišnje škole i za I. razred gimnazije*, Zagreb, 1955.
- Zaninović, Vice: *Čitanka za V. razred sedmogodišnje škole i za I. razred gimnazije*, Zagreb, 1949.
- Zaninović, Vice: *Čitanka za V. razred sedmogodišnje škole i za I. razred gimnazije*, Zagreb, 1950.
- Zaninović, Vice: *Primjeri iz književnosti za VII. razred gimnazije*, Zagreb, 1947.
- Zdunić, Ivan: "Preobraženja", *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1920., str. 220–222.
- Zekri, Khalid: "Comptes rendus: Bertrand Westphal, *La Géocritique. Réel, fiction, espace*. Paris, Minuit, 2007, 278 pages", *Itinéraires. Littérature, textes, cultures: Lire les villes marocaines*, 2012, 3, str. 169–173.
- Zelenika, Ratko: *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, Rijeka, 2000.
- Zogović, Radovan: *Primjer kako ne treba praviti "Primjere iz književnosti"*, Beograd – Zagreb, 1947.
- Zola, Émile: *Le Roman expérimental*, Pariz, 1881.
- Zovko, Ivan: "Crtice iz naroda", *Glas Hercegovca*, Mostar, 1899., 25, 1.
- Zovko, Ivan: *Hercegovke i Bosanke: Sto najradije pjevanih ženskih pjesama*, Sarajevo, 1888.
- Zovko, Ivan: *Hrvatstvo Herceg-Bosne po narodnoj predaji i običajima*, Mostar, 1899.
- Zovko, Ivan: *Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni*, Mostar, 1899.
- Zovko, Ivan: "Starinsko vjenčanje", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 1907., str. 306.
- Zovko, Ivan: "Svetica nedjelja", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1890., 12, str. 116.
- Zovko, Ivan: "Vjerovanja iz Herceg-Bosne", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 1899., str. 132–150.

- Žarković, A. H. [Alfons Heisinger]: "Uspomene o A. B. Šimiću i njegovu književnom krugu", *Krugovi*, 1955., br. 2, str. 100.
- Žimbrek, Ladislav: "Iz pjesama bolesnog A. B. Šimića", *Književni horizonti*, 1934., br. 2, str. 47.
- Životvorno sunce. *Šimićeви susreti. Zbornik*, Grude, 1981.
- Žmegač, Viktor: "Antun Branko Šimić als Lyriker", *Die Welt der Slaven*, Wiesbaden, 1959., 2, str. 151–166.
- Žmegač, Viktor: "Europski kontekst ekspresionizma", *Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem 2001.*, Zagreb, 2002., str. 14–20.
- Žmegač, Viktor: "O lirici A. B. Šimića", *Umjetnost riječi*, 1958., II, 3, str. 97–109.
- Žmegač, Viktor: "O poetici ekspresionističke faze u hrvatskoj književnosti", u: Aleksandar Flaker – Krunoslav Pranjić: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, Zagreb, 1970., str. 415–430.
- Žmegač, Viktor: "Počeci estetike ekspresionizma", *UR*, 1994., XXXVIII, 2, str. 119–128.
- Žmegač, Viktor: *Povijesna poetika romana*, Zagreb, 1987.
- Žmegač, Viktor: *Težišta modernizma*, Zagreb, 1986.

SAŽETAK

U središtu je pozornosti doktorskoga rada *Hercegovina u književnom djelu Antuna Branka Šimića* istraživanje *zavičajnog prostora*. Motivirano je modernim znanstvenim istraživanjima prostora u književnosti, osobito geokritikom Bertranda Westphala koja je u posljednjih petnaestak godina postala izrazito aktualnom književnom teorijom u Francuskoj te anglosaksonskim zemljama, a zatim je diljem svijeta stekla sljedbenike i promicatelje među znanstvenicima koji se primarno bave književnošću, ali i drugim znanstvenim disciplinama. U prvom poglavlju *Prostor u književnom tekstu (prema starim i novim književnim teorijama, osobito geokritici)* ponajprije je usustavljen povijesni pregled odnosa prema *prostoru* u književnosti: od antičke Grčke i Rima do početka 21. stoljeća kada geokritika postaje poseban izazov. Nakon što je u skladu sa znanstvenim načelima postavljena u povijesni i interdisciplinarni kontekst književnih teorija, osobito u okviru "zaokreta k prostoru" u završnici 20. stoljeća, izložena je njezina metodologija te ukomponirana u koncepciju istraživanja *zavičajnog prostora* u književnom djelu A. B. Šimića. Drugo poglavlje *Pregled kritičkih i znanstvenih tekstova o zavičajnom prostoru u Šimićevo književnom djelu* donosi prikaze i ocjene dotičnih tekstova. U trećem poglavlju *Hercegovina u Šimićevoj poeziji* istraživani je zavičajni prostor poglavito s geokritičkih gledišta u četirima njegovim stvaralačkim razdobljima. Četvrtim poglavljem *Hercegovina u Šimićevim kritikama, programskim tekstovima i esejima* potvrđena i potkrijepljena je stara tvrdnja o najskromnijoj nazočnosti i funkciji *zavičajnog prostora* u tim tekstovima. U petom poglavlju *Hercegovina u Šimićevoj pripovjednoj prozi i feljtonima* ponajprije su predstavljene te raščlanjivani stvarni i mogući imaginarni *prostori* u ranim kratkim pričama, crticama i feljtonima te nedovršenim romanima i necjelovitoj noveli. A. B. Šimić bio je također zaokupljen svojim zavičajem u neknjiževnim tekstovima što je predstavljeno u šestom poglavlju *Hercegovina u Šimićevim pismima, bilješkama i jezičnim polemikama*. U sedmom poglavlju *Pregled školske recepcije književnoga djela A. B. Šimića (s osobitim obzirom na zapostavljenost pjesama s motivima iz zavičajnog prostora)* istraživački su rezultati potkrijepljeni dokazima o skromnome školskom pristupu njegovim pjesmama u kojima su prepoznati *zavičajni prostori*. U zaključnome poglavlju usustavljeni su rezultati istraživanja u okviru ovoga doktorskog rada koji pridonose istraživanjima Šimićeva cjelokupnoga književnog djela i njegovoj recepciji.

Ključne riječi: Antun Branko Šimić; književno djelo; Hercegovina; zavičajni prostor; geokritika.

SUMMARY

The center of attention of the doctoral thesis *Herzegovina in the literary work of Antun Branko Šimić* is the research of the native space. It has been motivated by modern scientific researches of space in literature, especially Bertrand Westphal's geocriticism which has become an extremely popular literary theory in the last fifteen years in France and the Anglo-Saxon countries, and it has gained followers and promoters among scientists around the world who are primarily dealing with literature, but also with other scientific disciplines. The first chapter *Space in a literary text (according to old and new literary theories, especially to geocriticism)* provides primarily the systematization of the historical overview of the relationship to *space* in literature: from ancient Greece and Rome to the beginning of the 21st century when geocriticism becomes a special challenge. After geocriticism has been set in the historical and interdisciplinary context of literary theories, especially in the framework of "spatial turn" in the end of the 20th century, in accordance with scientific principles, its' methodology was exposed and incorporated in the concept of research of *native space* in literary work of A. B. Šimić. The second chapter *The overview of critical and scientific texts on native space in Šimić's literary work* presents representations and analyses of the respective texts. In the third chapter *Herzegovina in Šimić's poetry*, the native space was investigated especially from a geocritical point of view in his four creative periods. The old argument about the most modest presence and function of native space in Šimić's critics, programmatic texts and essays has been confirmed and supported in the fourth chapter *Herzegovina in Šimić's critics, programmatic texts and essays*. The fifth chapter *Herzegovina in Šimić's narrative prose and feuilletons* primarily gives the explorations of real and possible imaginary *spaces* in the early short stories, sketches, feuilletons, unfinished novels and an incomplete novella. A. B. Šimić was also preoccupied with his native space in non-literary texts as presented in the sixth chapter *Herzegovina in Šimić's letters, notes and linguistic controversies*. In seventh chapter *The overview of school reception of A. B. Šimić's literary work (with particular emphasis on the neglected poems with motives from native space)* research results are supported by historical evidence of the humble school approach to his poems in which the native space has been recognized. The concluding chapter provides the systematization of the results of the researches within the framework of this doctoral thesis

which, relying on modern theories accessing to space in literature, especially the geocriticism, contribute to the research of overall literary works of Antun Branko Šimić.

Keywords: Antun Branko Šimić; literary work; Herzegovina; native space; geocriticism.

ŽIVOTOPIS

Mila Pandžić rođena je 3. svibnja 1980. u Zagrebu. Školovanje je započela u École maternelle Montesquieu, Pessac, Bordeaux (Francuska): 1984. – 1986., a nastavila u École primaire Édouard Herriot, Pessac, Bordeaux (Francuska): 1986. – 1987. Osnovnu školu Mladost i Osnovnu školu Gustava Krkleca u Zagrebu pohađala je od 1987. do 1994. Završila je IV. gimnaziju u Zagrebu 1998. te upisala se na Filozofski fakultet u Zagrebu gdje je završila studij hrvatskoga jezika i književnosti (2006.), a zatim engleski jezik i književnost (2011.). Poslijediplomski doktorski studij "Humanističke znanosti" Sveučilišta u Zadru upisala je godine 2011. Zaposlena je u Osnovnoj školi Lučko u Zagrebu kao profesorica hrvatskoga i engleskoga jezika. Aktivno se služi trima stranim jezicima, a pasivno još dvama. Godine 1997. počela je raditi kao korektorica u zagrebačkom Profilu, a u narednih četrnaest godina bila je korektorica, lektorica i urednica u tome i drugim izdavačkim poduzećima: Alfa Zagreb, Questor Zagreb, Alka script Zagreb, Pučko otvoreno učilište "Invictus" Zagreb, Matica hrvatska Grude, Redak Split, Matica hrvatska Sarajevo i Birotisak Zagreb. Uredila je dvadesetak knjiga (uglavnom udžbenika iz hrvatskoga jezika i književnosti). Sudjelovala je na četrnaest znanstvenih i sedam stručnih skupova. Objavila je osam znanstvenih te šest stručnih radova.